రాజపోషకులు.

ఆనరెబల్ బొబ్బిలి మహారాజాగారు.

కె. సి. ఐ. ఇ.

శ్రీ. పిఠాపురము రాజాగారు.

శ్రీ. మునగాల రాజాగారు.

సంపాదకీయ భూమిక.

ఇది యాంధ్రులచరిత్రమునందు ద్వితీయభాగము. గ్రంథకర్త గారు మాచదువరులకు చిరపరిచితులు. గావున వారిని గురించి నేమియు విశేషించి వ్రాయఁబని లేదు.

చరిత్రలు వ్రాయుట సులభసాధ్యము గాదు. అందును నిదివరకు మార్గ మేర్పడని పట్టులను సాధించుట కష్టతరము. ఆంధ్రజాతిచరిత్రమునకు రాచబాటనైన మొదట వేసినవారు మా గ్రంథకర్తలగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారు అని నుడువుటలో సాహసం బేమియును లేదు. దుర్గమప్రదేశములకు మార్గ మేర్పఱుపఁబూనువారు అనేకతిరుగులబాటల వెదుకవలసియుండును. అందుచేత కొన్ని నైజముగ నిక్కిలి యుపయోగకారులయి యుండవచ్చును. అట్టివానిని మహాత్త రోపయోగమునకయి త్యజింపవలసి యుండును. మార్గనిర్మాత ప్రమాదవశంబున నొక్కొక్కెడ నుపయోగపరిమితి నిర్ణయించు కొనలేక పోవచ్చును. పరిస్థితివైపరీత్యంబువలన నుపయుక్తంబగు దార్ఢ్యంబు విషమంబుగఁ గాన్పించుట గూడఁ గలదు. ఈవిధముగఁ బొసఁగు లోపము లన్నింటికిని ప్రథమమార్గనిర్మాత

యుత్తరవాది యనుట లెస్స యగునే? అట్టి ఆంధ్రసాహిత్యప్ర
పంచంబునం గూడ ప్రాథమికోద్యమం బగు నీగ్రంథరాజము
నెఱసు లుండిన యెడల నవ్వానిని బుధులు సంస్కరించిన
నాంధ్రదేశంబునకు గ్రంథకర్తగారు లాభము కలుగఁజే
సినవారే యగుదురు. ఆనమ్మకము మాకుఁ గల దగుటను జేసి
మే మీమహాకార్యంబునకుఁ గడఁగియున్నారము. ఆంధ్రచరి
త్రాధ్యయనపరు లెల్లరును మాకు సాయపడఁ బ్రార్థితులు.

గ్రంథకర్తగారు పీఠికలోఁ దమ కీసంస్కృతము రచించుట
యందు గలిగిన ప్రోత్సాహానిరుత్సాహ కారణంబులను వ్రాసి
కొనియున్నారు. అవి యెల్లను ప్రస్తుతరచనకు సంబంధించిన
వారిస్వవిషయంబులు.

వీరు ఆంధ్రులచరిత్రమును వ్రాయుటయందుఁ బ్రథమ
లగుటవలన వీరి యభిప్రాయములు కొందఱకు సమ్మతములు
గాకపోవచ్చును. కొన్ని సందర్భముల నయ్యవి ప్రమాదజని
తంబు లయినను గావచ్చును. కాని ఏవిషయమునుగుఱించి
నైనను, నుపక్రమించువారు సంపూర్ణముగఁ దమహృదయం
బును విప్పి చెప్పినం గాని చర్చనీయాంశంబులు తెల్లమగుట
లేదు. అందువలన వారికిఁ గొంత స్వాతంత్ర్యం బిచ్చుట ధర్మ
మని తలంచి మేము ఈగ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయముల విషయ

మున జోక్యము గలుగఁ జేసికొనినవారము గాము. సహృదయు లగు చదువరు లిందు సంస్కారంబు లవశ్యములని తోఁచినచో మాకును గ్రంథకర్తగారికిని తెలిపినఁ గృతజ్ఞులమయి యుండఁ గలము.

విజ్ఞానచంద్రికాకార్యస్థానము.
మేనెల 30-1912

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

"క. వినఁదగు నెవ్వరు సెప్పిన
వినినంతనె వేగపడక వివరింపఁదగున్
గని కల్ల నిజము దెలిసిన
మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు మహిలో సుమతీ."

జ నా ద ర ము.

చిన్ననాఁటనుండియు దేశచరిత్రమునం గలయభిరుచిచేత దానినే యభిమానవిద్యగా నభ్యసించి దేశాభిమానము నన్నుఁ బురికొల్ప నస్మద్దేశచరిత్రమును మాతృభాషలో వ్రాసి భాషాసేవయు దేశసేవయు సలుపవలయు నన్న సంకల్ప ముదయించిన మాత్రాన సామర్థ్యాసామర్థ్యముల నించుకయు నాలోచింపక బుద్ధిచాపల్యమును మరల్చుకొనలేక యిక్కార్యమును నిర్వహింపసమర్థులగు విద్యాధికు లుపేక్షాపరులై యుండుటచేత నే నయిన గానిమ్మని సాహసించి చరిత్రరచనకుం గడంగి శ్రీవిజ్ఞానచంద్రికామండలివారి యనుగ్రహంబునం జేసి రెండేండ్లనాఁడు ప్రథమభాగమును బ్రకటింపఁగలిగితిని. తలపెట్టినకార్యము ప్రాథమిక మగుటచేతనో, కష్టసాధ్య మని యెంచియుండుటచేతనో, కేవలము నాయెడం గల వాత్సల్యాతిశయముచేతనో,

నా గ్రంథమునందలి దోషములను బెరిగినెపక గుణములనే గ్రహించి నాయుద్యమమును ఘనముగా శ్లాఘించిన యాంధ్ర పత్రికలు నా కత్యంతమును ప్రోత్సాహమును గలిగించిరవి. ప్రథమభాగముయొక్క ద్వితీయముద్రణావిషయమున నాపత్రికాధిపతుల కెల్లరకు నాకృతజ్ఞతను దెలుపుకొనుచున్నాను.

జయంతి రామయ్యగారి జాబు.

అప్పుడు డిప్యూటీకలెక్టరు హోదా వహించియుండి యిప్పుడు చెన్నపురిలో నాలుగవ (ప్రెసిడెన్సీ మేజస్ట్రేటు)గా నున్న శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులు బి. ఏ, బి. ఎల్. గారికి నా గ్రంథమును బంపుకొనఁగా గ్రంథస్వీకారమును తెలియపరచుచు మూడుమాసములకు వెనుక నీక్రిందిజాబు మూలమునఁ దెలిపియున్నారు.

NAIDUPETA
NELLORE
28. 8. [illegible]

Dear Sir,

Please allow me to thank you heartily for the copy of your ఆంధ్రులచరిత్ర which I shall read with great interest. I am more than ordinarily interested in the subject-matter of your book, being a fellow-worker in the same field.

I received your book some time ago but could not acknowledge it immediately not knowing your correct address.

I am now writing in the hope of this letter finding you. It is a happy sign of the times that young men of your type are coming forward to study and expand the past history of their mother-land.

Yours very truly
(Sd.) [illegible] RAMAAYYA.

[ఆంధ్రులచరిత్రమును నాకు పంపినందులకు నేను మీకు హృదయపూర్వకముగా వందనము చేయుచున్నాను. నేను మిక్కిలి సంతోషముతో దానిని బఠించెదను. ఒకేకృషి యందు మీవలె నేనును పాటుపడుచున్నవాడ నగుటచేత మీ గ్రంథములోని కథాంశమునం దసాధారణమైన శ్రద్ధగలవాడనై యున్నాను. కొంతకాలము క్రిందటనే మీ గ్రంథము నాకు చేరినది కాని మీ ప్రస్తుతమైన చిరునామా నాకు తెలియకు నందున వెంటనే గ్రంథస్వీకరణమునుగూర్చి మీకు తెలుపలేను.

ఈజాబు మీకు చేరునన్న యూహతో నిపుడు వ్రాయుచున్నాను.

మనమాతృదేశముయొక్క పూర్వచరిత్రమును బఠించి విస్తరింపజేయుటకు మీవంటి యౌవనవంతులు ముందుకు వచ్చుచుంట కాలముయొక్క శుభచిహ్నమని చెప్పదగి యున్నది.]

శ్రీరామయ్యపంతులుగారు వ్రాసిన పైజాబు నాకు పొ
టనే చేరగలిగినందుల కెంతయు సంతసించితిని. ఈపత్రికమును
మిక్కిలి సంతోషముతోఁ బఠించెద నని వ్రాసినందునకు నేనును
మిక్కిలి సంతోషించితిని. తరువాత రెండుమాసములకుఁ జెన్న
పురిలో ప్రెసిడెన్సికాలేజిభవనమున నన్నయభట్టారకవర్ధంతి
మహోత్సవము జరుగుటకుఁ బూర్వ మాకాలేజిభవనమున
వారిదర్శనము లభించెను. అట్టి ప్రథమసందర్శనకాలమున జరిగిన
సంభాషణములోఁ బంతులుగారు చరిత్ర మింకను జదువనే లేదని
మెచ్చుకొనిరి. అనంతర మనేకసందర్భములలో వారితోఁ గలసి
సంభాషించుట సంభవించినను ప్రథమచరిత్రగ్రంథమును గూ
ర్చిన ప్రశంస వచ్చియుండలేదు. ఏయే చరిత్రాంశముల నాతో
నేకీభవింతురో ఏయే చరిత్రాంశముల నాతో నేకీభవింపరో
తెలిసికొనవలయు నన్న యపేక్ష గలిగియుండెను గాని వారు పూర్తి
గను గ్రంథమును జదివినట్లు చెప్పియుండనందున నట్టియపేక్ష
ను వదలుకొని మిన్నకుండవలసినవాఁడ నైతిని.

ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాదిసంచిక

ఇట్లుండ, ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాది సంచి
కలో "ఆంధ్రభాషామహాసంఘ" మను శీర్షికతో రామయ్య
పంతులుగారు వ్రాసిన యొక చిన్నవ్యాసము ప్రకటింపఁబడి
యెను. ఆంధ్రులచరిత్రమును గూర్చి యం దిట్లు వ్రాయఁబడెను.

"సమగ్రమును సప్రమాణమును నగు నాంధ్రదేశ చరిత్ర ము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యము. అట్టి గ్రంథములు ప్రస్తుతము పూర్తిగా లేవు. కాని చరిత్ర వ్రాయుటకుఁ గావలసిన సాధనము లనేకములు గలవు. సర్వజ్ఞుఁ డగు నీశ్వరుని సంకల్పమువలన మనపూర్వికులు ప్రాయశః నిర్ధనులై యుండుటచే తమ కాలములం దుండిన భూపతులను వారి మంత్రులు మొదలుగా గల యితర ధనవంతులను నాశ్రయించి వారిని తమ కృతులకుఁ గృతిపతులుగా నొనర్చుటయు నట్లు చేయునప్పు డాకృతిపతులను వారి పూర్వులను స్తుతించుటయు సమకూరినవి. ఈ స్తవములలో సత్యదూరోక్తుల క్రిందఁ గొంతభాగమును గొట్టివేసినను చారిత్రకయోగ్యము లగు నంశములు గలవు. కృతులయందు బహుళః కాలనిర్ణయము లేదు. కాలనిర్ణయము కలిగి యితరవిషయములలోఁ గృతులఁ బోలియున్నవి తామ్రశిలా శాసనములు. మఱియు నీశాసనములు, తొలుత లిఖింపఁబడినవె కాని వానికి ప్రతులు కాకయుండుటఁ బట్టి పరమ ప్రమాణములుగా నంగీకరింపఁదగియున్నవి. ఇట్టి శాసనములు వేలకొలఁది గలవు. శాసనములు, కృతులు, పురాణములు మొదలగు సాధనములను సావధానముగా నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినయెడల దేశవృత్తాంతము చాలవఱకుఁ దేలును. తెలిసినప్పుడు ప్రస్తుతము పలువు రనుకొనునట్లు మనదేశము పూర్వకాలమం దంధకారబంధురమగు ప్రాకృతస్థితిలో నుండినది కాదనియు, నాదూ

కాలములయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావంతులును లోకహితైక
పరాయణులు నగు మహాపురుషు లుండి రనియు, సత్పురుషాసి
యుల వంశమునందుఁ బుట్టిన తమ భాగ్య మనల్ప మనియు, బ్రహ్మ
యాంధ్రునకును దోచుటయె గాక యుత్తరరామచరిత్రలోని
యీ క్రిందిపద్యముయొక్క భావ మెంతమందుని దెందమున
కయిన బోధ కలుగక మాన దని చెప్ప సాహసించెదను.

శ్రీరాముఁడు:—

చం. అలఘుతరార్కవంశకలశాబ్ధిశశాంకులు సర్వలోకపూ
జ్యులు నగుపార్థివుల్ తమవిశుద్ధచరిత్రముచేత యందు వె
న్నెలగతి లోక మెల్లెడల నింపినతోరపుకీర్తి వ్యాపక
గలుష మొకింత నావలనఁ గల్గినచో నిఁక నన్నుఁ గాల్పనే

రావుసాహెబు కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ.
గారి యభిప్రాయము.

చెన్నపురిరాజధానిలో దొరతనమువారి శాసనపరిశో
కులుగా నున్న రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ. గారు
నాచే రచియింపఁబడిన కృష్ణదేవరాయచరిత్రమునుగూర్చి
౧౯౧౧ వ సంవత్సరము జూను ౨౦-వ తేదిని నాకు వ్రాసిన
జాబులో ఆంధ్రులచరిత్రమునుగూర్చి వారియభిప్రాయ మీక్రింది
వాక్యములలోఁ దెలిపియున్నారు.

"Already from your Andhrulacharitram a copy
of which was kindly made over to me for perusal by

శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషా[illegible]
[illegible]

"The Hon'ble Mr. N. Subba Rao Pantulu. I had come to judge of your beautiful style, correctness of statement and laborious research as being eminently fitted for the sort of work that you have undertaken to do."

(మాననీయులైన ఎన్. (న్యాయపతి) సుబ్బారావుపంతులు గారివలన మీయాంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతి నొకటి పరిశీలనార్థము నాకొసంగఁబడినందున మీయొక్క చక్కనిశైలియు, యథార్థకథనమును, విశేషపరిశ్రమతోడి పరిశోధనయుఁ జూడ మీరు పూనినపనివంటి పనిని నిర్వహించుటకు మీరు మిక్కిలి తగియున్నారని తలంచియేయుంటిని.)

కృష్ణశాస్త్రిగారితో నాకు పరిచయము లేకపోయినను, ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతిని వారికి పంపకపోయిన దోషము నాయందున్నను, నేను కోరియుండక పోయినను నా గ్రంథమును జదివినమీఁదట వారికిఁ గలిగిన యభిప్రాయమును ఆదరపురస్సరముగాఁ దెలిపినందుకు వారికి నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

ఇతరవిద్యాధికులయభిప్రాయములు.

ఇతరవిద్యాధికు లనేకు లనుకూలాభిప్రాయము లొసంగియనేకవిధములుగాఁ బ్రోత్సాహమును గలుగఁజేసియున్నారు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిం దుదాహరించుట మాని నెల్లూరులో న్యాయవాదులుగా నున్న శ్రీయుత వంగోలు వేంక

...రంగయ్యపంతులు బి.ఏ. బి.ఎల్. గారు పంపిన యభిప్రాయమును
మాత్ర మిక్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

“విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలిక యను [illegible]
నాయకమణినా నొప్పెడియాంధ్రులచరిత్రను జదివితిని. మా
విమర్శవిస్తృతియు, పరిశీలనానైపుణ్యమును [illegible]
ములుగ నున్నవి. తెలుగుభాష నిదివరకు [illegible] సాహి
త్యమూలము లగు కావ్యములును కాదాచిత్కముగ శాస్త్రమున
నొండె ధర్మవిషయమున నొండె రాజవంశచరిత్రముల [illegible]
గ్రంథము లుండినవి కాని భాషాంతరాపేక్ష లేక మనయూరు [illegible]
యుంటఁ గూర్చుని మనమాతృభాష [illegible]
యుపరిచయముం బొందఁగలిగిన [illegible] లగు
దేశికుల మతాలమున నాంధ్రప్రపంచమునకు [illegible]
ఈరీతిగాఁ బరిచయము లేని విద్యార్థులకు [illegible] గ్రం
థమును జదివి నేను కోరియుండక పోయినను నాకు [illegible]
నందులకు నా కృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాడను.”
ఇట్లు దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు, ఇతరవిద్యాధికులు,
ఆంధ్రపత్రికాధిపతులు సదభిప్రాయము [illegible]
చేత నాంధ్రపత్రిక ౨వ యుగాదిసంచికయందు [illegible]
రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసినవాక్యములకు వారి [illegible]
లకు నిరుత్సాహపడవలసినపని లేదని మొదట [illegible]
చరిత్రభాగరచనకుఁ గడంగ సాహసించితిని. [illegible]

మాంధాతారబలాధురంధరమైనదుష్కార్యముగా నుండలేదనియు, ఆకాలమునందీదేశమును బరిపాలించుచు సర్వలోకప్రఖ్యాతులై తమపరిశుద్ధచరిత్రముచేతఁ దమకీర్తిని లోకమెల్లెడల వ్యాపింపఁ జేసినట్టి యర్కకులకలశాబ్ధిశశాంకులెవ్వరో వారియుదంత మెట్టిదో వివరించుచు సమగ్రమైనట్టియు సప్రమాణమైనట్టియు స్వాంధ్రస్థలిఖితమైనచరిత్రమును రామయ్యపంతులుగా రాంధ్రప్రపంచమునకుఁ గరుణించినయెడల మహోపకారమును జేసినవా రగుదురు. అప్పుడు చరిత్రకారుఁడు తనయభిప్రాయమును మార్చుకొనుటకును సందియము లేదు.

చర్చలు.

చరిత్రగ్రంథములలోఁ జర్చలతోఁ గూడినభాగము లుండినయెడలఁ బఠనీయములుగ నుండవని కొందఱు చెప్పుదురు; ఇది కొంతవఱకు వాస్తవమే కాని చరిత్రము వ్రాయఁబడినయున్న దేశముయొక్క చరిత్రము నెట్టిదనుట వ్రాయునప్పుడు చర్చచేసి సందిగ్ధములుగ నున్నయనేకాంశములను సిద్ధాంతముచేసి స్థిరపఱచినఁగాని యాసిద్ధాంతమునకు యాథార్థ్యకథనమునకు సిద్ధించినట్లనమునకుఁ గమనగనచరిత్రకారుఁడు సరిపోనేరఁడు. పిమ్మట కాఁబట్టి మొదట వ్రాయఁబడుగ్రంథము చర్చలతోఁ గూడియుండవలెను. ఇప్పటి విమర్శకచరిత్రగ్రంథములు ఛాపు కాలపుఁ బత్రికాదుల కెక్కువ నెక్కుటకు లేకపోఁగలవు.

సమగ్రము - సప్రమాణము.

సమగ్రమును సప్రమాణము నగు నాంధ్రదేశ చరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యమె కాని యొక్కసారిగా సమగ్రమును సప్రమాణము నగు చరిత్రము వ్రాయుట సాధ్యము గాదు. ఒకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టినది మఱి యొకనికి నప్రమాణముగఁ గన్పట్టుచుండును. ఒక కాలమునందు సమగ్ర మనిపించుకొన్నది మఱియొక కాలమునం దసమగ్ర మనిపించుకొనును. కాలము గడచిన కొలఁది, జనసామాన్యమునకు స్వదేశచరిత్రమునం దభిరుచి పుట్టిన కొలఁది, విద్యాభివృద్ధి కలిగిన కొలఁది, చరిత్రసాధనములు పెంపొందిన కొలఁది, చరిత్రపరిశోధన మభివృద్ధి గాంచిన కొలఁది, ఉత్కృష్టమేధావంతులు జనించిన కొలఁది, దేశచరిత్రము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వన్నె గాంచుచుండును. అంతియ కాని సమగ్రమును సప్రమాణము నగుచరిత్ర మొకనిచే గాని బహుజనులచే గాని యేక కాలమునందు వ్రాయ నలవి కా దని తెలిసికొనవలయును.

ఆంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుటకు శాసనములు ముఖ్యాధారములు. ఇయ్యవి వేలకొలఁది గలవు. కొన్ని ప్రకటింపఁబడినవి. మఱికొన్ని ప్రకటింపఁబడవలసియున్నవి, ఇంకను వేలకొలఁది ప్రతు లెత్తుకొనఁబడవలసియున్నవి. వీని నన్నిటినిఁ బరిశోధించి సమన్వయించుకొనవలయును. ఇంతకు భావికాలమున శిలాశాసనములు తామ్రశాసనములు బయలుపడి క్రొత్త చరి

త్రాంశములను వెల్లడింపవచ్చును. అట్లగుటవలన సమగ్ర మయినట్టియు, సప్రమాణమైనట్టియు దేశచరిత్రము వ్రాయుట కెవ్వనికి సాధ్య మగును? నాయాంధ్రులచరిత్రము సమగ్ర మయిన దని నే నెవ్వానికిని చెప్పి యుండలేదు. నే నపేక్షించున దెల్లఁ జరిత్రజ్ఞు లగువారు నాగ్రంథమును జదివి గుణదోషపరిశీల నముచేసి యనురాగముతో నాకుఁ దెలిపి సుకర మైన మార్గ మును జూపి తోడ్పడవలయు ననియె.

భాగవివరణము.

ఈద్వితీయభాగమునందు కొండవీటిపంటరెడ్లచరిత్రమును గూడఁ జేర్చుటకు మొదట సంకల్పించినవాఁడ నైనను, విజ్ఞాన చంద్రికామండలివారు ద్వితీయభాగము ౪౦౦పుటలకన్న మించి యుండరా దని శాసించి యున్నందున, కాకతీయచరిత్రము ముగించునప్పటికే ౩౮౪ పుటలు నిండి యుపోద్ఘాతాదులతో ౪౦౦ పుట లగుచున్నందున, పంటరెడ్లచరిత్రము నిందుఁ జేర్చు టకు సాధ్యపడక పోయినది. అదియునుం గాక పంటరెడ్లచరి త్రము విస్తరించి వ్రాయవలసియున్నది కావున దానిని మూఁడవ భాగములోఁ జేర్చి సాధ్య మయినంతశీఘ్రకాలములో ననఁగా ౨-౩ మాసములలోనే ముద్రింపఁ బ్రయత్నించెదను. కాబట్టి యీభాగమునందు క్రీ. శ. ౧౧౦౦ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువరకు - ననఁగా - కాకతీయ

చక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాంతమునఅసనుఁ గలచరిత్రను పూ[illegible]
మే వ్రాయఁబడినది.

పరస్పర విరుద్ధాంశములు.

ఈచరిత్రము రెండేండ్లనుండి వ్రాయఁబడుచు వ్రాసిన
భాగ మెప్పటి దప్పుడు ముద్రింపఁబడుచు వచ్చుటచేత నాకు [illegible]
మునం దెలియని విషయములు మఱియొక కాలమున దెలి[illegible]
కొనుట తటస్థించుటచేత నట్టివిషయములు కడపటి ప్రకరణ[illegible]
లలోఁ జేర్పఁబడుచువచ్చినవి. అట్టిసందర్భములయందుఁ గడప[illegible]
ప్రకరణములలోని విషయములే ప్రామాణ్యములుగా గ్ర[illegible]
దగిన వని చదువరులకు మనవి చేయుచున్నాఁడను.

నన్నచోడకవిరాజశిఖామణి.

నన్నచోడకవిరాజశిఖామణి కాలము నేను నిర్ణయిం[illegible]
నదే సరియైన దని చెప్పఁజాలను. శ్రీయుత [illegible] శేషగిరిశాస్త్రి
తులు ఎం. ఏ గారు పంచెండవశతాబ్దము మధ్య నున్న శ్రీభు[illegible]
మల్లచోడదేవుని చోడబల్లినిగా భావించి యతని [illegible]
[illegible] నన్నచోడుఁడే నన్నచోడకవి యని సిద్ధాంతము చేసినా[illegible]
కాని త్రిభువనమల్లుఁడు చోడబల్లి కాఁడాయెను. అతఁడు
గాక త్రిభువనమల్లుని కొడుకైన నన్నచోడుఁ [illegible]
[illegible] శాసనములం గన్పట్టుచున్నడి. కుమారసంభవమున [illegible]
[illegible] నన్నచోడకవి [illegible] యున్నాఁడు. [illegible]
[illegible]

వర్ణింపఁబడిరొ ననియు, నేను పేర్కొనిన గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు గృహస్థుఁడు గావున కుమారసంభవకృతిపతి కాఁజాలఁ డనియు, అజంగమ మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖమతమునకు సంబంధించినవాఁ డనియు, అతఁడు కదంబలూరు కన్నడ శాసనములో నుగ్గడింపఁబడె ననియు, అతనిచేత కుంభకోణములో నొకమఠము కట్టఁబడిన దనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వపువాఁ డనియు, శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు వాదించుచున్నారు. మఱియు కుమారసంభవములో,

“శా. భర్గుం డంతకవాహనుల్పరపాతిన్ భంజించు నన్నెమ్మెయిన్
దర్గంగా రథపత్రముల్ విఱిగి వేదండాంకురానీకముల్
నుర్గాడన్ భటకోరకంబు లలరన్నూత్నాశ్వపుష్పౌఘముల్
మర్గింతుర్ బరసైన్యపద్మవనముం మద్బాణవర్షంబునన్”

అనుపద్యములో “దర్గంగా, నుర్గాడన్, మర్గింతున్” అని భారతములో లేని ప్రయోగముల వంటి ప్రయోగములు గలవనియు,

“క్రౌంచపద వృత్తము:—

పంచుల నాస్వాదించుచు తేఁటూండ్లకరుత ప్రియులై
నలరుచు నుండెన్
నూంకలములోలం గంచుకితంబై వాడఫుఁగ నడచెష్టఁ
బుల్కసములఁ బికి

డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రీతిఁ గొలుచుచుఁ జెలఁగు

చుఁ గాలము నముద్య

త్క్రౌంచగతులు వీక్షించుచు శాస్త్రజ్ఞులనుఁ గూడి చరిత

గానగుణి వస్త్ర"

అనువృత్తము భారతములోని క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమున
ను, కవిజనాశ్రయము, లక్షణసారము మొదలగులక్షణగ్రంథ
ములలో నుదాహరింపఁబడిన క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమునకు
విరుద్ధలక్షణము కలిగియున్న దనియు, నన్నయకుఁ బూర్వక
కర్ణాటకభాషలో నిట్టి క్రౌంచవృత్తములు గల వనియు,

"శా. ముక్తాముక్తఘనానురాగమదనప్రాదికసంసేవ్యసా
త్యక్తాశర్మపదప్రభేదమస్తవిద్యాదేవాశోభైకసా
భక్తాలంబకమంత్రసంశ్రయసద్యావర్తిశోభిప్రభా
శాక్తేయో మునిచింత్యమానభవతాకాంతాపహా నవ్యశా"

అనువక్రబంధములో కృతికర్త, కృతిపతులనామములు గాన
వచ్చుననియు, [illegible] నొకొండవ శబ్దముక కేవలచక్రబంధముల
నవశ్యముగాఁ గృతిపతిపేరుకయు, కవిపేరుకయు నాము
ద్రించుట యాచారమై యున్న దనియు, [illegible] నన్నయ
[illegible] దిట్టియాచార మున్న దనియు,

[illegible] నన్నయయుకుఁ బూర్వుడు ముప్పదియు ఆలంకారము
[illegible] కల వని [illegible] మొదలగువారు [illegible]

రనియు, అట్లే నన్నెచోడుఁడు కూడ తనకుమారసంభవమున మున్నుదియగు అలంకారములఁ బేర్కొనియున్నవాఁ డనియు,

కాఁబట్టి పైహేతువులచేత నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వుఁ డని చెప్పుచున్నారు. ఇప్పటికి కవివిషయమున నా కేసిద్ధాంతమును స్థిరపడియుండ లేదు. ఇంకను బరిశీలించవలసియున్న దని నాయభిప్రాయము.

కాకతి రుద్రాంబవిషయము.

కాకతి రుద్రాంబ కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతురు కాని భార్య కా దని మల్కాపురశాసనముం బట్టి సిద్ధాంతీకరించి యున్నాను. మల్యాల గుండయ దండనాథుని బూదుపూరు శాసనములోఁ గూడ రుద్రదేవుఁ డనుపేరితో రాజ్యము చేసినరుద్రాంబిక గణపతికూఁతు రని యీ క్రిందిశ్లోకములలో సూచింపఁబడియెను.

“తస్యాత్మజస్య క్షితిపోషదక్ష స్సదా స్వకర్మణి ధర్మమూర్తేః
సుత స్సమాసీ దసమానభూతి ర్మహీవల్లభః శ్రీగణపాభిధానః
శత్రూ నాగు లికేవ వీరసింహా స్కంధూ న్నృపా న్పాత్రనో
దారే ష్వేవ తుషోప నిత్యవిలస న్నిత్యోన్నిమే షాత్మజః
సౌందర్యాం చ ముమూకు శంబరరిపో ర్వైశ్వం విశేష ప్యహా
(స) ద్ధర్మం నిశి శేష యః పరహితం శ్రీ షా దిరుద్ర ప్రభుః
శ్రీ ద్రాజభువి సద్మ ద్రముద్రే రుద్రమహీపతే
అస్మి న్వ్యాప్తిశివి క్రాంతే గుర్వీ మూర్తి ర్మహీకాయః ” ...

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.

శ్రీవెంకటగిరిసంస్థానాధీశ్వరులైన మహారాజశ్రీ శ్రీ రాజా గోపాలకృష్ణయాచేంద్ర బహదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారు ప్రార్థన నంగీకరించి వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము యొక్క [illegible] దానిని దయచేయుటకు వందవర్షా[illegible]ముగా స్థా[illegible] [illegible]గముగా బరించిరి. అందు చరిత్రబద్ధములు [illegible] విషయములు లనేకము లుండుటచేత నాయభిప్రాయభేదము [illegible]వలసివచ్చినది. అంశములకు [illegible] చూపించుచున్నా[illegible] చరిత్రమునందు వారివంశవిషయమై నే జేసినసిద్ధాంతముల [illegible]ముగా దోషములు [illegible] [illegible] వా[illegible] [illegible] ప్రార్థింతును.

[illegible]యములు.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] రాజపుత్రులు [illegible]

[illegible] బలిజ, కమ్మ, వెలమ, రెడ్డి [illegible]

[illegible] [illegible]బడగలదు.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

జేసి రాచవా రయిరి. ఇక్కాలమునందు వీరిని రాజపుత్త్రు
లనుట ధర్మ మగును. ఉత్తరదేశమునందలి రాజపుత్త్రులును
ఏదియైన చతుర్థకులమునుండి వచ్చినవారే యగుటచేత నీరా
చవారు వర్ణమునందుఁ దాము తక్కువవార మనియు, ఉత్తర
దేశపు రాజపుత్త్రులు లెక్కువవా రని చింతింప నక్కఱ లేదు. ఇ
ట్లని దొరలు వీరిని నధిక్షేపింపరాదు. గుణకర్మములచేత
వర్ణవిభాగ మేర్పడినది కాని వర్ణాశ్రమధర్మము లేర్పడుటకుఁ
బూర్వము నందఱును సమానులే యని తెలియంగవలయును.

చరిత్రసాధనములు.

ఈచరిత్రరచనమునందు నాకు విశేషముగాఁ దోడ్పడి
నవి శాసనములు, ప్రబంధములు. శాసనములు ఇండియన్
అంటిక్వైరీ, ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా, ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండా
గారములో మెకంజీ, ఎల్లియాట్, మొదలగువారిచే భద్ర
పఱుపఁబడిన "లోకల్ రికార్డ్సు" అను సంపుటములలోనుండి
గ్రహింపఁబడినవిగా నెఱుంగవలయును. కొన్ని శాసనములు
శ్రీమాన్ [illegible]కృష్ణశర్మ, ఎం. ఏ. గారు దయచేసినారు.
ఈచరిత్రరచనమునందు వీరిసాహాయ్యము నాకుఁ బ్రధాన మై
నదిగా నున్నది గావున వీరికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడనై యుండ
వలయును. రావుబహాదరు వి. వెంకయ్య. ఎమ్.ఏ.గారు ఇండియన్
అంటిక్వేరీలో వ్రాసినదానిని నాధారముగాఁ జేసికొని నెల్లూరు
శాసనసంపుటములను ఆంధ్ర ప్రబంధములను బరిశీలించి నెల్లూరు

చరిత్రమును వ్రాసినాఁడను. కాకతీయులచరిత్రరచనమునందు శాసనపరిశోధకు లగు రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి బి.ఏ. గారి యనుమకొండశాసనవ్యాఖ్యానము గూడ తోడ్పడినది.

పల్నాటివీరులను గూర్చిన చరిత్రము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని ద్విపదప్రబంధములను జదివి యందలి కథాసారమును గ్రహించితిని. మనోహరముగా నుండునట్లు శ్రీయుతులైన అక్కిరాజు ఉమాకాంతము గారు పరిష్కరణము చేసి వ్రాసిన యుపోద్ఘాతముతోఁ గూడినపల్నాటివీరచరిత్రము లోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమునుండి ద్విపదపంక్తుల కొన్నిటి నుదాహరించుచు వచ్చినాఁడను. మఱికొన్ని భాండాగార ములోని ప్రతులనుండి గ్రహించితిని. ఉమాకాంతముగారు ప్రకటించినభాగము శ్రీనాథవిరచిత మైనగ్రంథములోనిదో కాదో యని యొకగొప్ప సందేహము కలుగుచున్నది. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని ప్రతు లమోఘముగా నాయొద్ద నున్నవి. రావువంశీయచరిత్రముయొక్క ప్రతిని శ్రీబొబ్బిలికోట వారి పట్టణములోని నాయఁడు గారు దయతో నా కొసంగిరి. ఈ గ్రంథ మును రచించినవారు శ్రీశ్రీశైలపు లయిన పెదజాడ శ్రీరామ మూర్తిపంతులుగారు. ఈ గ్రంథకర్తల కందఱకును కృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాఁడను.

ఈచరిత్రములోఁ బ్రకటించిన దేశాలపటములను చెంగల్పట్టునుండి పంపిన శాస్త్రు లగు శ్రీయుత మూడవాటి

హనుమంతరావుపంతులుగారికి గృతజ్ఞతావందనములు చెప్పు చున్నాను.

మఱియు నీ చరిత్రమును ముద్రించెడి శ్రీ జ్యోతిష్మతీ ముద్రాశాలాధికారులును విద్వత్కవిసింహులు నైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారు శాసనములలోని యనేకసందిగ్ధాంశములను దెలిపియు, అపరిశుద్ధములై యున్న శ్లోకములను దిద్దఁదగినట్లు దిద్దియు, వానిభావములను దెలిపియు ననేకవిధములుగాఁ దోడ్పడినందులకును నేను గ్రంథమును త్వరగా ముగింపక కాలయాపనము చేయుచున్నను ఓపిక వహించి గ్రంథమును ముద్రింపఁ జేసినందులకును, వారికిని, శాసనములం జదువుటయందుఁ దోడ్పడిన బ్రహ్మశ్రీ చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి పంతులు బి. ఏ. గారికిని మనఃపూర్వకములైన యనేకవందనము లాచరించుచున్నాఁడను.

చెన్నపురి.
౩౧-౫-౧౯౦౫

ఇట్లు విధేయుఁడు.
చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

ఆంధ్రదేశమతస్థితి ... ౧

వైష్ణవమతము ... ౪

శంకరమతము ... ౫

కాంచీనగరము ... ౫

రామానుజాచార్యులు. శ్రీవైష్ణవమతము ... ౬

చోళదేశ రాజ్యములు ... ౭

రామానుజుడు బ్రహ్మరాక్షసుని పారందోలుట ... ౮

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము ... ౯

రామానుజుడు—తిరునారాయణపురము—మేలుకోటదిగలు ... ౧౦

రామానుజుని గ్రంథరచనము మతవ్యాప్తి ... ౧౧

విక్రమాదిత్యుడు ... ,,

చంద్రమాపాలుడు ... ౧౨

చాళుక్య రాజు.. ... ౧౪

విశ్వబ్రాహ్మణులు ... ౧౬

భూలోకమల్లుడు ... ,,

త్రైలోక్యమల్లుడు ... ౧౭

విజ్జలుడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట ... ౧౮

కాలచుర్యులు ౧౯

మతవిప్లవము ...

శైవమతోద్ధారకుఁడైన బసవేశ్వరుఁడు ...

వీరశైవసిద్ధాంతములు ...

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రియగుట ...

బిజ్జలునికి బసవేశ్వరునికిని గల సంబంధము ...

బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము ...

బిజ్జలరాయనివధ ...

ఘోరమైనమతయుద్ధము ...

చెన్నబసవేశ్వరుఁడు ...

కాలచుర్యవంశము ...

చాళుక్యపరిపాలనము ...

పౌరాణికమతము నిబంధనగ్రంథములు ...

అనంతరరాజకీయస్థితి ...

మధ్వాచార్యులు ...

రెండవ ప్రకరణము.

తెలుఁగుచోడులు ...

కరికాలచోడుఁడు ...

కొణిదెన చోడులు ...

బల్లియచోడ దేవమహారాజు ...

నన్నెచోడ కవిరాజశిఖామణి ...

మల్లికార్జునదేవుఁడు ...

కామచోడ దేవమహారాజు ...

త్రిభువనమల్లదేవ చోడమహారాజు ...

నన్నెచోడ మహారాజు	...	౪౮
సామంతమండలేశ్వరులు	...	,,
నెల్లూరు తెలుగు చోడులు	...	౪౯
నెల్లూరుపూర్వ చరిత్రము	...	౫౨
మధురాంతకపొత్తపిచోడ బేతరాజు ౧౧౨౧...	...	౫౩
మధురాంతకపొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు	...	౫౪
మధురాంతకపొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.	...	,,
మధురాంతకపొత్తపిచోడ తమ్ముసిద్ధిరాజు.	...	౫౬
భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడ దేవమహారాజు.	...	౫౭
భుజబలవీర ఎఱ్ఱసిద్ధనదేవచోడ మహారాజు.	...	౫౮
తిక్కభూపతి	...	౫౯
తిక్కరాజు పృథ్వీరాజును జంపుట	...	౬౦
దానశాసనములు	...	౬౨
తిక్కరాజు విజయములు	...	౬౩
తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు	...	౬౪
తిక్కరాజుకవి సార్వభౌముఁడు	...	,,
మంత్రిభాస్కరుఁడును సిద్ధనామాత్యుఁడు	...	౬౬
మనుమకుమారవల్లభుండు	...	౬౭
బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము	...	౭౦
మనుమసిద్ధి శత్రురాజులను జయించుట	...	౭౨
అక్కన బయ్యనలు	...	౭౪
కాటమరాజుమనుమసిద్ధిరాజులయుద్ధము ఎఱ్ఱగడ్డపాటియొద్ద పల్లెరామయను	...	౭౫
తిక్కనసోమయాజి	...	[illegible]

తిక్కనసోమయాజిమతము ...
తిక్కనివంశమువారు ...
అథర్వణాచార్యుఁడు ...
కేతనమహాకవి ...
చయ్యనామాత్యకవి ...
అనంతరరాజకీయస్థితి ...
నెల్లూరునాగరాజులు ...
ఇమ్మడి తిక్కరాజు ...
కృష్ణాపట్టణము- గొప్పరేవుపట్టణము ...
మనుమగండ గోపాలుఁడు ...
రాజగండ గోపాలదేవుఁడు ...
తెలుఁగుపల్లవరాజులు ...
నందివర్మ మహారాజు ...
అల్లుంతిరుకాళ- త్తిదేవరాజు ...
అభిదేవమల్లిదేవమహారాజు ...
ఇమ్మడిదేవ మహారాజు ...
[illegible] రాజసింహుఁడు ...
[illegible]ండలు. పల్లవరాజులు ...
తూర్పు చాళుక్యరాజులు ...
[illegible] మార్గ[illegible] ...

మధ్యదేశ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవులైన మహారాజులు. ...
[illegible] ఖండములు ...

జగదేకభూషణ ధారావర్ష మహారాజు ... 119

రాజభూషణ సోమేశ్వరమహారాజు ... 122

మొదటి సోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు ... 124

కన్నరదేవమహారాజు ... 128

జగదేకభూషణ పరసోమేశ్వరమహారాజు ... ,,

జగదేకభూషణ నరసింహదేవమహారాజు ... 129

రాజాధిరాజజయసింహదేవమహారాజు ... 131

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు ... ,,

నాల్గవ ప్రకరణము.

అనుమకొండరాజ్య ప్రాచీనగాథలు ... 132

అనుమకొండ నామోత్పత్తి వివరణము ... 133

సోమదేవరాజు ... 134

కటిరాజు దండెత్తివచ్చుట ... 136

మాధవవర్మ ... 140

మునికొండయు చంద్రవంశపురాజులు ... 142

నిజమైన చరిత్రము ... 143

అయిదవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు - త్రిలింగసామ్రాజ్య నిర్మాణము 144

కాకతీయులు సూర్యవంశజులు ... 145

దుర్జయకులము ... 146

కాకతీయులు కొందరు రెడ్లు, కరువాకకమ్మవారు ... ,,

త్రిభువనమల్ల కాకతి బేతరాజు ... 148

అనుమకొండ ఈశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు ... 150

పద్మాక్షిదేవియాలయము ...
ప్రోలరాజు తైలపదేవునిబంధించి విడుచుట ...
ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట ...
ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట ...
ప్రోలరాజు జగద్దేవుని బాఱఁద్రోలుట ...
ప్రోలరాజు మృతి ...
ప్రోలరాజు సంతానము ...
ప్రోలరాజుకొడుకుచే జంపఁబడుట ...

ఆఱవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు - రుద్రదేవమహారాజు

మహారుద్రుఁడు వర్ధమానపురచోడులను జయించుట ...
దొమ్మపాలుఁడు ...
భీముఁడు, గోకర్ణుఁడు ...
[illegible] చోడుని జంపి పద్మాక్షిలిని పెండ్లియాడుట ...
రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము ...
[illegible] వేశము పాపవినాశనమార్గములు ...
[illegible] విద్యావిభూషణుఁడు ...
[illegible] పండితారాధ్యుఁడు ...
[illegible] సోమనాదకవి ...
[illegible] మహాదేవరాజు ...
[illegible] రెడ్డి, [illegible] ...
[illegible] వంశచరిత్రము ...

చిటిరెడ్డి గాధ ... [illegible]
వేమిరెడ్డి మూలపురుషుండు కాఁడు ... [illegible]

ఏడవ ప్రకరణము.

పలనాటి వీరచరిత్రము ... [illegible]

పెద్దనాయని కధ ... [illegible]
నల్లగొండ దండయాత్ర ... 200
నాయకురాలి వృత్తాంతము ... 201
నాయకురాలి కుతంత్రములు ... 203
బ్రహ్మనాయని సంతానము ... 203
బాలనాయని వివాహము ... 204
నాయకురాలి మాత్సర్యము ... 205
కోడిపందెములు... ... 206
కన్నమనాయని యుద్ధము ... 207
బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట ... 208
రాచమల్లుని రాయబారము ... 209
బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట ... 210
నలగామఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట 214
బాలనాయని కధ. ... 218
కోటకేతు రాజు [illegible] ... 221
బాలనాయఁడు కార్యమపూడి ప్రవేశించుట ... 224
బాలచంద్ర నరసింహులయుద్ధము ... 226
నరసింహుని తలఁగోయుట ... 227
బ్రహ్మనాయని దోషము లెన్నుట ... ,,
మలిదేవరాజుల మరణము ... 228

మూఁడవయుద్ధము ... 228

నాయకురాలియుద్ధము ... ,,

యుద్ధసమాప్తి ... 229

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త ... ,,

వీరశైవము ... 231

వీరారాధనము ... ,,

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రదేవుని సమకాలికులు ... 233

కమ్మనాటిరెడ్లు-లేక-కమ్మవారు

కోటవంశము ... 234

ప్రోలనాయకుఁడు ... 235

కోట గండభూపతిరాజు, భూతమదేవి ... 236

కోటకేతరాజు ... 237

బౌద్ధమతము, బుద్ధునిపూజలు ... 238

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు ... 239

కోట బయ్యలమహాదేవి ... ,,

కోటభీమరాజు, కోటగణపాంబ ... 240

బుద్ధవర్మవంశము, కొండపడమటి బుద్ధరాజు ... 241

నతవాటి సీమరాజులు ... 242

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు ... 243

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

కాకతిగణపతి దేవచక్రవర్తి పాలనము ... 245

వేంగీదేశము [illegible] ... 246

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు	...	247
గణపతిదేవుఁడు వెలనాటివిజయించుట	...	248
గజసాహిణి జాయపనాయకుని సంబంధము	...	249
విశ్వేశ్వర శివదేశికులు	...	251
కాటచమూపతి, భాండసేనాధిపతి	...	253
చాగిపోతరాజు, గుడిమెట్టరాజులు	...	252
వేములవాడభీమకవి	...	256
గోపరాజు రామప్రధాని	...	257
గంగయసాహిణి	...	,,
గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు	..	258
గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము	...	,,
గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట	...	259
గణపతి పాండ్యులను జయించుట	...	,,
సామంతభోజమంత్రి	...	261
పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట	...	,,
గంగయసాహిణి బాహత్తరి నియోగాధిపతి	...	262
గంగయసాహిణి దానధర్మములు	...	263
జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము	...	264
గణపతి దేవచక్రవర్తి జైనకాదులను జంపించుట	...	,,
చెన్నాప్రెగడగణపామాత్యుఁడు	...	265
మేదయనాయకుఁడు	...	266
అద్దంకి ప్రభువు మాధవనాయకుఁడు	...	267
సంగమదేవమహారాజు	...	268
శ్రీశారంగపాణి దేవమహారాజు	...	

పదియవ ప్రకరణము.

సేనానులచరిత్రము ... 277

పద్మనాయకులు ... 278

సహపంక్తిభోజనము ... 279

కాకతీయులు గ్రహదత్తులుకాలు ... ,,

దామానాయుడు ... 285

ప్రసాదాదిత్యనాయుడు ... 287

రుద్రమనాయుడు ... 291

పదునొకండవ ప్రకరణము.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము ... 292

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవు పట్టణము ... 295

ధర్మపరిపాలనము ... 296

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవి పరిపాలన చరిత్రము ... 297

రుద్రమాంబ గణపతి కూతురుగాని భార్యకాదు ,,

మార్కోపోలోయొక్క బలవత్తరమైన ప్రమాణము ... 304

రుద్రాంబ రాజ్యభారము పూనుట ... 306

రుద్రాంబిక చరిత్ర ... ,,

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట ... 308

జన్నిగదేవ సాహిణి .. 310

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు ... [illegible]

జంబయదేవ మహారాజు	...	౩౧౪
గోనగన్నారెడ్డి సాహితి	...	౩౧౫
గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము	...	౩౧౬
బుద్ధారెడ్డికూఁతురు కుప్పమాంబ శాసనము	...	౩౧౮
నాగదేవ మహారాజు	...	౩౧౯
ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము	...	౩౨౦
అన్నమదేవ భూపాలుఁడు	...	౩౨౨
రుద్రమదేవి పరిపాలనము	...	౩౨౩

పదమూఁడవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి పాలనము		౩౨౮
ఏకశిలానగరము	...	,,
నాగయగన్నమంత్రి	...	,,
ఎల్లయనాయకుఁడు మేచయనాయకుఁడు	...	౩౨౯
ఇందులూరి రుద్రమరాజు.	...	౩౩౦
పెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు	...	౩౩౧
సాహిణిమారుఁడు-భాస్కర రామాయణము	...	౩౩౪
ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంతకాంబదేవ్యుపజు మట	...	౩౩౬
శైవమత ప్రాబల్యము-జైనమత విధ్వంసము	...	౩౪౦
జైనులు బ్రాహ్మణులకు వివాదము	...	౩౪౨
ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు	...	౩౪౪
పురవర్ణనము	...	౩౪౫
మైలారదేవుఁడు	...	,,
విరపుమహాభవనము	...	౩౪౬

ఘటికాయంత్రము, పూటకూళ్ళు ...
మాచల్దేవి వారాంగన ...

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర

అల్లాఉద్దీనుదక్షిణ దండయాత్ర ...
అల్లావుద్దీను చక్రవర్తియగుట ...
మలిక్ కాపూర్ ప్రథమ దండయాత్ర ...
మలిక్ కాపూర్ ద్వితీయ దండయాత్ర ...
మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర ...

ప్రతాపరుద్రుడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట

జెట్టియలంక గోంకారెడ్డి ...
ప్రతాపరుద్రుడు పాండ్యరాజులను జయించుట ...
ముప్పిడినాయకుడు రవివర్మను జయించుట ...
అల్లాఉద్దీను మరణము ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు ...
భాషాభివృద్ధి ...
పరిపాలన వివరణము ...
ఇతర ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు ...
రాజ్యవిస్తీర్ణము ...
ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల ఓడించుట ...
తురుష్కుల కడపటి దండయాత్ర ...

రామప్ప దేవాలయములోని [illegible] శిల్ప [illegible]ము.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మధ్య యుగము

మొదటి ప్రకరణము.

పండ్రెండవ శతాబ్ద స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర కర్ణాట ద్రావిడాంధ్ర కళింగులు సుస్థిరమైన యేక సామ్రాజ్యమును నెలకొలుప వలయు నన్న సంకల్పముతోఁ దమతమ యాదవచ్ఛక్తులను వినియోగించి దక్షిణాపథము నంతయు భయంకరమైనయుద్ధరంగముగఁ జేసి యొండొరు విరోధులై పోరాడుచున్న రాజకీయవాతావరణమును; రాజ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహారాజులు సామాన్యముగ శైవమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలిక రాజులు సేనాధిపతులు మొదలగు నున్నత రాజకీయోద్యోగులు లనేకులు జైనమతావలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకులైనందున జైనమతము జనసామాన్యమునందై విజృంభించుచుండుటయు, జైనమతావలంబకు లయిన మాండలిక రాజులు సేనాధిపతులు సామ్రాజ్యాధిపత్యము నాక్రమించుటకై ప్రయత్నించుచుండుటయుఁ, జూచి సహింపఁజాలక శైవ వైష్ణవ బ్రాహ్మణమతాచార్యు లనేకులు దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమతమ మతసామ్రాజ్యములను స్థాపించుటకై అభినివేశముతో మతబోధనలు గావించుచుండుటయును జైన బౌద్ధమత ప్రళయకారకులో యన సంస్కర్త లనేకులు బయలువెడల మత సాంఘికవాతావరణమును; అల్లకల్లోలము గావించినకాల మగుటంజేసి పండ్రెండవశతాబ్దస్థితి అతిభయంకరముగ నుండెను. పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునఁ గర్ణాట మహారాష్ట్రదేశములు పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యమునకును,

ద్రావిడాంధ్రదేశములు పూర్వచాళుక్య చోళ సామ్రాజ్యములకును, ౧౦౦ గోత్కలములు కళింగ గాంగ సామ్రాజ్యములకును, లోబడి యుండినవి. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యగు రాజరాజనరేంద్రుని కొడుకును చాళుక్య చోడచక్రవర్తియు నగు మొదటికులోత్తుంగచోడదేవుని చరిత్ర మాంధ్రదేశ మునకు సంబంధించినంతవఱకు నాంధ్రులచరిత్రములో ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను.[1]

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౭౦ మొదలుకొని ౧౧౧౮ వ సంవత్సరమువఱకు బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు శివభక్తుఁడై [illegible] శివాలయములను పెక్కింటిని నిర్మించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను, మతవిషయమున [illegible] లేనివాఁ డని చెప్పుదురు. ఆకాలమునందలి బ్రాహ్మణులు [illegible] ముగా నంగీకరించినవా రగుటచేతి యితఁడు బ్రాహ్మణద్వేషి గాక యుండెను. ఆకారణముచేత నీతనికాలమున బ్రాహ్మణమతము వర్ధిల్లుచుండె నని చెప్ప వచ్చును. ఆకాలముననే ఆర్యబ్రాహ్మణులు మత సంస్కారముల బొందెను. దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన యార్యబ్రాహ్మణులు ద్రావిడులతో సంపర్కమువలన శివారాధన మవలంబించినవా రయినను వారికి క ప్రధానమైనవైదికమతమే ప్రధానమతముగా నుండెను. ఈమతమును ప్ర కింపఁజేసినవాఁడు కుమారిలభట్టు. ఈ వైదికమతోద్ధారకుని చరిత్రము సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలిపి యున్నా గావున, నిచ్చట మరలఁ దెలుప లేదు.[2] కుమారిలభట్టుచేఁ బ్రకాశింపఁజే బడిన కర్మప్రధానమైనవైదికమతము నానాఁటికి వర్ధిల్లుచుండెను, కుమా భట్టుయొక్క ప్రతిపక్షు లయిన జైనబౌద్ధమతాచార్యులతో వాగ్వాదము సలిపి విజయము గాంచెను, ప్రజాపాలనము సేయు మహారాజులను వ మునఁ జేసికొని యున్నవిధములుగా జైనులను బాధించి హింసించెను, నిచే బోధింపఁబడిన మతము ప్రజారంజకముగ నుండక పోయెను.

---

౧. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౨౦౧-౨౧౮ పుటలు.

౨. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౨౪౦ - పుట.

వైష్ణవ మతము.

దక్షిణహిందూస్థానమునందు భక్తిప్రధానమైనవైష్ణవమతము శఠకోపుఁడు, నాథముని, పుండరీకాక్షుఁడు, రామమిశ్రుఁడు, యామునాచార్యుఁడు మొదలగు పరమభాగవతోత్తములచే బోధింపఁబడుచుండుటచేత తక్కువ జాతివారలనేకులు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరులై యున్నతస్థితికి వచ్చి భాగవతులచేఁ బూజింపఁబడుచుండిరి. అయినను వైష్ణవమతముకూడ రామానుజు లవతరించువఱకు కర్మప్రధానమైనవైదికమతమునుగాని, వైరాగ్యప్రధానమైనశైవమతమునుగాని, మించి విశేషవ్యాప్తిఁ జెందియుండలేదు.

శంకర మతము.

గౌతమబుద్ధుని తరువాత మతసంస్కర్తలలో జగత్ప్రఖ్యాతినొందిన శంకరుఁ డెనిమిదవశతాబ్దాంతమున మలయాళదేశములోని కాలడి యనుగ్రామంబున నొక నంబూద్రిబ్రాహ్మణకుటుంబమున నవతరించి బాల్యముననే వేదవేదాంతాది విద్యలనెల్ల గ్రహించి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యాసియై మహాతత్త్వవేత్తయై వ్యాసకృత వేదాంతసూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును మహాభాష్యములను వ్రాసి, ఆసేతుహిమాచల పర్యంతమును సంచారముచేసి, అద్వైతసిద్ధాంతమును బోధించుచు, పరమతఖండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు, ధర్మవ్యవస్థకై భరతఖండంబున నుత్తరహిందూస్థానమున బదరీకేదారములలోను, దక్షిణహిందూస్థానమున శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమున జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానంబున ద్వారావతిలోను, నాలుగు ప్రధానమఠముల నేర్పఱచి శంకరమతములను స్థాపించి, జగద్విఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనిచే రచియింపఁబడిన సూత్రభాష్యమును, ఉపనిషద్భాష్యమును, గీతాభాష్యమును, ప్రస్థానత్రయ మందురు. పోఁకువాదమున నే గ్రంథమును మించినది మఱియొకటి గానరాదని కొందఱు తత్త్వవేత్తల యభిప్రాయము. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని సిద్ధాంతములను కొన్నింటిని సంగ్రహించెను, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార

మని వచించియు, బౌద్ధులను శౌర్యేంద్రను పౌరాణిక హిందూమతావలం
కులనుగఁ జేసె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు పౌరాణికమతములతోఁ గాలక్రమమున
సమాధానపడి తనమతమును మెల్లమెల్లగ వ్యాపింపఁజేసి కృతకృత్యు
డయ్యెను. ఇతఁడు రాజాధిరాజులను శిష్యులనుగఁ జేసికొని బౌద్ధుల
హింసించె నని చెప్పెడికథ లెంతవఱకు విశ్వసనీయములో మనమిప్పుడు నిర్ధా
రణచేయఁజాలము కాని, హిందూదేశమున బౌద్ధమతవినాశమునకుఁ గొంతవఱ
కితఁడు కారణభూతుఁడై యుండవచ్చు నని మాత్రము మన మూహింపవచ్చు.
ఇతఁడు కుమారిలభట్టు బోధించిన వైదికమతమునుగూర్చి గ్రహించినవాఁడు.
ఈమహాసంస్కర్త ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు జీవించి బదరికాశ్రమమున
ముక్తిఁగాంచె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బోధించిన యద్వైత సిద్ధాంతము
వైదికమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణు లనేకు లంగీకరించిరి. పదునొకొండవ
శతాబ్దాంతమునను పండ్రెండవశతాబ్ది ప్రారంభమునను యాదవప్రకాశుఁడను
నద్వైతసన్న్యాసి యొకఁడు కాంచీనగరమునందు నద్వైతమతబోధన
గావించుచు మహాప్రఖ్యాతి గాంచుచుండెను.

కాంచీనగరము.

అంతకుఁ బూర్వము జైనబౌద్ధమతాచార్యులకు ముఖ్యము ప్రధాన
ముగా నుండిన యీకాంచీనగరము, పదునొకొండవ శతాబ్దిలో
బ్రాహ్మణాధీనమై వైదికవిద్యాబోధకస్థానమై, బ్రాహ్మణమతములకుఁ బ్ర
రోత్సాహకమై, దక్షిణహిందూదేశమున విద్యాధికారస్థానమును బొందిన
ముల సన్నిధానవర్తియయి యొప్పుచుండుటచేత నిక్కడిక్కడనుండి
బ్రాహ్మణవిద్యార్థు లనేకులు విద్యకై ప్రసిద్ధు లయిన యుపాధ్యాయుల
విద్యాభ్యాసమును జేయుచు వేదవేదాంతాది విద్యాశాస్త్రములనేర్చు
చునుండిరి. మతబోధకు లనేకు లానగరమునకు వచ్చి తమ
మతబోధనలు గావించుచుండిరి. అట్టివారిలో యాదవప్రకాశులను వా
రొకఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధిని విని నానాస్థలములనుండి విద్యార్థు లనేకు

శుశ్రూషఁజేయుచు విద్యాభ్యాస మొనర్చుచు నుండిరి. అట్టివారిలో వైష్ణవ
మతోద్ధారకుఁడును మహాసంస్కర్తయు నగు రామానుజాచార్యుఁ డొకఁడు.

రామానుజాచార్యుఁడు.

శ్రీవైష్ణవమతము.

ఇతఁడు ద్రావిడదేశములోని భూతపురి యను నామాంతరము గల
శ్రీపెరుంబూదూ రను గ్రామంబున ఆసూరికేశవసోమయాజి యను బ్రాహ్మణు
నకును, కాంతిమతి యను భార్యకును, శాలివాహనశకము ౯౩౯ దియగు
పింగళసంవత్సర చైత్రశుద్ధపంచమీ గురువారమున నార్ద్రానక్షత్రయుక్త శుభ
లగ్నమునందు జనించెను.[1] ఆళవందా రను నామాంతరముగల సుప్రసిద్ధవైష్ణవ
మతాచార్యుఁ డగుయామునాచార్యుని శిష్యవర్గములోనివాఁ డగు శ్రీశైల
పూర్ణుఁ డితని మేనమామ. రామానుజుఁడు తన పినతల్లియగు ద్యుతిమతికిని
కమలాక్షభట్టునకును జనించిన గోవిందభట్టుతోడఁ గాంచీపురమునకుఁ బోయి
యాదవప్రకాశునిఁ జేరి తన ప్రజ్ఞావిశేషముచేతను, మేధాసంపత్తిచేతను,
అత్యల్పకాలములోనే వేదాంతవిద్యారహస్యముల నన్నిటిని గ్రహించి
గురుబోధమును ధిక్కరించి శంకరుని యద్వైతసిద్ధాంతమును నిరాకరించి
విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతబోధము మొదలుపెట్టి గురువుతో మతసిద్ధాంతవాదములు
సాగించు యాతని వైష్ణవభక్తాగ్రేసరునిగాఁ జేసె కుదసు గురువునకే తాను
గురువై యాతనిచేఁ బూజింపఁబడె నని వైష్ణవమతగ్రంథములు ఘోషించు
చున్నవి. ఇట్లు రామానుజుఁడు శంకరుని మతమును భక్తిప్రపత్తులు లేని వట్టి
జ్ఞానమ్మువలన ముక్తిలేదనియు, ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున
జీవుఁ డీశ్వర స్వరూపము గలవాఁ డయినను బూర్ణముగనీశ్వరస్వరూ

---

1. క్రీ. శ. ౧౦౧౭ వ సంవత్సర మగుచున్నది. ఇది సరియైనదిగఁ గన్ప ట్టదు. ఇది చర్చింపఁ దగిన విషయము.

పము సంభవింపదనియును, ఖండించుచు ధర్మవిధానమున శంఖచక్రగదా
ధారియు గరుడవాహనారూఢుండు నగు లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుఁడని బోధిం
చుచు వచ్చెను. చోడచక్రవర్తి శైవమతావలంబుఁడగుటవలన రామా
నుజుని మతబోధను సరిపడకుండెను. ఈ చోడచక్రవర్తి [illegible]
పతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁడగు కులోత్తుంగచోడదేవుఁడే గాని
యన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు శైవభక్తుఁడగుటవలనఁ దన రాజ్యమునందలి
ప్రజలెల్లరును శివునే దైవముగా సంగీకరింపవలసిన దని ప్రకటింపించెను.
అందువలన రామానుజునిశిష్యులు నిరాకరించిరి. అందుపైఁ జక్రవర్తి యాగ్రహము
జనించి రామానుజునిబట్టి తనయొద్దకుఁ గొనిరమ్మని భటుల కాజ్ఞ చేసెను.
పరమమాహేశ్వరాచారభక్తిపరుఁ డైన చక్రవర్తియాజ్ఞను శిష్యవర్గము
రామానుజుఁడు విని మారువేషముతో నుండుచు కాంచీపురమును విడనా
హోసలరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు గాంగవాడిదేశమునకుఁ బారిపోయెను.

విఠలదేవరాయలు.

అప్పుడు విఠలదేవరాయలు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలనము చే
చుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాధిపత్య
వహించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది.[1] ద్వారసముద్రము లేక హళేబీడు రా
ధానిగ హోసలబల్లాలరాజులు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండి
వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగ నుండిరి. ఈబల్లాలరాజైన విఠల
రాయలు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యుని సా
తులుగ నుండిన మహామండలేశ్వరులలోఁ బరాక్రమవంతుఁడుగను ప్రసి
డుగ నుండెను. రామానుజుఁడు శిష్యవర్గముతో విఠలరాజ్యమునఁ ప్ర
శించి జనులకు మతోపదేశమును చేయుచు రాజధానినగరమును
కొంతకాల మచ్చటనే నివసించి యుండెను. అప్పు డాదేశప్రభు

1. The Making of Mysore by S. Krishnaswa
Aiyangar, M. A., p. 14.

కొమార్తెను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు పట్టుకొని వేధించుచుండెను. అందువలన నారాజపుత్త్రిక దిగంబరయై పిచ్చిపట్టినదానివలెఁ దిరుగుచుండె నఁట. జైనమతగురువు లెందఱో చికిత్సలు చేసినను ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడఁ డయ్యెను.

రామానుజులు బ్రహ్మరాక్షసుని పాఱఁదోలుట.

రామానుజుని మాహాత్మ్యము తనశిష్యుఁ డగు తొండనూరునంబి వలన రాజభార్య శాంతలదేవి విని, రాజుతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "మనపుత్త్రీ! మన స్వాస్థ్యమును గలిగించి యిప్పటిస్థితికి రామానుజుఁడు గొనివచ్చె నేని యతఁడే మనకు దైవము, అతఁడే ప్రభువు, అతఁడే గురువు." అనిచెప్పి రామానుజునికి వార్త నంపించెను. రాజులయాశ్రయము మొదట రామానుజుని కంతగా నిష్టము లేకపోయెనఁట గాని, మతవ్యాపనమునకు రాజుయొక్క సాహాయ్య మత్యావశ్యక మని శిష్యులు ప్రార్థించుటచేత నంగీకరించి రామానుజుఁడు రాజాంతఃపురమునకుఁ బోయెను. అంతట రాజు తనరాణితోఁ బ్రత్యుత్థాన ముచేసి యతనికి నమస్కరించి లోనికిఁగొనిపోయి కూఁతును జూపెను. దిగంబర యైయున్న రాజపుత్త్రికపై రామానుజుని పాదతీర్థమును గుర్వాజ్ఞ శిరసావహించిన శిష్యుఁడొకఁడు ప్రోక్షింప నామెను బట్టియున్న బ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడిచిపోయెనఁట. అంతట నామె మగవాండ్రయెదుటఁ దానున్నస్థితిలో నుండుటకు సిగ్గుపడి చివాలున లేచిపోయి వస్త్రాలంకరణభూషితురాలయి వచ్చి వారలకు నమస్కరించి నిలుచుండెనఁట. తల్లిదండ్రులు కొమార్తెను జూచి పరమానందము నొంది రామానుజుఁడు నిజముగా నాదిశేషువయిన యనంతునియొక్క యపరావతారమే యని విశ్వసించి యాతనిమతమును స్వీకరించిరి. అంతట రామానుజుఁడు వారల నాశీర్వదించి విఠలదేవరాయనికి విష్ణువర్ధనుఁ డని నామకరణము చేసెను. ఇట్లు విఠలుఁడు నూత్నమతావలంబనమును దొడఁగి నూత్ననామమును స్వీకరించి జైనులయెడ ననురాగమును విడిచి వర్తించుచుండ జైనులకు రామానుజునియెడ ద్వేషము మిగుల నయ్యెను.

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము.

అంతట జైనులకును వైష్ణవులకును ఘోరకలహము ప్రారంభమై మత చర్చ లతిభయంకరము లయ్యెను. మహారాజగు విష్ణువర్ధనుండు వైష్ణవులపక్షమునఁ జేరినందున జైనులబల ముడిగిపోయెను. రామానుజుండు జైనాచార్యులను వాదమున గెలిచెనఁట. వైష్ణవపక్షపాతియై విష్ణువర్ధనుండు పెక్కు జైనదేవాలయములను నాశనముచేసి అదివఱకు జైనదేవాలయముల కొఱకు రాజులు దానముచేసిన మడులు మాన్యము లూడఁబెఱికి వాని వైష్ణవదేవాలయముల కైంకర్యాదుల కొసంగెను. విష్ణువర్ధనుండు బేలూరిలో చెన్నిగనారాయణుని, తలకాడులో కీర్తినారాయణుని, గదగులో వీరనారాయణుని, హొసహల్లిలో లక్ష్మీనారాయణుని, మఱియొకచోట మఱియొక నారాయణుని ప్రతిష్ఠించి, తొండనూరిలో తిరుమలసాగర మనుపేర నొక చెఱువు త్రవ్వించి జైనదేవాలయముల ఱాలతో చీలలు గట్టించి చెఱువుగట్టుప్రక్క రామానుజ కూటమును నిలకొల్పి భక్తులపోషణార్థ మొక సత్రమునుగూడ నిర్మించెను. దొడ్డగురువహల్లి గ్రామమునకు తొండనూరనియు, శ్రీరామానుజపురమనియు నామకరణము చేసెను. ఇవ్వన్నియు క్రీ-శ. ౧౦౯౭-౮ సంవత్సరమున జరిగినదని శ్రావణబెలగోలస్థలపురాణమువలనఁ దెలియుచున్నది.[1] వైష్ణవమతమవలంబింపని జైనమతాచార్యు లనేకులు గానుగలలోఁ బెట్టి యాడఁబడిరి. పద్మగిరిలోఁ దియఁగఁబడిన జైను లనేకులు క్రూరముగా సంహరింపఁబడిరి.[2] ఈ ఘోరప్రళయమునకు భయపడి జైనమతావలంబకు లనేకులు ఊర్ధ్వపుండ్రధారణమును గైకొని వైష్ణవు లయిరి. ఈ విషయములు స్థలపురాణములలోను వైష్ణవమతగ్రంథములలోను వ్రాయఁబడినవి. ఇట్లని జైనగ్రంథములలోఁ జెప్పఁబడియున్నను విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులసంబంధమును విడిచిపెట్టెనన్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియరాదు. వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁబడిన విష్ణువర్ధనుఁడు

---

1 The Indian Antiquary, Vol. [illegible], May, 18[illegible].

2 Life And Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyengar, B. A., p. [illegible]

హాలెబీడులోని జయగొండేశ్వర శివాలయమునకు క్రీ. శ. ౧౧౨౧ - వ సంవత్సరములో భూదానము చేసినట్లుగ విష్ణువర్ధనపురములోని యొక శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కేతమల్లుఁ డనువర్తకుఁ డొకఁడు ౧౧౨౧ వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనహొయిసలేశ్వరుఁ డనుపేర నొక శివాలయమును కట్టించెను. మఱియు నీతనిపంచప్రధానులలోఁ గొందఱు జైనమతాభినివేశ పరవశులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. ఇంతియగాక ౧౧౨౩-వ సంవత్సరమున జైనమతావలంబిని యగుతనభార్యకు నొక గ్రామము నియ్యఁగా నామె దానిని ౨౦౦ బ్రాహ్మణులకు విభాగించి యిచ్చెనఁట. ఆ సంవత్సరముననే యతనిభార్య శాంతలదేవి శ్రవణబెలగోల గ్రామములో గంధవారణబస్తిని కట్టించెను. మఱియు ౧౧౨౫-వ సంవత్సరమున మహోపాధ్యాయుఁడును తార్కిక చక్రవర్తియు జైనుఁడు నగు శ్రీపాలుఁ డనువానికి భూదానము చేసెను. ౧౧౨౮ వ సంవత్సరమున యాదవపుర మనుమేలుకోటలో చాముండికొండపై నుండు మల్లికార్జునునకు (శివాలయములోని యొకభాగముగాఁ బోలు) దానశాసనము వ్రాయించెను. విష్ణువర్ధనుని కుమారుండును, జ్యేష్ఠపుత్రిక యగుహరియాలె యనునామెయు, ఆమెచెల్లెండ్రును జైనులనియే చెప్పఁబడుచున్నారు. మఱియుఁ దలకాడు ముట్టడించి వశపఱుచుకొని శైవులయిన చోళచక్రవర్తులచే నాశనము చేయఁబడిన జైనదేవాలయములు పెక్కింటిని పునర్నిర్మాణము చేసిన వాఁడును విష్ణువర్ధనుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును, మహాయోధుఁడు నగు గంగరాజు జైనులకు జైనమతమునకు మాత్రమే గాక రాజునకును గొప్ప ప్రాపుగ నుండె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ౧౧౩౩-వ సంవత్సరమున సైన్యాధిపతి యగుగంగరాజు మరణముఁ బొందఁగా వాని కొమారుఁడు బొప్పరాజు హాలెబీడులో తండ్రి జ్ఞాపకార్థము ద్రోహఘరట్ట మను జినాలయమును నిర్మించెను. ఈ ప్రతిష్ఠాపనకాలమునందు నయకీర్తి యను జినాచార్యుఁడు దివ్యప్రసాదమును రాజునకుఁ బంపఁగా వెంగాపురము నేలు మాసన్నపై దండెత్తిపోయి వాని నోడించి విష్ణువర్ధనుఁడు మరలివచ్చుకాలమున నడిత్రోవలో వానిరాణి లక్ష్మీదేవి ప్రసవించి కుమారునిఁ గన్నసమయమునఁ బ్రసాద మందెను. కాఁబట్టి

రాజు సంతోషపూర్వకముగా జైనమత గురువుల నాదరించి ప్రసాదమును స్వీకరించెను. జైనమతాచార్యుల శుభాగమనమునకు మిక్కిలి సంతోషించి తనకుమారునకు విజయనరసింహుఁ డని పేరుపెట్టి నూతన జైనాలయమునందలి దేవుని విజయపార్శ్వనాథుఁ డనవలసినదిగా నుత్తరువు చేసెను. హొయిసళేశ్వరుని మహాలయమునకు నెదురుగ నద్భుతశిల్పకళానైపుణ్యముల దూరములో నున్న యీ జైనాలయ మిప్పటికిని జైనయాత్రికులచే దర్శింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి చరిత్రాంశములు విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులను హింసించె నని చెప్పెడు స్థలపురాణ గాథలను వైష్ణవమతగాథలను బూర్వపక్షము చేయుచున్నవి. క్రీ.శ. [illegible]వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవమతమును స్వీకరించె నని బేలూరు లోని యొక శాసనము దెలుపుచున్నది. ఈ విషయము నిశ్చితముగ నిర్ణయించుకొనుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. ఏది యెట్లున్నను ఆకాలమున జైనులనేకులు వైష్ణవమతములోఁ జేర్చుకొనఁబడి గనుపట్టుచున్నారు. జైనులను బౌద్ధులను మాత్రమేగాక, ఏకాంతవాదుల ననేకులను వైష్ణవులను గావించెను.

రామానుజుఁడు-తిరునారాయణపురము-[illegible].

బౌద్ధులు వాదములందుఁ గెలువలేక క్రోధోద్రేకముల వైష్ణవులకుఁ గష్టంబుల కపాయంబు లాపాదింప నుద్యుక్తు లయినప్పుడు రామానుజుఁడు మాలయాదిక లచే వారలంబట్టి ఘానిగానుగలలోఁ బెట్టించి పిప్పిగ నుసుమాడించి తన కుపకారముచేసిన యాపంచములయెడఁ బ్రసన్నుఁడై ప్రతిసంవత్సరంబునందును శ్రీనారాయణదేవుని మహోత్సవకాలమున నేడవదినంబు మొదలుకొని పదుదవ దినంబుపర్యంతంబు దినత్రయంబును వారలు దేవాలయములోని కరుగుట కరుదెంచి కైంకర్యాదు లొనర్చి సేవించునట్లాజ్ఞాపించె నని దివ్యసూరి రత్నహారము మొదలగు గ్రంథములలో వ్రాయఁబడినది.

రామానుజుఁడు తనకుమారుఁడైన సంపత్కుమారుని ఢిల్లీనగరము నుండి తెచ్చునప్పుడు దారిదోపిడికాండ్రచే ముట్టడింపఁబడి చిక్కుపడియున్న

మొదటి ప్రకరణము.

కాలమున మాలల సాహాయ్యముచేఁ దానపాయమునుండి తప్పించుకొన్నందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా మాలలకీస్వాతంత్ర్యము నొసంగెనని ప్రపన్నామృత మను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టిస్వాతంత్ర్యము మేలుకోటలోమాత్రమేగాక బేలూరు శ్రీరంగ దేవాలయములలోఁగూడ సంవత్సరమున నొకమారు కలుగఁజేయఁబడినది. ఆకాలమునఁ బంచములు బ్రాహ్మణులను దాఁకినను బ్రాహ్మణు లపవిత్రత యని తలంపరఁట.*

రామానుజుని గ్రంథరచనము-మతవ్యాప్తి.

రామానుజుఁడుగూడ శంకరాచార్యునివలెనే వ్యాసవిరచిత బ్రహ్మసూత్రములకును, ఉపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును, భాష్యములను వ్రాసెను. ఈ సంస్కర్తచే విరచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును శ్రీభాష్య మనెదరు. ఇతఁడు నయమునను భయమునను తనమతమును వ్యాపింపఁ జేసెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శివస్థలముగా నుండిన తిరుమలదేవాలయము నాక్రమించుకొని విష్ణ్వాలయముగ మార్చెను. చోడచక్రవర్తి మరణమునొందినతరువాత శ్రీరంగము మొదలగు వైష్ణవక్షేత్రములకుఁ జని మతబోధ గావించుచుండెను. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడు విక్రమచోడుఁడే తండ్రి మరణానంతరము రామానుజుని తనదేశమునకు రప్పించి యాదరించెను. ఈతని సంప్రదాయమును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. ఈసంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవు లని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బౌద్ధమతాచారములను కొన్నింటిని గ్రహించి తన వైష్ణవమతమునందుఁ జొప్పించి మతవ్యాపనము గావించెను. ఇతఁడు ౧౨౦ సంవత్సరములు జీవించి వైకుంఠపదవి కేఁగెనని చెప్పుదురు.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

క్రీ.శ. ౧౧౧౮-వ సంవత్సరమున చోడచక్రవర్తి యగుకులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు మరణమునొందెను. వేఁగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండిన

* The Life and Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyangar, p. 224.

విక్రమచోడుఁడు ద్రావిడదేశమునకుఁ బోయి సింహాసన మెక్కెను. విక్రమ
చోడుఁడు వేంగిదేశమును విడిచిపెట్టిన తరువాత దానిని వెలనాటి
రాజావలనఁ జిక్కు లెక్కువైనందున వేంగిదేశము మిక్కిలి దుర్దశ నొందియుం
డెను. ౧౧౨౦వ సంవత్సరమున పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యుఁడు
వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱచుకొనియె నని యీయాంధ్రులచరిత్రము
ప్రథమభాగమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁ డాంధ్రదేశమును జయించి నాలు
గయిదు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను. ఆ కాలమునందు విక్రమాది
త్యుఁడు, వెలనాటిచోడునికుమారుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు వెల
నాటి రెండవగొంక రాజును రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. పశ్చిమచాళుక్య
చక్రవర్తి ౧౧౨౬-వ సంవత్సరమున మృతి నొందెను. చోళచక్రవర్తి
యగు కులోత్తుంగుని మరణముతో చోడసామ్రాజ్యముయొక్కయు, విక్రమాది
త్యుని మరణముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యముయొక్కయు, శైథిల్యము ప్రా
రంభించెను. విక్రమాదిత్యునికిఁ బిమ్మట భూలోకమల్లుఁడు సింహాసనము
నకు వచ్చెను. విక్రమాదిత్యుని మరణానంతరము వారికి సామంతులుగ నున్న
మహామండలేశ్వరులలో నొకఁ డగు కాకతీయప్రోలరాజు ఆంధ్రసామ్రాజ్య
భవననిర్మాణమునకై పునాదులు వేయఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని చరిత్రము
మఱియొక ప్రకరణమునందుఁ దెలుపఁబడును; గావున నిచ్చట వివరింపలేదు.
క్రీ.శ. ౧౧౩౭-వ సంవత్సరమునకే విక్రమచోడుఁడు వెలనాటిని మరల
స్వాధీనము చేసికొన్నట్టు విక్రమచోడుని చేబ్రోలుశాసనములవలనఁ దెలియ
చున్నది. అయినను ఆంధ్రదేశములోని పశ్చిమభాగమున నున్న మహామండలే
శ్వరు లందఱును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకే కప్పము గట్టుచుండిరి.

భద్రభూపాలుఁడు.

భువనైకమల్లునకుఁ గప్పము గట్టుచుండిన సామంత ప్రభువులలో
నొకఁ డగు భద్రభూపాలుఁడు పశ్చిమాంధ్రదేశమునందును నాలువెల
నాటిని బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతని రాజరాజనరేంద్రుఁ డనియు,

బిరుదివిశాఖధరణాంకుఁ డనియు, నరేంద్రచతురాననుఁ డనియు, రాజబిరుదములు గలవు. ఇతఁడు రవికులశేఖరుం డని చెప్పఁబడుటచేతఁ దెలుఁగుచోడులలోని వాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు తెనుఁగునఁ బద్యకావ్యములువ్రాసి కవి రాజశిఖామణి, కవిబ్రహ్మ, అని పొగడ్తగాంచినవాఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నీతిశాస్త్రముక్తావళియును, సుమతిశతకమును మాత్రము గానిపించుచున్నవి.

కం. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి
క్ష్మావరదళనోపలబ్ధ జయలక్ష్మీ సం
భావితుఁడ సుమతిశతకము
గావించిన ప్రోడఁ గావ్యకములానుఁడఁగా.

అని తన నీతిశాస్త్రముక్తావళిని ప్రారంభించెను. ఇతనికవిత కుమార సంభవమునలెఁ గఠినముగాక ద్రాక్షాపాకముగ నతిసరళముగా నుండుననియు, భావములు నూతనములై హృదయంగమములుగా నుండు ననియు నుడువుచు, బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య ఎం. ఏ.గారు రెండుపద్యములను ఆంధ్ర పత్రికయందు నుదాహరించి యున్నారు.1

ఉ. ఎత్తినకాలికాని సిరి కెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ
జిత్తము లేదు గాన సిరిఁ జెందినవాఁడ పరోపకారమా
* యుక్తఁ జేయు మెవ్వనైనఁబదంప డిపేఁడఁ గొందమా
చిత్తము కాని యిత్తమనుచిత్తము పుట్టున యొప్పివారికన్.

1. సాధారణనామసంవత్సర చైత్రశుద్ధ ప్రతిపత్ భానువాసరంబునఁ బ్రకటితం బయినయాంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక గారాదవ పుటలో నీ క్రింది రెండుపద్యము లుదాహరించి యున్నారు.

*. ఈపాదమున గణభంగము గానిపించుచున్నది.

చ. అలుక ప్రతాపమిూఁగి యలవాలము బుద్ధిపరాక్రమాని కున్
పలుకుట ప్రౌఢపాక ప్రజశాభదలంపమి పెన్నప్పుడం
బలవువికారమొప్పు వినయంబుమహత్త్వము వేయినాలుకవా
గ్గలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరిపూర్తిరవా.

బాగి జేటరాజు.

బిరుదాంకరుద్రుఁ డను సామాంకరముగల బాగిబేటరాజు పల్నాటి ప్రభువై భూలోకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. ఇతఁడు హైహయ వంశజుఁడు. ఈరాజు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడును ఋగ్వేదశాఖాపాఠియునగు నొకబ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమున[1] ప్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర) దేవాలయములకు శాలివాహనశకము ౧౦౫౧ సౌమ్యసంవత్సరమున (క్రీ.శ. ౧౧౨౯—౩౦) దానశాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనము వ్రాయఁబడిన నాగస్తంభము గుడిపాలెమునందే ప్రతిష్ఠింపఁబడినది. ఈ శాసనములోని మొదటి రెండు శ్లోకములలో 'శేషుఁడు, వాసుకి, తక్షకుఁడు, కర్కోటకుఁడు, అబ్జుఁడు, మహాంబుజుఁడు, శంఖధరుఁడు, కుళికుఁడు', అనెడు అష్టనాగములం గూర్చిన ప్రార్థన కలదు. పల్నాటిలోని మాచర్ల[2] గ్రామము (మాధవిపట్టణము) లోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో మఱియొక నాగస్తంభముపై నింకొక శాసనము పండ్రెండవ శతాబ్ద ప్రారంభమునాఁటిది కలదు. ఆశాసనమునందును అష్టనాగములను గూర్చిన ప్రార్థనము కలదు. పల్నాటి రాజధానియగు సమీపదేశమునందు నొకానొక యాదవస్వామిచే నాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది.

---

1. మాధవిపట్టణము తెనుఁగులో [illegible], గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

2 మహాదేవచర్లయు మాదేవిచెఱువు, మాదేచర్ల, మాచర్ల, యని చెప్పబడుచున్నది.

చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగి
బేటరాజు నలువురుకుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీరకాముని కొమారుఁడు
బేటరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. ఈ యాదిత్యేశ్వరాలయమునకు
దానశాసనములను వ్రాయించినవారిలో సుకానాక కన్నడ నాగిమయ్య
కలఁడు. ఈశాసనములోని లిపిని వ్రాసినవారుకూడ కన్నడమువారే. శాస
నముదిగువ వారినామములు కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఈవిషయములు
పశ్చిమచాళుక్యుల యధికారము కొంతకాల మీదేశమున వ్యాపించె నని
చాటుచున్నవి.

విశ్వబ్రాహ్మణులు.

మఱియు నీమాచెర్ల శాసనమునందు నింకొక విశేషవిషయము గలదు.
ఆవిశ్వేశ్వర దేవాలయమును నాగస్తంభమును నిర్మించిన శిల్పకారులు కొని
యాడఁబడి యున్నారు. బ్రహ్మకుమారుఁడయిన విశ్వకర్మ యీశిల్పకారులకు
మూలపురుషుఁడనియు, సూర్యుని మామగారనియు, విశ్వకర్మ తనయల్లుఁ
డైన సూర్యునికిరణములను విష్ణుచక్రము మొదలగు దివ్యాయుధములుగా
మార్చెననియుఁ జెప్పఁబడినది. విశ్వకర్మవంశస్థు లయిన ప్రసిద్ధాచార్యులు
కొందఱు పేర్కొనఁబడి, వారు శివలింగములను విగ్రహములను చేయుటయం
దును, వానివాని స్థానములను గుర్తెఱుఁగుటయందును, చతుర్విధము లయిన
ప్రాసాదములను నిర్మించుటయందును, వాస్తుశాస్త్రములో ముఖ్యభాగ మగు
క్షేత్రగణిత జ్ఞానమునందును, వారల వృత్తికి సంబంధించిన పెక్కువిషయముల
యందును నేర్పరులనియుఁ బ్రజ్ఞావంతులనియుఁ జెప్పబడి యున్నారు.

భూలోకమల్లుఁడు.

భూలోకమల్లుఁ డనునది బిరుదనామముకాని నిక్కమైన పేరుగాదు.
ఇతని మొదటిపేరు సోమేశ్వరుఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులలో సోమేశ్వ
రనామమును వహించినవారిలో నితఁడు మూఁడవవాఁడు. ఇతఁడు ౧౧౨౭వ
సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండు సంవత్సరములు అనఁగా ౧౧౩౮వ

సంవత్సరములవఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను. ఇతఁడు ద్రావిడాంధ్ర మగధ నేపాలరాజులను జయించి ప్రశస్తి గాంచె నని తెలియుచున్నది.[1] ఇతఁడు సంస్కృతమున మానసోల్లాసము, లేక, అభిలషితార్థచింతామణి యను మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇందు రాజధర్మములను గూర్చియు, ప్రజాధర్మములను గూర్చియు, నానావిధవిషయములను గూర్చియు, వ్రాయఁబడియున్నది. అనఁగా — రాజనీతి, రాజ్యాంగము, జ్యోతిషము, నక్షత్రఫలములు, [illegible], శాస్త్రము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పకార్యము, అశ్వశిక్ష, గజశిక్ష, శునకశిక్ష, మల్లయుద్ధము, మొదలగువానిం గూర్చిన విశేషాంశములు గలవు. ఇట్టి మహాగ్రంథము నితఁడు రచించుటచేతనే, సర్వజ్ఞభూపుఁ డనుబిరుదమును గాంచెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన నాలుగవసంవత్సరమున నీమహాగ్రంథమును రచించెను. ఇతనికి తరువాత నితనికుమారుఁడు జగదేకమల్లుఁడు ౧౧౩౮-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను గాని, యీతనికాలమునందలి విశేషాంశము లేవియు గానరావు.

త్రైలోక్యమల్లుఁడు.

జగదేకమల్లుని సోదరుఁ డగు త్రైలోక్యమల్లుఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౭౦ యగు ప్రమోదూతసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఈసోదరు లిరువుర పరిపాలన కాలమున వీరికి లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరులు కొందఱు నిరంకుశాధికారులై పరాక్రమవంతులై వీరి యధికారమును ధిక్కరించిరి.

బిజ్జలుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట.

కాలచుర్యవంశజుఁడును హైహయాన్వయుఁడు నగు బిజ్జలుఁడు చాళుక్యుల బలహీనతను దెలిసికొని, చాళుక్య సామ్రాజ్యము నాక్రమింప గోరి స్వతంత్ర మహామండలేశ్వరులతో మైత్రిం గావించి కుట్రలు పన్నుచుండెను.

1. Jour. B. B. R. A. S., Vol. XI., p. 268.

ఇతఁడు త్రైలోక్యమల్లుని యొక్క యుద్ధమంత్రిగను, దండనాయకుఁడుగను ఉండెను. ఇతని ప్రయత్నమునకు కొల్లాపుర మహామండలేశ్వరుఁ డగు విజయార్కుఁడును, మహామండలేశ్వరుఁడును త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యస్థాపకుఁ డునగు కాకతీయప్రోలరాజును, తోడ్పడి, ఇతనికి విజయమును సిద్ధింపఁ జేసిరి. కాకతీయప్రోలరాజు త్రైలోక్యమల్లుని ఓడించి యాతని చెఱఁబట్టి ౧౧౫౭వ సంవత్సరమున విడిచి పుచ్చెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండలములోని యన్నిగేరికిఁ బోయి కొంతకాలము వఱకు దానినే రాజధానిగఁ జేసికొనియును గాని, యాతని రాజ్యము మిక్కిలి క్షీణించిన దయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున బిజ్జలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినట్లు తెలుపుశాసన మొకటి కలదు గాని, శాలివాహనశకము ౧౦౮౪ (క్రీ. శ. ౧౧౬౨) వఱకు రాజబిరుదము లేవియును వహింపక మహామండలేశ్వరుండుగనే యున్నట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఇతఁ డా సంవత్సరమున త్రైలోక్యమల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్రరాజ నని ప్రకటించెను. త్రైలోక్యమల్లుఁ డను రెండవ తైలపదేవుఁడు అన్నిగేరి నుండి మఱి కొంత దక్షిణముగా వనవాసికిఁ బోయి యచ్చటనే నివసించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౩ వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానిపించుచున్నది.[2]

కాలచుర్యులు.

ఈ కాలచుర్యులు హైహయాన్వయులు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతి వారమని చెప్పుకొను నొకతెగ రాజులు. వీరు చేదిదేశమును బరిపాలించుచుండిన యొక రాజకుటుంబమువారు. కల్యాణపురమును స్వాధీనము చేసికొని తైలపదేవుని కఱుముగొట్టిన బిజ్జలుఁ డీ రాజకుటుంబములోని వాఁడే. హైహయాన్వయు లయిన యీ చేదిరాజులు కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని బిరుద

1. Jour. R. A. S., Vol. IV., p. 16.
2. P. S & O. C. Ins. No. 160.

నామమును వహించు చుండిరి. గనుకనే బిజ్జలుఁడును ఆపేరును ధరించి యుండెను. "ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౭-వ సంవత్సరముల రాజ్యముచేసిన (చాళుక్య) త్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతిగానుండి, ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమున కల్యాణపురాధీశ్వరత్వమును తానే యపహరించెను. లింగాయతమతమును స్థాపించిన బసవేశ్వరుని కోఁటులు వగు మన్నారగురుల చక్కఁదనమునకు మక్కువఁగొని యాతని నిజామాత్యుని మంత్రినిగాఁ జేసికొన్న యా బసవేశ్వరునిచేతనే చంపఁబడెను" అని, కెల్హూరి మనుమసిద్ధి రాజుయొక్క పూర్వికుఁడయిన బిజ్జనయే యీబిజ్జలుఁడని భ్రమపడి శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు కవులచరిత్రమం దిట్లు వ్రాయుచున్నారు.[1] మనుమసిద్ధిపూర్వికుఁ డయిన బిజ్జన కాకతీయులకును రా కల్యాణపురాధీశ్వరుఁ డయిన బిజ్జలుఁడు చంద్రవంశపు రాజు. వారిద్దఱికి రక్తసంబంధమైన సంబంధమును లేదు. ఈబిజ్జలరాజు చాళుక్యరాజ్యము నపహరించిన వాఁ డనుమాటయే యెఱిఁగియుండెను. మఱియు నితఁడు గాని, ఇతని తరువాతివారు గాని, చిరకాలము రాజ్యఫలము ననుభవించి సుఖముగం జీవింపకపోవుట యటుండ, స్వల్పకాలములోనే స్వకులమునకు సంపూర్ణముగ నాశనముగూడ గావలసి వచ్చెను.

మత విప్లవము.

దక్షిణహిందూస్థానమున పండ్రెండవ శతాబ్దమున లింగాయతమతము ప్రబలము సంప్రాప్త మయ్యెను. వైదికమత పరవైష్ణవమతము లెల్లెడల వ్యాపించుచుండె యనివిశదమే తెలియుచున్నది. స్మార్తమత మొకప్రక్కను, వైష్ణవమత మొకప్రక్కను, జైనమతము వేఱొకప్రక్కను అభివృద్ధిఁ బొందుచుండ, శైవమత మిశ్రితమగుచుఁ బ్రారంభించెను. కాఁబట్టి శైవమతముగూడ వర్ధిల్లఁజేయు గొప్పసంస్కారకర్త యొకఁడు కావలసియుండెను. అతఁడే బసవేశ్వరుఁ

౧. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, ప్రథమభాగము, పుట ౮౬.

శైవమతోద్ధారకుఁడైన బసవేశ్వరుఁడు.

శైవమతోద్ధారకుఁ డయిన బసవేశ్వరుని చరిత్రము తెలుఁగుబసవపురాణమునందును, కన్నడబసవపురాణమునందును, అత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినది.[౧] బసవేశ్వరుఁడు శ్రీశైలమునకు పశ్చిమమున నుండు హింగుళేశ్వరాగ్రహారమునందు నివసించుచుండిన శివభక్తుఁడైన మండెంగి మాదిరాజను బ్రాహ్మణునికి జనించెను.[౨] ఈబసవరాజు శివుని వాహనమైన నందియొక్క యంశముచేత భూమిమీఁద నవతరించెనని సర్వశైవులు విశ్వసించుచున్నారు. కల్యాణపురాధీశ్వరుఁడైన బిజ్జలరాయునికడ బసవరాజునకు మేనమామ యైన బలదేవుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. బసవరాజు తల్లిదండ్రు లగు మదాలాంబికయు మాదిరాజును చిరకాలము తమకు సంతానము లేమిచే నొకనాఁడు సంతానార్థులై తమ కులదేవుఁ డగునందీశ్వరునికి మిక్కిలి భక్తితో ముడుపు గట్టిరఁట. తమ మతాచరణ విధులప్రకారము పూజార్చనలు ముగించిన తరువాత నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై మీకోరిక ఫలించు నని చెప్పి యంతర్ధాన మొందెనఁట. మదాలాంబిక గర్భమున నందీశ్వరుఁ డుదయించి మూఁడు సంవత్సరములు గర్భముననే యుండుటచేత నాసాధ్వీమణికి గర్భవేదన యధిక మయ్యెను. ఆవేదన భరింపఁజాలక ఆయమ నందినాథుని యాలయమునకుఁ బోయి ప్రార్థించెను. ప్రార్థనాదికము ముగిసిన తరువాత నామె

---

౧. తెలుఁగు బసవపురాణమును పాలకురికి సోమనాథకవి ద్విపదకావ్యముగా రచించియున్నాఁడు. ఇతఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలములోని వాఁడు. కన్నడబసవపురాణమును రచించినవాఁడు భీమకవి. ఇతఁడు దేవరాయల కాలములో నుండుటచేతను, తన గ్రంథమునందు పాలకురికి సోమనాథుని పేర్కొనియుండుటచేతను ఆంధ్రబసవపురాణమే మొదటిదిగా నూహింపఁదగియున్నది.

౨. కన్నడబసవపురాణమునందు బసవరాజు కాలదిగి జిల్లాలోని బాగవాడి గ్రామమున జనించినట్లు చెప్పఁబడినది.

యింటికి మరలిపోయి సుఖనిద్రఁ జెందెను. నిద్రలో నా కొక నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై నీగర్భమున వసించి యున్న పుత్రుఁడు నా యవతారము యనియు, వీరశైవమతస్థాపనకై పంపఁబడినవాఁ డనియు, వానికి బసవ (వృషభశబ్ద భవము బసవ) నామము పెట్టవలసిన దనియుఁ జెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. పిమ్మట నామె పుత్రునిఁ బ్రసవించినప్పుడు వాఁడు లింగధారియై కన్పట్టెనఁట. ఏలయనఁగా, గర్భమునందే శివుఁ డతనికి శైవమ ముపదేశించుటచేత నీరీతిగా జనించెను. పిదప బసవేశ్వరుఁ డెనిమిదేండ్ల ప్రాయము లోపలనే సమస్తవిద్యలను నేర్చి మహాజ్ఞానియును సంపూర్ణుఁడుగా బడెను. ఎనిమిదవయేఁట నతని తల్లిదండ్రులు బ్రాహ్మణుల నందఱను పిలువ బంచి యతని నుపనయనము చేయఁ బ్రయత్నించుచుండఁగా వాఁడు తండ్రిని జూచి "నాయనా! నేను శివపూజాధురంధరుఁడను; బ్రాహ్మణవంశముతో సంబంధించిన వాఁడను గాను; నేను వర్ణవ్యవచ్ఛేదమునకు విరోధమునకుంటివాఁడను. నాకు వర్ణభేదముతో నిమిత్తము లేదు" అని నిశ్చయముగాఁ బలికెను. అంత నుపనయన మహోత్సవమునకు విచ్చేసిన యాతని మేనమామయు బిజ్జలుని మంత్రియు నగు బలదేవయ్య మేనల్లుని వర్తనమున కద్భుతపడి మెచ్చుకొని తనకు కొమార్తను గంగాదేవి నిచ్చి వివాహము చేసెను.

వీరశైవసిద్ధాంతములు.

రామానుజునివలెనే బ్రాహ్మణమతమును నిరాకరించి నూతనమతసిద్ధాన్తమును బోధించుటచేత బ్రాహ్మణులు బసవేశ్వరుని బాధింప మొదలుపెట్టిరిగాన నతఁడు స్వగ్రామమును విడిచి మతియుక్తస్థలమునకుఁ బోవలసి వచ్చెను. ఆనాఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వరాలయమునకుఁ బోయి పూజచేయుచున్న కాలమున, శివుఁడు ప్రత్యక్షమై అష్టావరణములను అనర్ఘములైన సిద్ధాంతములను బోధించి యుండెను. "ఏకమూర్తుఁడగు శక్తి జంగమలింగ శివపదధారులయిన జంగములను శివుని యవతారము లని గ్రహించి సత్కారమును ననుష్ఠింపుము; వారు చేయునట్టి కర్మములందు వారి ననుసరింపుము

వారు నిన్ను దిట్టినను గొట్టినను వారికి సాష్టాంగ ప్రణామంబు లాచరింపుము;
వీరశైవు లయినయెడ వారు నీకు శత్రువు లయినను వారిపట్ల మిత్త్రులభంగి వర్తిం
పుము; లింగాయతులను దూషించువారిని శిక్షించుచు నా మతమును వ్యాపిం
పఁజేయుటకుఁ బ్రయత్నింపుము; శివున కర్పింపక యేవస్తువును భుజింపకుము;
పరధన పరదారాపేక్షకుఁడవు గాకుండుము; ఇంద్రియాధీనుఁడవు గాక దృఢ
మైన హృదయము గలిగియుండుము; జంగముఁడ నేనే యని యెఱుంగుము.
లింగాయతులను నీవు గాంచినప్పుడు వారికి నమస్కరింపుము; ఎల్లప్పుడును
శివుని స్మరించుచుండుము; సత్యమును వచింపుము; సత్కార్యము లాచరిం
పుము'' అని యుపదేశించి బసవుని కౌఁగిలించికొని యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట.
శివుఁ డీవిధముగాఁ దన కుపదేశించిన మతసిద్ధాంతములను బ్రజలకు బోధించు
చు నితఁడు వీరశైవమతమును వ్యాపింపఁజేయుచుండెను. అనేకు లితనిమతము
నవలంబింప సాగిరి. బ్రాహ్మణులు భయపడి యితనిజోలికిఁబోవుట మానిరి.

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రియగుట.

తరువాత కొంతకాలమునకు బలదేవుఁడు మృతినొందెను. అప్పుడు
రాజగు బిజ్జలుఁడు బలదేవుని బంధువర్గమును గప్పించి మంత్రిపదవి కర్హు లెవ్వ
రని యడుగఁగా వా రామహాపదవి వహించుటకు బలదేవుని యల్లుఁడగు బసవ
రాజే యోగ్యుఁ డని విన్నవించిరి. బిజ్జలుఁడు దాని నంగీకరించి తనయుద్దేశమును
దెలుపుటకు బసవరాజుకడకు గొందఱు మంత్రులను బంపెను. వారు నప్పుడే
గ్రామమునకు విచ్చేసి రాజసందేశమును బసవేశ్వరునకుఁ దెలియఁ జెప్పఁగా,
వాఁడు మొట్టమొదటఁ దన కాపని యక్కఱలే దని చెప్పెను. ఆవచ్చిన
వారు ఈపదవి శైవమతవ్యాప్తి కనుకూలముగ నుండు నని విన్నవించి కైకొన
వలసిన దని ప్రార్థింపఁగా, నంగీకరించి కళ్యాణపురికిఁ బోయెను. అతని జ్యేష్ఠ
సోదరి నాగలాంబికయు నతనితోఁ గూడ నుండెను. ఇతఁ డాపట్టణమునకుఁ
బోయినప్పుడు బిజ్జలుఁడు పౌరజనంబులతో నెదురువచ్చి యేనుఁగును దిగి
స్వాగత మిచ్చి యాస్థానమునకుఁ గొనిపోయి ప్రధానమంత్రిపదమునయం

గాక,[1] సైన్యాధ్యక్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను, నియమించెను. ఇతఁడు మహారాజునకుఁ దరువాతి మహారాజు వలె, తన యధికారము రాజ్యమునం దంతట నెఱపుచుండెను.

బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికినిఁ గల సంబంధము.

బిజ్జలుఁడు తన చెల్లెలగు నీలలోచన యను దానిని బసవేశ్వరున కిచ్చి వివాహము చేసెనని బసవపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను జైనులు వ్రాసిన బిజ్జలరాయని చరిత్రమునందు మఱియొకవిధముగాఁ దెలుపఁబడినది. బసవేశ్వరునకు మిక్కిలి యందకత్తె యగు పద్మావతి యను చెల్లెలు కలదఁట. బిజ్జలుఁడామెను మోహించి వివాహము చేసికొనియెనఁట.[2] ఏదియెట్లైనను బసవేశ్వరునకును బిజ్జలునకును బాంధవ్యము కలదనుట సందేహమ్మును లేదు.

బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము.

ఇట్టి మహోన్నతపదవి బసవేశ్వరుఁడు వహించినను యేమాత్రమును తన దేవుని మఱవ లేదు. ఇతఁడు చేసినాద్భుతకార్యముల నొకవేయిట్లుగ బసవపురాణము పేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి చెన్నబసవయ్య యను మేనల్లుఁడు కలఁడు. ఈ చెన్నబసవయ్య నాగలాంబిక పుత్త్రుఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి బసవేశ్వరుఁడు తనమతమును వ్యాపింపఁ జేయసాగెను. ఇతఁడు విరక్తులయిన జంగమగురువులను రాజకీయమగు ధనముతోఁ బోషించుచుండెను.[1] ఇట్లు సర్వస్వాతంత్ర్యమును వహించి యథేచ్ఛముగా ధనాగారములోని ధనము నంతయు జంగాలపాలు చేయుచుండుటఁ జూచి బసవేశ్వరుని విరోధులగు మంచన్న యను మఱియొక మంత్రి, బిజ్జలునకు సంగతిని తెలియఁ జేసెను.[2]

---

1. Sir, W. Elliot's paper, Jour. R. A. S., Vol. IV. p. 20.

2. Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., pp. 78 & 89.

కొంతకాలము గడచునప్పటికి బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని విరోధము బలమయ్యెను. బిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టి చెఱఁబెట్టఁ బ్రయత్నించెను. దీనిని దెలిసికొని బసవేశ్వరుఁడు తన యనుచరులతోఁ దప్పించుకొని పోయెను. బిజ్జలుఁడు కొందఱు భటుల నతనివెంటఁ బంపెను. బసవేశ్వరుఁడు వారలను దఱిమెను. అంతట రాజు స్వయముగా సైన్యమును దీసికొని బసవేశ్వరుని వెంటఁ దఱిమెను. వీరశైవులనేకులు బసవేశ్వరునిపక్షమున నిలిచి ఘోరయుద్ధముచేసి రాజుసైన్యము నోడించిరి. తరువాత రాజు బసవేశ్వరునితో సమాధానము చేసికొని యథాప్రకార మతనిని పూర్వపదవియం దుంచెను.[1] కాని యీమైత్రి చిరకాలము నిలిచియుండలేదు.

బిజ్జలరాయని వధ.

బిజ్జలుఁడు బ్రతికియున్నంతవఱకుఁ దన మత మభివృద్ధిఁ గాంచనేరదని బసవేశ్వరుఁడు తలపోయుచుండెను. కల్యాణపురమున బసవేశ్వరునికిఁ బ్రియభక్తులగు నిరువురు శైవులు గలరు. బిజ్జలుఁడు తనమతస్థులయిన జైనులను ఆ యిరువురును దూషించెడు దూషణవాక్యములను సహింపఁజాలక, వారి కన్నుల నూడఁ బెఱికించెను. ఈ ఘోరకృత్యమును బసవేశ్వరుని శిష్యులయిన వీరశైవులందఱును విని, బిజ్జలునిపైఁ బగదీర్చుకొనుసంకల్పముతో బసవేశ్వరుని యింట సమావేశమై నిర్ధారణచేసికొనిరి. అంతట బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలునిఁ జంపుటకై జగద్దేవుని కుత్తరువుచేసి కల్యాణపురిని శపించుచు నా పట్టణమును విడిచిపెట్టి పోయెను. జగద్దేవుఁ డీ క్రూరసంహారమునకు మొదటఁ గొంత సంశయించెను గాని, తల్లి ప్రోత్సహించుటచే ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొనఁ దనమిత్రులగు మల్లయ్య బొమ్మయ్య యను వీరశైవుల నిరువురను దోడుచేసికొనఁగా, పరాక్రమము మొలకెత్తఁ దిన్నఁగా నిమువ్వురు నంతఃపురమునకుఁ జని, రాజపరివారమును ద్రోచికొనిపోయి బిజ్జలుని సమీపించి మహా

1. Jour. R.A.S., Vol. IV., p. 2[illegible]; Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., p. 88.

దగ్గరై హరహరా యని ఖడ్గములు దూసి పైఁబడి యాతనిని ముక్కముక్క-
లుగఁ జెలగి పాఱిపోయిరి. ఈ ఘోరసంహారకు లందఱు సంగప్పగారును గూడ
నొల్లక సాహసవృత్తిచే దప్పించుకొనివచ్చి వెంబడి వారు చేసిన సకలం
గారణము చెప్పుచు కత్తులం ద్రిప్పుచు చెలరేఁగుచుండిరి.

ఘోరమైన మతయుద్ధము.

అంతట జైనులతోడను వీరశైవులతోడను నిండియుండిన యా మహా
పట్టణమున నీమహాఘోర సంహారవృత్తాంత మంతయు నొక్కముహూర్తములో
వ్యాపించి సంక్షుభిత మయ్యెను. పౌరజనంబులు, జైనులును వీరశైవులు నను
నిరుకక్షులం జేరి, ద్వంద్వయుద్ధము చేయఁ గడంగిరి. ఇట్లు మనుష్యులు మనుష్యు
లతోను, అశ్వికులాశ్వికులతోను, గజాధిరూఢులు గజాధిరూఢులతోను,
రథికులు రథికులతోను, బాలురు బాలురతోను, ఘోరముగాఁ బోరాడిరి.
పట్టణమంతయు శవములరాసులతోను, మాంసఖండములతోను, నెత్తురుకాలువల
తోను మునిఁగిపోయి, మిగుల భయంకరముగ నుండెను. బసవేశ్వరుఁడు
సంగమేశ్వరక్షేత్రమునకుఁ బోయి శివుని దేహములోఁ గలిసిపోయెను.

చెన్నబసవేశ్వరుఁడు.

జైనులు వ్రాసిన వృత్తాంత మిట్టి విధముగాఁ గనుపట్టుచున్నది.
బిజ్జలుఁడు శిలాహార రాజగు [illegible] గానుటచే కొల్హాపుర
ముపై దండెత్తి పోయెను. దండయాత్ర ముగించి మరలి రాజధానికి వచ్చు
నప్పుడు భీమానది యొడ్డున కొలాపుర ప్రదేశమున విడిసియున్నకాలమున
బసవేశ్వరుఁ డొకజంగమునకు జైనవేషమును ధరింపఁజేసి విషపూరితమైన
యొకఫలము నిచ్చి యతనికడకుఁ బంపెనఁట. బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డగుటవలన
ననుమానింపక యామాయవేషధారివలన ఫలమును స్వీకరించి వాసన

1. Jour. B. B.R.A.S., Vol. VIII., p. 96; Wilson's Mackenzie Mss. pp. [illegible]—310.

చూచి స్వప్నహేళప్పడిపోయెనఁట. మాయావేషధారి యగునాజంగమదేవర తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. అంతట బిజ్జలునికుమారుఁడు మొదలగువా రెల్లరును వచ్చిరి. బిజ్జలుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివినొంది, జరిగినవృత్తాంత మంతయుఁ దెలిసికొని, తన కుమారుఁ డగుసోమేశ్వరునకు బసవేశ్వరునిఁజంప నుత్తరువు చేసెనఁట. తత్క్షణమే యిమ్మడిబిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టుకొన వలసినదనియు, జంగము లెక్కడ గానిపించినను చంపవలసినదనియుఁ, దనపరి వారమున కాజ్ఞ చేసెను. ఈవార్త విని బసవేశ్వరుఁడు పాఱిపోయెను. ఇమ్మడి బిజ్జలుఁడు స్వసైన్యముతో నతనిని వెంబడించెను. బసవేశ్వరుఁడు మలయాళ దేశమునకుఁ బాఱిపోయి ఉళవి యనుప్రదేశమున డాఁగెనఁట. ఇమ్మడిబిజ్జలుఁ డాపట్టణమును ముట్టడించెనఁట. బసవేశ్వరుఁడు తప్పించుకొనువీలు లేక యొకబావిలోఁబడి మృతినొందఁగా, నతనిభార్యయు విషముగ్రోలి ప్రాణ త్యాగము చేసెనఁట. బిజ్జలుని కుమారుఁడు శాంతచిత్తుఁడైనవెనుక బసవేశ్వరుని మేనల్లుఁ డగుచెన్నబసవయ్య తన మేనమామయాస్తి నంతయు వశపఱిచి యతని[illegible]లోఁబడి యాతనిదయకుఁ బాత్రుఁడయ్యెనఁట.[1] ఈచెన్న బసవేశ్వరుఁడు లింగాయతులకు నాయకుఁడై బసవేశ్వరునికంటె నుత్తమస్థితికి వచ్చి చక్కని కట్టుదిట్టము లేర్పఱిచి వీరశైవమతము నుద్ధరించెనఁట.[2] వీరశైవమతమును బోధించుటకై ప్రణవ మీతనిలోపల నావిర్భవించెను. చెన్నబసవపురాణమును బట్టి చెన్నబసవఁడు శివుఁడనియు, బసవఁడు నంది

1. Wilson's Mackengie Mss., p. 32[illegible].

2. మొట్టమొదట వీరశైవమతమును సంస్కరించి బోధించినవాఁడు ఏకాంతాదరామయ్య యనువాఁడనియు, బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డయినను వీర శైవులయెడ విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపలేదనియు, కొంతవఱకు సమ్మతిని గనఁబఱుచుచు వచ్చెననియు, బీజాపుమండలములోని నిడుగల్లుశాసనము మొదలగువానివలనఁ దెలియుచున్నది. అయినను నీవిషయ మింకను బరిశోధింప వలసియున్నదని డాక్టరు ఫ్లీటు గారభిప్రాయపడియున్నారు.

యనియు, బిజ్జలుఁడు ద్వారపాలకుఁ డనియు, కళ్యాణము కైలాసమనియు, వీరశైవులు ప్రమథగణంబు లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.*

కాలచుర్య వంశము.

బిజ్జలుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడియెను. అప్పటి నుండి బిజ్జలుని సంతతివారు ౧౧౮౩ వ సంవత్సరమువఱకును కళ్యాణపురము బరిపాలించిరి. బిజ్జలుని తరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకముఁడు, ఆహవమల్లుఁడు నను కాలచుర్యరాజులు మూవురు పరిపాలించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౧౦౪ (=క్రీ. శ. ౧౧౮౨) వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమచాళుక్య రాజగు నాలుగవసోమేశ్వరుఁడు కాలచుర్యులనుండి తనపూర్వులు కోల్పో యినభాగములను మరల స్వాధీనము గావించుకొనియెను. మఱికొన్ని భాగము లను దేవగిరియాదవులును, కాకతీయాంధ్రులును, ఆక్రమించుకొనఁగా బిజ్జలు నివంశ మంతరించినది.

చాళుక్య పరిపాలనము.

ఈ నాలుగవసోమేశ్వరునితోఁ జాళుక్య పరిపాలనముగూడ నస్తంగతమయ్యెను. ఈచాళుక్యులపరిపాలనమునం దప్పుడప్పుడు కొందఱు వైశ్యులు మొదలగువారు బౌద్ధవిహారముల నిర్మించి దానధర్మములు మొదలగునవి చేయు చున్నను, అప్పటప్పుడు బౌద్ధమత సంబంధము లయినచిహ్నములు గానంబడు చుండినను, బౌద్ధమతము క్షీణించినదనియే చెప్పవచ్చును. ఎగవైదికమతోత్థా నముతో జైనమతవిజృంభణము మఱింత హెచ్చుటయేగాక, క్రమక్రమముగా క్షీణింప నారంభించెను. వర్తకులు రాజకీయోద్యోగులు నిరంతరమును శైవులగుచుండు టచేత నామతము వ్యాపించుచుండెను. జైనవిగ్రహముల స్థానములయందంతట బ్రాహ్మణులవిగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపఁబడుచుండెను. ఈకాలమునందే దేవా

---

౩. చెన్నబసవపురాణమున విరూపాక్షపండితుఁడు పద్యకావ్యముగా వ్రాసియున్నాఁడు.

యొక్క మతసాంఘిక స్థితి సంపూర్ణముగా మారిపోవుటకు ప్రారంభ మైనది. మరల పౌరాణికమతము విజృంభింప నారంభించినది.

పౌరాణికమతము.

నిబంధన గ్రంథములు.

పురాతన మైన వేదశాస్త్రజ్ఞానము వర్ధిల్లుచుండెను. న్యాయ ధర్మ విషయములు పురాణములలోను స్మృతులలోను వెదఁజల్లఁబడి చెదరిపోయియుండుట చేతను, పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుండుటచేతను, వాని నన్నిటిని క్రోడీకరించి బ్రాహ్మణులును తదభిమాను లగురాజులును నిబంధన గ్రంథములను వ్రాయింప వలసివచ్చెను. న్యాయ ధర్మశాస్త్ర విషయములయందుఁ [illegible] సందేహము లుత్పత్తిల్లుటచేత నిబంధనగ్రంథము లత్యావశ్యకము లయినవి. కాఁబట్టి యీ కాలమునందే యనేక నిబంధన గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. ఈ గ్రంథరచన పదునొకండవ శతాబ్దము మొదలు పదునాలుగవశతాబ్దాంతమువఱకు జరుగుచుండెను. ధారేశ్వరుఁడు, విజ్ఞానేశ్వరుఁడు, అపరార్కుఁడు, హేమాద్రి, సాయణుఁడు, మొదలగు నిబంధన గ్రంథకారు లెందఱో గలరు.

అనంతర రాజకీయ స్థితి.

దక్షిణమున హొయిసలబల్లాలరాజులును, ఉత్తరమున దేవగిరియాదవ రాజులును, పూర్వమునఁ గాకతీయాంధ్రులును ప్రబలియుండుటచేతఁ బశ్చిమ చాళుక్యరాజ్యము సాల్లవసోమేశ్వరునితోనే యంతరింపవలసిన దయ్యెను. ఆకాలమునందు హొయిసలరాజయిన వీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నలంబవాడి, బనవాసి రాజ్యముల నాక్రమించుకొని, పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు రామానుజశిష్యుఁడగు విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు. ఈవీరబల్లాలరాజు కల్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి సాల్లవ సోమేశ్వరు

సైన్యాధ్యక్షుఁ డగుబొమ్మరాజు సోదరుఁడుని యాతనిఁ గిదనగంగమున సం
డించి బిజ్జలునియొద్దనుండి పైకొన్న రాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. అటు
పిమ్మట కోనదేశమును బాలించుచుండిన భిల్లముఁ డనుయాదవరాజు విజృంభించి
శాలివాహనశకము ౧౧౦౮ అనఁగా క్రీ. శ ౧౧౮౬ సంవత్సరమున సంకల
భూమీశుని దగు శ్రీవర్ధన మనుపట్టణమును ముట్టడించి ప్రత్యండరాజును
ఖండనమున నుక్కడంచి, మంగళవేష్టకరా జగు వజ్రుని జయించి, కల్యాణ
రాజ్యము నాక్రమించు హోసలయాదవుని ముంగడను జయించి హస్తగతము గావిం
చించి, కృష్ణానది యుత్తరభాగము నంతయు నాక్రమించుకొని, దేవగిరిని రాజ
ధానిగఁ జేసికొని, పరిపాలనము చేయసాగెను. యంతలును అనఁగా దక్షిణ
మహారాష్ట్రమును కర్ణాటమును విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు వీరబల్లాలరాజు
పరిపాలనము చేయుచుండెను. త్రిలింగరాజ్యమును కాకతీప్రతాపరుద్రుఁడు
విస్తరింపఁ జేయుచుండెను. కళింగ గాంగ వంశజు లుత్కలరాజ్యమును గంగా
నదివఱకు వ్యాపింపఁ జేయుచుండిరి. వేఁగిదేశ మంతయు చేరి మూర్తులు
చోడచక్రవర్తులకు లోఁబడి యున్నను అనేకమండలములుగా విభాగింపఁబడి
మహామండలేశ్వరు లయిన తెలుఁగుచోడులచేతను, పల్లవులచేతను, చాళుక్యుల
చేతను, బరిపాలింపఁబడుచుండి తుదకు కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు లో
నైపోయెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునందు దక్షిణహిందూస్థానమున చక్ర
వర్త్యాధిపత్యమును వహింపవలయు నని పై మూఁడుసామ్రాజ్యములవారును
బోరాడుచునే యుండిరి. పండ్రెండవశతాబ్దస్థితి సంగ్రహముగాఁ దెలిపితిమి
గావున, నీశతాబ్దమునందు మహామండలేశ్వరులుగ నుండి కృష్ణానదిమొదలు
కొని కాంచీపురమువఱకుఁ బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడరాజులవంశములను
గూర్చి రెండవప్రకరణమునందు వివరముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

మధ్వాచార్యులు.

ఈ శతాబ్దాంతమునందే మఱియొక సంస్కర్త బయలుదేఱెను.
ఇతఁడే ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁ డగుమధ్వాచార్యుఁడు. ఈమధ్వాచార్యు

కనంతతీర్థు లని మొట్టమొదట నామకరణము చేసిరి. ఇతఁడు శాలివాహన శకము ౧౧౨౧ కి సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౧౯౯ దవసంవత్సరమున దక్షిణ కన్నడదేశములోని యుడిపి గ్రామమున జనించెను. ఇతనిగురువుపేరు అచ్యుత ప్రేక్షుఁడు, తల్లిపేరు వేదవేది, తండ్రి పేరు మధ్యగేహాభట్టు. ఇతఁడును శంకర రామానుజులవలెనే ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను వ్రాసి ప్రసిద్ధికెక్కెను. జీవేశ్వరుల కైక్య మెన్నఁడును లే దని యితని సిద్ధాంత మైయున్నది. దీనినే ద్వైతసిద్ధాంత మందురు. ఇది శంకరాచార్యుని యద్వైతమతమునకు విరుద్ధ మయినది. ఈమతసాంప్రదాయికులు ద్వైతు లనియు, మాధ్వు లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నారు. ఉడిపి గ్రామమున వీరి ప్రధానాచార్యమఠము గలదు. కర్ణాటకమునం దీమత ప్రచార మెక్కువగా నున్న దని చెప్పుదురు. ఈమత కర్త ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను మాత్రమేగాక యనేక ద్వైతమత గ్రంథములనుగూడ విరచించెను.

రెండవ ప్రకరణము.

తెలుఁగు చోడులు.

ఎనిమిదవ శతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్ర
చోడుల యొక్కయు, మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తిఁ బ్రతినిధులుగా
నుండి వేఁగిదేశమును బరిపాలించిన వెలనాటి చోడులయొక్కయుఁ, జరిత్ర
మును సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలి
యున్నాఁడను. చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయచక్రవర్తులకును,
లోఁబడిన సామంతులుగ నుండి, తెలుఁగుదేశములోని పొత్తపినాఁడు, పాక
నాఁడు, కమ్మనాఁడు మొదలగు నాడులను బరిపాలించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన మఱి
కొన్ని చోడవంశములును గలవు. ఆచోడవంశములయొక్క చరిత్రము
సంగ్రహముగ నీప్రకరణమున వివరించుచున్నాఁడను. ఇదివఱకుఁ బేర్కొనఁ
బడిన చోడవంశములోని యుపశాఖ లన్నియును ద్రావిడభాషాగ్రంథము
లోని గాథలలోఁ బేర్కొనఁబడిన కరికాలచోడుని వంశమునుండి యుత్పత్తి
గాంచినట్లుగఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. వెలనాటిచోడులు తాము కరికాలవం
శజుల మని చెప్పుకొనలేదు గాని, రేనాటిచోడులు మాత్రము తాము కరికాల
వంశజుల మనియు, కాశ్యపగోత్రుల మనియుఁ, జెప్పుకొనియున్నారు. ఆ
రేనాటిచోడులకును, ఈప్రకరణమునందుఁ దెలిపెడి పైడూఁకునాడుల చోడు
లకును, ఏవిధమైన పెద్దియో సంబంధ ముండియుండవలయును. తంజావూరి
చోడులతోఁ దమకు సంబంధము గలదని యెవ్వరును జెప్పుకొనలేదు.

కరికాలచోడుఁడు.

తాము సూర్యవంశజుల మనియు, కరికాలుని సంతతివార మని
యుఁ, జెప్పుకొని యుండుటచేత కరికాలుఁ డెట్టివాఁడో మనము తెలిసికొ

వలనే యున్నది. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాసారస్వతములోని గాథలలో నుదా
హరింపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు కావేరీనది కానకట్ట కట్టించి గట్లుపోయించె
ననియు, నితనితండ్రి జటచోడుఁడనియు, అతఁడయోధ్యను బాలించె ననియుఁ,
తెలుఁగుచోడుల శాసనములయం దభివర్ణింపఁ బడియెను. చాళుక్యవంశము
నకు మూలపురుషుఁ డయిన విజయాదిత్యుఁ డయోధ్యను బాలించుచుండి
దక్షిణాపథము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడినట్లుగఁ బూర్వ
చాళుక్యచక్రవర్తుల శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగనే, అయోధ్యను బరి
పాలించుచుండిన జటచోడుని కుమారుఁడు కరికాలచోడుఁడు కాంచీపురము
నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడి కాంచీపురమును బరిపాలించినట్లు
తెలుఁగుచోడుల యొక్క కొన్ని శాసనముల వలనఁ దెలియుచున్నది. దీనిం
బట్టి చూడఁగా, చోడులు చాళుక్యులగాథలను జూచి తమగాథలను గల్పించి
నట్లు కన్పట్టుచున్నది. కరికాలునకు మహిమానుఁడనుకుమారుఁడును, ఆతనికి
గరికాలుఁడు, తొండమానుఁడు, దాసవర్మ యను మూవురు కుమారులును గల
రనియు శాసనములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కరికాలుని వంశమునఁ దెలుఁగు
బిజ్జన జనించెను. ఇతని వంశమునుండి రెండుశాఖ లుద్భవించినవి. దాసవర్మ
నుండి యొకశాఖ పుట్టెను.[1]

కొణిదెన చోడులు.

కరికాలవంశమున జనించిన దాసవర్మ మొదట పాకనాటిరాష్ట్రమును
జయించి పొత్తపి పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలించె నని చెప్పఁ
బడి యున్నది. పొత్తపి యనునది కడపమండలమునందలి పుల్లంపేటతాలూకా
లోని టంగుటూరునకు సమీపమునం దున్న పోతపి యను గ్రామమే గాని
వేఱొండు గాదు.[2] ఈపొత్తపి రాజధానిగాఁ గల పొత్తపినాడును బరిపా

1. Annual Report on Epigraphy for 1899. Nos 188 & 205.

2. Annual Report on Epigraphy for 1907-08, Part II, paragraph 79.

లించిన చోడులను గూర్చి మఱియొక కొంచెముఁ దెలిపెదను. ఈపొత్త
శబ్దము పెక్కండ్రు చోడరాజులయొక్క బిరుదనామములలోఁ గాంచుచుం
పఁబడి యున్నది. ఒకానొకప్పుడీరాజులు పొత్తపినాటిలోని పొత్తపి
రాజధానిగ నుండుచు వచ్చె నని చెప్పఁబడుచున్న శాసనములవలనఁ దెలియ
చున్నది. దీనికిఁ బూర్వము స్కందపుర మని పేరుగలదు. ఈరాజులయొక్క
ప్రాచీనచరిత్రము దెలియరాదు. ఈపొత్తపినాటిని పరిపాలించిన నాగ
సంతతివారు కమ్మనాటిని జయించి కొణిదెనను రాజధానిగఁ జేసి
పరిపాలనము చేసిరి. ఈ కొణిదెన పట్టణము ఇప్పుడు గుంటూరుమండల
లోని నరసారావుపేటకు సమీపమున కొణిదెన యనుపేరితోఁ బరఁగు
చున్నది. ఈ చారిత్రము కొణిదెన శాసనములం బట్టి దెలియుచున్నది గా
పొత్తపినాటిలోని వారు కమ్మనాటిలోని కెట్లు వచ్చిరో స్పష్టముగాఁ దెలి
సికొనుట కాధారము లేదు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యగు మొదటి కులో
త్తుంగుని పాలనావసానకాలమున నిదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన కల్లోలము
కల్లోలము వేఁగిదేశమున సంభవించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. కులోత్తుం
గుని పరిపాలనకాలమున వేఁగిదేశమును పాలించెడి రాజప్రతినిధులు తెం
తెంటనే మాఱుచుండుటయు, కులోత్తుంగుఁడు వెలనాటిచోడుని దత్త
నిఁగ స్వీకరించుటయు మొదలగువానియొక్క పూర్వోత్తర సంబం
ములు విస్పష్టములు గాకయున్నవి. ఎట్లయినను కమ్మనాటి
పాలించిన చోడులు మూఁడుతరాలపాటు రాజ్యము లేకయుండి, వేఁగి
మునఁ గల్లోలము కలిగినప్పుడు సమయమును గనిపెట్టి కమ్మనాటిలో రా
మును స్థాపించి యుండవచ్చును. ఈ తెలుఁగుచోడుల శాసనములు కమ్మ
నాటిలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

బల్లయచోడదేవ మహారాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లయచోడదేవ మహారాజుయొక్క శ్రీ
౧౧౦౬-౭ వ సంవత్సరములోని శాసనము ప్రాచీన మైనదిగఁ గను

చున్నది. ఇతఁడు కమ్మనాటికి ముఖ్యపట్టణ మగు కొట్యదోన అను కొట్టిదోన (కొణిదెన) యందు బల్లేశ్వరాలయ మను పేరుతో నొక శివాలయమును గట్టించెను. దానిచిహ్నము లిప్పుడు గానరావు. ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మనియు, పేంకణాదిత్యుల మనియు, బిరుదనామములను వహించుట కొణిదెనచోడులకు సాచారమై యుండెను. ఒరయూరు కావేరీతీరమున నున్నది. ఇది పూర్వము ప్రాచీనచోళమండలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈచోడబల్లి కుమారసంభవ మనుమహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుని తండ్రియై నటులఁ గుమారసంభవములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలుపడుచున్నది.

"చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగం డయి పాకనాటియం
దిరువదియొక్కవేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం
జరపరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్."

ఆ కాలమునందు కమ్మనాడు పాకనాటిలోని యొకభాగముగా నుండెను. పాకనాడు జయంగొండచోళవలనాడులో నంతర్భాగమై యిరువదియొక్కవేల గ్రామములు గలిగి యుండెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుండైనబల్లయచోడమహారాజు కొట్యదోన రాజధానిగాఁ జైఁజెప్పిన యిరువదియొక్కవేలుగల పాకనాటిని బరిపాలించుచుండెను. బల్లయచోడునికొడుకు తాముచోడుఁ డని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత, నిచోడబల్లి నన్నెచోడదేవునితండ్రి కాఁడని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. అయినను నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లి కగ్రమహిషి యైన శ్రీసతికిఁ దనూజుఁడ నని పైపద్యములోఁ జెప్పుకొనియుండుటచేత చోడబల్లికిఁ జెక్కండ్రుభార్యలు గలరనియు, నన్నెచోడుఁడు పెద్దభార్య కొడుకనియు, తాముచోడుఁడు మఱియొకభార్యయొక్క తనయుఁడనియు, మన మూహింపవచ్చును. కమ్మనాటిలో నంతర్భాగమైయుండిన దర్శిసీమలోని ముస్లిపల్లిగ్రామములో చోడబల్లియొక్క రెండుశాసనములు గానిపించుచున్నవి.

"శ్లో. శ్రీమత్పోత్తపినన్నచోడకనయః శ్రీవెల్ల[illegible]భూపాలకః
తత్పుత్రోऽద్రిపదాచలాపహపవిః కామమహీనాయకః
సూనుస్సూర్యకులాన్వయాంబుధిశశీ శ్రీబల్లిభూపాలకః
గౌరీనాథపదాబ్జవన్దితగుణః సౌజన్యరత్నాకరః."

అను శ్లోకము శాసనముల మొదట వ్రాయఁబడియున్నది. దీనింబట్టి పోత్తపినన్నచోడునకు తెంకభూపాలుఁడును, వానికి కామమహీనాయకుఁడును, వానికి బల్లిభూపాలకుఁడును జనించినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. ఇందొకటి శా. శ. ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1145-46 వ సంవత్సరమునను, మఱియొకటి శా. శ. ౧౦౮౮ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1166-67 వ సంవత్సరమునను, శ్రీమన్మహామండలేశ్వరబల్లిచోడమహారాజుచే వ్రాయింపఁబడినవి. ఈశాసనములలో నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లికి ప్రపితామహుఁడైయుండఁగా, కొనిదెనశాసనములలో నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లి ముత్తాతమనుమఁడైయున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. దుర్జయశాసనములలోని చోడులును, కొనిదెనశాసనములలోని చోడులు నొకవంశమువారై యొక్కప్రదేశమునే పరిపాలించుచున్నవారగుటను నొకవంశ్యులుగా గానంబడుచున్నవి. కొనిదెనశాసనములలో మొదట గన్పట్టెడి "స్వస్తి [illegible] సరోరుహవిహితవిలోచన ప్రముఖాఖిలపృథివీశ్వరకారిత కావేరీతీర [illegible] ప్రదీపాహిత[illegible]" యనెడి సంస్కృతవాక్యము, దుర్జయ శాసనములందును గానంబడుచున్నది. దుర్జయశాసనములలో తెంకచోడబల్లికి భార్యయుండుట, కొనిదెనశాసనములలో తెంకయను [illegible] ను తెల్పు తెంకయను సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించుటకైన శాసనములయందు [illegible] సంవత్సరములు బాధించుచున్నవి. ఆసంవత్సరము సరియైనది కాదని [illegible] చేసినఁగాని సమన్వయము శక్యము గాదు.[1]

---

1. Nellore Inscriptions D. Nos. 48.49

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

ఇతఁడు కుమారసంభవ మను ప్రౌఢకావ్యమును రచించిన కవిరాజశిఖామణి. ఇతఁడు తనకుమారసంభవములోఁ దనతల్లిదండ్రులనుగూర్చి చెప్పిన పద్యమును మీఁద నుదాహరించి యున్నాఁడను. మఱియు నితఁడు సగరసుతులను, భగీరథుని, రాఘవుని, కరికాలచోడుని సూర్యవంశాధిపతులనుగాఁ జేర్చి వారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘుధనుఁడ నని యీ క్రింది సీసపద్యములోఁ జెప్పికొని యున్నాఁడు.

" సీ. కుతలంబునడుకొనఁ గొలగొండఁగా నిల్పి
శరనిధి గ్రొచ్చిరి సగరసుతులు,
మిన్నులపైఁ బాఱుచున్న యేఱిలఁ దెచ్చి
వారాశి నించె భగీరథుండు,
గోత్రాచలము లెత్తికొనివచ్చి కడచన్న
రత్నాకరముఁ గట్టె రాఘవుండు,
జలధిమహోన్నతి మొలనూలుగాఁ జుట్టి
పాలించెఁ గరి గరికాలచోడు,
వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధియు మేరగాఁగ నిఖలజగము
నేలినవారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ
ధనుఁడ నన్నెచోడజనవిభుండ."

ఈ నన్నెచోడునిగూర్చి కుమారసంభవములోని పీఠికయం దిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. *

* ఈ గ్రంథమును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణయ్యపంతులు ఎమ్. ఏ. గారు నూతనముగాఁ బ్రకటించి యుపోద్ఘాతము వ్రాసియున్నారు.

"ఇతఁడు కావేరీతీరమున నొరయూరను పురము రాజధానిగాఁ జో ళమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమునుబట్టి టెంకణాదిత్యుఁ డను యుఁ, కవిత్వకౌశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు, బిరుదములు గలి గెను. ¹ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౪౦ వ సంవత్సరమునఁ బాశ్చాత్యచాళుక్యులతో నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యెను."

ఈ పైనిజెప్పఁబడిన నన్నిచోడునికాలమును స్థలమును సరియైనవి కా వని చరిత్రపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున నొరయూరు రాజధానిగఁ జోళమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు మొదటిపరాంత కునికుమారుఁ డగు రాజాదిత్యుఁడేగాని నన్నిచోడుఁడు గాఁడు. ²

ఈరాజాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరా జయిన మూఁడవకృష్ణరాజుతో తక్కోలమను ప్రదేశమున యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యెను. కాఁబట్టి నన్నిచోడుఁ డాకాలమున నొరయూరును బరిపాలించుచున్న వాఁ డనుమాట నిరాధారమైనది. నన్నిచోడనామము గలవారు పెక్కండ్రు పాకనాటి కమ్మనాటి తెలుఁగుచోడులలోఁ గాన్పించుచుండుటచేతను, ఈ గ్రంథమునందు నన్నిచోడుఁడు పాకనాటిపేరు నుదాహరించి యుండుటచేతను, శ్రీశైలము నం దుండెడు తన గురు వయిన మల్లికార్జునయోగి నభివర్ణించి తన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేతను, ఈ నన్నిచోడుఁడు తెలుఁగుచోడులలో నివాఁడుగాని యన్యుఁడు గాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంతియగాక, పాక నాటి కధీశుఁ డైనచోడబల్లియొక్కయు, శ్రీపతియొక్కయుఁ [illegible] చెప్పికొనియుండుటచేత నితఁడు తప్పక తెలుఁగుచోడవంశములోనివాఁ డని చెప్పవలయును. పొత్తపినాటిని, పాకనాటిని, కమ్మనాటిని, బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడు లెల్లరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మని తమశాసన ములందుఁ జెప్పికొనియున్నారు. "అవశ్యం ఎను రాచార" [illegible] లాచారము నవలంబించి మనకవి యొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల [illegible]

1. The Early History of India by V. A. Smith p.419.

బిరుదమును వాడుకొనుచుండిరే కాని వా రెన్నఁడు నొరయూరును బాలిం
చినవారు కాకపోవుటయే గాక, కన్నులతోఁ జూచినవారు గాఁగూడ
నుండరు. కావున నన్నెచోడుఁడు కుమారసంభవములో,—

క. కలుషాన్న విరులఁ బెరుగం
గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
బొలు[illegible] నొరయూరికధిపతి
నలఘుపరాక్రముఁడఁ డెంకణాదిత్యుండన్."

అని చెప్పికొన్నది పితరులయాచారమునుబట్టిగాని నిజముగ నొరయూరును
బరిపాలించుచున్న హేతువుచేత నని యొంతమాత్రమును దలఁపరాదు. ఇంక
నాకాలమున నితఁడు పాకనాటినిగాని, కమ్మనాటినిగాని, బరిపాలించుచున్న
వాఁడేమో కొంచెము విచారించి చూతము. ఆకాలమున రెండవచాళుక్య
భీమవిష్ణువర్ధనుఁడను రాజు వేంగిదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ.
శ. ౯౩౪ మొదలు ౯౭౩ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికొడుకు
అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౯౭౩ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల
౫ వ తేదికి సరియైనశాలివాహనశకము ౮౯౫ వ సంవత్సరము మార్గశిర బహుళ
త్రయోదశి శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు తన సై
న్యాధ్యక్షుఁ డైనదుర్గరాజుచేత కమ్మనాటిలో ధర్మపురికి సామీప్యమున నిర్మిం
పఁబడిన కటకాభరణ మనియెడి జినాలయమునకు క్రీ. శ. ౯౭౫ వ సంవ
త్సరమున మల్లిపూడి యను గ్రామమును దానముచేసె యుండెను. ఈ గ్రామ
మిప్పుడు పేరుమాసియున్నను, శాసనములోనుండు పొలిమేర గ్రామములు
వంగవోలుతాలూకాలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇంతియగాక, గుంటూరుమండ
లములోని కారంచేడు గ్రామవాసి యగు మూసన్న యను బ్రాహ్మణునకు సైన్యా
ధ్యక్షుఁ డైన దుర్గరాజుయొక్క ప్రేరణచేత అమ్మనంగనూరు, అందలి
గ్రామములలో భూదానములను జేసియుండెను. కాబట్టి యాకాలమున నాదేశ
మును బరిపాలించుచుండినవాఁడు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడును, అతని

చిన్నకొడుకగు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడును, అగు [illegible]
పై శాసనములను బట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. [1]

మఱియు నాశాసనములలో అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని తండ్రి యగు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు తన దాయాదు లయిన యుద్ధమల్లుని రాజమార్తాండుఁడు, కంఠికవిజయాదిత్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధముచే[illegible] రాజమార్తాండుని సంహరించి తక్కినవారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టె [illegible] చెప్పఁబడినది. పై నుదాహరింపఁబడినవారిలో కంఠికవిజయాదిత్యుఁడే [illegible] విజయాదిత్యుఁ డనువాఁడు. ఈ బేటవిజయాదిత్యుఁడు తన తండ్రి యైన [illegible] రాజవిష్ణువర్ధనునకు వెనుక క్రీ. శ. ౯౨౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారము వహించియు, యుద్ధమల్లునికొడు కయిన తాళరాజుచేఁ బదభ్రష్టుఁ డయ్యె[illegible] ఇతనికొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు. ఇతఁడు చక్రవర్తిపదముఁ బడయ[illegible] నను, మహామండలేశ్వరుఁడుగ నుండి వేంగిదేశములోఁ గొంతభాగమును [illegible] పాలించుచుండెను. ౯౩౫-౪౦ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్న య[illegible] త్యాశ్రయుని నన్నెచోడమహాకవి తన కుమారసంభవకావ్యమున నీక్రింది [illegible] ములోఁ జేర్కొనియున్నాఁడు.

"క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ
జన సత్యాశ్రయునిఁ దొట్టిచాళుక్యనృపుల్."

దీనింబట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూ[illegible]పూర్వము [illegible] కవితాసతి వర్ధిల్లుచున్నదని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ [illegible]

1. Ep. Ind. Vol. IX., pp. 47 to 53; Copper-Plate [illegible] Nellore Inscriptions Part I. p. 154; A[illegible] Report on Epigraphy No. [illegible], [illegible], 28th [illegible] para 26.

బడిన పశ్చాత్త్యులకుఁ దరువాతనే వచ్చినవాఁడుఁ డున్నవాఁ డని నిశ్చయిం
యముగాఁ జెప్పవచ్చును. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౦ వ సం
వత్సరమువఱకుఁ బరిపాలించిన తరువాత నతని సవతియన్నయగు రెండవచాళు
క్యభీముని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు నగు దానార్ణవుఁడు ౯౭౦ వ సంవత్సరమున
రాజ్యభారమును వహించి ౯౭౩ వఱకు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాల
నము చేసెను. తరువాత వేంగిదేశము రాజశూన్యమైనట్లు అనేకశాసనములవలనఁ
దెలియుచున్నది. దీనికి పూర్వచాళుక్యరాజకుటుంబములో సంభవించిన
పరస్పరకలహములు కొంతవఱకుఁ గారణములుగా నున్నను, వేఱొక గొప్ప
కారణముగూడఁ గానంబడుచున్నది. దక్షిణహిందూస్థానమునందు చోళ రాజ్య
మునకుఁ బడమట రెండుశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన రాష్ట్రకూటసామ్రా
జ్యము నిర్మూలము గావింపఁబడి మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నెల
కొల్పఁబడియెను. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియైనరెండవకర్కరాజుని జయించి, పశ్చి
మచాళుక్యవంశమున జనించిన [illegible]విక్రమాదిత్యునికొడుకు నగు తైలప
దేవుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౩ వసంవత్సరమున సింహాసనమెక్కి, అదివఱకు రాష్ట్ర
కూటచక్రవర్తులచే నేలఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరు లయిన రాజులను
వశపఱుచుకొనుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆకాలమునందు రాష్ట్రకూటులకు
సామంతులుగ నుండిన వైదుంబులు, బాణులు, నలంబులు, చోడులు మొద
లగువా రాధిపత్యములకై తమలోఁ దాము పోరాడుచుఁ, గొందఱు స్వదేశ
ములను విడిచి వేంగిదేశములోని దక్షిణభాగము లాక్రమించుకొనఁబోయిరి. మహా
బలివంశమునందు జనించిన అగ్గపరాజను బాణుఁడు అన్నగారి అగస్త్యేశ్వర
భట్టారకునకు పదియవశతాబ్దమధ్యమున భూదానము చేసినట్లుఁ దెలిపెడి
శాసన మొకటి కమ్మనాటిలోని పొదిలిసీమలోఁ జేరిన సన్నయూరుగ్రామ
మునఁ గనఁబట్టుటచేత నా ప్రాంతము బాణులవ్యాధీన మాయె నని యూహింప
వచ్చును. ఆశాసనమునం దాతఁడు పరివిపురాధిపతి యని చెప్పఁబడినది.
రాయవేలూరునకు దక్షిణభాగమునం దుండు 'పరైవదు' అనునదే పరివిపుర మని
కొందఱిచే నిర్ధారింపఁబడినది. ఈబాణరాజులు పెంచుట గాంగపల్లవులకును,

పిమ్మట ద్రావిడచోడులకును, అటుపిమ్మట రాష్ట్రకూటులకును సామంతులు
నుండినట్లు దోఁచుచున్నది. ఏది యెట్లున్నను బాణులు, వైదుంబులు, రాష్ట్ర
కూటులు, పశ్చిమచాళుక్యులు, పల్లవులు, తెలుఁగుచోడులు, కుందలగు బా
వేంగిదేశముయొక్క దక్షిణభాగమును, పూర్వచాళుక్యరాజకుమారులు వేం
దేశముయొక్క యుత్తరభాగమును కల్లోలపెట్టుచుండుటచేత దానార్ణవు
కాలమున వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండె ననుట కించుకేనియు సం
యము లేదు.

క్రీ. శ. ౯౯౫ వ సంవత్సరమున రాజరాజరాజకేసరివర్మ చోళసా
మ్రాజ్యమున నభిషిక్తుఁడై, వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండుటయు తన్నిక
మునఁ దనరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగమున పల్లవులు రేఁగుటయుఁ గాంచి
యుపేక్షించినచోఁ దనసామ్రాజ్యమునకును భంగము సంభవించు నని యూ
హించి క్రీ. శ. ౯౯౯ వ సంవత్సరమున బహుసైన్యములం గూర్చుకొని వేం
దేశముపై దండెత్తివచ్చి కలహకారులనెల్ల నడంచి దానార్ణవుని జ్యేష్ఠపుత్త్రు
డగు శక్తివర్మను వేంగిరాజ్యమున నభిషిక్తునిఁ గావించి, పిమ్మట స్వదేశమున
వెడలిపోయెను. నాటనుండియుఁ జోడులకును బూర్వచాళుక్యులకును మైత్త్రి
యెప్పుచుండెను. శక్తివర్మ తరువాత వేంగిదేశమును బరిపాలించిన విమలా
త్యుఁడును, రాజరాజనరేంద్రుఁడును, చోడచక్రవర్తుల పుత్త్రికలను వివా
మాడినవారగుటచేత రాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడగు కులోత్తుంగుని
కాలమున రెండురాజ్యము లైక్యముగుట సంభవించెను. రాజనరేంద్రుని
కా సంవత్సరమున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి వేంగి కళింగదేశములపై దం
త్తి వచ్చి చాళుక్యసైన్యాధిపతు లగు జననాథుని, రాజమయ్యను, ము
రాజును, విజయవాటిక (బెజవాడ) యొద్ద సమరమున యుద్ధముచేసి జయిం
రాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడగు విజయాదిత్యుని వేంగిరాజ్యమున నభిషిక్తుఁ గావించె
కాని క్రీ. శ. ౧౦౭౦ వ సంవత్సరమున కులోత్తుంగచోడుఁడు చోళసా
మ్రాజ్యమున నభిషిక్తుఁడై పినతండ్రి యగు విజయాదిత్యుని తొలఁగించి యా
వేంగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నుంచెను. ఈ కాలమునకు

గరికాలచోడవంశజుఁడును, తెలుఁగుచోడుఁడు నైన దాసవర్మ పాకనాటిని జయించి పొత్తపిరాజధానిఁగఁ బాకనాటిని బాలించుచుండెను. ఈదాసవర్మ సంతతివారే తరువాత కమ్మనాటిలోని కొట్యదోనను (కొణిదెన) రాజధానిఁగఁ జేసికొనిరి. మొదటివారు స్వతంత్రులుగ నున్నను, తరువాతివారు కులోత్తుంగచోడునికి సామంతులుగ నుండిరి. ఈవంశములోనివాఁడే యగు చోడబల్లి క్రీ. శ. ౧౧౦౮ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి మన కుమారసంభవకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడకవి యితని కుమారుఁడే యైనయెడలఁ బండ్రెండవశతాబ్దారంభమునం దనఁగా నన్నయభట్టారకునకు నలుబదిడెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాతివాఁడుగా నుండవలయును. ఇది వాస్తవముగాక యితఁడు పైని నే నుదాహరించిన చోడబల్లయమహారాజునకు ముత్తాత యగుపొత్తపినన్నెచోడుఁడే యైనపక్షమున నన్నయభట్టారకునితో సమకాలికుఁ డైయుండవలయును.

మల్లికార్జున యోగి.

నన్నెచోడకవి తనకుమారసంభవమును మల్లికార్జునయోగి కంకితము చేయుచున్నాఁడ నని యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"ఉ. పూనిమహాగ్రహారపుర పత్తనసమున్నతి దేవతాలయో
ద్యానతటాకసత్కృతినిధానములొక్కొకకారణంబు సు
స్థానములై మహింబరఁగు జంగమమల్లయపేర సత్తసం
తానములొప్పసల్పుదుముదంబునఁదత్ప్రభునాజ్ఞఁ బెంపునన్."

మల్లికార్జునయోగియే తనకుఁ గవిత్వము ప్రసాదించినవాఁ డని యీక్రిందిపద్యములో మనోహరముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. శరధినీరులు పయోధరములు కొనివచ్చి
కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చునట్లు,

చేనఁబండినవిత్తు చేనికిఫలకాంక్షఁ
జేర్చి గ్రమ్మఱఁ బాదపెట్టునట్లు,
రోహణాచలపతి క్షూహించివరరత్న
సంచయంబున విభూషించునట్లు,
తీర్థాళి కర్థిఁ దత్తీర్థోదకంబుల
నొసఁగంబుగా నర్ఘ్యమిచ్చినట్లు,
నింగిముట్టియున్న జంగమపుల్లయు
వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవిత
దగిలి వారియంద నెగడింతు రవికి దీ
పమున నర్ఘ్యమిచ్చుపగిది వోలె."

ఈమహాకవి యాశ్వాసాద్యంతపద్యములలోఁ గృతిపతి యగుమల్లి కార్జునయోగిని శివునకు నభేదమును గల్పించి యభివర్ణించి యపూర్వం [illegible] గురుభక్తిని వెల్లడించుచున్నాఁడు.

శివయోగి యైన యీమల్లికార్జునదేవుఁడు బసవేశ్వరుని తండ్రియని చె బడిన మండెంగిమాదిరాజు కాలమున శ్రీశైలమున నివసించుచుండె నని బసవపు రాణాదులవలనం దెలియుచున్నది. ఇతనింగూర్చి బసవపురాణము [illegible], [illegible]ఆశ్వాసములలో వ్రాయఁబడి యున్నది. వీరశైవమతోద్ధారకుఁడయిన [illegible] తండ్రి యగు మండెంగిమాదిరాజు [illegible] ప్రసంగించినటుల [illegible] పురాణమునఁ జెప్పఁబడినది. అందితఁడు యోగి యగుటచే బాహ్య [illegible] రాజ [illegible] సుఖము [illegible] [illegible] [illegible] కార్జునదేవుని [illegible], [illegible], [illegible] నందించియుండ [illegible] ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడని [illegible] [illegible] గామునందుఁ జెప్పినది [illegible] [illegible] [illegible] వైరాగ్య [illegible] మంత్రిగా [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యోగి [illegible]

బ్రాహ్మణుఁడై యుండవలయును. ఇఁక నాధారము లేవియును కేవలము బసవ పురాణములోని వాక్యముల నమ్ముటకు సాధ్యముకాదు. ఏలయనఁ, బండ్రెండవ శతాబ్దమధ్యమునందు జరిగినవృత్తాంతము పదుమూఁడవశతాబ్ద ప్రారంభమున రచింపఁబడియుండుటచే నిందలి విషయము లనేకములు సత్యములయినచరిత్రాంశములుగ నుండఁజాలవు. కుమారసంభవ పీఠికయందు "ఇతని గురువును కృతికర్తయు నగు మల్లికార్జునయోగి ద్రవిడమండలమున శైవసమయాచార్యశ్రేయములలో మేలిమిగన్న మాణిక్యవాచకునితో వాదించినట్లు తెలియుచున్న" దని వ్రాయఁబడి యున్నవిషయము సత్యమగునేని మాణిక్యవాచకుఁడు వరగుణ పాండ్యభూమండలాధిపతితో సమకాలికుఁడు గావున, మన నన్నెచోడుఁడును మల్లికార్జునయోగియు తొమ్మిదవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవారని యూహింప వలసివచ్చును. ఇది విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గన్పట్టదు. అయిన ననేకహేతువులచేత నితఁడు క్రీ-శ, ౧౧౫౦-౮౦ సంవత్సరముల మధ్యనున్నవాఁడని చెప్పవచ్చును. ఈకుమారసంభవకావ్యమును బఠించిచూచిన యెడల యిది నన్నయభట్టారకునికిఁ బూర్వమున రచింపఁబడినకావ్య మని బోధపడఁగలదు. ఇతరము లయినప్రమాణములు గాన్పించువఱకు నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టునకు నలువదిడెబ్బది సంవత్సరములకుఁ దరువాత నున్నవాఁడనియే నిశ్చయింతము. నన్నెచోడుఁడు పాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యె నని పీఠికయందు వ్రాసినది నిశ్చయమగునేని నేను చెప్పునకాలము తప్పక సరిపోవును. ఆకాలమునందు పమ్మసాటిఁ రాజైయున్న బల్లాదుఁడు మొదలగు వారిని పశ్చిమ చాళుక్యులకుఁ గప్పముగట్టుచు సైన్యాధిపతులుగ నున్న హైహయవంశజులు పరిపాలనము చేయుచుండిరి. వారలతోడ నైన యుద్ధమున నితఁడు మరణము నొంది యుండవచ్చును. ఇతఁడు యుద్ధములోఁ జనిపోవుటకుఁ గారణము కృతిముఖంబున మగణము తరువాత రగణము నిలుపుటయే యని అథర్వణాచార్యుఁడు తనఛందస్సునం దీ క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపియున్నవాఁడు.

"క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము

వగవక కృతిమొదట నిలుపువానికి మరణం

బగు నిత్యమంత్రము, మఱియుం దే
యగు నని యిడి తొల్లి శంకరునిత్రుంచె దనిన్."

ఇది కారణ మైనను గాకపోయినను ఇతఁడు యుద్ధములో మరణము గాంచె ననుమాట వాస్తవమునకు సందియము లేదు. ఇతఁడొక స్వల్పరాజ్యము పా నని చెప్పుదురు. అందుచేతనే కావ్యములో దనకుమారసంభవమున నిట్లు:—

"క. పురుషుఁడు పురుషున కని న
స్థిరజీవిత లోభయుతము పెని వినియెం గడే,
స్మరకలహాకుపితఁ డగానే
శ్వరి నాయుధనమితిఁ దెలచువాఁడటు మోదన్."

"ఉ. మంచుగఁ బ్రీతిఁ బాయక సమస్తజనంబులు మెచ్చఁగ నాల్గఁ జే
యించిన ధన్యుఁ డౌదు హితు పిడిక జేయఁడు కుసచేత నా
సించి విభుండు దాసికతు సేవకుఁడై మనుకొంట మందరా
ర్జించిన కీర్తి నిల్వ గతి నెక్కుఁగా ననిచావు సేగితో."

అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు రచించిన కుమారసంభవము పది యాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇది కాళిదాసు కావ్యమునకుఁ దెలుగు గాఁ జెప్ప బడినది. దీనిలో గణపతిజననము, సతీదహనము, మదనదహనము, పార్వతీ వివాహము, కుమారోదయము, తారకాసురయుద్ధము, తత్పరాజయము వర్ణింపఁబడినవి. ఈ కవిరాజశిఖామణి కావ్యములో నన్నయ లక్ష్యములు మాశ్రయము లై యున్న వనియు, ఏకస్థలమునఁ బాఁ వ్రాసినదైనను సకల లక్షణములకు నిప్పటి తెలుఁగు చిత్రముగా రంజకముగా నున్నదనియు, పాశ్చాత్యులలోను శాస్త్రజ్ఞులలోను డనుట యంత యతిశయోక్తిగానేరదు పొందించె

టించిన బ్రహ్మశ్రీ రామకృష్ణయ్య ఎం, ఏ గారి యభిమతోక్తు లొప్పిదము లను
టకు సందియములేదు. [౧]

---

౧. ఈ కవియొక్క శైలి తెలియుటకై కుమారసంభవము నుండి యీ
క్రిందిపద్యము లుదాహరించుచున్నాఁడను. మదనదహన సమయమున:—

"క. కనికోపించెనో, కానక
మనుగోపించెనో మహోగ్రముగ నుగ్రుఁడు నూ
చినఁగాలెనో చూడక యటు
మనుగాలెనో కాఁగ నిమిషమున నఱగాలెన్.

క. గిరిసుత పైఁ గామాగ్నియు
హరు పై రోషాగ్నియుం బదంగజు పై ను
ద్ధురకాలాగ్నియు రతి పై
యురుశోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట నెగసెన్"

రతి సహగమనోద్యుక్తయైయుండఁ జేరఁజనునప్పు డాకాశవాణి యాశ్వా
స్య వారించిన శోకాగ్నితప్త యగుచు:—

క. శరవునఁ బూరిత పైఁ లో
హరసములోఁ గాలుసట్టు లంగజు శోకో
ద్ధురశిఖి రతి తను విమ్ముగ,
గరఁగియుఁ బోడవలె లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమట నెడ కయ్యుండె నిలువదు చిత్తంబు
మూర్ఛిల్లి పడఁ బాసె పోవ దొండె,
మూఱట గాని కయ్యుండె నాఱదు శోకాగ్ని
వారిమాలగాని కాలపోవదొండె,
బుగ్గతుజలము లాక్ఱటఁ గట్టుకొన దొండె
బోడ వంతయుఁ గరంగి పోవ దొండె,

కామచోడదేవమహారాజు.

ఇతని పేరిటనే కొట్యదొనయందు కామేశ్వరాలయము ప్రతిష్ఠింపఁబడిగాని యదియు నిప్పుడు గానఁబడదు. ఇతనికు శా. శ. ౧౦౫౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౩౭ వ సంవత్సరమున కొట్యదొనలోని బల్లి రాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ నాపట్టణములోని శంకరస్వామి ఆలయమండపముమీఁది యొక స్తంభముపై దానశాసనము గన్పట్టుచున్న శా. శ. ౧౦౮౫-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౬౩-వ సంవత్సరమున శ్రీయదేవి పైడిదేవాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగఁ గన్పట్టుచు శాసనములో శ్రీయదేవి కామచోడమహారాజునకుఁ బట్టమహిషి య చెప్పఁబడి యున్నది. ఆసంవత్సరముననే చేయఁబడిన మఱియొక భూదానశాసనములో శ్రీయదేవి బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ గోడ లని చెప్పఁబ

బర్వెట్టువార్యులు పట్టుగఁ బడఁగొండె,
వాండ్ర దిద్ధుగాఁ జూచి పోర దొండె,
నిట్టి వడలని దుష్టాంగఁ బట్టి యుంటఁ
దలఁచిరా మాకు పోఁ పక బొమ్మ నాఁడు
ప్రాణ ముడుగులో నా కోకతాని చెప్పఁ
మగుడఁ జెలఁ జెట్టె నని రతి మఱఁగుచుండె.॥

వీరపురుషులు యుద్ధమునకు వెలువడుచుండ వారి వీరపత్నులు గళ్లు లుపడుఁ, గంధమాల్యములును, వీరముద్రికలును ధరించి సహగమనమున కుద్యుక్తు లగుపతిం గమంగొని చెప్పుచున్నది.

ఉ. క్షితిపతి పేరు కూర్మి నది [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

యున్నవి. వీనింబట్టి యితఁడు వెల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ బుత్త్రుఁడని స్పష్టపడుచున్నది. ఈ కామచోడదేవమహారాజునకు భీమన ప్రెగ్గడగ నున్నట్లొక శిలాశాసనమువలనను, గుండయదండనాయకుని పుత్త్రుఁడు రామన్న దండనాయకుఁడు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నున్నట్లు మఱియొక శాసనమువలనను, శ్రీధరభట్టు పురోహితుఁడుగ నున్నట్లు వేఱొక శిలాశాసనమువలనను దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతనికొడుకు త్రిభువనమల్లదేవుఁడు.

త్రిభువనమల్లదేవచోడమహారాజు.

ఈతఁడు శా.శ. ౧౦౭౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౧౪౮-వ సంవత్సరమునఁ దనతండ్రి పొత్తపికామచోడదేవమహారాజునకును, తల్లి శ్రీయదేవికిని, పుణ్యము కలుగుటకొఱకు కొల్యదొనలోని భీమేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసియుండెను. ఈ భీమేశ్వరాలయమును ఇతని సేవకులలో నొకరు కట్టించిరని మఱియొక శిలాశాసనమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది. శంకరమహాదేవాలయములోని మఱియొక శిలాశాసనమును బట్టి శ్రీయాదేవి, పొత్తపికామచోడదేవుఁడు, ఇతనికి దల్లిదండ్రులని యుదాహరింపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి యీతఁడు వెల్లయచోడదేవమహారాజునకు మనుమఁ డగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు కొల్యదొనలోని కొండపై త్రిభువనమల్ల శ్రీకేశవదేవాలయమును నిర్మించెను. ఆదేవాలయములోని శాసనములలో నాకొండకు "అభినవశ్రీవలశాద్రి" యను పేరు గలిగియున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినవి. కమ్మనాటిని బరిపాలించిన కొణిదెనచోడులలో నీత్రిభువనమల్లచోడదేవుఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతని పట్టమహిషి మాబలమహాదేవి. కేతన యనువాఁ డితనికి ప్రెగ్గడగ నుండె నని యొకశిలాశాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతనిశాసనములు కమ్మనాటిలోని వంగవోలుసీమలోను దర్శిసీమలోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇతని పరిపాలనము క్రీ.శ. ౧౧[illegible]-వ వఱ సంవత్సరము వఱకు జరుగుచుండె నని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ

నీ నన్నిచోడుఁడు, కన్నరదేవచోడుఁడు, శ్రీచోడదేవుఁడు నను ముగ్గురు
కొడుకులు గలరు.

నన్నిచోడ మహారాజు.

ఈ నన్నిచోడమహారాజు తనతండ్రియైన త్రిభువనమల్లవిజయచోడమహా
రాజునకును, తల్లియైన మాబలమహాదేవికిని, పుణ్యముకలుగుటకొఱకు అద్రి
పైవతకాద్రిపై నున్న కేశవస్వామి యాలయమునకు శా.శ. ౧౦౭౦ వ సం
వత్సరము, అనఁగా క్రీ.శ. ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమున భూదానము చేసెను.
క్రీ.శ. ౧౧౫౧-వ సంవత్సరమున మఱల నాదేవునకే మఱియొక భూదాన
చేసెను. బొప్పూడి గ్రామములోని శివాలయమునకు సమీపమున నున్న
స్తంభముపై నన్నిచోడునియొక్కయు, నతని యిద్దఱుసోదరులయొక్కయు
నామములను దెలిపెడి శాసనము మఱియొకటి గలదు. ఈ శాసనము క్రీ.శ.
౧౧౫౭-వ సంవత్సరములోనిది. ఈ శాసనము శిథిలమయినదిగ నున్నది.
నన్నిచోడునకు అన్నమంత్రి మహాప్రధానిగ నుండె నని యీ రెండు శాస
ములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి యీ నన్నిచోడుఁడు క్రీ.శ. ౧౧౬౦
సంవత్సరకాలమున నున్నవాఁడని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.

సామంత మండలేశ్వరులు.

ఈ కోనదేశచోడులలో ప్రాచీనులు చోడచక్రవర్తియగు కులోత్తుం
గరాజేంద్రచోడునకు సామంతులుగ నున్నను, తమదేశమును స్వతంత్రపరిపాలనము
చేయుచుండిరి గాని, తరువాతివారు రాను రాను స్వాతంత్ర్యమును గోల్పో
చోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులుగా నున్న మహామండలేశ్వరులయిన వెలనా
చోడులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయవలసినవారైరి. కడపటికాక
తీయచక్రవర్తుల యధికారము విజృంభించినతరువాత తమకుంగల యల్పస్వా
తంత్ర్యమునుగూడ గోల్పోయిరి. [illegible]
[illegible] సామంతచోడులు [illegible]

చెప్ప నక్కఱలేదు. వీరు దేశాభిమానము, భాషాభిమానము, దైవభక్తి గల వారలు. వీరు నాటిలోఁ జెన్నకేశవాలయములను నిర్మించిరి. ఈ దేవాలయము లకుఁ బెక్కుభూదానములను గావించిరి. వీరు కీర్తినారాయణు లనియు, తెంక ణాదిత్యులనియు, జగనొబ్బగండలనియు, ఉరయూరుపురవరాధీశ్వరులనియు, బిరుదములను వహించుచు వచ్చిరి. ఈ పొట్టిదొనచోడులలోఁ గడపటివారి చరిత్రము కాకతీయులఁగూర్చిన ప్రకరణములో వివరింపఁబడును.

నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులు.

కొంతకాలము చాళుక్య చోడచక్రవర్తులకును మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును లోఁబడి నెల్లూరు మొదలుకొని ద్రావిడదేశము నందలి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమును బరిపాలించి మండలేశ్వరు లని ప్రసిద్ధిగాంచిన విక్రమసింహపుర తెలుఁగుచోడులను గూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగా వివరింతును. ఇప్పటి నెల్లూరు, పూర్వ మీచోడుల పరిపాలన కాలమున విక్రమసింహపుర మని పేర్కొనంబడుచుండెను. ఈ తెలుఁగుచోడు లు తాము సూర్యవంశజు లనియు, కశ్యపగోత్రు లనియు, కరికాలాన్వయు లని యు, తమ శాసనములయందుఁ జెప్పుకొని యుండిరని యిదివఱకే చెప్పి యుంటిని. ఈచోడవంశము నభివర్ణించుచు తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచ నోత్తరరామాయణమునఁ బైసంగతినే యీ క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపి యున్నాఁడు.

"ఉ. అంబుజనాభునాభి నుదయం బయి వేధ మరీచిఁ గాంచె, లో
కంబుల కెల్లఁ బూజ్యుఁ డగుకశ్యపుఁ డాతనికిన్ జనించె, వి
శ్వంబు వెలుంగఁ జేయఁగ దివాకరుఁ డమ్ముని కుద్భవించె, వా
నిం బొగడం జతుశ్శ్రుతులు నేరకయున్నవి నాకు శక్యమే."

ఇంతియ గాక కరికాలుఁడు త్రిలోచనపల్లవుని జయించె ననియు,

గాకరినది శాసనస్థ ప్రేమించె నయముఁ గూడ నిర్మించిరి పద్యములో నుండి [illegible]
యున్నాఁడు.

"శా. చేసేతం బ్రదిపేశు లందుకొనఁ గాశీసింధులో డుంబుల
జేసెన్ మజ్జన, ముంగుబంబుర వాటించెం బల్లవాధీశు [illegible]
ల్లాసంబొందఁగ, ఫాలలోచనము, లీలంగట్టెఁ గావేరి, [illegible]
లాసాధ్యాఖిలదిఙ్ముఖుం డసు కలికాలత్రినేత్రుం డిట్లుండె."

ఇతని వంశమునందు మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు [illegible]
యు జనించిరి. వీరిలో మొదటివాఁడైన తిక్కన తన నిర్వచనోత్తర రామా[illegible]
యణమునం జెప్పి నియుండెను. ఈచోడభూపాలుఁడు మధురాపట్టణము[illegible]
జయించుటచేతను, ఆంధ్రదేశమునఁ బొత్తపి యను పట్టణమును నిర్మించుట[illegible]
చేతను, మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డని వ్యవహరింపఁబడియె నఁట. విక్రమ[illegible]
మాపురిచోడులలోఁ దిక్కండ్రు మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డనుటను [illegible]
డు నామము గాఁ దమ శాసనములను మొదలుపెట్టి శాసనములలో [illegible]
చుండిరి. కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోదరుఁడగు మధురాంతక పొత్తపిచోడు[illegible]
బిరుదంబులు పొయినను విజ్జనను మాత్రము,

"చ. పరువపరాక్రముం డగుచుఁ బల్లవు పేట నుదగ్రుఁడై నవ
[illegible] రువుర నాశనింగలయ నెన్ని యుపగ్రహమున్స [illegible]
మురరిప్రసన్ని భుండు పదుమువ్వుర గం దడఁగంగఁ [illegible]
[illegible] తెలుంగ బిజ్జఁ డరిక్షితపాలకులం [illegible]."

అని [illegible] యున్నాఁడు. [illegible] తెలుఁగు [illegible]
[illegible] గలిగియుండునట్లు విజయస్తంభము [illegible] నిర్మించె [illegible]
[illegible] బడియెను. [illegible]

[illegible]
[illegible]

రెండవ ప్రకరణము.

మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు నున్న కాలము మనకుఁ దెలియరాదు. బిజ్జన మొదటివాని వంశమున జనించె నని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటంజేసి యా యిరువురకు నడుమఁ గల కాలము దీర్ఘమైయుండవలయును. ఈ నెల్లూరు తెలుఁగు చోడులనుగూర్చిన చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వ మీ దేశభాగము (నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము) యొక్క పూర్వచరిత్రమును గొంత దెలిసికొన వలయును.

నెల్లూరు పూర్వచరిత్రము

తొమ్మిదవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణహిందూస్థానమునఁ బాండ్యుల బలపరాక్రమములు క్రమక్రమముగా క్షీణించుచుండినవి. ఆదిత్యచోడుఁడు గాంగపల్లవరా జయిన అపరాజితుని నోడించి వాని రాజ్య మాక్రమించుకొన్నాఁడనను,[1] మొదటి పరాంతకుని శాసనములు నెల్లూరు సరిహద్దునకు విశేషదూరముగాని కాళహస్తికి సామీప్యమునఁ గనిపట్టఁబడినందునను, చోడులు తమ రాజ్యమును నెల్లూరు మండలములోని దక్షిణభాగమునకు వ్యాపింపఁజేసి వేంగిదేశపాలకులగు తూర్పుచాళుక్యులకుఁ బొరుగువా రయి రని యూహింపవచ్చును. చోడుఁ డైన మొదటి పరాంతకుఁడు గాంగపల్లవులకు సామంతులయిన బాణులను జయించినట్లుగఁ జెప్పుకొనియెను. బాణరాజుల శాసనములు కొన్ని కాళహస్తి సామీప్యమున నున్న గుడిమల్లము కడఁ గానిపించినవి.[2] ఈభాగము పెరుంబాణప్పాడి యను పేరం బరఁగుచుండెను. పదియవశతాబ్దమధ్యమున రాష్ట్రకూటులు చోడరాజ్యములో నొకకొంతభాగము నాక్రమించుకొనుటవేళ కొంతకాలము చోడులప్రభ కొంచెము తగ్గినంతమాత్రమున చో

నిర్ధారణము చేసినారు. అయినను నెల్లూరు మండలములో నూగూరుపేట డివిజనులో ఈప్పూరు అనెడి గ్రామ మొకటి కలదు. ఇప్పటి యాంధ్రశాసనములలో నీ గ్రామము ఈప్పూయూరని వాడఁబడి యున్నది.

1. Annual Report on Epigraphy for [illegible], p. [illegible]
2. Annual Report on Epigraphy for [illegible], p. 23

డుల యధికారము నెల్లూరు మండలములోని దిగువభాగమునకు వ్యాపించుట
కభ్యంతరము గలిగినదని యొంతమాత్రమును దలంపరాదు. కాబట్టి నెల్లూరి
మండలములోని యుత్తరభాగము వెంగిదేశములోను దక్షిణభాగము జయం
గొండ చోళమండలములోను చేరియుండెనని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవ
చ్చును. అయినను నెల్లూరునకు దిగువభాగమునందలి దేశమున మొదటిరాజ
రాజుఁడు మొదలుకొని మొదటికులోత్తుంగచోడునివఱకు శాసనము లేవియు
నంతగాఁ గానంబడకుండుటచేత నా భాగము చాలకాలము నిర్జనారణ్యముగా
నుండెనని యూహింపఁబడుచున్నది. మొదటిపరాంతకుని కాలమునుండియు
ద్రావిడదేశమునందుఁ బెక్కు దేవాలయములు స్థాపింపఁబడి పెక్కు శాస
నములు లిఖియింపఁబడి యున్నవి. ఈభాగము చోడులరాజ్యమై యున్నను
మొదటికులోత్తుంగుని కాలమునకుఁ బూర్వ శాసనమైనఁ గానరాదు. శాసన
ములు మాత్రమేగాక పేరుపొందిన పురాతనదేవాలయము లయిన నా ప్రదేశ
మునఁ గానరావు. ఆ ప్రదేశమున శైవులకుఁ గాని వైష్ణవులకుఁ గాని పవిత్రము
లైనపుణ్యక్షేత్రము లేవియును గానరావు. ఈ ప్రదేశము అనంతపురము,
బళ్లారి, కడప, కందనోలు మండలములవలెనె దండకారణ్యములో నొకభాగ
ముగానుండి చాలకాలము నిర్జనప్రదేశముగానె యుండెను. ఆ హేతువు
చేతనే యీ ప్రదేశమునందు పురాతనదేవాలయములుగాని, పురాతన రాజ్యా
గారములుగాని లేకపోయెను. మొదటి కులోత్తుంగచోడ చక్రవర్తి కాల
మున వేంగీచోడరాష్ట్రములు కలిసిపోయినప్పుడు రామానుజాచార్యులచే
నుద్ధరింపఁబడిన వైష్ణవమతావలంబకు లొకటి కాంచీపురమునుండి యుత్తరభాగ
మున కేగఁజొచ్చెను. కులోత్తుంగుని పరిపాలనాకాలమునందు, చాళు
క్యసామంతమాండలిక రాజకుటుంబములవారు తెలుఁగుదేశములో నంతటఁ
గుదురుకొనుటచేత విస్తారమైన యా భూప్రదేశము జనాకీర్ణమై వర్ధిల్ల
మొదలుపెట్టెను. వరుసగా దేవాలయములు నిర్మింపఁబడుచు వచ్చెను. ప్రస్తు
తకాలమునందుఁ గన్పట్టెడి దేవాలయములలో మొదటఁ గలవి మొదటి కులో

త్తుంగచోడచక్రవర్తికాలమునకుఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినవి కాని, వానికిఁ బూర్వము నిర్మింపఁబడినవి కావు.

నెల్లూరు మండలములోని శిలాశాసనము లనేకములు మొదటికులోత్తుంగచోడుని తరువాత లిఖియింపఁబడినవే. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ముప్పదిరెండవ పరిపాలనసంవత్సరమున గూడూరు తాలూకాలోని రెడ్డిపాలెమునందలి పాండురంగేశ్వరునకును, పావనవినాయకదేవునకును, భూదానములు మొదలగునవి చేయఁబడి శాసనము లిఖింపఁబడినది. అందిభాగము రాజేంద్రచోడమండలములోని కడలగొండ 'పన్నత్రికోట్ట' మని వ్యవహరింపబడియెను. పైఁజెప్పిన దేవతలు కాకండి యను మహానగరమున వేంచేసియున్నటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ శాసనమున నడవులును బోలములును బావులును నానావిధ ఫలవృక్షములును దానము చేయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇది దేవదాన మనియు, దీనికి పన్ను లీయఁబడదనియు, నందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.[1] ఇతనిచేఁబడి యీ భాగమును బరిపాలనముసేయుచుండిన మహామండలేశ్వరు లగు తెలుఁగుచోడు లెవ్వరో తెలియరాదు. ఇతని కొడుకగు విక్రమచోడుని కాలమున నున్న సామంతు లయిన తెలుఁగుచోడులశాసనములు గొన్ని వినంబడుచున్నవి.

మధురాంతకపొత్తపిచోడ బేటరాజు ౧౧౨౧.

ఇతఁడు తెలుఁగు బిజ్జనవంశమున జనించిన మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడును, పరకేసరివర్మ బిరుదాంకితుఁడు నగు విక్రమచోడుని కాలమున సామంతులోఁబడిన మాండలికుఁడుగ నుండి పొత్తపినాటిని బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు విక్రమచోడుని విజయమునకై క్రీ. శ. ౧౧౨౦-౨౧ వ సంవత్సరమున నొక దానశాసనమును వ్రాయించుటయే పైయంశమును స్థాపించుచున్నది. ఇతని శాసనము పొత్తపినాటిలోని నందలూరు గ్రామమునఁ గనఁబడుచున్నది. ఈ బేటరాజును, మఱియొక తెలుఁగుచోడుని శాసనము

1. Nellore Inscriptions. Vol. I. p. 448, G. 87.

లోఁ గన్పడుచున్న కేతనభూపాలుఁడును, ఒక్కఁడే యని నిర్ధారించుటకు బేత
భూపాలుని మనుమఁ డగు నల్లసిద్ధిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౦౫ వ సంవత్సరమున
బరిపాలనము సేయుచున్నందున నాలుగు మనుమలకు నడుమకాలము మిక్కిలి దీర్ఘ
మైనది గనుక నిద్దఱు వేర్వేరే యని చెప్పుటకుఁ గొంచెము సందియము
గలుగుచున్నది. విక్రమచోడ చక్రవర్తికాలమునఁ బొత్తపినాఁటికి ఏలి
కఁడుగ నుండిన మఱియొక తెలుఁగుచోడుని నాఁడును గానంబడుచున్నా
అతఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడవిమలాదిత్యుఁడు. ఇతనికి నల్లసిద్ధి
మధురాంతక పొత్తపిచోడ వేతురాజునకు నెట్టి సంబంధము గలదో యెఱుఁగ
వలయును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుఁడు
౧౧౨౯-౧౧౩౭.

ఇతఁడు సిద్ధిరాజునకుఁ గుమారుఁ డనియు, పొత్తపినాఁటి ప్రభువని
నందలూరు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ విమలాదిత్యుని తండ్రి
యగు సిద్ధిరాజు శాసన మొకటి నందలూరునఁ గానంబడుచున్నది. విక్రమ
చోడుని విజయమునకై విమలాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౨౫-౨౬ వ సంవత్సరమున
నంత గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ మధురాంతక పొత్తపిచోడ విమ
లాదిత్యుని కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరుఁడు నందలూరులోని సౌమ్యనాథస్వామి
దేవాలయమునకు మొదలుగోపురము నిర్మించెనని మఱియొక శాసన
ము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ సిద్ధిరాజును, విమలాదిత్యుఁడును, సోమేశ్వ
రుఁడును నిర్వచనోత్తరరామాయణ కృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు పూర్వు
లగుట కెట్టి సంబంధము గలవారో స్పష్టముగా తెలియరాదు.
నిర్వచనోత్తరరామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు తాత యగు
రాజుయొక్క తిక్కనకవి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములో

Annual Report on Epigraphy, for 1907, No. 576, 584.

దానియందు బేటరాజునకు సిద్ధిరా జను జ్యేష్ఠసోదరుఁడు కలఁడని చెప్పఁబడి నది గావున, ఏములాడిగోర్యఁ డాసిద్ధిరాజునకు కొడుకని చెప్పవచ్చును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడబేటరాజునకు "దయభీమరాజు, నల్లసిద్ధిరాజు, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు" అను మువ్వురు కొమారులు గలరు. వీరిలో నల్లసిద్ధిరాజు కాంచిపురమును జయించి గైకొనిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఇం దెంత మాత్రమయిన సత్యముండునేని చోడచక్రవర్తి యైన మూఁడవ కులోత్తుంగ చోడునికిఁ బూర్వము జరిగియుండును. ఎందులకన, నల్లసిద్ధిరాజు తమ్ముఁడైన ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుత్త్రు లయిన మనుమసిద్ధిరాజు, తమ్ముసిద్ధిరాజు మూఁడవ కులోత్తుంగచోడదేవునకు సామంతమాండలిక రాజులుగనుండి కప్పముగట్టువారుగ నుండిరి. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన మూఁడవకులోత్తుంగ చోడదేవుని శాసనము లలోఁ గొన్నిట నాతఁడు కాంచీపురమును వశపఱచుకొనుటయు, జయ విజృంభణముతో నగరము సొత్తెంచుటయుఁ జెప్పఁబడుట చూడ, నల్లసిద్ధిరాజునుండి గైకొనిరని యూహింప నవకాశము గలిగించుచున్నది.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

మూఁడవ త్రిభువనచక్రవర్తి కులోత్తుంగచోడదేవుని పరిపాలన కాలమున శా. శ. ౧౧౧౫ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౩ దవ సంవత్సరమున నొక సిద్ధిరాజు కొవ్వూరు గ్రామమును నెల్లూ రనిరుడు విక్రమసింహపురములోని యొక విష్ణ్వాలయమునకు దానముచేసినట్లు దెలిపెడి శాసన మొకటి ప్రాచీనమైనదిగఁ గనఁబట్టుచున్నది. ఇందు సంస్కృతభాగము లో సిద్ధిరాజుపేరు గలదుగాని, ద్రావిడభాగములో ఆనామము చాలభాగము శిథిలమై పోయినందున స్పష్టముగఁ దెలియరాకున్నది. ఇంతియగాక జయం కొండచోడమండలములోని యొకభాగ మగు చేదికుల వలనాటిలోని నెల్లూ రను విక్రమసింహపురములోని నాగరీశ్వరదేవునకు పూగివాటి లోని రొట్టంపల్లె గ్రామములోఁ గొన్ని భూములను దానము చేసినట్టు తెలిపెడు

నెల్లూరు శాసనమున మనుమసిద్ధిరాజు పేరు [illegible] గా నుండుచున్నది. గాఁబట్టి [illegible] రెండు శాసనములలోని సిద్ధిరాజు మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరా జని యూహింప వచ్చును. ఇతఁడు తమ్మసిద్ధిరాజునకుఁ [illegible] డనియు, చోడతిక్కనృపాలుని మంత్రియగు మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ [illegible] ధ్రువు [illegible] పినతండ్రియు నైన తమ్మసిద్ధిరాజుయొక్క [illegible] రాజ్యపాలనము సహించినటులఁ జెప్పఁబడిన రెండవ [illegible] రాజునకు [illegible] శాసనము [illegible] నెల్లూరునఁ గనుపట్టదు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

ఇతని శాసనములు తెలుఁగుదేశమునందును, [illegible] దేశమునందును [illegible] గానవచ్చుచున్నవి. ఈ తమ్మసిద్ధిరాజునకు [illegible] శాసనములలో [illegible] ఇతని వంశావళి పేర్కొనఁబడినది గాని, [illegible] శాసనములలోని [illegible] నించుక భేదించి యున్నది.

కరికాలుని వంశమునఁ బేటరాజు జనించె ననియు, అతనికి [illegible] రాజు పుత్త్రుఁ డనియు, అతనికి శ్రీదేవిగర్భమున తమ్మసిద్ధి మొదలుగాఁ [illegible] దఱు కొమారులు పుట్టి రనియు, వారిలో [illegible] సిద్ధి తమ్మసిద్ధికి [illegible] డనియుఁ బేర్కొనఁబడి యున్నది. 'మను' యను [illegible] 'మల్ల' యని [illegible] శాసనసంపాదకులు పొరఁబాటుగ గ్రహించియుండుటచే [illegible] యని [illegible] చున్నది. ఇందు మల్లసిద్ధిరాజు [illegible] యనియు, [illegible] చినతండ్రి తమ్మసిద్ధిరాజు రాజ్యపాలనము చేయు [illegible] చెప్పఁబడినది. శా. శ. [illegible] వ సంవత్సరమున (క్రీ. 1207 [illegible] [illegible] త్రిభువన [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నెల్లూరిలో [illegible]

* Ep. Ind. Vol. V. p. 1[illegible]

శాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగ చోడ దేవుని ౨౬ వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీదానశాసనము వ్రాయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడినందున, నితఁడు మూఁడవకులోత్తుంగచోడ దేవునికి లోఁబడి పరిపాలనము సేయుచుండిన యొక మండలేశ్వరుఁడని తేటపడుచున్నది.

మఱియును, ఇతని శాసనములు చెంగల్పట్టు మండలములోని కాంచీపురము, తిరువొత్తియూరు, తిరుప్పాసూరు గ్రామములలోను, ఉత్తరార్కాడు మండలములోని తిరువాలంగాడు గ్రామములోను, గానంబడుచున్నవి. కాంచీపురశాసనములో నితఁడు గండగోపాలునికి శ్రీదేవిగర్భమున జనించిన పుత్త్రుఁడనియు, మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గడగొట్టుతమ్ముఁ డనియు, వ్రాయఁబడియున్నది. గండగోపాలుఁ డనునది యొక్కసిద్ధిరాజుయొక్క నామాంతరము. తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు ద్రావిడదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౨౦౭ మొదలుకొని ౧౨౦౮ వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి.

భుజబలవీర నల్లసిద్ధనచోడదేవ మహారాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరా జను నామము గల మఱియొక సిద్ధిరాజు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవకులోత్తుంగునకు సామంతుఁడుగ నుండి నటుల కొండూరు, నెల్లూరు, ఆత్మకూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికి బేటరా జనుకుమారుఁ డుండెను. క్రీ. 1223-24 సంవత్సర ప్రాంతమున నున్న మధురాంతక పొత్తపి బేటరాజు వైఁజెప్పినవాఁడే యై యుండవచ్చును. ఈ బేటరాజు తండ్రి యగు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు మఱికొన్ని శాసనములందుఁ గన్పట్టెడి. భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు నితఁడే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈ భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు వల్లూరుపురము రాజధానిగఁ జేసికొనియె నని చెప్పఁబడినది. ఈ వల్లూరుపురము మార్గవాడి లేక మహారాజపాడి యను పేరుగల దేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. కడపకు వాయవ్యమున మూఁడు మైళ్లదూరమున నున్న వల్లూరు పూర్వము గొప్పపట్టణమై వల్లూరుపుర మను పేరఁ బరఁగుచుండెను.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౫-౯౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినట్టి శాసనము [illegible]
నమునుబట్టి కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనుచుండు [illegible]
ఈ నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినమాట సత్యమే [illegible]
నయెడల రెండవ రాజాధిరాజునకుఁ దరువాత కాంచీపురమునఁ బుట్టిన సం[illegible]
భములో నితఁడు కొంతకాలము వరకుఁ జేసికొని యుండవలయు నని యూ[illegible]
హింపవలసి యున్నది. [1] అప్పుడు స్వల్పకాలము కాంచీపురము వీ[illegible]
మునుండి తొలఁగి పోయినది. క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వ
మునఁగాని, పరమునఁగాని, త్రిభువనవీరదేవుఁ డను యాదవ కులోత్తుంగు[illegible]
కాంచీపురమును ముట్టడి వశము చేసికొని యుండును. ఇతఁడు [illegible]
గజబలంబులతోడఁ గాంచీపురముపై దండెత్తి అనేకము లయిన [illegible]
ములను గావించి విరోధు లయిన రాజుల నెల్ల జయించి కాంచీపురమునం [illegible]
ప్రోద్భాసిల్లుచున్నట్టి గాంచీపురము నేలుచుండిన [illegible]
[illegible] కప్పమును విధించి గైకొనెను అని చెప్పఁబడినది. [2] ఈ [illegible]
పెద్దచోడదేవమహారాజునకును, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజునకును నల్లసిద్ధిరాజు[illegible]
నెట్టి సంబంధము కలదో శాసనములవలన తెలియరాదు. తెలు
గుచోడులు, పల్లవులు, నాగవంశజులు మొదలగు వారిలో నల్లసిద్ధిరా[జు]
మనుమసిద్ధిరాజు అను పేరులు గలవారు పెక్కండ్రు గానంబడుచుండు
టచే వారిం గల సంబంధము తెలిసికొనుట బహుకష్టసాధ్యము. మనకు [illegible]
[illegible] లేదు.

భుజబలవీర ఎఱ్ఱసిద్ధిదేవచోడ మహారాజు.

ఇతఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి మొదలగు రాజరాజాది బిరుదాంకితుఁ[డు]
గా నొప్పుచుండెను. నల్లసిద్ధిరాజు తండ్రి యగు ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజును [illegible]
[illegible] కొన్ని శాసనములు కానుపించుచున్నవి. ఇతఁడును కాంచీపురాధిపతి [illegible]

1) A. R. 1904-05, para 19.
2) S. I. I. Vol III, p. 2 8.

గద్దెను కైకొనినట్లు మహిమలూరు శాసనమునం బేర్కొనఁబడినది. ఇతని రాజ్యప్రతిపాలకుఁడు గొల్లపైడి బయ్యపనాయకుని కడగొట్టుతమ్ముఁడగు బమ్మినాయకుఁడని (భీమనాయకుఁడు) నై మహిమలూరు శాసనమునందే పేర్కొనఁబడియున్నది. ఈశాసనము శాలివాహనశకము ౧౧౩౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౨౧౭-౧౮ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. భీమనాయకుఁడేతఁడు మహాప్రధానిగను, సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ యెఱ్ఱసిద్ధిరాజునకు శ్రీతిసారాయణుఁడనియు, అయ్యనసింగనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుండనియు, భుజబలవీరుఁడనియు, సాహసోత్తుంగుఁడనియు, నీ మొదలగు బిరుదము లెన్నియో చెప్పఁబడినవి. భావి పరిశోధనముల వలనఁ గాని యీ తెలుఁగు చోడులలో నీ పేరులుగల వారికిం గల పరస్పరసంబంధబాంధవ్యములను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుట సాధ్యము గాదు. తెలియని వారిని గూర్చి గ్రంథబాహుళ్యముచేసి వ్రాయుటయు నంత మహోపకారముగాఁ గన్పట్టదు.

తిక్కభూపతి.

ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజుకొక్క కొడుకని తిక్కనసోమయాజి విరచితంబైన నిర్వచనోత్తరరామాయణంబునఁ దెలుపఁబడినది. అందు:—

"క. తద్వంశంబునఁ బోషిత
విద్వజ్జనుఁ డహితభుజగవిహగేంద్రుఁడు ధ
ర్మైకమూర్తి వరదో
షిద్వర్గస్మరుఁడు మనుమసిద్ధి జనించెన్.

సీ. మూర్తిప్రతాపంబు వైరిమదాంధకా
రమున కఖండదీపముగఁ జేసి,
చరితంబు నిఖిలభూజననిత్యశోభన
లతకును నాలవాలముగఁ జేసి,

కరుణ దీనానాథ కవిబంధుజనచకో
రములకుఁ జంద్రాతపముగఁ జేసి,
కీర్తిజాలముఁ ద్రిలోకీశారికకు నఖి
రామరాజిత పంజరముగఁ జేసి,
గీ. సుందరీజనంబు డెందంబునకుఁ దన
నిరుపమాన మైన నేర్పుకలిమి,
నతిప్రసిద్ధిచేసి యసదృశలీలమైఁ
బరఁగె మనుమసిద్ధి ధరణివిభుఁడు."

అని తిక్కభూపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. తెలుఁగుచోడులలోఁ దిక్కనృపతి సుప్రసిద్ధుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బాల్యముననే అసహాయశూరుఁడై యుద్ధములను జేసి విజయములను గాంచుచు వచ్చె ననుటకు దృష్టాంతములు గలవు.

తిక్కరాజు పృథ్వీశ్వరరాజును జంపుట.

ఈతిక్కభూపతి శైశవమునం దనఁగాఁ బదునారుసంవత్సరములు ప్రాయము నకు లోపలనే పృథ్వీశ్వరరాజుతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున వాని మస్తకమును ద్రుంచి దానితోఁ గందుకక్రీడ గావించినాఁడని నిర్వచనోత్తర రామాయణమునం దీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

" ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి చోళతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె, నృపరేశ్వరవంశజాతుఁ డౌటఁ గల్గునె,
శైశవలీలనాఁడు పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁడైన పృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేర్పునఁ గందుకకేళి సల్పఁడే."

ఈపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన పృథ్వీశ్వరరాజు వెలనాటిచోడులలోని వాఁడై రాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడై పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడు వెలనాటి మనుమగొంకరాజునకును జయాంబికకును దనయుఁడు. ఇతని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౬౩ మొదలుకొని ౧౧౮౦ వఱకును గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు బ్రదికియున్నకాలముననే క్రీ.శ. ౧౧౮౬-౮౭ వ సంవత్సరమున నిరవిల్ల యగుజయాంబిక తాను కట్టించిన పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమునకు గంగగొండచోడవలనాటిలోని యంతర్భాగమగు ప్రోలనాటిలో నున్న నవఖండవాడ యను గ్రామమును దానము చేసెను. కాఁబట్టి పృథ్వీశ్వరరాజు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నుండెననుటకు సందియము లేదు.

దానశాసనములు.

ఈతిక్కభూపాలుని దానశాసనము లనేకములు చెంగల్పట్టుమండలములోను, నెల్లూరుమండలములోను గానంబడుచున్నవి. ఇతఁడు జయంగొండచోళమండలములోఁ జేరిన పేరూరునాటిలోని యంతర్భాగమైన చేదికుల మాణిక్యవలనాటిలోని విక్రమసింహపుర మనియెడు నెల్లూరులో నుకపేట యను మనుమకేశ్వరపురములో నిర్మింపఁబడిన మనుమకేశ్వర పెరుమాళ్లకు మండనాటిలోని ఈడద్వారు గ్రామమును పన్ను చెల్లింపకుండు పద్ధతిని దానము చేసెనని రామతీర్థ దేవాలయములోని యొక యొకశాసనముఁబట్టి తెలియుచున్నది. ఇందు తిరుకాళత్తిదేవుఁడని తిక్కనృపతి పిలువంబడుచున్నాఁడు. ఇయ్యది త్రిభువనచక్రవర్తి యగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడుని ౩౧ వ పరిపాలన సంవత్సరమున శాసనము లిఖియింపఁబడినది. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ౩౭ వ పరిపాలన సంవత్సరమున తిరుకాళత్తిదేవుఁడు పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు ఈయుత్తూరు శాసనమువలనను దెలియుచున్నది. కావున నితఁడు మూఁడవకులోత్తుంగచోడునకు లోఁబడినవాఁడై యాతనికాలమున నుండెను. ఇతని దానశాసనములు కొల్లూరు,

కందుకూరు, తాలూకాలలోఁ జెక్కులు గలవు. ఇతఁడు శాసనములలో చోడతిక్కనృపతి యనియు, తిరుకాళత్తిదేవచోడమహారాజనియు, భుజబలవీరతిరుకాళదేవచోడమహారాజనియు, వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. మూఁడవకులోత్తుంగుని దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలవంతుఁడై స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసెను.

తిక్కరాజు విజయములు.

తిక్కనకవి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ దిక్కభూపాలుని వర్ణించు వర్ణనాసందర్భమున మఱికొన్ని చరిత్రాంశములనుగూడ వక్కాణించి యున్నాఁడు. వాని నీక్రింద నుదాహరించెదను.

సీ. లకుమయ గురుములూరికి నెత్తివచ్చిన
  గొనఁడె యాహవమున ఘోటకముల,
దర్పదుర్జయు లగు దాయాదనృపతుల
  నవిలోనఁ బఱపఁడే యాగ్రహమున,
శంభురాజాది ప్రశస్తారిమండలి
  కముఁ జెచ్చి యేలఁడే కంచిపురముఁ
జేదిమండలము గాసిగఁ జేసి శాళవ
  పతి నియ్యకొలుపఁడే పలవమునకు
రాయగండగోపాలు నరాతిజయుఁడు
  రాయచెండార బిరుదాభిరాము నజయు
రాయగండాంకు బండియరాయఁ దిక్క
  ధరణివిభుఁ బోల రాజులకరిది గాదె."

"మకరమల్లాష్టపతి[illegible]మూర్తి [illegible]
  [illegible] [illegible]

లమెయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యనా
మము దక్కఁగొనితిక్కభూవిభుఁడు సామర్థ్యంబు చెల్లింపఁడే?"

ఈపైపద్యములలో నితఁడు శంభురాజాది శత్రువులను జయించి కాంచీపురమును పాలించె ననియు, చోడుని సింహాసనముపైనుంచి చోడస్థాపనాచార్యబిరుదమును గైకొనెననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన విషయము లన్నియు సత్యములనుటకు సందియము లేదు. మూఁడవ కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి తనకు రాజ్యపదవిని వహించిన మూఁడవ రాజరాజచోడుఁడు సమర్థుఁడుగాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను, గృహకలహములవలనను, మధ్యఁ గొంతకాలము రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనవలసిన వాఁ డయ్యెను. ఆకాలమున మారవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు వలనను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరునివలనను, పల్లవుం డైన కొప్పెరుంజింగదేవుఁ డనుమహామండలేశ్వరునివలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహామండలేశ్వరుఁ డైన యీతిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులను, కర్ణాటకవీర సోమేశ్వరుని జయించి, రాజరాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యుఁ డనుబిరుదమును వహించెను. గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిన హొయిసలరా జయిన వీరసోమేశ్వరుని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౩౪ మొదలుకొని ౧౨౬౩ వఱకును గానంబడుచుండుటచేతను, అతనితోఁ దిక్కభూపతి సమకాలికుం డని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, తిక్కరాజుకాలము మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుఁడు గూడ చోడుని సింహాసనముఁ గూర్చుండఁబెట్టె ననియు, అతఁడును తిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులతోఁ బోరాడుచుండిరనియును, తెలియుచుండుటచేత, ఇరువురును చోళసింహాసనమునకై పోరాడువారిలోఁ జెఱియొకపక్షము చేరి యుద్ధము చేసిరని యూహింపవలెను. కాంచీపురములోని అరుళాళస్వామియాలయములో క్రీ. శ. ౧౨౩౬-౩౭ వ సంవత్సరమున నతిక్కన్నగండగోపాలుని యొక దానశాసనము గానంబడుచున్నది.

తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు.

తిక్కభూపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁడని యొక శాసనమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అరుళాళప్పెరుమాళ్ల దేవాలయములోని యొక శాసనమునఁ దన మత మిట్టిదని ప్రకటించినాఁడు. "ఎవ్వఁడు శ్రీవరదరాజస్వామి చరణసరోరుహములను బూజించుచున్నాఁడో అతఁడే నాకు తల్లియు, తండ్రియు, గురువును, ధనమును, పుత్త్రుఁడును, మిత్త్రుఁడును అగుచున్నాఁడ"ని చెప్పియుండుటచేత, నీతఁడు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁడని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాంచీపురములోని శ్రీవరదరాజస్వామి దేవాలయము సుప్రసిద్ధమైనది. ఇతఁడు వైష్ణవమతమునకుఁ బోషకుం డగుటవలననే యితని కాలమునను, ఇతని సంతతివారికాలమునను, వైష్ణవమతము పాకనాడు, కమ్మనాడులలో విశేషముగా వ్యాపించినది. అనేక విష్ణ్వాలయములు నెలకొల్పఁబడినవి. వానికి వసతు లేర్పఱుపఁబడినవి. ఇతఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డయ్యును పరమతసహనము గలిగియుండినట్లు గానంబడుచున్నాఁడు.

తిక్కరాజు కవిసార్వభౌముఁడు.

ఇతనికిఁ గలికాలభూవిభుఁడను నామాంతర ముండినటులను, ఇతఁడు విద్వాంసుఁడై, కవిసార్వభౌమబిరుదాంకము గలిగియుండినటులను, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ జక్కఁగాఁ దెలియుచున్నది.

సీ. భృత్యానురాగంబు పెంపుఁజెప్పఁగ నేల
పరివారసన్నాహబిరుదు గలుగ,
వంది ప్రియత్వంబు వర్ణింపఁగా నేల
పాఠకచ్ఛత్త్రాళి పరఁగుచుండ,
సకలవిద్యాప్రౌఢి శ్రీవిభుముఁ దెల్పఁగ నేల
కవిసార్వభౌమాంక మమరి చెల్ల,

సుభగతామహిమఁ బ్రస్తుతిసేయఁగా నేల
మన్మథనామంబు మహిమ నెగడ,
గీ. సుభయబలసీరుఁ డనుపేరు త్రిభువనములఁ
బ్రచురముగ ఘోరబహుళసంగరముల విజయ
లక్ష్మిఁ జేకొను బాహుబలంబు సొంపు
పొగడ నేటికిఁ గలికాలభూవిభునకు.

తిక్కనకవి యితనిని సకలవిద్యాపరిశ్రమము గలవాఁడనియు, కవిసార్వభౌమపదము గలవాఁడనియు వర్ణించియున్నాఁడే కాని యీతఁడు రచించిన గ్రంథము లెవ్వియుగా పేర్కొన్నవాఁడు కాఁడు. విక్రమార్కచరిత్రమును రచించిన జక్కయకవి ప్రపితామహుఁడగు పెద్దయామాత్యసుకవి తిక్కభూపాలుని యాస్థానకవి యైనటుల విక్రమార్కచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యము వలన స్పష్టపడుచున్నది.

"గీ. అనుచు నెల్లూరి తిరుకాళమనుజవిభుని,
సమ్ముఖంబున సాహిత్యసరణి మెరసి,
మహిమ గాంచిన పెద్దయామాత్యసుకవి
మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్ప."

మంత్రి భాస్కరుఁడు - సిద్ధనామాత్యుఁడు.

ఈతిక్కభూపాలునకు సిద్ధనామాత్యుండు మంత్రిగ నుండె నని కేతనకవికృత మైన దశకుమారచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ. స్థాపితపూర్వవంశవసుధాపతి నాఁ బరతత్త్వధూర్త వా
క్పతి నా సుదాత్తనృపనీతిబృహస్పతి నా గృహస్థ గౌ
రీపతి నాఁ గృపారసపరిప్లుత నాఁ బొగడొందె సిద్ధన
నాపతి ప్రౌఢ తిక్కజననాథునిఁ గార్యమంత్రియై."

ఈసిద్ధనామాత్యుఁ డాప్తమంత్రిగ నుండుటయేగాక సేనాపతిగఁ గూడ నుండెనని పైపద్యమునుబట్టియె తెల్లమగుచున్నది. ఇతని యింటిపేరు కొట్టరువువారు. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడైన మంత్రిభాస్కరునికిఁ బుత్రుఁడు. శూరవరాగ్రణి యగు ఖడ్గతిక్కనకుఁ దండ్రి. కవిబ్రహ్మ యైన తిక్కన సోమయాజికిఁ బెదతండ్రి. ఈ కొట్టరువు వంశమువారిలోఁ గొందఱు తెలుఁగుచోడరాజులకడఁ బ్రధానమంత్రులుగను, సేనాపతులుగను, ఆస్థాన కవీశ్వరులుగను ఉండి యాంధ్రప్రపంచమునం దంతట విఖ్యాతిఁ గాంచి యున్నారు. వీరిలో మంత్రిభాస్కరుఁడు గుంటూరుసీమకుఁ బాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమును మొదట రచింపఁగా నది యేకారణముచేతనో ఆరణ్యకాండము తక్క తక్కినకాండము లన్నియు శిథిలములయి పోవుటచేత హుళక్కిభాస్కరాదికవులు దానిం బూరించి రని యు, ఆరామాయణమే భాస్కరరామాయణమను పేరఁ బరఁగుచున్న దని యు నాంధ్రులచే విశ్వసింపఁబడుచున్నది. గాని మంత్రిభాస్కరునిఁబట్టి గాక హుళక్కిభాస్కరుని బట్టియే యాగ్రంథమున కాపేరు వచ్చిన దని నా యభిప్రాయము. ఇది చర్చాంశము గనుక గ్రంథవిస్తరభీతిచేతను, మఱియొక తావున నీవిషయమునుగూర్చి చెప్పవలసి యుండుటచేతను, ప్రస్తుతము నే నాచర్చ నిట వివరింపం బూనుకొనలేదు.

మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించినను, రచించి యుండక పోయినను, అతఁడు ప్రసిద్ధకవి యనుటకు సందియము లేదు. తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

> "సారకవితాభిరాము గుంటూరివిభుని
> మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహుఁ దలఁచి
> రైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు
> వేఱె నాకృతిగుణములు వేయునేల?"

అని తన కావ్యము స్వగుణముచేతఁ గాకపోయినను, తన పితామహుఁ డైన మంత్రిభాస్కరుని సారకవిత్వమహిమచేతనైనను, లోకాదరణమునకుఁ

శాస్త్రి గారు గని స్పష్టముగఁ జెప్పకొని యున్నాఁడు. తన తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁ డాకాలమునం దంతటి ప్రసిద్ధుఁడు కాకయుండినయెడల తిక్కన కవిరాజశిఖామణి యట్లు చెప్పకొని యుండునా? కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమునందు తిక్కనసోమయాజి తాత యైనమంత్రిభాస్కరుని ని ట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"శా. శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డర్థార్థిలోకావన
వ్యాపారవ్రతుఁ డంచుఁ జెప్ప సుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాదప్రవణాంతరంగు విబుధశ్రేయస్కరున్ భాస్కరున్."

కేతనకవి యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినట్లుఁ జెప్పకపోయినను 'శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁడు' అనియు, 'సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు' అనియు, చెప్పుటచేత నితఁడు కవియైనట్లుల నూహింప వచ్చును. ఇంక గుంటూరివిభుత్వమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. "ఏకాలమునందు మంత్రిభాస్కరుఁ డుండె నని ప్రతిపక్షులు తలంచుచున్నారో యాకాలమున గుంటూరును బరిపాలించుచున్న ప్రభుఁ డొకఁడు కలఁ డని శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలమున గుంటూరురాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడు శ్రీమన్మహామండలిక గుంటూరి యుదయరాజు, అతని మంత్రి బొల్లన, సేనాని రాయనప్రెగ్గడయును, నున్నట్లుగా బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి వారి యాలయస్తంభమునఁ గల శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి చూడఁగా గుంటూరుపాలకుఁడుగాని, మంత్రిగాని, సేనానిగాని, మంత్రిభాస్కరుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది" అని యొక విమర్శగ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము శ్రీ. శ. ౧౨౬౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము వ్రాయఁబడినకాలమునఁ దిక్కభూపాలుఁడు నెల్లూరు మండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు. మంత్రిభాస్కరుని మూఁడవకుమారుఁ డగు సిద్ధనామాత్యుఁ డాతని కాస్తమంత్రిగ నుండె నని తెలిసికొనియుంటిమి. కాఁబట్టి మంత్రిభాస్కరుఁ డింతకుఁబూర్వము నలువది యేఁబది సంవత్సరముల

క్రిందట నుండియుండును. అప్పు డితఁడు గుంటూరునకుఁ బాలకుఁడుగ నుం
డె నని నమ్ముట కేవిధమయిన యభ్యంతర ముండును? ఉదయరాజునకుఁ గాని,
అతని పూర్వులకుఁ గాని, బొల్లనమంత్రికిఁ బూర్వము భాస్కరుఁడు మంత్రిగ
నుండియుండు నని యేల తలంపరాదు? ఇంతకును శాసనములో నుదాహ
రింపఁబడిన మండలేశ్వరుఁడు "గొంటూరియుదయరాజు" అని చెప్పఁ
బడినంతమాత్రమున నాతఁడు గుంటూరిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డని యిట్లు సిద్ధాం
తము చేయవచ్చును? కానిండు. సిద్ధాంత మైనదనుకొందము. బొల్లనకు గాని
యితరమంత్రు లెవ్వరు లేరని యిట్లు నిర్ధారణము సేయవచ్చును? వట్టి కుత
ర్కములవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. భాస్కరునితండ్రి కేతన కమ్మనాటిని
బరిపాలించుచుండిన త్రిభువనమల్లదేవచోడరాజునకు మంత్రిగ నుండెను.
భాస్కరుని మూఁడవకొడుకు సిద్ధనామాత్యుఁడు తిక్కభూపాలునికి
నాప్తమంత్రియు, సేనాపతియు నై యుండెను. నాలుగవ కొమారుఁడు
కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగ నుండెను. కొమ్మనా
మాత్యుని పుత్త్రుఁడు తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిగ
నుండెను. సిద్ధనామాత్యునికొడుకు ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజునకు సేనాధి
పతిగ నుండెను. తండ్రులును, తమ్ములును, కొడుకులును, మనుమలును, మంత్రి
త్వాదిపదవులను వహించియుండఁగా మంత్రిభాస్కరుఁడు సామాన్యగృహస్థుఁ
డని నమ్మించుటకై ప్రయత్నపడుట మిక్కిలి శోచనీయము. ఇంతియ కాక
కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమున విక్రమసింహపురవర్ణనము, చతుర్వారా
ధీశ్వరుం డగు మనుమసిద్ధిమహీవల్లభునకుఁ గరుణారసపాత్రం బైన కొట్టరువు
తిక్కనామాత్యుండు నిజకులక్రమాగతం బగు మంత్రిపదంబున వర్తిల్లుదు,

"గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు చుల్కట్టు
చామరములు జమిలిశంఖములును
గంబగట్లు భూమి కానికఁగాఁగఁ జెం
పెసఁగు రాచపదవు లెల్లఁ బడసె."

అని మంత్రిపదంబు నిజకులక్రమాగతం బయిన దని చెప్పియున్నాఁడు.

తిక్కనామాత్యుని కంకితము చేయఁబడిన దశకుమార చరిత్రములోని వాక్యములకంటెఁ బలవత్ప్రమాణము లయినవి మఱి యెవ్వి కలవు? ఈ తిక్కరాజు మంత్రియైన సిద్ధనామాత్యునకుఁ బ్రోలాంబికయందు నేడుగురు పుత్త్రులు జనించి రని దశకుమారచరిత్రములోని యీ క్రింది సీసపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

సీ. విపులవిస్ఫురదంశువిసరగర్భీకృత
 దిక్కుండు నాఁ దగు తిక్కనయును,
దర్పితక్రూరశాత్రవసముత్కరతమో
 భాస్కరుం డనఁ దగు భాస్కరుండు,
నప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన
 కేతనుం డనఁదగు కేతనయును,
నిజభుజాబలగర్వనిర్జితోగ్రప్రతి
 మల్లుండు నాఁ దగు మల్లనయును,
శ్రీయుతుండు సాహిత్యనారాయణుండును
మల్లనయు నతిపవిత్రుఁ డమ్మడనుండు,
చిన్నభాస్కరుండును బుధప్రీతికరుఁడు,
పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు వెలయ.''

మనుమక్ష్మావల్లభుండు.

తిక్కభూపాలుని కొడుకు మనుమక్ష్మావల్లభుండు. ఇతనినే మనుమసిద్ధి యని చెప్పుదురు. ఇతఁడు మొదట చోడచక్రవర్తి యగు మూఁడవ రాజరాజచోడునకు సామంతుఁడుగ నుండి తరువాత మూఁడవరాజేంద్రచోడచక్రవర్తికాలమున స్వతంత్రుఁడై కడపట కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తి యగు గణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తనకాలమున మహావీరుఁడై శత్రురాజుల నెదుర్కొని పోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చెనుగాని, తనమంత్రి యైన తిక్కభూపతివలె నదృష్టశాలిమాత్రుఁడు గాఁడు.

ఈతనికిఁ గవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండి
తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము నంకితముచేసి యుండుటచేత, యితనికీర్తి
యాంధ్రప్రపంచమున నాటుకొని శాశ్వతమై నిలిచియున్నది. ఇతఁడు విక్రమ
సింహపురము రాజధానిగఁ బాకనాటిని బరిపాలించెను. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము
పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవాఁడు.

బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము.

పూర్వము ముక్కంటికాడువెట్టి యను పల్లవరాజు శ్రీశైలమునకుఁ దూ
ర్పున నుండు దేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను గల్పించి బ్రాహ్మణులకు
దానముచేసియుండెను. అధిరాజేంద్రచోళమండల మనియును పశ్చిమపాకనాటి
లోని పేరంగండూరుగ్రామము వానిలో నొక్కటిగా నుండెను. ఈ గ్రామము
నేఁబదిరెండు భాగములుగా విభాగించి ముక్కంటికాడువెట్టి బ్రాహ్మణులకు
దానముచేసి యుండెను. అప్పటినుండియు నా బ్రాహ్మణులు పుత్రపౌత్ర
పారంపర్యము నిరాతంకముగా ననుభవించుచుండిరి. ఇట్లుండ గలిచేడూరు
లోనుండు వ్యవసాయదారులు తమదేశమునందు గొప్పకఱవు జనించుట
చేత తమదేశమును విడిచి వలస వచ్చి, యీ గ్రామములోని పేటపున
నుత్తరభాగమున వసతు లేర్పఱుచుకొని నివసించుచుండిరి. మఱియు నగరం
బ్రోలు గ్రామవాసు లయిన వెలమలు కొందఱు తమ గ్రామమున మహామారి
జ్వర మంకురించి ప్రజానాశనము గలిగించుచుండుటచేత నా గ్రామమును విడిచి
యా బ్రాహ్మణాగ్రహారమునకుఁ జనుదెంచి తాము క్షేమముండుకొఱకు పొలముల
లో నెంతపంటపండునో యంత మొత్తమును పన్నుగాఁ జెల్లించుటకు బద్ధులై
యొడంబడికచేసికొని గుడిసెలుకట్టుకొని కాపురముండుచువచ్చిరి. తరువాత
మీనరాశియందు శని ప్రవేశించుటచేత దేశమునఁ గాటకము సంభవించెను.
ఆకారణముచేత బ్రాహ్మణులు గ్రామమును విడిచిపెట్టి పోయిరి. కాటకము
వదలిపోయిన తరువాత మఱికొంతకాలమునకు బ్రాహ్మణులు మరల నా గ్రామ
మునకు వచ్చిరి. వెలమలు తమ యొడంబడిక ప్రకారము బ్రాహ్మణులకు పట్టు
బడి చెల్లింపరైరి. ఇంతియగాక యీ యగ్రహారము పరిపాలనము చేయుశక్తి

ప్రభువు లయ్యెను. అందుచేతనే బ్రాహ్మణులు పరిపాలనము చేయునట్టి ప్రభు
వగు మనుమసిద్ధిరాజు కడకుం బోయి తమ కష్టములను గూర్చి మొఱపెట్టుకొనిరి.
మనుమసిద్ధి సదయాహృదయుండై ఇనంబ్రోలువారు లయిన వెలమలకు వర్త
మానము పంపి పాకనాటిలోని ప్రజల సాహాయ్యమును బడసి వారి విరోధమును
గూర్చి విమర్శ జరిపెను. అవిమర్శలో సాధనములు బ్రాహ్మణుల పైనటులం
దేలినందున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియొక్క పదుమూడవసంవత్సర పరి
పాలనకాలమున అనఁగా శా. శ. ౧౧౭౯ (క్రీ. శ. ౧౨౫౭-౫౮) దగుసంవత్స
రమునఁ దనతండ్రి తిరుకాళదేవ మహారాజు పుణ్యముకొఱకు మనుమసిద్ధిరాజు
కొండూరు గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెను. ఈవిషయములు కడప
మండలములోని నందలూరి యొక్కశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలుపడు
చున్నవి.[1] దీనింబట్టి పదుమూడవశతాబ్దమునకుఁ బూర్వము కడపమండల
ములో మహామారిజ్వరము (ప్లేగు) గాని, అటువంటిదే మఱియొక యంటువ్యా
ధిగాని వ్యాపించి యుండెననియు, అట్టి సమయములయందు స్వగృహములను
విడిచిపెట్టి పొలములలో గుడిసెలు వైచికొని కాపురముండుట తెనుఁగు[illegible]
ప్రజలు తెలిసికొని యున్నారనియుఁ ఆశాసనములోని విషయములు స్పష్ట
ముగఁ దెలుపుచున్నవి. ఈశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన కొండూరు గ్రామము
కడపమండలములోని పుల్లంపేటతాలూకాలో నున్నది. పేరంకొండూరు గ్రామ
మిప్పుడు గానరాదు. ఆశాసనమునుబట్టి మనుమసిద్ధిరాజు పేరునకుమాత్రము వీర
రాజేంద్రచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నున్నటు లగపడుచున్నను, స్వతం
త్రుఁడై పరిపాలనము చేయుచుండెనని తేటపడుచున్నది. ఈ మనుమసిద్ధిరా
జుయొక్క ధర్మపరిపాలనరూపమైన మహిమాదులు నిర్వచనోత్తరరామాయణ
మునఁ గవిబ్రహ్మచేఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి.

మనుమసిద్ధి శత్రురాజులను జయించుట.

ద్రావిడోర్వీపతి గర్వంబు దునిమి కర్ణాటదర్ప విఘాతంబు గావించిన

---

[1] Annual Report on Epigraphy of 1907. No. [illegible]

విజయక్ష్మాధీశ్వరుని, రక్కసగంగని, మహారాష్ట్రసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రింద నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములంబట్టి గ్రహింప నగు.

“ మ. ద్రవిడోర్వీపతిగర్వముం దునిమి శౌర్యంబొప్పఁ గర్ణాటద
ర్పవిఘాతంబు నొనర్చి వైరిమనుజేంద్రశ్రేణి నొంగంజా
నవనిం జేర్కొనియున్నయట్టి విజయక్ష్మాధీశ్వరుం గాసిగా
నెవిచెం జోళనమన్నసిద్ధి యనిఁ బ్రాయేటం బ్రగాఢోద్ధతిన్.

* * *

ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగురక్కసగంగనిఁ జెంజలంబు వై
భంగమొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి గాఁడిదోర్బల గా
ఢ్యాంగము లెల్లనిచ్చి తన యాశ్రితవర్గ్యులకృత్తి యొప్పఁ జే
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁబంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్.

* * *

శా. శృంగారంబు నలంగఁ డేమియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణి చే
దంగంబుల్ మెఱుఁగేద వించుకయు మహారాష్ట్రసామంతు సా
రంగుం దోలి తురంగముం గొనిన సంగ్రామంబునం దృప్తకు
ప్తాంగస్ఫారయశుండు మన్మవిభు పంపై చన్న సైన్యంబునన్.

ఇందలి మొదటిపద్యమున ద్రవిడోర్వీపతిగర్వమును దునిమి కర్ణాట దర్పవిఘాతంబు గావించి శత్రురాజమండలిని గొంగఁజేయుచున్న విజయక్ష్మాధీశ్వరుని బ్రాయేటనే మన్నసిద్ధి సమరంబునఁ బ్రగాఢోద్ధతిఁ గాసిగా నెవిచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన విజయక్ష్మాధీశ్వరుండు త్రిభువనచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁ డగు విజయగండగోపాలదేవుఁ డని తోఁచు చున్నది. ఈవిజయగండగోపాలదేవుని శాసనములు గాంచిపురమునం గానం బడుచున్నవి గాన, నీతఁడు ద్రావిడమండలమును జయించి పాలించినవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఇంతియ గాక యితఁడు పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁ డయిన జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని యుద్ధమున నోడించి కలిమికట్టుగఁ

గానంబడుచున్నది. శైవానిలో విజయాదిత్యాధీశ్వరునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణ
ములు నిజయగండగోపాలునకు మాత్రమే వర్తించుచున్నవిగాని, మఱియొకనికి
వర్తింపఁజాలవు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ మొదలుకొని ౧౨౭౭ వఱకును
బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఇతని శాసనములు కాంచీపుర
మునందు మాత్రమేగాక, నెల్లూరుమండలములోని గూడూరు, నెల్లూరు,
నూళ్ళూరుపేట తాలూకాలలోఁ గానిపించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి తండ్రి యగు
తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్య
మాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి
ముఱల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుద
మును వహించె నని తెలిసికొనియుంటిమి కదా. తిక్కరాజు మరణానం
తరము పాండ్యరాజులు తమ తొంటిపగను విడనాడక కాంచీపురము
మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలివచ్చి
నెల్లూరునకు దిగువనున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ
సుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండెను. క్రీ. శ. ౧౨౫౯వ
సంవత్సరమునఁ గాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యాంధ్రదేశమునుండి పాండ్య
రాజులను బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమున నొక దేవాలయములో నొకదానశాస
నమును వ్రాయించెను. 1.

అయినను, జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి సంవత్సర
మునందనఁగా ౧౨౬౦ వద సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమార్గమున నాంధ్ర
దేశముపై దండెత్తివచ్చి తెలుఁగుచోడులను జయించి మనుమసిద్ధిరాజును
నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువు లయిన వీరులను పట్టాభి
షిక్తులను గావించి నెల్లూరులోని పల్లికొండపెరుమాళ్లదేవునకు మండ
పాడులోని మావడిపుండ గ్రామమును దానముచేసె నని తెలిపెడి శాసనము

1. Ind. Ant. Vol. XXI. p. 202; Ep. Ind. Vol. VII. No. 588, Kielhorn's List of Inscriptions of Southern India.

నొకదాని రంగనాయకస్వామి దేవాలయములోని యొక స్తంభముపై వ్రాయిం
చెను. ౧. ఆసంవత్సరముననే విజయగండగోపాలదేవుఁడు కాకతీయులసామ
వ్యమునుబడసికాని, పడయకకాని జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని, వాని సైన్య
ములను నెల్లూరుమండలమునుండి పాఱఁద్రోలి యుండవలయును. ఈవిజయగం
డగోపాలునినే తరువాత మనుమసిద్ధి యెదిరించి పోరాడి విజయమును గాంచి
యుండవచ్చును. విజయత్సోఢీశ్వరుండు జయించిన ద్రవిడోర్వీపతి సుందర
పాండ్యుఁడుగాక కాంచీపురాధిపతి యైనవీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియే యైన
యెడల ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే మనుమసిద్ధి వానిఁ
జయించి యుండవలయును. పైనఁజెప్పినదే వాస్తవ మైనయెడల ౧౨౫౦ వ
సంవత్సరము తరువాతనే నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచింపఁబడి యుండ
వలయును. ఈ త్రిభువనచక్రవర్తి విజయగండగోపాలుఁడు, మనుమసిద్ధిరాజు
నకు సమకాలికుఁడు. ఇతఁడును తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగానే కాఁబడు
చున్నాఁడుగాని, సిద్ధిరాజుకుటుంబమునకు నితని కేమిసంబంధము గలదో
తెలియరాదు.

ఇంక రెండవపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడిన గంగయసాహిణిం గూర్చి
విచారింతము. ఈ గంగయసాహిణి, కాకతీయగణపతిదేవుని సైన్యమున కధ్య
క్షుఁడును, రాజప్రతినిధియై నిజామురాష్ట్రములో నిప్పుడు చేరియుండిన నల్ల
గొండసీమలోని పానగల్లు మొదలుకొని మార్జవాడిదేశము (కడపమండలము
లోని వల్లూరురాజధాని) వఱకుఁగల దేశమునంతయుఁ బరిపాలించుచుండిన
యొక యున్నత రాజకీయాధికారిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు
బ్రహ్మరాక్షసుఁ డని బిరుదుండుటచేతనే రక్కసగంగ యని చెప్పఁబడి
యున్నాఁడు. ఇతనిచరిత్రము గణపతిదేవునిఁగూర్చి వ్రాయుచరిత్రమున సవిస్త
రముగాఁ దెలుపఁబడును గావున, ఇచ్చట విస్తరించి వ్రాయలేదు. ఇట్టి బలప
రాక్రమవంతుఁ డైన గంగయసాహిణి పాకనాండాధిపతిగ నున్న మనుమ
సిద్ధి నెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాఁచికొనెనో, ఎట్లాతఁ

1. Nellore Inscriptions, Vol. II. No. 81.

శాత్రుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్టితఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యెవ్వఁడు నట్లుగా గాంచికొన్న రాజ్యాంగములెల్ల నిచ్చి పదముఁ గైకొనఁ బంచెనో, యిందుమాత్రము బోధపడకున్నది. ఇదియె వాస్తవ మగు నేని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, చెప్పఁబడిన విషయములయొక్క సత్యతనుగూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. ఏతద్విషయమై మఱికొంత తావున వివరింపఁ దలంచితిని.

ఇంక మూఁడవపద్యమున నీతఁడు మహారాష్ట్రసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని చెప్పఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన సారంగుఁడు, అతి విషమమహాదుర్గారూఢ ప్రాకారరేఖావంతుఁడును, పరబలక్షయకాంతుఁడును, శరణాగతవజ్రపంజరుఁడును, మండలీకరగండోళియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుఁడును, అగు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర శ్రీసారంగపాణిదేవరాజే గాని, యన్యుఁడు గాఁ డని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవుని సామంతుఁడుగ నుండి అద్దంకిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని తండ్రి మాధవదేవరాజు. ఇతఁడు మనుమసిద్ధికి సమకాలికుఁ డైయుండెను. గోవిందనాయకుఁ డితనికి మంత్రిగ నుండెను. ఇతని వంశమువారు మహారాష్ట్రములోని [illegible]దేశమునుండి వచ్చినటులఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ జెప్పఁబడిన సారంగుఁ డితఁడే యనుటకు సందియము లేదు. ఇట్లు మనుమసిద్ధి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోడఁ బోరాడి విజయములను గాంచినటులఁ గవితిక్కన వ్రాసియున్నాఁడుకాని, సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, తెలుపఁబడిన చరిత్రాంశము లిందలి చరిత్రాంశములకు మిక్కిలి విరుద్ధములుగాఁ గానిపించుచున్నవి.

అక్కన బయ్యనలు.

అక్కన బయ్యన లనువారు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క దాయాదు లని సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను నొక గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. సిద్ధేశ్వరచరిత్రము నకుఁ బ్రతాపచరిత్ర మను నామాంతరము గలదు. దీని కాసె సర్వప్ప యను

నాతఁడు ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. ఈకవికాల మెప్పుడో యనది నిశ్చయముగాఁ దెలియరాదుగాని, యితఁడు ప్రతాపరుద్రుని కాలము నుండినవాఁడని చెప్పవచ్చును. అందువలన సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయము లన్నియు యథార్థము లని విశ్వసింపరాదు. ఈసిద్ధేశ్వరచరిత్రమును బట్టియే కూచిమంచి తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడును, అనుఁగుఁడు నగు జగ్గకవి సోమదేవరాజీయ మను పద్యకావ్యమును రచియించెను. అక్కన బయ్యన లను దాయాదులు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి రాజ్యమా క్రమించుకొని పరిపాలించుచుండ, మనుమసిద్ధిరాజుపనుపున నతనిమంత్రియు నాస్థానకవియు నగు తిక్కనసోమయాజి కాకతీయుల రాజధాని యగు యేకశిలానగర మను నామాంతరముగల యోరుఁగంటికిఁబోయి, గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భారతాఖ్యానమును వినిపించి, యాతనివలన బహుమానములను బడసి, యతనితో మనుమసిద్ధి దురవస్థను జెప్పఁగా, నాతఁడు సదయహృదయుఁడై సోమయాజులరాయబారమును మన్నించి, బహుసైన్యములతో దానె వచ్చి అక్కనబయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి, మనుమసిద్ధిని బునఃప్రతిష్ఠితునిఁగావించి, వెడలిపోయె నని సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని యీక్రిందిచరణముల వలన బోధపడఁగలదు.

"తగుమాట విను మొక్కధర్మకార్యంబు
సూర్యవంశంబున సొబగొందుక్షత్రి
యార్యపూజితచర్యుఁ డామన్మసిద్ధి
రాజు దా నెల్లూరు రమణతో నేల

* * *

అక్కన బయ్యన లధికబలిష్ఠు
లక్కట సిద్ధిరాయనిఁ బాఱఁద్రోలి
దక్షిణరాజ్యంబు తామె యేలుచును
నొక్కకాసైనను జక్కఁగ నీరు
వారల దండించి వారి నెల్లూరు

వారికిప్పింపు మవారణఁ బ్రీతి
ననిన, గణపతిరా జట్లకా కనుచు

* * *

వెలి గణపతియు విజయంబునను
గుడిఱుడముల సేన కొలిచి యేతెర
నెలనాఁడు చేరియు వీడెల్ల గాల్చి
వెలనాటి రాజును వెసగెల్చి వాని
యుప్పనంబులుగొని యటుచని రాజు
గుప్పున నెల్లూరు కూడ నేతెంచి
యక్కన బయ్యన నచట సాధించి

* * *

నెల్లూరు ప్రజలను నేర్పువాటిల్లఁ
జెల్లించు మనుమసిద్ధిరాజునకు
నెల్లూరిపట్టంబు నేర్పునోఁ గట్టి
కల్లలితోద్భూతి సముద్గములను
నలుకడదనిమిడియు నగుపట్టణముల
నయమొందసాధించి యామనుమసిద్ధి
రాజుకిచ్చియుఁ దన రెబలంబు దిశలఁ
బూజకెక్కఁగ ఘనరాజశేయునుఁడు
ఘనకేళాలంబు దాఁ గట్టించె నచటఁ
గాపకాని నెల్లూరఁ గొన్నాళ్ళలుండి
మనుమసిద్ధికి రాజ్యమహిమలు దెల్పె."

ఈ గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడిన యక్కన బయ్యన లనువారి నామము శాసనములందును వినంబడకున్నవి. మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలలోఁ గాన్పించుచున్నవి. అయ్యవి ౧౨౪౭ శ కొదలుగొని ౧౨౬౦ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. పదమండలములోని

నందలూరుశాసనములలో నొకదానియందు మనుమసిద్ధి కొన్నిగ్రామ
ములను ౧౨౪౭-వ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు దానముచేసినట్లుగ వ్రాయఁ
బడినట్లు చెప్పియున్నాను. ఆశాసనములోనే మనుమసిద్ధిరాజు కాకతీయ
గణపతిదేవునితో స్నేహము సంపాదింపవలయునని కోరికగలిగియున్నట్లుగఁ
దెలుపఁబడియున్నది. కాఁబట్టి ౧౨౪౭ కంటెను ముందు మనుమసిద్ధికి గణపతిదేవ
చక్రవర్తితో మైత్రి లేనట్లు స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నాఁటి యా
సంవత్సరముననే గణపతిదేవుని సామంతుఁడైన మనుమగండగోపాలునితో
యుద్ధముచేసి జయించుటకూడ సైన్యాంశమును బలపఱుచుచున్నది. కనుక
౧౨౪౭వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే వారియుభయులకు మైత్రి యేర్పడి
యుండవలయును. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున రుద్రమదేవి కాకతీ
యసింహాసన మధిష్ఠించినట్లుఁ ద్రిపురాంతకములోని యొక శాసనమునఁ జెప్పఁ
బడియున్నందున, గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమునకే మృతుఁడై
యుండుననుటకు సందియము లేదు. కనుక సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు
అక్కనబయ్యనలు సిద్ధిరాజును బాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొనుట
౧౨౪౮, ౧౨౪౯ సంవత్సరములలో జరుగవలసియుండునుగదా. ఆసంవత్సర
ములలో మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యాభివృద్ధికై సిద్ధిరాజుచేతను, వానికి సామంత
లుగ నున్న పల్లవరాజులచేతను, కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలలోఁ వేయఁ
బడిన దానశాసనములు గనంబడుటచేత నాకాలమునందు సిద్ధిరాజు రాజ్య
పదభ్రష్టుఁ డయ్యె నని విశ్వసింపరాదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందలి
అక్కనబయ్యనలచరిత్రము కల్పిత మని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. తిక్కనసో
మయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి మహాభారతము
తెనిఁగించియుండలే దని యా గ్రంథములోని గద్యలనుబట్టియు మనము సుల
భముగా గ్రహింపవచ్చును. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౨౫౦ వ
సంవత్సరమున రచింపఁబడియుండవచ్చును. అయినయెడల నాసంవత్సరమున
గాని, మఱుసటిసంవత్సరమున గాని, సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁ డైయున్న
కాలమున తిక్కనమంత్రి యజ్ఞమును జేసి, తెనుఁగు భారతమును రచించి గణ

సతిదేవుని కొల్వుకూటమున వినిపించినాఁ డని విశ్వసించుటకంటె వింతవిష
యము మఱియొకటి యుండఁబోదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని
విషయములను సమన్వయింపగలసినపక్షమున నిట్లు సమన్వయింప వచ్చును.
అక్కన బయ్యనలు నెల్లూరునుండి సిద్ధిరాజును పాఱఁద్రోలఁగా సిద్ధిరాజు
కందుకూరుసీమలోని సెంత్రాలకోటలోఁ జేరి యందు నివసించి యుండును.
ఆకాలమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునికడకుఁబోయి యాతనివలన
మన్ననలను గాంచి, తన వచ్చినపని దెలుపఁగా నాతఁడు తనసైన్యమును బంపి
అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి మనుమభూపతిని బునరభి
షిక్తునిఁ గావించి యుండును. తిక్కనభారతాఖ్యానమును వినిపించినాఁ
డనియు, తిక్కన బౌద్ధులను వాదమునఁ గెలిచినాఁడనియు, బౌద్ధుల క్రూర
మారణాగ్నికిఁ దిక్కన యొడంబడినాఁడనియుఁ జెప్పుట కవికల్పితము
లని స్పష్టముగఁ జెప్పఁదగును. పూర్వపరిశోధనములవలనఁగాని, మన కీవిష
యము చక్కఁగా బోధపడఁజాలదు. మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నంత
వఱకు స్వతంత్రుఁడై స్వల్పరాజ్యముతోనే తృప్తిఁగాంచి కాకతీయసైన్యా
ధిపులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచుండె నని నాయభి
ప్రాయము.

కాటమరాజ మనుమసిద్ధిరాజుల యుద్ధము.
ఖడ్గతిక్కన పౌరుషపరాక్రమములు.

పసులబీళ్ళనిమిత్తమై కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును
వివాదము పొసఁగి మహాయుద్ధము జరిగినటులఁ గాటమరాజుకథవలనఁ
దెలియుచున్నది. ఈయుద్ధకథనము ద్విపదలో రామరావణయుద్ధముగ వర్ణింపఁ
బడినది. మనుమసిద్ధి రావణుఁడుగఁ బోల్పఁబడియెను. కాటమరాజుతండ్రి
పెద్దిరాజు. పెద్దిరాజుతండ్రి వల్లురాజు. ఇతఁడు యాత్రేయగోత్రోద్భవుఁ డయిన
యాదవులసంతతిలోనివాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇతఁడు కనిగిరిసీమలోని
అలవలపాడున కధిపతిగ నుండెను. కాటమరాజు కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డ
పాడున కధిపతిగ నుండెను. దేశమున ననావృష్టి సంభవింప యాదవు లనం

బడు గొల్లవాండ్రెల్లను తమతమ పసులమందలను దోలుకొని దక్షిణమునకు వచ్చి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పసులబీళ్లను గొన్నిటిని పుల్లరిలేకయే గాని పసులను మేపుకొని పుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయిరి. అందుపైని సిద్ధిరాజునకుఁ గోపమువచ్చి అన్నంభట్టను బ్రాహ్మణుని రాయబారిగాఁ గాటమరాజునొద్దకుఁ బంపించెను. కాటమరాజు పుల్లరిచెల్లింపఁ దగదు పొమ్మనెను. అంతట మనుమసిద్ధిరాజు కాటమరాజును శిక్షించుటకై బహుసైన్యములంగూర్చుకొని దండెత్తి వచ్చెను. కాటమరాజుకూడ బంధుజనులను మిత్రులను గూర్చుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁడయ్యెను.

అప్పుడు తిరునామాలతిప్పరాజు, శ్రీరంగరాజు, పెదసింగచొక్కరాజు, పెదవరదరాజు, అర్లకొండ అద్దిరాజు, ఆదిగొప్పు మాదిరాజు, గయికొండ గంగరాజు, ఉర్లకొండ సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉప్పుకొర్ల, చెన్నపట్టణము చంద్రశేఖరుఁడు, దేవముని వెంగళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాళహస్తి పాపతిమ్మరాజు, పెలకంచి వెంగళపతి రాజు, ద్రవగిరిపట్టణము వన్నెశేఖరుఁడు మొదలగు యోధులు మనుమసిద్ధికిఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసేనానుల కందఱకు నాయకుఁడై ఖడ్గతిక్కన సిద్ధిరాజుసేనల నడిపించుకొని వచ్చెను.

పల్నాటిప్రభు వయిన పద్మనాయఁడును, కన్నెగంటిప్రభు వయిన చల్ల పిన్నమనాయఁడు, దోనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, ధట్టాపులరాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నాచకూళ్లనాయఁడు, సెతిముద్దయ్యనాయఁడు, పాచయ్యనాయఁడు, ముమ్మయ్యనాయఁడు, పుత్రమరాజు, మొదలగుగాఁ గల వీరులును, కాటమరాజునకుఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసైన్యముల కంతకుఁ జిన్నమనాయనిమంత్రియు నారాధ్యబ్రాహ్మణుఁడు నగు బ్రహ్మనయ్య నాయకుఁడై నడిపించెనఁట. ఉభయసైన్యములును [illegible] పంచలింగాలకొండకడ నెదుర్కొన్నవి.

సిద్ధిరాజు సేనాపతి యగు ఖడ్గతిక్కన, తిక్కరాజుమంత్రియును తిక్కనసోమయాజి పెద్దతండ్రియు నగు సిద్ధనామాత్యుని సేద్యగాడు కులలోను బెద్దవాఁడని యిదివఱకే దెలిపియుంటిని. ఇతఁడు దృఢతరమైన ప్రతిభ కల

వాఁడు. దశకుమారచరిత్రమునందు కేతనకవి యీతని నీక్రిందివిధమున నభి
వర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. కోఁడెవయస్సునఁ గ్రొవ్వెదపువ్వు నేరని
దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ,
సోదరిసుతుఁ డైన బ్రదికిపోవఁగనీని
శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడు గాఁగ,
శరణుచొచ్చిన శత్రువరుఁ డైనరక్షించు
కరుణయు తనకు సంగాతి గాఁగఁ,
బలికినఁ బాండవప్రభుఁ డైనమెచ్చని
సత్యంబు తనకు రక్షకుఁడు గాఁగఁ,
గీ. జగతి నుతికెక్కె నాయువేశ్యాభుజంగ
రాజ్యరత్నాకరస్ఫూర్తి రాజమూర్తి
గంధవారణబిరుద విఖ్యాతకీర్తి
దినపతేజుండు సిద్ధయ తిక్కశౌరి."

మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజిగృహం బీవిధంబుగా నుండు నని మిక్కిలి మనో
హరంబుగా వర్ణింపఁ బడినది.

"సీ. ఏగని కాలంబు వేదవినాదంబుఁ
బాయదు రేయుఁ బ్రొద్దు బ్రాయుచుండు,
భూసురప్రకరంబు సేసలు చల్లంగఁ
బాయక పెక్కుకుటుంబములు బ్రదుకు,
బ్రాహ్మణావళికి ధారలుపోసినజలంబు
సతతంబు ముంగిట జాలువాఱు,
రిపులకోసఁగినపత్త్రికల పుత్త్రికలను
బాయక కరణముల్ వ్రాయుచుండ్రు,
గీ. మానఘనుఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,
మదనసముఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,

మహితయశుఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,
మంత్రిమణి యైన తిక్కనమంత్రియింట."

ఆహా! ఇమ్మహానుభావుఁడు పరశురాముని వలెను, ద్రోణాచార్యుని వలెను, కృపాచార్యుని వలెను, అశ్వత్థామ వలెను, బ్రహ్మతేజము దాల్చుట మాత్రమే గాక, మహాశస్త్రాస్త్రములఁ బూని బాగలవఁ శూరచక్రవర్తియై దుష్కర్మముల కొడిగట్టక మానియై ధర్మయుద్ధంబునఁ బ్రాణంబు లర్పించుటకు నైన సిద్ధపడియుండెఁగాని, అపయశంబు పాలఁబడుట కొల్లఁడయ్యెను గదా! అభినవదండి యైన కేతనకవి పొగడ్తలు పొల్లులు గాక తిక్కనసేనానిపట్టున సత్యంబులై సార్థకంబు లగుచున్నవి. తిక్కనసేనాని, సిద్ధిరాజు సహాయార్థముగాఁ గాట క్కఁడనే యాదవులను జయించివత్తు నని తనసైన్యములతోఁ దండుగాఁ బోయి, శత్రువులను మార్కొనియెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను. కడకు తిక్కనసైన్యమంతయు నాశ మయ్యెను. తిక్కన యుద్ధభూమిని నొక్కఁడు [illegible]యుండుటను ప్రతిపక్షనాథుఁ డైన పిన్నమనాయఁడు చూచి—

"పోరునిలుపుమోయి భూసురోత్తముఁడ
సరిగాదు మాతోడ సమరంబుఁ జేయ
అగ్రజుల్ మీరు యాదవులము మేము
ఉగ్రము మామీఁద నుంపంగరాదు."

అని పలికెనఁట. అందుపైని తిక్కన, సైన్యమంతయు హత మగుటకుఁ జింతించి మఱల సైన్యమును గొనివచ్చి కలపడియెదం గాక యని గుఱ్ఱమును ద్రిప్పుకొని పురంబునకు వచ్చెనఁట. పౌరజనంబులు పరాజితుఁడై పాఱివచ్చిన తిక్కయోధునిఁ గాంచి నవ్వువారును, కేరడము లాడువారును, నై యనేకవిధంబుల మనస్సునకుఁ జింత గలిగించిరి. పౌరజనంబులు మాత్రమే గాక, యింటికిఁ బో[illegible]నతోడనే వృద్ధుఁ డైనతండ్రి సహితము "యుద్ధమున [illegible] పాఱివచ్చితివి, కడుపుచెఱుపఁబుట్టితి వ"ని నిందించెనఁట! ఈ [illegible] స్నానమునకు వచ్చినపుడు భార్య స్త్రీల [illegible]

పెండెమునందు దానికి సులక్షమంచమును చాటుపెట్టి దానిమీఁదఁ బసుపుముద్ద యుంచెనఁట! దానిం జూచి సిగ్గుపడి ఖేదపడుచుండఁగా, భార్య—

"క. పగఱకు వెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగతనంపు నాయకులందఱ్
ముగురాఁడువార మైతిమి
సగ మీవే జలకమాడవచ్చినచోటన్."

అని యెకసక్కెము లాడెనఁట !

అన్నములోఁ బోయునప్పుడు పాలు విఱిఁగిపోఁగా తల్లిసైతము పరిహాసముగా—

"కం. అసదృశముగ నరివరులఁ
బసమీఱఁగ గెలువలేక పందక్రియ న్నె
వసిపైచి విఱిగివచ్చినఁ
బసులు న్విఱిగినవి, తిక్కనా! పాలున్విఱిగెన్."

అని పలికెనఁట ! ఇంకఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది? ఇట్టిపలుకు లెల్లను శూలములై నాఁట మానాభిమాని యైన యమ్మహాయోధుఁడు చేసినపనికిఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై, "ఈసారి మఱలఁబోయి శత్రువులను మార్కొని జయంబుఁగొందు. అట్లైనది సంప్రాప్తంబు గాదేని ప్రాణం బుండుదనుకఁ బోరాడి వీరస్వర్గంబైనఁ జూఱఁగొందు. మానాభిమానములు గల వారుఁ డిట్టి రోఁతబ్రదుకు బ్రదుకఁడు." అని పలుపోనే, యెన్ని విధముల వారించినను వినక, సెట్టి రాజు సుడంబడిచి మఱల సైన్యముం గొనిపోయి శత్రువులను మార్కొని భీమసంగ్రామంబు గావించెను. చరిత్రకారుఁడు యుద్ధభూమిని నాటందు చేయుచున్న యుద్ధక్రమము నిట్లువర్ణించుచున్నాఁడు.

"ఉ. ఖడ్గము శాతి రాహుతులపైడు ఝళించుచుఁ దిక్కుఁదార్చినన్
నెండరి కిఁక్రయించి కడుఁబిత్తుచు వీరులు వీఁచుత్తురై
యుడివడి బాలు బాస్తియుఁగు లల్లడ యల్లడ యౌఁదడించవన్
గాడిక యాఁడితేఱి రిపుగోలు కండలు కన్నరూపులై."

ఇట్లే బ్రాహ్మణుఁ డగు నందూరి కొమ్మనామాత్యుఁడు [illegible]దగ్గఱి సరభూములందుఁ గలుకరాజుతోఁ బోరాడి చూపిన యుద్ధనైపుణ్యమును మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమునందు,

"సీ. నెలకట్టెవాటునఁ జెలఁగి కెంజీని యూఁచెఁ
గూడ గుఱ్ఱంబులు గుదులు గుచ్చు,
బ్రతిమొగం బగునరపతుల శస్త్రనముఁ
గడిమమై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచుఁ,
బందంపుగొజియల పగిది సేనుంగుల
ధారశుద్ధిగ నసిధార దునుముఁ,
జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేసులఁ జెటపో
వడిఁ గాండమేసె మావతుల తలలు,

గీ. తల పుడిఁ బ్రేసి మావంతులలు శత్రు
రాజశిరములు ద్రొక్కించు రాఁగెఁదిరుగ
వాఁగె నుబ్బెడు తన వారువంబుచేత
మహితశౌర్యుండు కొమ్మనామాత్యవరుఁడు."

అని మిక్కిలి మనోహరముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. ఆకాలమునం దీ బ్రాహ్మణమంత్రివరులు రాజ్యతంత్రమునందు మాత్రమె గాక యుద్ధతంత్రము నందును బ్రవీణులై యుండి రనుట కిట్టిదృష్టాంతము లెన్నైన నాంధ్రసారస్వతమునం గనుంగొనఁ గలము.

ఇట్లు ప్రచండవిక్రమారూఢులై ఘోరసంగ్రామమున శత్రుసేనల మాఱ్కొని పీనుంగుపెంటలు గావించుచు రణకేళి సల్పుచుండ, యాదవ వీరులును వెనుదీయక మహోదగ్రులై తీవ్రసైన్యములై పైఁబడి కత్తులఁ గఠారుల నీఁటెలం బొడిచి చక్కాడుచుఁ బెద్దకాలంబు పోరాడ నుభయసైన్యంబులఁ బెక్కండ్రు వీరభటులు నేలంగూలిరి. అంతటఁ బెన్నమనాయఁడు ఖడ్గతిక్కన్నను సమీపించి "ఓ విప్రోత్తమా. యుద్ధము చేయుట బ్రాహ్మణునకుఁ బాడిగాదు. మిమ్ముం జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్యాదోషంబు వాటిల్లును. కా

మనంబు తల్లడిల్లుచున్నది. కావున నీకును మాకును గూడ శ్రేయస్కరం
బని యూహింతు" నని గొంతెత్తి గంభీరవాక్యంబులు పలుకఁ దిక్కనయు
"ఓ నాయఁడా! రణశూరుఁడవై యుద్ధము సేయఁజాలక పందక్రియ ధర్మపన్నాం
బు లేల వదిలెదవు? వానిం గొన్ని నేనెఱుంగుదును గాని, వీరుండ వౌదు
వేని వదలక నిలుచుండి యుద్ధంబుచేసి చేతనయ్యేని నా ప్రాణంబులు గొని
విజయపత్రిక మెగ్గుము. కాదేని శరణుచొచ్చి మాపుల్లరి మాకుఁ బెట్టుము,"
అని హెచ్చరింపఁ జిన్నమనాయఁడు బ్రహ్మహత్యాదోషమునకు వెఱచి యేమి
చేయుటకును తోచకను గాళ్లు నాడక నిశ్చేష్టితుఁడై చూచుచుండ, వాని
మంత్రి బ్రహ్మరుద్రయ యనువాఁడు లేచి "తిక్కన నేఁదలంపడి పోకార్చెద
నంటుండు" మని తన ప్రతివీరునిపై హయంబును బఱపి యుద్ధము చేయఁగా
నిరువురగుఱ్ఱంబులు నివుపోటుల నేలంగూల, నిరువురును గత్తులుదూసి "హర
హర" యని యభిమన్యు లక్ష్మణకుమారులవలె ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ గలి
యంబడి యుభయసైన్యంబులవారును నిశ్చలపడి చూచుచుండఁ బెద్దయుం
బ్రొద్దు పోరాడి కుదకు నేలఁగూలిరి. ఆపాటుంగని తిక్కన సైనికులలో
నొకకవి యయిన వాఁడు ఆ ప్రకారవిధముగాఁ జెప్పకొని యాశ్రయించి రని
యొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. ధైర్యంబు నీయందుఁ దవిలియుండుటఁ జేసి
చలియించి మందరాచలము తిరిగె,
గాంభీర్యమెల్ల నీకడన యుండుటఁ జేసి
కాకుత్స్థుచే వార్థి కట్టువడియె,
జయలక్ష్మి నీ యురఃస్థలిని యుండుటఁ జేసి
జారిపోయి బలి దానవుఁడు గూలెనదియు,
సాకారమెల్ల నీయందె యుండుటఁ జేసి
మరుఁడు చిచ్చునఁబడి మడిసెననియు,
గీ. దిక్కదండనాథ దేవేంద్రపురికి
చనుగు మెఱఁగి నగము తిరుగుచుండు

సద్ధికట్టువిడుచు నచ్యుతుఁ గాదమాను
మరుఁడు మరలఁ గలుగు మగలరాజ."

అని తనసైనికులెల్ల హాహాకారంబులు సేయుచుండఁ బ్రాణంబులు దేహంబును విడిచినవిధం బాకవిశర్యుఁడే మరల నిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

"సీ. నందిని బుత్తెంచె నిందుశేఖరుఁడు నీ
వన్నెయే తెమ్ము తారాద్రికడకు,
గరుడుని బుత్తెంచె నరహరి రాగత్య
వడి సిద్ధతిక్క కైవల్యమునకు,
హంసను బుత్తెంచె నజుఁడు నీకడకు ను
భయకవిమిత్త్ర రా బ్రహ్మసభకు,
నైరావతముఁ బంపె నమరేంద్రుఁ డిప్పుడు
దివమున కేతెమ్ము తిక్కనార్య,
గీ. యనుచు వేఱువేఱ నర్థితోఁ బిలుకంగ
వారువీరు గూడ వచ్చివచ్చి
దివ్యయోగియైన తిక్కనామాత్యుఁడు
సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చిపోయె."

తరువాత కాటమరాజానకును మనుమసిద్ధిరాజానకును యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున నిరువురునుగూడ వీరస్వర్గమును జూఱఁగొన్నట్లుగాఁ గాటమ రాజుచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ యుద్ధము జరిగినది యేసంవత్సరమో సరిగాఁ జెప్పుట కాధారమును గానుపించుటలేదు. [illegible] గుండ్లపాలెములో భ్రమరేశ్వరాలయములో శాసనాదులవలనను ఈ విషయము సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడియును గాని, యందుఁ జెప్పఁబడిన కాలము [illegible] గను నాయకులు వేఱుగ నున్నారు.[1] అందు సంవత్సరాదియును చెప్పినను గణ[illegible] ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నట్లు. శ. ౧౧౮౦ కాళయుక్తి సం. కార్తిక శు ౧౫ మీ గురువారమున జరిగినట్లుఁ దెలుపఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన

1. Nellore Inscriptions, Vol. II, Kandukur, 26.

సంవత్సరమునకును తిథివారంబులకును బొసఁగుపాటు గానరాదు. ఇది కాటమ రాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గాక, నల్లరాజునకు నల్లసిద్ధిరాజునకు జరిగిన యుద్ధముగాఁ జెప్పఁబడియెను. మనుమసిద్ధిరాజునుగూడ నల్లసిద్ధిరాజని చెప్పి రొక్కొనుచుండిరేమో. కాటమరాజుతాత నల్లరాజు. ఈశాసనమును ఎవ్వరో కొండయ్యగారి కుమారుఁడగు రామయ్య యను వాఁడు వ్రాయించినది గాని, యొకరాజు గాని యాఁతనిమంత్రులు గాని వ్రాయించినది కాదు. అది యెప్పుడు వ్రాయఁ బడినదియుఁ దెలియరాదు. వీని నన్నిటిని బరిశీలించిచూడఁగా నది విశ్వాస పాత్రమైనదిగా గనుపట్టదు.

క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరాంతమువఱకు మనుమసిద్ధిరాజు బ్రతికి యున్నట్లుగా శాసనములు గానంబడియుండుటచేత నాసంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే కాటమరాజుకథ నిజమైనయెడల మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొంది యుండవలయును. కృష్ణామండలములోనంది గామసీమలోని అనమంచి పల్లెగ్రామమునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయము ముందటి రాతిపలకమీఁది శిలాశాసనములు నాలిఁగింటిలో నొకదానియందు శాలివాహనశకము ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమునందును; మఱియు, కృష్ణామండలములోని నూజివీడుసంస్థానములోఁ జేరిన గొండసాయని వరగ్రామముయొక్క చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయముసమీపమునందలి యొకరాతిమీఁద చెక్కఁబడిన శాసనములో శాలివాహనశకము ౧౧౮౫ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౩ వ సంవత్సరమునందును "మనుమరాజు" భూదానములు చేసినట్టులఁ జెప్పఁబడి యున్నదని స్యూయల్ దొరగారి గ్రంథమునుండి కాంబోలు నెత్తి యాంధ్రకవులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియున్నది.[1] ఆశాసనములందుఁ జెప్పఁబడిన మనుమభూపతి నెల్లూరును బాలించిన యీమనుమసిద్ధిరాజు కాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

---

1. Lists of the Antiquarian Remains in the Presidency of Madras by Robert Sewell, Vol. I, pp. 48, 5[illegible]

తిక్కనసోమయాజి.

తిక్కనసోమయాజి మంత్రిభాస్కరుని మనుమఁ డనియు, కొమ్మనా మాత్యుని పుత్త్రుఁ డనియు, నిదివఱకుఁ దెలిపియుంటిని. ఆపస్తంబసూత్రుం డును, గౌతమగోత్రుండు నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరుసీమకు దండ నాథుఁడుగా నుండెను. గుంటూరివిభుఁ డనఁగా గుంటూరికరణ మని యొక విమర్శగ్రంథమునందు నవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినది. కొమ్మన దండ నాథుఁ డని తిక్కనసోమయాజియే విరాటపర్వములోని యాశ్వాసాంతపద్య మునఁ బేర్కొనియున్నాఁడు.

" సీ. మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్ర
మహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యనఘులు కేతన
మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ
మ్మనదండనాథుఁడు మధురకీర్తి
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రప
విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది,
గీ. యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి
తుష్టిదీపించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యొలమి నిట్లని యానతియిచ్చె నాకు. "

తిక్కనసోమయాజి యొకవేళఁ బక్షపాతబుద్ధితోఁ దనతండ్రి సామాన్యుఁ డైయుండఁగా దండనాథుఁ డని పేర్కొనియుండవచ్చు నని చెప్పవచ్చును కాని తిక్కనసోమయాజికిఁ దనకావ్యము నంకితముచేసిన కేతనకవియుఁ గొమ్మనా మాత్యుని ధైర్యంబున హిమవంతునితోడను, గాంభీర్యంబున సముద్రునితోడను బోల్చి, సూర్యవంశకభూపాల సుభగరాజ్యవనవసంతుఁ డని యాశ్వాసాంతపద్య ములలో మనోహరముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. స్వారాజ్యపూజ్యుండొ భోగవార్ధికుండో
నాఁగ భోగమున మానమున నెగడె,
రతినాథుఁడో దినరాజతనూజుఁడో
నాఁగ రూపమున దానమున నెగడె,
ధరణీధరేంద్రుఁడో ధర్మసంజాతుఁడో
యనఁగ ధైర్యమున సత్యమున నెగడె,
గంగాత్మజన్ముఁడో గాండీవధన్వుఁడో
యనఁగ శౌచమున శౌర్యమున నెగడె,
గీ. సూర్యవంశభూపాల సుచిరరాజ్య
సచివసంపుండు బుధలోకవత్సలుండు
గౌతమాన్వయాంభోనిధి శీతకరుఁడు
కులనిధానంబు కొట్టరు కొమ్మశౌరి."

కాఁబట్టి కొమ్మనామాత్యుఁడొక సామాన్యకరణముగా నుండవచ్చునని చేసిన ప్రశంస యప్రశస్తమైనదనియు, నిరాధారమైనదనియుఁ జెప్పుట కెంత మాత్రము సందియము లేదు. ఇట్టి కొమ్మనామాత్యునకును అన్నమాంబికకును జనియించినవాఁడు మన యీతిక్కనసోమయాజి. ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజు కడ మంత్రియుఁ గవియు నై విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు సిద్ధిరాజుకడ మిక్కిలి మన్ననగలవాఁడై యతనితోడ సమానప్రతిపత్తి గలవాఁడై వరుస చేఁ బిలువఁబడుచున్నట్టును నట్టివరుసలో మనుమసుమావల్లభున కీకవి మామ వరుసగ నయియున్నట్టును నిర్వచనోత్తరరామాయణము మొదట తిక్కనకవిని గూర్చి మనుమభూపతి చెప్పినటు లున్న యీ క్రింద పద్యమునుబట్టి విస్పష్ట మగుచున్నది.

"క. ఏ నిన్ను మామ యనియెద
దీనికిఁ దగ నిమ్ము భారతీకన్యక నా
కే నల్లుఁడ నగు దనదను
ధారాయతపులకిత చిత్తమున కింపగుడున్."

ఇట్లు సిద్ధిరాజుచేఁ గోరఁబడి తిక్కన తాను రచించిన నిర్వచనోత్తరరామా
యణకావ్యము నాతని కంకితము చేసెను. ఈ నిర్వచనోత్తరరామాయ
ణము ప్రథమంబున రచింపఁబడినదగుటం జేసి కాఁబోలు నిందుఁ దిక్కనా
ర్యుఁడు తన పాండిత్యాతిశయమును దన కవిత్వనైపుణ్యమును జెప్పుకొని
కుకవినిందయుఁ జేసియున్నాఁడు. ఇట్టిది యాంధ్రమహాభారతమునఁ గాన
రాదు. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి యజ్ఞము
చేసియుండలేదనియు, వయస్సు మిగుల చిన్నవాఁడు కాఁడనియు, నిర్వచనో
త్తరరామాయణములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్ర
బుధారాధనవిధేయ తిక్కననామధేయ ప్రణీతంబైన" అను గద్యమునుబట్టియు
మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. భారతము రచించునప్పటికి తిక్కన
యజ్ఞము చేసినటులు భారతములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనా
మాత్యపుత్ర బుధారాధనవిరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతంబైన" అను
గద్యమునుబట్టియే విస్పష్టమగుచున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణము
1250 వ సంవత్సరమునకు జరిగినవిషయములను తెల్పియుండుటచేతను
అప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు గనుకను, భారతము మనుమసిద్ధిరాజున
కంకితము చేయఁబడక హరిహరనాథున కంకితము చేయఁబడియుండుటచేత
భారతము మనుమసిద్ధిరాజు మరణానంతరము కొన్ని సంవత్సరములకు రచియిం
పఁబడినదని చెప్పవలసియున్నది. ఈ మంత్రిపుంగవుఁడు మనుమసిద్ధిరాజు
నకు సేనానియుఁ దనకు పెదతండ్రికొడుకు నగు [illegible] మరణము
నొందినతరువాత విరక్తభావము జనింప రాజకార్యధురంధరత్వమునుండి
తొలఁగి వైదికమార్గనిష్ఠ మగువర్తనమునం బ్రవర్తించి యగ్నిష్టోమము మొదలుగు క్ర
తువు నాచరించి సోమయాజియై మహాభారతమును రచించి జగద్విఖ్యాతిఁ
గాంచెను. ఇతఁడు రాజకార్యధురంధరుఁడై యున్నకాలమునందే మహా
భారతమును రచింపఁబూనుకొని కొన్ని పర్వములను వ్రాసెనుగాని యని చెప్పఁదగినవాఁ
డు కాడు. ఇతఁడు గణపతిదేవుని యాస్థానమునకుంబోయి భారతాఖ్యానము
విన్పించెననుకథయు విశ్వాసపాత్రమైనదియు గాదు. ఇక్కవీంద్రుని

మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొందిన వెనుక బహుకాలము వఱకు జీవించి యున్నట్టుగాఁ గనంబడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుఁడైన మారనకవి 1295 వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1323 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుని సేనాధిపతులలో నొక్కఁడగు నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేత తిక్కనసోమయాజి 1290 వ సంవత్సరము వఱకు జీవించి యుండవచ్చును.

సరసకవితాసామ్రాజ్యపాలకుఁ డైన యిమ్మహాకవివరుండు—

"ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబు గల్గి య
ప్రాదిమపర్వనిర్వహణసంభృతశక్తిఁ బెంపుఁ బొందియుండు నం
దాదిదొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుండు దొనర్చె మహాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్."

అని నన్నయభట్టును ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండనియు, విద్యాదయితుండనియు మాత్రమే చెప్పియున్నాఁడుగాని, ప్రథమాంధ్రకవినిగాఁ జెప్పియుండలేదు. అదియునుంగాక, తిక్కన యాదికవీంద్రులను నూతనసుకవీశ్వరులను నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు స్తుతించుటచేత నన్నయాదులకు బూర్వము నందుఁగూడ నాంధ్రకవీంద్రు లనేకు లున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది. [1]

కవిబ్రహ్మయనియు, కవిలోకచక్రవర్తి యనియు, నాంధ్రకవి ప్రపంచముచే నిరంతరము సంకీర్తనము చేయంబడుచున్న యిమ్మహానుభావుని గుణ

1. నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వము అనేకశతాబ్దములనుండి యాంధ్రసారస్వతము వర్ధిల్లుచున్నట్టుల ననేక దృష్టాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దమునుండి యాంధ్రకవిత్వము వర్ధిల్లుచున్న దనుటకు తెలుఁగు శాసనములలోని పద్యరచనలే సాక్ష్యముగ నున్నది. రాజరాజనరేంద్రునకు సమకాలికుఁ డగు భోజుఁడను రాజునకు ముద్రామాత్య మనునొక యాంధ్రశాస్త్రము భీమేంద్రకవిచే నంకితము చేయఁబడినటుల తెలియుచున్నవి. కవి గజ్జలుఁ బదుకవి దశావతారపంచవింశతి యను తెలుఁగు ప్రబంధమును జాళుక్య విక్రమాదిత్యున కంకితముచేసె నని తెలియుచున్నది.

విశేషంబులను గూర్చియు, విద్యాదిగుణ మహిమాదులను గూర్చియు, మహో త్తరకవిత్వసంపత్తిని గూర్చియు, సారవిహీనంపుఁ బలుకులతో గణాభాసయుక్త గావించుచు నేనిచట వర్ణించి చదువరుల మనంబుల కొంత శ్రమంబు కలిగించ నిష్టములేక, అభినవదండి నా వినుతిఁ గాంచిన కేతనకవి యత్యంతము మధు రసవత్తరంబుగా రచించి యమ్మహానుభావునకే యంకితము గావించిన దశకుమార చరిత్రములోని పద్యములనే చదువరులకుఁ గన్గొనునటులుగా నిందు నుదా హరించుచున్నాఁడను.

"సీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁడనిన వాఁ
డను నాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు,
చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డను శబ్దమున కర్థమైనవాఁడు,
దశదిశావిశ్రాంతయశుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డని చెప్పఁబడఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యావిశారదుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు,
గీ. మనుమసిద్ధిమహీశ సమస్తరాజ్య
భారధౌరేయుఁ డభిరూపభావభవుఁడు
కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు మూర్తిసుతుఁడు
దీనజనతానిధానంబు తిక్కశౌరి.
క. అగు ననఁ గొమ్మయ తిక్కఁడు
జగతి నపూర్వార్థశబ్దచాతుర్యపరుఁడై
నెగడిన బాణోచ్ఛిష్టం
జగత్త్రయం బనినపలుకు సఫలం బయ్యెన్.
క. కృతులు రచియింప సుకవుల
కృతు లొప్పఁ గొనంగ నొరులకుం దీరదు ధరా
కృతినిభుఁడు వితరణశ్రీ
యుతుఁ డన్నమసుతుఁడు తిక్కఁ డొకఁడె తక్కన్.

క. అభినుతుఁడు మనుమభూవిభు
సభఁ దెనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుం డై తా
నుభయకవిమిత్త్రనామము
త్రిభువనముల నెగడ మంత్రి తిక్కఁడు దాల్చెన్.

సీ. సగరచంద్రుల సత్ప్రబంధములొప్పఁ
గొనునను బుధకీర్తనకుఁ దెరువు,
లలితనానాకావ్యములు సెప్ప నుభయభా
షలయందు ననుట ప్రశంస త్రోవ,
యర్థిమైఁ బెక్కండ్ర నగ్రహారంబులు
గా నిచ్చుననుట సౌగద్రపాలము,
మహితదక్షిణ లైనబహువిధయాగంబు
లొనరించుననుట వర్ణనము దారి,

గీ. మనుమనికొక్కని భక్తియుఁ బ్రకటవృత్తి
నిజము లై పెంపుసొంపార నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యు తిక్కన గోలది సచివు
లింక నొక్కరుఁ డెన్నంగ నెందుఁగలఁడు?"

ఈ పైపద్యములం బట్టి తిక్కనసోమయాజి విబుధజనవర సంస్తుత్యం బైన పాండిత్యమునను, కవిత్వమునను, చతురరాజనీతికార్యనిర్వహణ ధురంధరత్వమునను, గృహపతిత్వ సామ్రాజ్యవైభవమునను, వైదికమార్గనిష్ఠాప్రారంభము నను, లోకప్రసిద్ధిం గాంచి హరిహరనాథభక్తిభావనిర్మలచిత్తుం డై యుత్తమం బైన గృహస్థధర్మంబును నిర్వహించుచుండె ననుటయే యీయన ప్రతిభా విశేషమును తెలుపఁ జాలఁగలదు. ఈకవినిగూర్చి పైపద్యములలోఁ జెప్పఁ బడిన మాటలు సత్యంబులు. అందతిశయోక్తి యేమియు లేదని నొక్కి చెప్పఁగలను. తిక్కనకృతమైన మహాభారతకావ్యభాగ మాంధ్రభాషలో నద్వితీయ మైన దనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఇంత చక్కని కావ్యము ప్రపంచములో మఱి యే భాషయందైన నుండునన్న విశ్వాసము

నాను లేదు. లేయు నేల? ప్రపంచమునందలి సమస్తభాషలలోని యుత్త మోత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవి గూర్చి రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రమునం దిటుల వ్రాసియున్నారు.

“కాని తిక్కనసోమయాజివలె సమానముగా వ్రాయుటయొక్క [illegible] మెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుఁగుభాషయందు దశగ్రంథము లున్నను తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగాఁగాని, దానిని మించునట్లుగాఁ గాని, కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు లేశము నొక్కఁడును గానఁబడ లేదు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాకమై మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈ తనికవిత్వమునఁ బాదపూరణమునకయి తెచ్చిపెట్టుకొన్న వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు. పదములకూర్పుమాత్రమే గాక యర్థసంబంధమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును. ఏవిషయము చెప్పినను, యుక్తియుక్తముగాను ప్రౌఢ ముగాను నుండును; ఎక్కడ నేవిశేషణము లుంచవలెనో యేరీతి నేపదములు ప్రయో గించి రసము పుట్టింపవలయునో యాతనికిఁ దెలిసినట్లు మరియొకరికిఁ దెలి యదు; ఈతనికవిత్వము లోకోక్తులతోఁగూడి హృదయముగా నుండును; [illegible] రసపదలాలిత్యమును, యుక్తిచాతుర్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాశక్తి ప్రౌఢియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకౌశలమును [illegible] అన్యులకు రావు.”

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతమునకుఁ టీక వ్రాసిన బ్రహ్మశ్రీ, వఠయుంటూరు వేంకటరంగశాస్త్రులవారు తిక్కనకవినిగూర్చి యిటుల వ్రాసియున్నారు.

“ఏవిషయమునందైనను నిట్టిమహాకవి సమానుఁడని చెప్పఁదగిన కవి యొక్కఁడు నిప్పటికి వినఁబడఁడు. ఇఁక నధికుఁడు లేఁడని చెప్ప [illegible] ఈమహాకవి కవనముంగూర్చి యొంత చెప్పినం జెప్పవలసినదియుండును గాని యొకప్పటికైనం దనివిదీఱఁ జెప్పినట్లుండదు......ఈమహాకవి గ్రంథము జూచి నేర్చుకొనవలసిన విషయములు పెక్కుగలవు. ఆంధ్రభాషాకవి [illegible] మర్మ మాతనికిఁ దెలిసినట్టులు మఱియేయాంధ్రకవి కిప్పటికిఁ దెలియ [illegible] లేదని నిరాక్షేపముగఁ జెప్పవచ్చును.”

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలా సంపాదకు లగు శ్రీయుత వేంకటలక్ష్మణ
రావుపంతులు ఎమ్. ఏ. గారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

“తెలుఁగుభారతము సంస్కృతమహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణ
మని మనవా రందఱు ననుకొనుచున్నారు; కాని, అది గొప్పపొరబాటు.
ఇట్లనుకొనుట మనము తిక్కనసోమయాజి కొక యపరాధము సేయుటయే. సంస్కృ
తాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంతముగఁ జదివిచూచినయెడల
నాంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములోనుండి కథమాత్రము
గ్రహించి దానిం బెంచి యెంతో యధిక మనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర
మహాకావ్య మని చెప్పక తప్పదు. మూలములో లేని యర్థాలంకారములును,
రసభావములును, మనఃస్వభావవర్ణనలును, తెలుఁగుమహాభారతమునం దెచ్చ
టఁ జూచినను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుఁబుట్టిం
చెడి యనేకదీర్ఘసంవాదములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెలుఁగు
నందు లేనేలేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలము
లోని ముఖ్యకథమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినట్టుల
తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లు చేయుట సంస్కృతములోనున్న ‘చ’ కుఁ
దెనుఁగున ‘ను’ పట్టదా లేదా యని యిప్పటి కొందఱుకవులవలెఁ జూచుకొ
నుచుఁ దిక్కన తెనిఁగించియుండినచో నది కావ్యము పృథివిలోని యుత్తమ
కావ్యములలో నొకటియై యుండదు. కావున తిక్కనకృతమహాభారతము
స్వతంత్రకావ్య మనియే చెప్పవలసి యున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహా
భారతమునుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని కాని, యది మిక్కిలి
తక్కువయోగ్యతకలదని గాని, చెప్పుట నాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృత
మహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయమే. కావ్యముగను, ఇతిహాసము
గను, దానియోగ్యత గొప్పదని మే మెఱుంగుదుము. కాని, మూలములోని
ప్రతిపదమునకుఁ దూఁచినట్లు తెనుఁగున నొక్కొక్కశబ్దముండినగాని యది మంచి
కావ్యము గాలేదని యనేకాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయ మైనందున నది
యసత్యమని చూపుటయే మాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపు

ముద్దవంటిది ఆంధ్రభారత మాముష్మి[illegible] బంగారము దీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవము [illegible] వంటిది. ఉభయభారతములలోని యీ [illegible] బుద్ధివైభవము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము."

ఇట్టి యభినవదండులు [illegible] పూర్వకవులుగూడ కలిగియున్నారు. [illegible] ప్రబంధపరమేశ్వరపదప్రఖ్యాతుఁడు నైన [illegible] హరివంశమునందు నన్నయభట్టును [illegible] పద్యములను రచించి నన్నయభట్టారకుని [illegible] డని సూచించెను.

"ఉ. ఉన్నతగోత్రసంభవము నూర్జిత[illegible] సం
పన్నము శుద్ధశాస్త్రపరి[illegible]
జోన్నయ[illegible]
జెన్ను నిరంకుశో[illegible]."

అనుపద్యమున విద్వత్కవికుంజరుం డయిన నన్నయభట్టారకుని [illegible]

"మ. తన కావించినసృష్టి తక్కరులచేఁ [illegible]
బునఁ దాఁ బల్కినపల్కు [illegible]
త్తనునీతం [illegible]
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వ [illegible]."

అని తిక్కనసోమయాజిని [illegible] చెప్పియున్నాఁడు.

ఈకవిరత్నంబుఁడు [illegible]
మును మాత్రమేగాక, విజయసేనము [illegible]
మును, కవివాగ్బంధన [illegible], రచించె
చెప్పుదురు. విజయసేనము [illegible] గ్రంథము [illegible]
శైలిదయయుట్టి [illegible] పద్యము [illegible]

రెండవ ప్రకరణము.

"సీ. ఘనసారకస్తూరికాగంధముల నన్ని
గంధవాహంబులు గలపి కలపి,
కుసుమితవల్లికాలసితవీథులఁ జొచ్చి
గని సరోగృహములఁ మునిఁగి మునిఁగి,
సముదితకావేరికాంగసంగతములగాన
కర్ణతతిఁ గలకాటు కలపి కలపి,
కుముదవల్లులఁ జేరి కాంచంబులు దూఁకి
యాలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపి దెలిపి,

గీ. యామినీవమ్ము నప్పగింతిమ్మున గట్టు
వాలువోలె విప్రవరుఁడు వోలె
నట్టువోలెఁ దాను నచ్చినచెలివోలె
మలయమందు మందమారుతంబు."

"తె. మదనశాకారముం ద్రదేశ దృష్టి
గోపికామూర్తి గాఁగాని యనఁగాఁ,
చిత్రకరలింప ని స్రుతిసుధాధాగని
కంబినికోపంబు దాల్చె నొకొ,
విధకామిని శోభావిజ్ఞానపగసము
విధ గంధరంపంగ దెలసె నొకొ,
శృంగారనవరసశ్రీవిలాసోన్నతి
కుందరాకారంబు నొంపె నొకొ,

గీ. కాక యొకవయారి కనుపుఁబుట్టిన
భామకేల యిట్టి రామణీయ
కంబు గలుగు ననుచుఁ గన్నియపై మహీ
పాలకుఁడు దృష్టి పఱపి నట్టి."

ఉ. "పల్లవపుష్పసంపదలఁ బంచి వసంతుఁడు కాపు గాక కై
యుల్లసనంబు సంతసము తెదఁగఁ దారదీకంబు మీఱ న

ట్లల్లన క్రోలి క్రోలి మలయానిలుఁ డందుఁ బురాణపత్త్రికల్
డుల్లఁగఁజేసె సత్క్రియఁ బటుత్వము తోఁచు విపంచి విప్పుచింపఁగన్."

కవివాగ్బంధన మనులక్షణగ్రంథముగూడ నీతని రచియించినట్లుఁ దిక్కనసోమయాజి యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

"క. తనరం గవివాగ్బంధన
మనుఛందం బనఁగ వెలయు మార్గములోఁ ది
క్కనసోమయాజి చెప్పెను
జనులెల్ల నుతింప బుధుల సమ్మతి గాఁగన్."

తిక్కనసోమయాజి కృష్ణశతక మొకటి చెప్పె నని వేంకటరంగకవి యీపద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు.

మ. "అరయన్ శంతనపుత్త్రుపై విదురుపై నక్రూరుపైఁ గుబ్జపై
నరుపై ద్రౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నందవ్రజశ్రేణిపై
బరఁగం గల్గు భవత్కృపారసము నాపైఁ గొంత గానిమ్ము నీ
చరణాబ్జంబులు నమ్మినాఁడ జగదీశా కృష్ణ భక్తప్రియా."

ఇట్టి కృష్ణశతక మొకటియుండెనేని యది తిక్కనసోమయాజికృతమైనది గాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

తిక్కనసోమయాజి మతము.

ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి శివభక్తుఁ డని యీ క్రింది నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

మ. "అమలోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకశీలుండ న
న్నమకుం గొమ్మనమంత్రికిన్ సుతుఁడఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుఁడన్."

మఱియును భారతము రచించునప్పటికిఁ బరిపక్వస్థితిం గాంచి అద్వైతుఁడయి శివకేశవైక్య నిజతత్త్వమును దెలిసికొని పరతత్త్వమును గొల్చుచుండెనని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతములోని విరాటపర్వమున మొదటఁ జెప్పఁబడిన దేవతాస్తుతి,

పరతత్త్వస్తుతి స్థానముల నీ క్రిందిపద్యము తేటపఱుపఁ జాలుచున్నది.

"ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముఁ దాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చు మెచ్చు పరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్."

ఇతఁ డద్వైతియనియు, హరిహరోపాసకుఁ డనియు, స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కావున నితఁడు తత్త్వవేది కృష్ణభక్తుఁడై కృష్ణశతకమును జెప్పినాఁ డనుట యుక్తియుక్తముగ లేదు.

తిక్కనవంశమువారు.

తిక్కనసోమయాజి కైన గొప్పవంశమువారు నెల్లూరుమండలములోఁ జెక్కుంద్రు గలరఁట. ఇది వాస్తవమైనయెడల తిక్కనవంశము తామరతంపరయై వర్ధిల్లుచున్నది గాని యీవంశములం దిక్కనవంటి నొక్కకవియైనను బుట్టకుండుటమాత్రము మిక్కిలి వింతగాఁ దోఁపకమానదు. కొట్టరువువంశమువారు పాటూరువా రయినారఁట.

అథర్వణాచార్యుఁడు.

ఇతఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును, వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని, అథర్వణచ్ఛందమును, భారతమును వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకమహాకవి. పైవానిలోఁ త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును వ్రాసినది మఱియొక యథర్వణుఁడనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడనియుఁ, గొందఱు పండితులు తలంచుచున్నారు. అయినను హేమచంద్రుని నామము మా గ్రంథమునఁ జేర్పఁబడియుండుటవలన నది యంతవిశ్వాసపాత్రమైన వాదముగా దలంపరాదు. అయినను, హేమచంద్రులుగూడ నిద్దఱుకన్న నెక్కువగ నుండవచ్చును. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము వ్రాసిన యథర్వణుఁడు వేఱయినను గాకపోయినను వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని వ్రాసినవాఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునఁ గాని, పదుమూఁడవశతాబ్దాదిని గాని యున్నట్టు మన మూహింపవచ్చును. అథర్వణకారికలలోఁ జెప్పఁబడిన తెలుఁగక్కరము

లనుగూర్చి నమార్పులు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునకును జరిగియుండవలె నని దక్షిణహిందూస్థాన ప్రాచీనలిపిశాస్త్రమును రచియించిన బర్నెల్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి యీకాలమునకుఁ దరువాత నీయథర్వణాచార్యుఁ డుండెనని మన మూహింపవచ్చును. అథర్వణాచార్యుఁడు కొంచెమించుమించుగాఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమువాఁడై యుండవలయును. ఇతఁడు మహాభారతమును విరాటపర్వము మొదలుకొనియే ప్రారంభించినట్లుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో లేనిలక్షణములఁ [illegible] అథర్వణాచార్యుఁడు వికృతివివేకములోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈతఁడు రచియించిన తెలుఁగుభారత మిప్పటికిఁ బ్రకటింపఁబడలేదుగాని యందలిపద్యము లనేకములు లక్షణగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడియున్నవి. ఈతనిజీవితచరిత్రము తెలియరాదు. ఇతఁడు జైనుఁడని కొందఱు తలంచుచున్నారు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములనుబట్టి చూడఁగా నితఁడు విరాటోద్యోగభీష్మపర్వములను రచించినట్టును, కవిత్వము సంస్కృతపద బహుళముగానుండి రసవంతముగానుండు ననియు రావుబహాదరు వీరేశలింగముపంతులుగారు తమ కవులచరిత్రమునం దెలిపియున్నారు.

గీ. "ధర్మతనయు యుష్మదాజ్ఞానిగళవిని
బద్ధమగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమత్తగజము విడివడ్డచో నడ్డ
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వ
సాక్షోధ్వజ మింద్రమసట మర్జునకుఁ గా
నీకము దివ్యశతాంగము
నా కవ్వడికిచ్చియున్న నతఁ డేమగుసూ.

క. ఆకర్ణదురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో

గండన ప్రకరణము.

సాహసదీపుఁడుఁ దనియుఁ గ
నాహవమున నొసఁగ దమ్ము నరుఁ జూపి తగన్''.

(విరాటపర్వము.)

౪. "దృష్టాంతునిబద్ధబుద్ధు లగు గాంగేయాదులం గూడి శ్రీ
కృష్ణుం గేలమిత్రుఁగాఁ దలఁచి మర్దింపంగ నుత్సాహస
ద్ధిష్ణుం దమ్ము సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
యుష్ణీషంబునఁ గట్టఁగమ్మ నెమదవ్యాధోగ్రశుండాలముల్''.

(ఉద్యోగపర్వము.)

౫. పదిదినము లయిదుప్రొద్దులు
పదపడి రక్షాంగ్లు నొక్క పగలున్ రేయున్
గదనంబుఁ జేసి మడిసిరి
నదిసుతు గురు కర్ణ శల్య నాగపురేశుల్''.

(భీష్మపర్వము.)

కేతనమహాకవి.

కేతనకవి తిక్కనసోమయాజి కాలమునందుండి యాతనికిఁ దన దశకు
మారచరిత్రము నంకితము చేసి మెప్పు గాంచినవాఁడు. ఈతఁడు దండివిరచిత
మైన దశకుమారచరిత్రమును దెనిఁగించుటచేఁ బండితులచేత నభినవదండి యని
పొగడఁబడెను. ఇతఁడు తాను రచించిన యాంధ్రభాషాభూషణములోని పద్యములోఁ గవియే చెప్పు
కొనుచున్నాఁడు.

"౬. వివిధకళానిపుణుఁడ నభి
నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేతన్
భువిఁ బేరుఁగన్నవాఁడను
కవిజనమిత్రుఁడను మూలఘటికాన్వయుఁడన్."

ఈ కవి యింటిపేరు మూలఘటికవారని యీపద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది.
ఇతఁడు శివభక్తుఁడు, కవిత్వము చెప్పి తిక్కనసోమయాజిని మెప్పించుట

సాధ్యము గాదని సూచించుచు వానిచేత మెప్పుఁ గాంచిన ప్రౌఢకవి నని ఘనతగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

"గీ. కవిత చెప్పి యుభయకవిమిత్రు మెప్పింప
నరిది బ్రహ్మకైన; నతఁడు మెచ్చెఁ
బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన
ప్రౌఢ నన్ను వేఱె పొగడ నేల?"

ఇతఁడు వేఁగివిషయములోని విప్పర్ల యను నగ్రహారమున మూలఘటి, మారయకును సంకమాంబకును జనించిన ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, ప్రోలనార్యుని తమ్ముఁడు. బండారు కేతదండాధీశుని మఱఁది, సంస్కృతాది భాషాశాస్త్ర పాండిత్యమున నుతిగన్నవాఁడు. అట్టి విఖ్యాతియగు కేతనార్యుని గారవించి యాదరంబున నాసనార్ఘ్యపాద్యతాంబూలాంబరాభరణదానాద్యుపచారంబులఁ బరితుష్టహృదయుం జేసి 'నీవు సంస్కృతాద్యనేకభాషాశాస్త్రవిశారదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్క కావ్యంబు రచియించి నన్నుఁ గృతిపతిం జేయవలయు' నని తిక్కనసోమయాజి ప్రార్థింపఁగా, నతఁడు దశకుమారచరిత్రమును దెలిఁగించి యాతని కంకితము చేసినట్లుగా నవతారికయందు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు దశకుమారచరిత్రమును మాత్రమే గాక కాదంబరిని, విజ్ఞానేశ్వరీయ మను యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రమును, దెలిఁగించెను. ఆంధ్రభాషాభూషణమను శబ్దశాస్త్రమును రచియించెను. ఇతఁడు తన యాంధ్రభాషాభూషణము రచించుటకు ముందు దెనుఁగున వ్యాకరణ మెద్దియు రచియింపఁబడియుండ లేదని,

"క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రేఁ జెప్పెద వి
ద్వన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాది కవిజనంబుల కరుణన్."

అని చెప్పియున్నంతమాత్రమున నదివఱకుఁ దెలుఁగులో వ్యాకరణము లెవ్వియు లేవని యెంతమాత్రమును దలఁపరాదు. నన్నయభట్టారకుని

బహుళశాస్త్రములను ముందే యాంధ్రకవితాకన్య జనించి వర్ధిల్లుచుండఁగా వ్యాకరణాది గ్రంథములు లేవని యెట్లు విశ్వసింపవచ్చును? ఆంధ్రభాషాచరిత్రమను ప్రత్యేక గ్రంథమున నీ విషయమునుగూర్చి సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁ దలంచి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిప్పుడుఁ జర్చింప మానుకొనుచున్నాను. ఈతని కవిత్వము తాను చెప్పుకొన్నట్లుగాఁ దిక్కనసోమయాజి మెచ్చునంత రసవంతముగానే యున్నది. దశకుమారచరిత్రమునుండి యిం దనేక పద్యము లుదాహరింపఁబడి యున్నవి గావున శైలి దెలుపుటకై తెనుఁగుకాదంబరినుండి యొకపద్యము మాత్ర ముదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. కదుపేడ జెల్లించు పుడమి వేర్చినఁ బొద్దు
 లోకాలోకగతియ కే లనితలంప,
వాత్యాభిహతి లక్ష్య వాడి వియన్నరు
 లవని నైఁ జనుట కే లని తలంప,
కడకడగా నిపు లుడిగిన జలనిధుల్
 ఘనవరవృత్తి కే లని తలంప,
ధనములఁ గాగ్చియిచ్చు దనరిన ఘనవరు
 లంబుసంపదగా కే లని తలంప,
గీ. వాడియుండఁగాను నడిగొను సురగాడ్పు
 తెసఁగ శమయాగాలి తొగసిపచె
 దానదహన మిడెర దేవుల కధ్వంసం
 తాపకారి యగు నిదాఘవేళ."

బయ్యనామాత్య కవి.

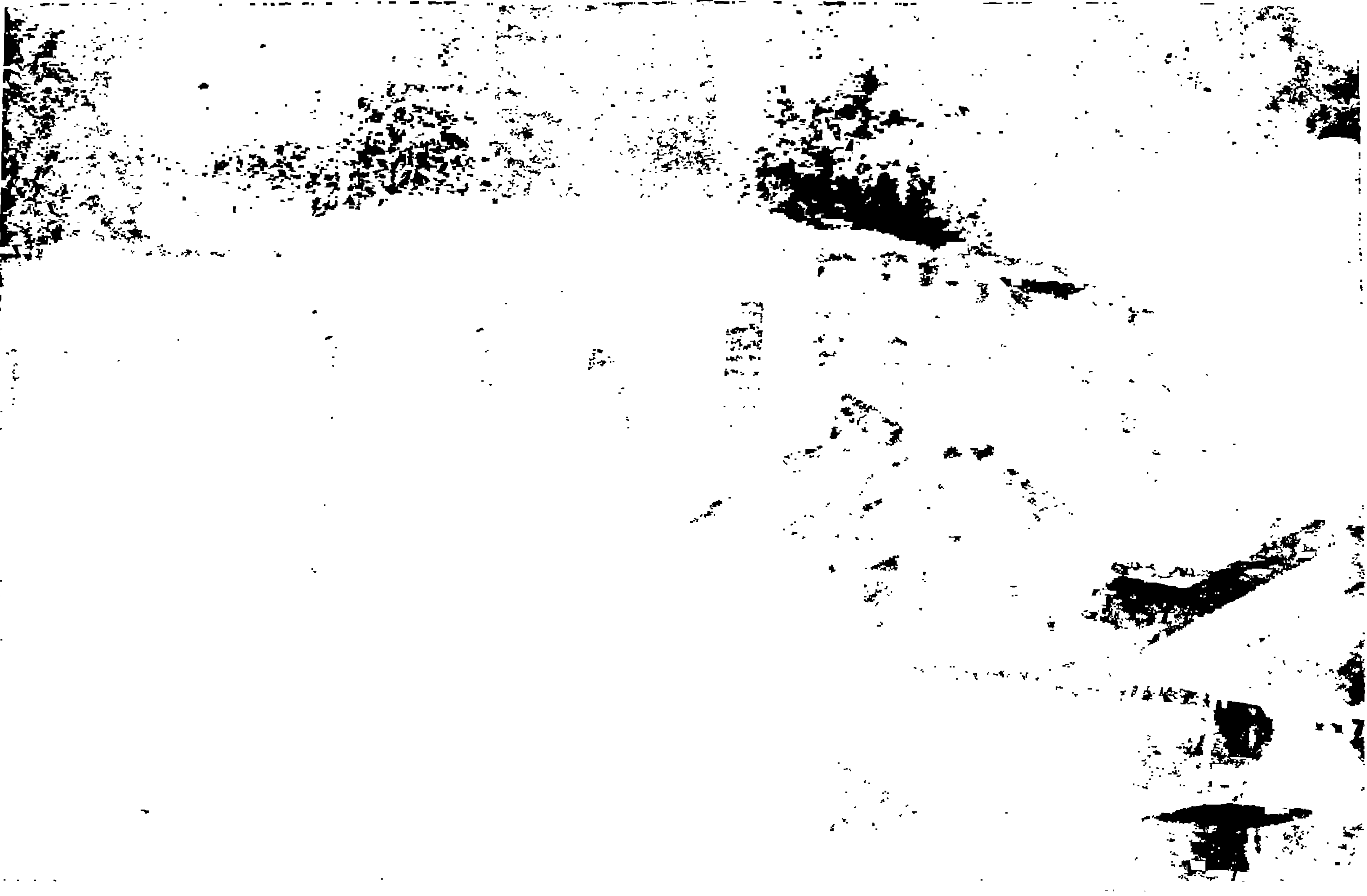
మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమున భోజరాజీయము, రసాభరణము మొదలగు గ్రంథరాజములను రచించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన యనంతామాత్యుని ముత్తాత యగు బయ్యనామాత్యుఁడు కవిత్వము చెప్ప తిక్కనసోమయాజిచే 'భవ్యభారతి' యని పొగడ్తఁ గాంచినట్లు అనంతామాత్యుఁడు తన భోజరాజీయములో నిట్లనెను—

"చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్త నా వినుతి కెక్కిన మంచన యజ్వసూను భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి 'ధర్మభా
రతి' యనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యొప్పుఁ జూ."

అను పద్యములోఁ జెప్పి యున్నాఁడు. ఈ బయ్యనామాత్యుఁడు రచించిన గ్రంథము లేవో తెలియరాకున్నది. ఇట్లే యనేకమహాపురుషుల గ్రంథము లంతరించియున్నవి. ఆంధ్రదేశభాషాభిమానులెల్లరును ప్రాచీనాంధ్రసారస్వతమునకై పరిశోధనలఁ గావించినఁ దప్పక యనేక గ్రంథము లిప్పటికిని బయల్పడక మానవు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

మనుమసిద్ధిరాజు మరణసంవత్సరము తెలియఁబడనందున నెప్పటివరకు నాతఁడు పరిపాలనము చేసియుండెనో చెప్పఁజాలము. అయినను సిద్ధిరాజు మరణానంతరము విక్రమసింహపురమునకు దక్షిణభాగమునం దున్న దేశమంతయు కాకతీయసేనాధిపతుల వశమయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తెలుఁగుచోడులకును కాకతీయ సేనాధిపతులకు నప్పుడప్పుడు పోరాటములు జరుగుచుండుట స్పష్టమైనవిషయము. కాకతీయసైన్యాధ్యక్షులలోఁ బ్రముఖులయిన గంగయసాహిణి, త్రిపురారిదేవుఁడు, మొదలగువారు మిక్కిలి బలవంతులును, పరాక్రమవంతులు నైనందునఁ దెలుఁగుచోడులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనిరి. శా. శ. ౧౧౯౭వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౭౫వ సంవత్సర ప్రాంతమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నాగదేవమహారాజు విక్రమసింహపురమునఁ బరిపాలనము చేయుచున్న కాల సాక్షమూరుసీమలోని కామిరెడ్డిపాడులో వెలసియున్న దుర్గాపరమేశ్వరి కైంకర్యమునకై ఆ యూరు ప్రభువు లగు ఇటమరెడ్డి మారతోయ లనువారు చేసిన దానశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈశాసనమునం దేర్కొనంబడిన మూండవ నాగదేవరాజు కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులయొక్క రాజకీయాధికారియు, సేనాపతియు నైనటుల మరికొన్ని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు

స్వాగతంపు · దీపాలంకారము.

క్రీ. శ. ౧౨౭౭-౭౮ వ సంవత్సరమున విక్రమసింహపురాధిపతి యైయున్న ములను, అంగపళోంద నాడులోని భూములను గొన్నిటిని భీమనదేవునకు దానముచేసినట్లులను, ఈమెయూరిలో వెలసియున్న చోక్కనాథస్వామి యాలయములో శాసనము వ్రాయించెను.

నెల్లూరు నాగరాజులు.

పైని జెప్పిన నాగదేవుఁడు నాగవంశమున జనించిన వాఁడుగఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁ డాంధ్రచక్రవర్తిని యగు రుద్రమదేవికాలము నుండి నెల్లూరుమండలములోని కొంతభాగమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. చోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతులుగ నుండిన నాగవంశజుల మని చెప్పుకొనిన రాజులు కొందఱు నెల్లూరుమండలమున నప్పుడప్పుడు పరిపాలనము చేయుచువచ్చిరి. రాజరాజదేవచోడచక్రవర్తియొక్క ౧౮వ పాలన సంవత్సరమున నాత్రేయగోత్రజుఁడును, అహిచ్ఛత్రపురాధీశ్వరుండును, ముష్యగోళాధీశ్వరుండును, ఫణిమండలాధిపతియును, శివపాదశేఖరుం డనువిరుదాంచితుఁడును, కులోత్తుంగచోడపట్టశేఖరదేవుని కుమారుఁడు నగు సిద్ధరాజుయొక్క దానశాసనము గూడూరుసీమలోని మల్లము గ్రామములోని కుబ్రహ్మేశ్వరుని యాలయములో వ్రాయఁబడి యున్నది. మాఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి యా యాలయమునకే వ్రాయించిన దానశాసనములోఁ దా నాత్రేయగోత్రజుఁడ ననియు, ఫణిమండలాధీశ్వరుఁడ ననియు, అహిచ్ఛత్రపురాధిపతి ననియు, శివపాదశేఖరుఁడ ననియు, రాజరాజపట్టకట్టియగు రాజు కొమరుఁడ ననియు, చెప్పుకొన్న సిద్ధరాజుకూడ పైనుదాహరించిన సిద్ధరాజువంశములోనివాఁడే యనుటకు కించిన్మాత్రమును సందియము లేదు. ఈ సిద్ధరాజుకొడుకు సిద్ధరాజు, తన జ్యేష్ఠసోదరి యగు పద్మలదేవి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క భార్య యని గూడూరుసీమలోని రెడ్డిపాలెములో నున్న పాండురంగస్వామి యాలయములోఁ దాను వ్రాయించిన దానశాసనమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈ సిద్ధరాజుయొక్క భార్య ఒరయూరుచోడుఁ డనుకూరశ్వారు శక్తిదేవరాజు

కొమార్తె యగు ఇమ్మడి శ్రీయాదేవి యని యప్పటిదే మఱియొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనములంబట్టి తెలుఁగుచోడరాజులకును తెలుఁగు నాగరాజులకును సంబంధబాంధవములు గలవని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్శిసీమలోఁ జేరిన దర్శిపట్టణములోని యొక దేవాలయములో నాగవంశోద్భవుఁడైన ఆసనదేవమహారాజుయొక్క శాసనములో నాఁటి వంశవృక్షము దెలుపఁబడినది. ఆశాసనము క్రీ. శ. ౧౩౭౯-౮౦వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఆశాసనములోని వంశవృక్షమున ఆసనదేవరాజు తాతయగు వేములమలిదేవరాజునకుఁ బాత నాగరాజని యొక నాగరాజు పేరు గానఁబడుచున్నది. పైనుదాహరింపఁబడిన నాగదేవరాజు లెవరై యుండిరో నిజము నిర్ధారించుటకుఁ బ్రస్తుతమున నొక్కయాధారమైనను గానరాదు. దర్శి నాగరాజులు హారితగోత్రుల మని చెప్పుకొనియున్నారుగావున, వీరికిని పైకూడూరుశాసనములలోని యాత్రేయగోత్రజు లయిన నాగరాజులకు నేవిధమయిన సంబంధము లేదని యూహింప వలసినది. నాగరాజులనుగూర్చి మఱియొక ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగా వివరింపఁబడును గావున, నిప్పుడు వ్రాయుట విరమించుచున్నాఁడను.

ఇమ్మడి తిక్కరాజు.

మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ దమ్ముఁడు సిద్ధిరాజు కొడుకగు రెండవతిక్కరాజు గద్దెయెక్కినటులఁ గానిపించుచున్నది. ఈ యిమ్మడితిక్కరాజు శా. శ. ౧౨౦౦ (క్రీ. శ. ౧౨౭౮) సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల కూడూరు సీమలోని కృష్ణాపట్టణములోని శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన రెండవయేఁటనే అనఁగా శాలివాహన శకము ౧౨౦౧ వ సంవత్సరమున మీనమాసమున శుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు గండగోపాలపట్టణ మనియెడి కొల్లిత్తురై పట్టణమున నివసించునట్టి వర్తకులు తిరుక్కానన మునందు సమావేశులై తాము చేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకారము రేవుపట్టణములో నెగుమతి చేయఁబడునట్టియు, దిగుమతి చేయఁబడునట్టియు, బట్టలయొక్క సుంకపు విలువనుబట్టి నూటికి నాలుగింటను కొల్లిత్తురై ప్రాకార

లోని మనుమసిద్ధీశ్వరుని యాలయ నిర్మాణముకొఱకును, ధూప దీప నైవేద్యాలంకారాదుల కొఱకును, వినియోగించుటకుల దానశాసనము వ్రాయించిరి. 1

కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవు పట్టణము.

ఆకాలమునందు కొల్లిస్థలి యనియు, గండగోపాల పట్టణ మనియుఁ బేర్కొనంబడిన కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండె నని శైశాసనమునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది. పదునెనిమిది విదేశములనుండి ఐదువందలమంది విదేశవర్తకులును, ఆయా నాడులనుండియు, పట్టణములనుండియు, పంచమండలములనుండియు వచ్చినట్టి వర్తకులును, ఆ రేవుపట్టణమున నివసించుచుండి రని యాశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నాకాలమునందు కృష్ణాపట్టణము (Kistnapatnam)గొప్ప రేవు పట్టణముగా నుండెననియు, విదేశములతో విరివిగా వర్తక వ్యాపారము జరుగుచుండె ననియుఁ, జక్కఁగా బోధపడుచున్నది. ఇతఁడు విశేషకాలము రాజ్యపాలనము చేసినట్లు గానరాదు.

మనుమగండగోపాలుఁడు.

ఇప్పుడి తిక్కరాజానకు వెనుక మనుమగండగోపాలుఁడు రాజ్యపాలనము వహించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౮౨-౮౩ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డైనట్లుల నెల్లూరుసీమలోని కొడవలూరు చెఱువులోని యొక ఱాతిమీఁద వ్రాయఁబడిన శిల్పదానశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులలో మనుమగండగోపాల నామము గలవా రిరువురు గనుపట్టుచున్నారు. ఒకమనుమగండగోపాలుఁడు నెల్లూరునకు దక్షిణభాగమునను, మఱియొక గండగోపాలుఁడు నెల్లూరున కుత్తరభాగమునను, పరిపాలనముచేసినట్లు శాసనములవలనఁ దేటపడుచున్నదిగాని, వీరిరువురకు నెట్టిసంబంధము గలదో బోధపడకున్నది. వీరిలో నొకఁడైన మనుమగండగోపాలుఁడు, తిక్కరాజానకు వెనుక వెనువెంటనే రాజ్యపదవిని బొందక, కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగు అంబదేవమహారాజుయొక్క సాహాయ్యము

(1) Nellore Inscriptions. Vol I. p. 4[illegible]7, Gudur (45)

చేత రాజ్యపదవిని బొందినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈ మొదటిమనుమగండ గోపాలుని విక్రమసింహపురంబునఁ దాను సింహాసన మెక్కించినటులఁ త్రిపురాంతకుని సోదరుఁడగు అంబదేవమహారాజు త్రిపురాంతకమునఁ దనచే లిఖింపఁబడిన యొకదానశాసనమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. రెండవ మనుమగండగోపాలుఁడు కాకతీయచక్రవర్తిని రుద్రమదేవికి ధృతుఁడైన కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడై యుండెను. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క రెండవపుత్త్రుఁడును, రెండవ తిక్కరాజు సోదరుఁడును, నగు విజయాదిత్యదేవుని పుత్త్రుఁడని నొక్కిచుచున్నది. ఒక కాకతీయసైన్యాధిపతి తాను యుద్ధరంగమున నొక మనుమగండగోపాలుని సంహరించితి నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఆ మనుమగండగోపాలుఁడు మొదటివాఁడో, లేక మఱియొక వంశమునకుఁ జెందినవాఁడో, ప్రా పరిశోధనమునఁగాని, తెలియునది కాదు. మొదట రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొని తరువాత కాకతీయసైన్యాధిపతి యగు అంబదేవునిచే సింహాసన మెక్కింపఁబడిన మనుమగండగోపాలుని చరిత్రమును [illegible] సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, వర్ణింపఁబడిన మనుమసిద్ధిరాజుయొక్కయు; అక్కనబయ్యనలయొక్కయు గాథ యి[illegible] వలఁ గల్పింపఁబడినదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది.

రాజగండగోపాలదేవుఁడు.

మనుమగండగోపాలుని వెనుక విక్రమసింహపురాధిపత్యమును వహించినవాఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడ శ్రీరంగనాథుఁడు. ఇతనినే రాజగండగోపాలదేవుఁ డందురు. ఇతని కాలమునఁ గాంచీపురచోడులయొక్క యధికారము సంపూర్ణముగా నంతరించి పోయినందున నితఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి యను బిరుదమును వహించెను. ఇతనిశాసనములు గూడూరు నెల్లూరు సీమలలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౯౦-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కినటుల శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన పరిపాలన సంవత్సరములంబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. కాంచీపురచోడుల యధికార

మంతరించినవెనుక నితఁడు స్వతంత్రుఁడై కాకతీయరుద్రమదేవికిని, గొంత కాలము కాకతీయప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తికిని బ్రత్యర్థిగనుండి క్రీ.శ. ౧౩౧౪ గవ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసి తుదకుఁ, బ్రతాపరుద్రునిచే జయింపఁబడి రాజ్యము గోలుపోయినటులఁ గనంబడుచున్నది. ఇతనికిఁ బిమ్మట కాంచీపురమువఱకుఁ గల యావద్దేశమును ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధిపతి యగు ముప్పిడినాయకునిచే జయింపఁబడి కాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడినది. ఇతఁడు తాను గావించిన దానములన్నియును నెల్లూరులోని శ్రీరంగనాయకస్వామి యాలయమునకే చేయంబడియుండుటచేత నితఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁదగును. ఇతనితో విక్రమసింహపురచోడుల చరిత్ర మంతరించినది.

తెలుఁగు పల్లవరాజులు.

చాళుక్యచోడసామ్రాజ్యము శిథిలమై దురవస్థలపా లగుచున్న కాలమునఁ దెలుఁగుచోడులవలెనే ప్రాచీనపల్లవరాజవంశములలో జనించిన నవీన పల్లవరాజులు కొందఱు తమ పూర్వులు గోల్పోయిన రాజపదవులను మరల సంపాదింపఁగలము నని ప్రయత్నపడినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీనాంధ్రపల్లవరాజుల చరిత్రమును నా యాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున విస్తరించి యున్నానుగదా. ఆపల్లవరాజులసంతతివారు పెక్కండ్రు పూర్వచాళుక్యచక్రవర్తులకును, చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును లోఁబడిన సామంతులుగ నుండియుఁ, బిమ్మట చాళుక్యచోడసామ్రాజ్య మస్తమించుకాలమునఁ గొంతవఱకు స్వాతంత్ర్యమును వహించి తెలుఁగుచోడరాజులతోను, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోను బోరాడుచు వచ్చి, తుదకు తెలుఁగుచోడులకును, కాకతీయులకును వశులై, తమతమ రాజ్యభాగములను గోల్పోయిరి. ఈనవీన పల్లవరాజుల చరిత్రముగూడ తెలుఁగుచోడుల చరిత్రమువలెనే స్పష్టముగాఁ దెలియంబడక చరిత్రకారులకు దెసలుఁబుట్టించునదిగా యున్నది. అయినను తెలిసినంతవఱకు నిట సంగ్రహముగా వివరించుచున్నాఁడను. మొదటికులోత్తుంగచోడదేవచక్రవర్తి బ్రదికియున్న కాలముననే అమ్మరాజను నామాంతరముగల

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నందివర్మమహారాజు కడపమండలములోని ప్రొద్దుటూరు రాజధానిగఁ గొంత యాంధ్రభూభాగమును బరిపాలించుచుండెను.

నందివర్మ మహారాజు.

ఇతఁడు ముక్కంటికాడువెట్టి వంశమున జనియించిన నాగపరాజునకు దుర్గాదేవియందు జనించిన పరాక్రమశాలి యగుపుత్త్రుఁడు. ఇతనిరాజ్యము నెల్లూరుమండలములోని పూగినాడువఱకు వ్యాపించి యుండెను. ఇనుగరాజు సమస్తరాజు నితని కన్నలు. భీమరాజు బంధురాజు నితనికిఁ దమ్ములు. ఇతఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౨౪ అగు చిత్రభానుసంవత్సర [illegible]మాసమున (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౦౨-3వ సంవత్సరమున) చోడపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇతఁడు పెనుగోడు మొదలగు సీమలను పాలించుచున్న సామంతులతోడ సఖ్యమును వహించియుండె. ఇతఁడు చంద్రగ్రహణసమయమున పూగినాడులోని మిదికల్లు, గుడిమిట్ట, బల్లిముదుపు, కోటూరు, పుష్పలపురము, రావిపాడు, ఇద్దుకులపాడు, జద్దుపడము, సంగము, గోనుగుంట, గుడిపాడు గ్రామములను బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములుగా నిచ్చుటయేగాక, పొదపూరులోని యిరుగేశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, దేవగృహములను మండపములను గోపురప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు వింధ్యవాసిని యను గుడిని కట్టించెను. పోడరసముద్రం బను చెఱువును త్రవ్వించెను. పంటకాల్వలను త్రవ్వించి తూములను గట్టించెను. స్వయంభూశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, భూదానములను జేసి పూలతోఁటలను వేయించెను. తల్లి దుర్గాదేవిపేర నాట్యమండపమును, తన యన్నయగు సమస్తరాజుపేర గోపుర ప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు నింకెన్నియో దేవస్థానములకును, బ్రాహ్మణులకును, భూదానములు మొదలగునవి చేసి విఖ్యాతయశుఁడయ్యెను. ఇతఁడు వహించిన బిరుదములనుబట్టి స్వతంత్రుఁడని కనంబడుచున్నను, మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి లోఁబడియున్న యొక మహాసామంతప్రభువని యూహింపఁ దగియున్నది. తాను కాంచీపురములోని కామకోట్యంబిక యొక్క పాదభక్తుఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత కా[illegible] కులంబించిన వా

డని చెప్పఁబడెను. అయినను వేంగడము (తిరుపతి) లోనుండు వేంగడ నా
ధుని సందర్శించినవాఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత మతసహనము వహించిన
వాఁ డని వ్యక్తమగుచున్నది.

ఆఱవ తిరుకాళత్తిదేవరాజు.

ఇతని శాసనములు కొన్ని నెల్లూరుసీమలోఁ గానిపించుచున్నవిగాని,
యితఁడు స్వతంత్రుఁడు గాక తెలుఁగుచోడరాజుల క్రింది సామంతుఁడుగనుండి
నట్లు నూహింపఁదగి యున్నది. ఈ తిక్కరాజు పల్లవుఁడని కండవరము
గ్రామములోని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది గావున, నీతనికిని మనుమ
సిద్ధిరాజుతండ్రి యగుచోడతిక్కరాజునకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు.
ఇతఁడును దేవస్థానములకును బ్రాహ్మణులకును, అగ్రహారములు భూదానములు
మొదలగునవి చేసియుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౮౫ వ సంవత్సర ప్రాంత
మున నున్నవాఁడు. ఆకాలముననే కడపమండలములో సిద్ధనదేవమహారాజు
పరిపాలనము చేయుచుండె నని కడపమండలములోని చింతలపుత్తూరు శాసన
ములవలనఁ దెలియుచున్నది.

ఆభదస నులిదేవమహారాజు.

ఈపల్లవరాజును దాను పల్లవుఁడ ననియు, భారద్వాజ గోత్రుఁడ నని
యు, ముక్కంటికాడువెట్టివంశజుఁడ ననియు, కామకోట్యంబికభక్తుఁడ
ననియుఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁడును నైపల్లవరాజుల వంశములోనివాఁ
డనియే చెప్పఁదగును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౧౪-౧౫ వ సంవత్సర ప్రాంతమున
నున్నవాఁడు. ఇతఁడును దేవతాభక్తియుఁ బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి యనే
కాగ్రహారములను దానము చేసియున్నాఁడు.

ఇమ్మడి దేవమహారాజు.

ఇతఁడును శ్రీశైలమునకుఁ బూర్వదేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను
నిర్మించిన ముక్కంటికాడువెట్టియుక్క వంశజుఁడ నని పైవారివలెనే పెక్కు
బిరుదములను వహించియుండెను. ఈనరేంద్రుఁడు భీమరాజునకును, వల్లి సిరియా
దేవికిని, పుత్త్రుఁడై నాగలాపురమునందు చెన్నకేశవపెరుమాళ్లను ప్రతిష్ఠచేసి

యీదేవర యర్చకత్వమునకై శ్రీరంగభట్టారకుని నియమించెను విద్య మించి, యతనికిని అనేక బ్రాహ్మణవర్యులకును భూదానములు మొదలగునవి చేసియున్నాఁడు. ఇతఁడును స్వతంత్రుఁడుగాక, మఱియొకనికి లోఁబడి యుండెననియే యూహింపఁదగియున్నది. ఈపల్లవరాజు క్రీ. శ. ౧౨౭౦-౭౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

మహారాజసింహుఁడు.

పల్లవుఁడైన యీమహారాజసింహుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన వాఁడుగఁ గానిపించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాశాసనములలో, కొప్పెరుంజింగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁబడినవాఁడు. ఇతని దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౩ మొదలుకొని ౧౨౭౯ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతని శాసనములు కందనూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకము నందును, గోదావరి మండలములోని ద్రాక్షారామమునందును, గన్పట్టుచుండుటచేత నాకాలమునం దితఁడు తెలుఁగుదేశమునందు స్వసైన్యముతో సంచరించు చున్నవాఁడని తేటపడుచున్నదికాని, యేకారణముచేఁ దెలుఁగుదేశమునకు వచ్చెనో, ఎంతకాలముండెనో, భూపరిశోధనములవలనఁ దెలియవలసినదే గాని, ప్రస్తుతసాధనములంబట్టి తెలియరాదు. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవ నియొక్క యవసానకాలమునందును, రుద్రమదేవియొక్క పరిపాలనకాలము నందును, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చి తుదకు కాకతీయులకు వశ్యుఁడై యుండెనని తోఁచుచున్నది. ఇతఁ డొకచోటనుండి పరిపాలనము చేసినట్లు గానఁబడదు. ఇతఁడు కాంచీపురమునం దున్నకాలమున మనుమసిద్ధిరాజు మంత్రియగు తిక్కరాజుచే జయింపఁబడినటుల నిదివఱకే తిక్కరాజు చరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాఁడను.

మఱికొందఱు పల్లవరాజులు.

త్రిపురాంతకశాసనములలోఁ గన్పట్టెడి అల్లాడ పెద్దమదేవమహా రాజు, విజయగండగోపాలదేవమహారాజు, పొడసూరిసిద్ధిరాజు మనుమఁడు

అల్లాదసాహసదేవమహారాజు, అండలూరి విజయాదిత్యదేవుని మనుమఁడు మధుసూదనదేవమహారాజు, భీమయదేవమహారాజు కొడుకు సిద్ధమదేవుల విజయదేవుఁడు, విజయాదిత్యదేవమహారాజు మొదలగు పల్లవరాజులు పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమునఁ దెలుఁగుచోడరాజులకు సామంతులుగనుండి వర్ధిల్లుచుండిరి. పల్లవులలోఁ గొందఱును, తెలుఁగుచోడులలోఁ గొందఱును, తాము రాజ్యాధికారములనువహించినవారు గాకపోయినను రాజకుటుంబములయందు జనించినంతమాత్రముననే మహారాజబిరుదములను వహించి తమతమ దానశాసనములయందు వానిని వ్రాయించి మనకాలమునఁ జరిత్రకారులకుఁ బెక్కుచిక్కులను గల్పించియున్నారు.

యాదవచాళుక్యరాజులు.

చాళుక్యచోళ సమ్రాట్టు లగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడదేవునకును, మూఁడవరాజరాజచోడదేవునకును, సామంతులుగ నుండిన కొందఱు తాము చాళుక్యవంశజుల మనియును, యాదవవంశజుల మనియును జెప్పుకొని యున్నారు. వీరిశాసనములు చిత్తూరుమండలములోని కాళహస్తిలోను, చెంగలుపట్టుమండలములోని రామగిరిలోను, దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలలోను గానఁబడుచున్నవి. మఱికొన్ని శాసనములు వేంకటగిరిసమీపములోని చాపలపల్లె గ్రామమునను గనుపట్టుచున్నవి. ఈశాసనములవలనఁ దెలియఁదగిన ముఖ్యాంశ మేమనఁగా, ఈవంశములోఁ జేరిన భుజబలసిద్ధరాజను నామాంతరము గల రాజమల్లదేవుఁడు పాకనాటిలో నాగపట్లను ప్రదేశమునకు బ్రాహ్మణుల నసుకలను రప్పించి యనేకనివేశనముల నిప్పించి యాపట్టణమునకు రాజమల్లచతుర్వేదిమంగల మని నామకరణము చేసెను. ఆకాలముననే యాతఁడా గ్రామమునందు విజయదేవి యను నామాంతరముగల కమలమహాదేవి యను తన దేవిపేరఁ గమలమహాదేవిపుత్రి యనుకటాకమును నిర్మించెను. వీరిశాసనము లున్న విష్ణ్వాలయ మాకాలమున యాదవనారాయణపెరుమాళ్లకోవెల యని పేర్కొనఁబడుచుండెను. అదియుఁగూడ నాకాలముననే కట్టఁబడి యుండును. ఇప్పుడు దెబ్బతినుచు గానరాని తిరునగరేశ్వరమొదయారుని దేవళము

దానికన్నను ప్రాచీనమైనదిగ నుండెను. రాజమల్లుఁడను పెద్దరాజు శక్తిదేవ రాజుకొడుకు. ఇతఁడే కావమాస్త్రిలోని రెండుశాసనములలో పుట్టిదేవుం డని పేర్కొనంబడియున్నాఁడు. ఈతఁడుపడెవాఁడు మూఁడవరాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండెను. ఈశక్తిదేవరాజునకును, ఆవంశములోనివాఁడే యగు తిరుకాళత్తిదేవునకును, నరసింహదేవునకు నెట్టి సంబంధము గలదో భావిపరిశోధనములనుబట్టియే సిద్ధాంతము నగును. తెలుఁగు చోడవంశములోనివాఁ డగు మదురాంతకపొత్తపిచోడయుమ్మసిద్ధిరాజు రాజమల్లునకు సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచున్నటుల నూహింపఁబడి యున్నది.*

మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితులు.

తెలుఁగుచోడరాజులపరిపాలనకాలమున దేశములోని మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితిగతు లెట్లుండెనో దానినిగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. ఆంధ్రదేశముయొక్క యాగ్నేయభాగమునం దనఁగా కాంచీపురము, కడప, నెల్లూరు పట్టణముల నడుమనుండు దేశముయొక్క మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితిగతులను చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల పరిపాలనమునుబట్టి గాక పేరికిమాత్రము వారికి సామంతులుగనుండి నిజమైన యాధికారమునంత[illegible] వహించిన తెలుఁగుచోడరాజులయొక్కయు, వారిసామంతులయొక్కయు పరిపాలనమునుబట్టి తెలిసికొనవలసియున్నది. పండ్రెండవశతాబ్దము మొదలుకొని పదునాలుగవశతాబ్దమువఱకు నిన్నూఱుసంవత్సరములకాల మీతెలుఁగుచోడరాజులు పారతంత్ర్యమునం జిక్కి స్వాతంత్ర్యముకొఱకు తమలోఁదాము పోరాడుచుండుటయు, పారతంత్ర్యమునుండి విడఁబడి స్వతంత్రులగుటకై చేసిన ప్రయత్నములన్నియు భగ్నము లగుచుండుటయుఁ జూచినప్పుడు స్థూలదృష్టికి మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితులు అభివృద్ధిలేక హీనదశయం దున్నట్లు గానవచ్చును గాని, కొంచెము పరిశీలనచేసి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచినచో నట్టియభిప్రాయము సరియైనదికాదని తోఁపకపోదు. సామంతమాండలికరా

* Nellore Inscriptions Vol. III. P. 1467. V. 14

శైవమతములేక యుండిరాయలతోఁ గలహించి పోరాడుచున్నను, ఆకాలము నందలి పరిపాలనాపద్ధతులనుబట్టి మతసాంఘికస్థితుల కంతగా నలజడి కలిగి యుండునని తలంపరాదు. గ్రామపరిపాలనము ప్రజలస్వాధీనమునందుండుట చేఁ బ్రభుత్వము చేయు రాజులు మహారాజులు మారుచుండినను గ్రామపరిపాలనాపద్ధతులు మారకుండెను. అందువలన దేశమున రాజకీయపుఁగలవర మెంత యున్నను, మతసాంఘికస్థితులు చెక్కుచెదరక యుండెను. ప్రభుత్వము చేయు రాజులుగాని, రారాజులుగాని, ప్రజల మతసాంఘికస్థితులయందు జోక్యము కలుఁగఁజేసికొన్నప్పుడే గొప్పసంక్షోభము జనించును. ఈతెలుఁగుచోడరాజు లెన్నఁడు నట్టిక్షోభము కలిగించుకొన్నట్టు దృష్టాంతములు గానరావు. ఈచోడరాజులలోఁ జిక్కెంద్రుఁడు వైష్ణవమత మవలంబించి పెక్కువిష్ణ్వాలయములను నెలకొల్పి వసతులేర్పాటుచేసి నూతనవైష్ణవమతమును వ్యాపింపఁ జేసెను. అయినను, మతసహనబుద్ధి గలిగి శైవులతో వైరమును బెంచుకొనక కొందఱు శివాలయములకును వృత్తుల నేర్పఱచుచువచ్చిరి. కమ్మనాటిచోడులు శైవులుగను, పాకనాటిచోడులు వైష్ణవులుగనుండిరి. ఈతెలుఁగుచోడరాజుల కాలముననే యీ యాంధ్రభూభాగమునకు దక్షిణమునుండి వైదికబ్రాహ్మణులును, ఉత్తరపశ్చిమములనుండి నియోగిబ్రాహ్మణులునువచ్చి స్థిరనివాసులైరి.

చాళుక్యచోడచక్రవర్తులలోఁ గడపటివా రనఁగా రాజరాజనరేంద్రుని తరువాతివారు చోళదేశమునందుండక ద్రావిడదేశమునం దున్నవారగుటచేత వారి కాంధ్రభాషకంటె ద్రావిడభాషయే యభిమానపాత్ర మయ్యెను. అయినను వారికి సామంతులుగ నుండిన మన యీతెలుఁగుచోడరాజులకాలమున మనయీయాంధ్రభాష మహోత్కృష్టదశకువచ్చినదని చెప్పుటకు నొక్క తిక్కనసోమయాజి పేరుచెప్పఁజాలును. వీరి పరిపాలనమునందు దేశవ్యాపారాభివృద్ధియు క్రమముగాఁ జనాభివృద్ధియు, వర్తకాభివృద్ధియు, సస్యసమృద్ధియు, లభించియుండెను. అరణ్యములు ఛేదింపఁబడి గ్రామములు పట్టణములు నిర్మింపఁబడినవి. చెఱువులు లేర్పఱుపఁబడినవి. [illegible] [illegible]శాస్త్రముల వృద్ధియు, అన్నసత్రములు బాటసారులకు విశ్రాంతిస్థానము

లును నెలకొల్పఁబడుచు వచ్చినవి. సెలయేళ్ల కానకట్టలు కట్టి తటాకము నిర్మించి వానింబట్టి పంటకాలువలు త్రవ్వించి వ్యవసాయదారులకు జలాధారములనుగల్పించుచు వచ్చిరి. వీరికాలమునందు కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణముగనుండెను. ఈరేవుగుండ విదేశములతోడ విస్తారముగా వర్తకవ్యాపారము జరుగుచుండెను. విదేశవర్తకు లెందఱో యీదేశమునకువచ్చి యిచ్చట నివసించుచుండిరి. విదేశవర్తకులు సహితము స్వదేశవర్తకులతో మైత్రిఁ బాటించి వీరుచేయు ధర్మకార్యములకుఁ దామును తోడ్పడుచు నుండిరి. ఈవంశపువారు నాగరికులై శైవులు వైష్ణవులు నగుచు నగ్రవర్ణములవారితో సంబంధము గలవార మని చెప్పుకొనుట ప్రారంభమయ్యెను. ఈవిషయము మఱియొక తావున విస్తరించి వ్రాయఁబడును.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవులైన మహారాజులు.

క్రీ. శ. ౧౦౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున నాగులనుగూర్చియు, నాగకులస్థులనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకుఁ జర్చించి నాగుల యునికిని బాఠకులకుఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరలచరిత్రం బామూలాగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁ గోరినయెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడిన పురాణేతిహాసశాస్త్రగ్రంథములు మొదలగువానిని శోధించి పరిశోధించి యొక ప్రత్యేక గ్రంథమును వ్రాయవలయునే గాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుప సాధ్యముకాదు. ఆర్యులీజంబూద్వీపమునం బ్రవేశించినకాలమున నీదేశమునందును దీని సమీపదేశములయందును సురాసురయక్షగంధర్వకిన్నరకింపురుషసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరగరుడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈజాతులలోని వీరనాయకు లనేకసహస్రవత్సరములు గడచిపోఁగా దివ్యపురుషు

లై దేవతలై పురాణగాథలయందునఁ బ్రశంసింపఁబడుచుండిరి. వీరిలో గరు
డోరగాదు లా ప్రదేశమున నన్యోన్యకలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁ
దాము యుద్ధములు సేయుచు దాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు
కశ్యపప్రజాపతియొక్కయు అతనిభార్యలగు కద్రూవినతలయొక్కయు సంతా
నమైనట్లు మహాభారతమున వర్ణింపబడినచందమును ప్రథమభాగచరిత్రమునఁ
దెలిపియున్నాను. కద్రూసంతానమైననాగులు నాగధ్వజముగలవారు. విన
తాసంతానమైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేకనాగరాజులు
కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం జేర్కొనంబడిరి.* అనలతేజులుగను,
దీర్ఘదేహులుగను, భుజవిన్యగంతులుగను, మహాభారతమున కద్రూతనయు
లగునాగరాజులు వర్ణింపఁబడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతా
వలంబకులనుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు శివుని నాగభూ
షణునిగాఁ జేసి యుందురు. అతరమున నాగులనేకులు శైవులు శాక్తేయు
లునై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయు నన్నభావముతో
మఱికొంతకాలమునకు వైష్ణవులు విష్ణువును శేషశయనునిగను, గరుడవాహనా
రూఢునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడజాతివారును

*. కద్రూసంతానములో శేష వాసు కైరావత తక్షక కర్కోటక
ధనంజయ కాళియ మణినాగాపూరణ పింజర ఏలాపుత్ర వామన నీలా
నీల కల్మాష శబలార్యకోగ్ర కలశ పోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండ
కాప్త కర్కోటక శంఖ వాలి శిఖ నిష్టానక హేమగుహ నహుష పింగళ
బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గర పిండక కంబలాశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవ
ర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర
బిల్వక బిల్వ పాండుర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర హారిద్ర కాపరాజిత
జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్ర శంఖపిండ పిఠరక సుముఖ కౌణ
పాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హలిక కర్దమ
బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన
నాగరాజు లనేకులు జేర్కొనంబడిరి.

ధనుర్విద్యయందుఁ గుశలు లగుటంజేసి ప్రాచీనకాలంబునఁ గొన్ని యస్త్రము
లులకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ బేరులు
పెట్టఁబడినవి. ఇవ్విషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి
శ్రీరామచంద్రుండు దండకారణ్యమార్గమునఁ బంచవటికి వచ్చి యచట
గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై కిష్కింధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో
సఖ్యము చేసికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుఁడు హనుమదాదుల
నురగులపట్టణ మగుభోగవతీపురంబునకుఁ బంపె నని రామాయణమునందుఁ
జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును జెప్పిన సంపాతియు,
సీతను గొనిపోవునపుడు రావణున కడ్డుపడి యుద్ధము చేసి చచ్చిపోయిన సంపా
తితమ్ముఁడు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారై యున్నారు. ఆకాల
మునందు వాసుకి యను నాగరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న భోగవతీపుర
మిప్పటి వస్తర(బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్భాగమున నున్నట్లుగఁ గాన్పించు
చున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యము యొక్క పదునొకండవ, పండ్రెండవ, పదు
మూఁడవ శతాబ్దముల చరిత్రమును సంగ్రహముగా నిప్రకరణమునఁ దెలుపఁ
బోవుచున్నాఁడను. ఆకాలమునం దీప్రదేశము చక్రకోట్యమండల మను
పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యైన రాజరాజనరేంద్రు
నకును, అతనికుమారుండైన రాజేంద్రచోడుఁ డను నామాంతరముగల మొదటి
కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుఁడైన ధారావర్షుఁ డను నాగరా
జాకాలమున నీచక్రకోట్యమండలమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయు
చుండెను.

చక్రకోట్యమండలము

ఈచక్రకోట్యమండలమునకు రాజధాని చక్రకోట్యము. ఈపట్టణము
నుబట్టి దేశమునకు నీనామము గలిగినది. చక్రకోట్యమే చక్రకూట మని శాస
నములయందు వాడఁబడుచు వచ్చినది. చక్రకూట మనునది చిత్రకూటమను
[illegible] తప్పు పేరితో [illegible] చిత్రకూట [illegible] యిప్పటి వస్త
[illegible] రాజ్యములోని యింద్రావతీ [illegible] నున్నది. ఇంద్రా[illegible]

యనునది బస్తరరాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రనది యనిగూడ దీనికిఁ బేరుగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పఁబడిన చిత్రకూటాద్రి కాదు. ఈచిత్రకూటము పురాణప్రసిద్ధమయినదిగఁ గూడ గనఁబడుచున్నది. శిశునాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడపటివాఁడగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీచిత్రకూటరాజ్యమును మందసారుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కామలుఁ డనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరనియు వీరలును మఱికొందఱు రాజులును గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధము చేసి యోడిపోయి చెఱబెట్టఁబడిరనియు నారాజులెల్లరును క్షత్రియాచారసంస్కారములను వెల్ల విడిచి శూద్రప్రాయులై పోయిరనియు మార్కండేయాదిపురాణములయందుఁ జెప్పంబడియున్నది. శాసనములందు చక్రకూట్యము సక్కరకోట్టమని వ్రాయఁబడినది. ఇప్పటి బస్తరురాజ్యము మధ్యభాగములలోనిది. గోదావరి జిల్లాకుఁ బశ్చిమోత్తరమునను విశాఖపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమునను నున్న గోండ్వానాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జక్రకూటరాజ్యము దక్షిణకోసల చేదిరాష్ట్రములకును కళింగాంధ్రదేశములకును నడుమ నున్నది. దీని యిప్పటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని సంతతివా రిప్పు డీదేశమును బరిపాలించుచున్నారు.

జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు.

ఆంధ్రభారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగా వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలించుచుండినకాలమునఁ బయిని కొండవశాఖామధ్యమున జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు చక్రకూట్యమండలమును పాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడును యువరాజును నగు రాజేంద్రచోడుఁడు చక్రకూటమునకై దండెత్తిపోయి యాపట్టణమును ముట్టడించి యాధారావర్షునితో యుద్ధముచేసి జయించి యిఁకనిరువలనఁ గప్పము గైకొని దక్షిణకోసలములోని వాయిరానగరమును (వజ్రాకరము)

ఘట్టడించి యాదేశములోని యనేకగజయూథములను బట్టికొనిపోయిన రా
జేంద్రచోడుని శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినది.[1] నగరపురము మిక్కిలి పురా
తన మైనపట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. [illegible]గ్రంథములఁ గావేరీతీ
రమున నొరయూరు రాజధానిగ ద్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు సుప్రసిద్ధి
గాంచియుండిన కరికాలచోడచక్రవర్తితోను చెప్పఁబడిన నగరపురాధిపతితో
సఖ్యము గలిగియుండె నని శిలప్పదికారమను ద్రావిడకావ్యమునందుఁ
జెప్పఁబడి యున్నది.[2] జగదేకభూషణబిరుదాంచితుఁడగు ధారావర్షుని
యొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతనికుమారుఁడగు సోమేశ్వ
రుని కృష్ణపుర (Kuruspa.) శాసనమున వంశావళి చెప్పఁబడియున్నదిగాని
యాభాగమునందలి యక్షరములు చెదలయు లయిపోయినందున వంశావళి చ
క్కఁగా నవగాహముకాకున్నది. ఈధారావర్షునకుఁ బూర్వము నొక ధారా
వర్షుఁడు పేర్కొనఁబడి వానివంశమునం దీధారావర్షుఁడు జనించినటులఁ
జెప్పఁబడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజవంశములనుగూర్చిన చరిత్ర
మును వ్రాసిన డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు సింధుకులులను (సైంధవులను) మూఁడు
శాఖలవారిని పేర్కొనియున్నారు. అందు మొదటిరెండుశాఖలవారును
పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటిశాఖ యెలబు
ర్గిశాఖయందురు. బొంబాయిరాజధానిలో బీజపురమండలములోని బాగల
కోటపట్టణమునకుఁ బదిమైళ్లదూరమున నున్న భైరాన్‌మట్టి యను గ్రామమున
మహాసామంతమండలేశ్వరుఁ డైన నాగాదిత్యునిచే వ్రాయింపఁబడిన యొక
శాసనమున నీసింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చక్కనిగాథ పేర్కొనఁబ
డినది. ఈసైంధవులు నాగజాతివారనియు, అనంతుఁడు వాసుకి తక్షకుఁడు
మొదలగు నాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను ధ్వజమునందుఁగల నాగధ్వ

---

1. South. Ind. Inscriptions Vol. [illegible] PP. 182 and 186 and Vol. [illegible] P. 235.

2 The Tamils 1800 Years ago P. 37; Silappathikaram. V. II. P. 104.

ఖలనియు, వ్యాఘ్రలాంఛనులనియు, భోగవతీపురాధీశ్వరులనియు స్పష్టము గ వర్ణింపఁబడియున్నారు. ఈసింధువంశముయొక్క మూలపురుషుఁడు సింధునదీగర్భదేశమునందలి అహిచ్ఛత్రపురమునందు ధారణేంద్రుఁడను నాగ రాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్రుఁడైయుండెనఁట.

అతఁడు జనించినపిమ్మట సుశవ్యాఘ్రముచేఁ బెంపఁబడియెనఁట. అతఁడు కదంబరాజపుత్రికను పెండ్లాడఁగా వారలకు మూవురుపుత్రులు కలిగి సింధురాజవంశస్థాపకులైరి. వరుసగా ముప్పదియొక్కరు రాజులు జనించి ప్రభుత్వము చేసిరి. వరుసగా సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట కన్నరరాజు (కమ్మరాజు) జనించెను. అతనికి నాగరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు లీలాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలాంబయందు పోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖాండవమండలేశ్వరుని తనయయగు ఉజ్జ్వలదేవియందు సేవ్యరాజు పుట్టెను.[1] ఈపైని పేర్కొనంబడినపోలయసింధురాజును వానికొడుకు సేవ్యరాజును చక్రకోట్యమండలేశ్వరుఁడైన జగదేకభూషణధారావర్షునకును సోమేశ్వరునకును సమకాలికులై యున్నారు. కాఁబట్టి ధారావర్షుఁడు పైఁజెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించినవాఁడై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, మొదలగువారివలెనే యీనాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి దక్షిణహిందూస్థానమునకు వచ్చినవార మని చెప్పుకొనుచున్నట్లుఁ పైనుదాహరింపఁబడిన భైరాన్‌మట్ట శాసనమువలన బోధపడుచున్నది గాని, యితరాధారము లేవియును బలపఱుపకుండ శాసనములోని గాథలను విశ్వసింపరాదు.

ఈజగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు చంద్రాదిత్యుఁ డను సా నుఁడు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తాను కరికాలచోడవంశజుఁడ ననియు, కాశ్యపగోత్రుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనియుండుటచేఁ దెనుఁగుచోడుల తెగలోనివాఁడుగఁ గనుబట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిశాసనముపైని సింహలాంఛనము

---

1. Ep. Ind. Vol. III. P. 28[illegible].

గలదు. శాసనపరిశోధకు లీశనిశాసనములం బరిశీలించి యితఁడు తెలుఁగుచో డులలోనివాఁ డని సిద్ధాంతీకరించిరి.[1] ఇతఁడు మొదట కులోత్తుంగచోళ చక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు కులోత్తుంగచోడ చక్రవర్తికిఁ గప్పముచెల్లించి యొడంబడిక చేసికొన్న తరువాత నిచ్చటనే యుండి పోయి ధారావర్షునికి సైన్యాధిపతిగను, సామంతుఁడుగ నుండె నని తోఁ చుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తనరాజధాని యగు బరసూరుపట్టణమునందు (Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్ర మనుపేరిట నొక తటాక మును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారము నొంది కద్దసాడులోని యొక గ్రామమును శివాలయమునకు దానము చేసెను. కద్దసా డను నది విశాఖపట్టణమండలములోని వడ్డాదిప్రాంతప్రదేశమై యున్నది. జగదేక భూషణధారావర్షమహారాజునకు గుండమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁ డను కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షుని వెనుక చక్రకూటరాజ్యాధిపత్యమునకై వానికుమారుఁ డగుసోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మధురాంతక దేవునకును వివాద ము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినట్లు శాసనములందు గానంబడుచున్నది. ధారా వర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుకాలమునందె వానిలోఁబడిన సామంతుఁడుగనో లేక స్వతంత్రుఁడుగనో మధురాంతకదేవుఁ డను రాజు భ్రమరకోట్యమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్నట్లు మధురాం తకదేవుని రాజపురశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.[2] కరికరసాగరవంశోద్భవు లయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మధురాంతకదేవుఁడును తాను నాగవంశోద్భ వుఁడ ననియు, భోగవతీపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యాఘ్రలాంఛనము గల వాఁడ ననియు నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, మహేశ్వరపాదారాధకుఁ

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము పే. ౩౫౧.
Annual Report on Epigraphy, [illegible]. Para 65.
2. Ep. Ind. Vol. IX. PP. 174-[illegible].

వుంయుఁ దనశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకోట్యమండల మనునది చక్రకోట్యమండలములో నొకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకోట్యమండలమునకు నామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెననుట విశ్వాసపాత్రము కాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతకదేవుఁడు సామంతుఁ డనియే యూహింపఁదగియున్నది. అయినను భావిపరిశోధనమువలననే యీవిషయము విద[illegible]మని నిర్ణయింపఁబడును.

మధురాంతకదేవుఁడు శా. శ. ౧౦౨౯ వది యగు ప్రభవసంవత్సర కార్తికశుద్ధ బుధవాసరానూరాధానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు కస్తూరదేవ రాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి నాగలమహాదేవియొక్కయు, నాయకకుమారునియొక్కయు, భద్రనాయకునియొక్కయు, ఉంగరాజకుమారునియొక్కయు, పుల్లశెట్టియొక్కయు సమ్మతినిగైకొని సోడిపాత్రుఁ డను బ్రాహ్మణునకు భ్రమరకోట్యమండలములోని రాజపురగ్రామమును ధారాపూర్వకముగ దానముచేసెను. ఈరాజశాసనము నతిక్రమించి యీదానమునకు భంగముకల్గించువారు కాశీనగరములో వేయిలింగములను బ్రద్దలుగొట్టినపాపమునకు, వేయిమందిబ్రాహ్మణులను నాలుగువేలగోవులను జంపినప్పుడు గల్గుపాపమును బొందుదురో అట్టిపాపమునే పొందుదు రనికూడ శ్లోకములు రచింపఁబడినవి. శ్రీధరేశ్వరనాయకుఁడు, నాగహస్తి, కరణదరియా యను వారలు సాక్షులుగను, భీమాచార్యుఁడు లేఖకుఁడుగను పేర్కొనఁబడిరి. కుమారతుంగరాజు, ధర్మదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దశార్ధనుఁడు, నాగిరపాత్రుఁడు, సాధుసారంగుఁడు, వీరలచేఁ గలయఁబెట్టఁబడినవనియు, ఇది మానవ్యస్థియొక్క స్వహస్తలిఖిత మనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభిప్రాయమును దెల్పుచున్నదనియు శాసనమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది.

ఇట్టి మధురాంతకపొత్తపిచోడుఁ డేకారణముచేతనో చక్రకోట్యమండలము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండఁగా ధారావర్షునిపుత్త్రుఁ డగు

సోమేశ్వరదేవుఁడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపి సింహాసన మెక్కినటుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kurusapal) శాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క యనుగ్రహముచేఁ దన చక్రకూటసామ్రాజ్యము లభించెనని యీశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీరాజ్యము మధురాంతకదేవునిచే నాక్రమింపఁ బడి పరిపాలింపఁబడుచుండెనని సూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఈకృష్ణపురశాసనములలో నొకదానియందు సమకాలికు లగురాజుల పేరు లెన్నియో పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు శిథిలమైయుండుటచేత నంతగాఁ బ్రయోజనకారి గాకయున్నది. నారాయణపురము (Narayanapal) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల వంశావళి పేర్కొనఁబడియున్నది గాని యంతకన్న విశేషాంశము లేవియుఁ గానరావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁ డనియు, కశ్యపగోత్రుఁ డనియుఁ బేర్కొనఁబడెను. మఱియును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమాహేశ్వర సోమేశ్వరదేవుఁ డని వక్కాణింపఁబడియుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడయిన స్వతంత్రరాజని చెప్ప నగుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.

రెండవధారావర్షునికొడు కగు నితఁడే చక్రకూటమండలమును బాలించిన సోమేశ్వరనాము లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజమండలముపైఁ గవిసి వారల రాజధాను లగు, కళింగనగరము, లంజీపురము, రత్నపురము, లవణపురి, వేంగినగరము, భద్రపట్టణము, వజ్రపురము, మొదలగువానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. నారాయణుఁడు మధురాసురుని నిర్జించినవిధముగా మొదటి సోమేశ్వరుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి యున్నతనారాయణుఁ డన్న బిరుదనామమును వహించి యటుపిమ్మట శత్రువర్గమువైపునకుఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనము చేయురాజులు మొదలగువారు దుస్స్వప్నగ్రస్తులై యుండొరుల

రాజధానీనగరంబులను దహించుటయే యొక ఘనకార్యముగాఁ దలపోయుచుండిరి. అప్పటి యాచారమునుబట్టి చక్రకోట్యమండలాధిపతి యైనసోమేశ్వరుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగిపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి డంబముగాఁ దన కృష్ణపురశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.[1] అయినను వేంగిరాజ్యమును బరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూట రాజధానిని దహించినట్లుగాఁ దమశాసనములందుఁ జెప్పుకొనియున్నారు. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులఁబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈ సోమేశ్వరునికాలమున కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తికుమారుఁడైన వీరచోడమహారాజు తండ్రికిఁ బ్రతినిధిగానుండి వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికాలమునకూడ సోమేశ్వరుని శాసనమునం దుదాహరింపఁబడినది. వేంగిపురమనునది ప్రాచీనవేంగిపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగిపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగిపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపతులచేఁ బరిగణింపఁబడుచుండె నని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వేంగిరాష్ట్రాధిపతు లైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకోట్యమండలాధిపతులయిన నాగరాజులకును బలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగిపురమును మాత్రమే గాక వజ్రపురప్రాంతదేశమునందలి యాగ్రహారముల నన్నిఁటిని దహించెనని చెప్పఁబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి ఆఱులక్షతొంబదియాఱు గ్రామములను గైకొనియె నని సోమేశ్వరునిశాసనమున వ్రాయఁబడినది. ఇది యతిశయోక్తిగాని వేఱొండుగాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్ని గ్రామములు కలవా యని సందేహింపవలసి యున్నది. ఒకవేళ నిజమగు నున్నను సోమేశ్వరుఁడు నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించుటకు సప్రమాణమైన యాధారమేదియును గానరాదు. ఇతఁడు దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి యెటకో పాఱఁగొట్టఁబడుటయుఁ గొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇట్టిది జజల్లదేవునిశాసనమునుబట్టి యూహింపఁబడుచున్నది. జజల్ల

1. Epigraphia Indica Vol. X. No. 4.

దేవుఁడు రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణకోసలమును బరిపాలనము సేయుచు క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున నొకశాసనము వ్రాయించెను. అందుఁ జా సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంఖ్యాకమైన శత్రుసైన్యము నుదుమాడె నని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడో వివరము తెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచారింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁ డచ్చ కోట్యమండలాధిపుఁ డయిన యీసోమేశ్వరుఁడే యని తెలియుచున్నది. మఱియును క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర శాసనములో సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున కన్నరదేవుఁడు సింహాసన మెక్కెనని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.* కురుసూరపుర (Kurusur) శాసనముంబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౦౮ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు జీవించియుండె నని తెలిసికొనుచున్నారము గాని రత్నపురశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములయొక్క సామీప్యసంబంధమును బట్టి మన మీవిషయమున సందేహింపవలసిన పనిలేదు. సోమేశ్వరునిశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడిన లంజిప్రాంతదేశము బాలఘట్టము మండలములోనిది. లవణపుర ప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని ప్రాగ్నగర కాని యన్యముకాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైనపట్టణముగ ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సారస్వతమునం జెప్పఁబడుచు వచ్చినదని తమిళాయిరాగర మనుపేరిట ద్రావిడశాసనముల వాడఁబడుచు తెలుఁగులకుఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు పండితులు చెప్పుచున్నారు. వజ్రపురము ప్రాచీనకాలమున నట్టి ప్రసిద్ధిని గాంచియుండినను ౧౦, ౧౧ వ శతాబ్దములయందంత పేరువహించియుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రగనులకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కియున్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మనునది చాందామండలములోని వైరఘర్ (Vairagarh) లేక వైరఘడా యనునదియౌగాని యన్యముగాదని తోచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతనకాలమునుండి వజ్రగనులకు బ్రసిద్ధికెక్కినది. ఒకప్పుడు దంతావళములను, [illegible], పన్నులను [illegible]

* Ind. Ant. Vol. IX. P. 161 2. 1914 P. 102.

ప్రసిద్ధి కెక్కినది. అక్బరు చక్రవర్తి కాలమునందును, బహమనీ రాజుల కాల మునందును ప్రఖ్యాతి వహించియుండిన దని మహమ్మదీయ చరిత్రముల వలన స్పష్ట మగుచున్నది.[1] అక్బరు కాలమునం దీపట్టణమును చండుఁ డను గోండు రాజు పరిపాలనము సేయుచుండెను. అచ్చటి పురాతనములై శిథిలము లయిన శిలా ప్రదేశములు మొదలగువానిం జూచినను స్థానిక చరిత్రములను విన్నను మాన వంశజులయిన రాజు లచ్చట పరిపాలనము చేసియుండిరని తేటపడఁ గలదు. ఈ మానజాతి రాజు లెవ్వరో స్పష్టపడదుగాని నాగజాతివారిలో శాఖలవా రని తోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవి పేరిట దుర్గను బూ జించుచుండిరి. భద్రపట్టణము భద్రావతి యని చెప్పంబడుచుండెను. ఈ భద్రావతి యొకప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది వైరాగఢమునకు (Wairagarh) 20 మైళ్లదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు భాండక్ అని చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకూట రాజుల శాసనములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతము నను, మరికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకోట్యమండలము నడుమ నింద్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దాని యుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన శాసనము లన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణభాగమునఁ బుట్టినశాసనములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగ మున గోండుభాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁ బడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈ నాగరాజుల తెలుఁగుశాసనము లింకను వెలువడి ప్రకటింపఁబడియుండలేదు. ఈ మొదటి సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర సంస్కృతశాసనములు మాత్రము ప్రకటింపఁబడినవి. ఈ సోమేశ్వరునకు శాసన మహాదేవి, ధారణమహాదేవి యను నిరువురు రాణులు గలరు. ధారణమహాదేవి దానధర్మములను గూర్చిన శాసనములు రెండు కృష్ణపురమునందు (Kuruspal) గానంబడుచున్నవి. ఈ గ్రామము ఇంద్రావతికి [illegible] మైలుదూరములో

1. Aini Akbari; Garret's Edition Vol. III. PP. 228
Ind. Ant. Vol. XXVIII. P. 236.

నున్నది. ఇప్పటి రాజధాని యగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్లదూరమున నున్నది. నారాయణపురమును కమిరపట్టగ్రామును కృష్ణపురమునకు సామీప్య మునందే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధారణమహాదేవి కృష్ణ పురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికిఁ బెక్కుభూదానములను చేసి శాసనములను వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రైతుల మొదలగువారి నామములును సోమేశ్వరుని విమానకులు పెక్కురును పేర్కొనఁబడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వరపాదారాధకుఁడనియు, మాణిక్యదేవీ పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నితఁడు శైవుఁడు శాక్తే యుఁడుననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. ఇతనికి [illegible]దేవి యను తోఁబుట్టువు కలదు.

కన్నరదేవమహారాజు.

మొదటిసోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పుత్రుఁడు కన్నరదేవుఁడు రాజ్యభారమును వహించెను. శా. శ. ౧౦౧౯ ఖరసంవత్సరమునఁగా క్రీ. శ. ౧౦౯౭-౯౮ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపాల (Narayanapal) శాసనములోని వాక్యసముదాయమువలన సీ యా సంవత్సరమునందే మహారాజాధిరాజయిన సోమేశ్వరుఁడు మరణము నొందఁగా నాతని కొడుకు కన్నరదేవమహారాజు సింహాసనమెక్కెనని తెలుపుచున్నది. మఱి రెండు శిథిలములయిన శాసనములందు కన్నరదేవుని నామము గానంబడుచున్నదిగాని యాశాసనముల కాలము చెప్పఁబడకుండుటచేత నతని కీకన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము తెలియరాకున్నది. గ్రామపరిశోధనము వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కారో చెప్ప వలనుగాదు. ఈ కన్న రదేవమహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును తెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు

కన్నరదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠించిరో చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను చాలకాలమునకు జగదేక భూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు శాసనములు గానిపించుచున్నందున [illegible]

శోధనమున సత్యదూరము లగుచున్నవి. కన్నరదేవమహారాజునకుఁ దరువాత జగదేక భూషణబిరుదసోమేశ్వరమహారాజే రాజ్యభారమును వహించె నని యూహింప వచ్చును. సోమేశ్వరనామమును వహించిన వారిలో నితఁడు రెండవవాఁడుగ నున్నాఁడు. కొందఱు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు నితఁడు నొక్కఁడే యని సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము సరియైనది కాదు. ఈవిష యము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురశాసనము వలన స్పష్టపడుచున్నది. మొదటి సోమేశ్వరునకు రాజభూషణబిరుద ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగ దేకభూషణ బిరుదము శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని రాణులు శాసనమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెం డవసోమేశ్వరుని రాణి గంగామహాదేవి యని పేర్కొనంబడినది. అతఁడు పదు నొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పన్నెండవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు. ఇతఁడో పన్నెండవ శతాబ్దాంతమునందును, పదుమూఁడవ శతాబ్దాదియందు ను న్నవాఁడు గనుక వీరిద్దరును భిన్ను లని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవ సోమేశ్వరుని తెలుఁగుశాసన మొకటి నాగపురము మ్యూజియములో నున్నది.[1] ఈశాసనము మొదట నిరుమంచనుండి నాగపురమునకుఁ బంపఁబడినది. ఇతరశాసనముల నాగరాజులకుం జెప్పఁబడినబిరుదులె యీతనికిని జెప్పఁబడిన వి. ఈరెండవసోమేశ్వరునకు రాణి యైన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీర సోమేశ్వరాలయమును, తనపేరిట గంగాధరేశ్వరాలయమును, అను రెండుశివా లయములను బ్రతిష్ఠించి భర్తయంగీకారమును గైకొని మహాప్రధాని యైన మాండలికసోమరాజుయొక్కయు, కార్యకర్త లయిన దామోదరనాయకుని యొక్కయు, మంగరసనాయకునియొక్కయు, చెంచనప్రెగడయొక్కయు, ద్వారిక లయిన సోమినాయకునియొక్కయు, గన్నపుఈరపరెడ్డియొక్కయు,

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 3.

విరచుష్ణప్రభుయొక్కయు, పరకోట గొమ్మనాయకునియొక్కయు సమక్షము న కేరమరక యను గ్రామముపై వచ్చునట్టి రాబడిని సైనివాలమునులకు శా.శ. ౧౧౩౧ సంవత్సరఫాల్గునశుద్ధ ౧౨ భానువారమునాఁడు (అనఁగా క్రీ.శ. ౧౨౧౦దవ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౨౮ తేది) దానము చేసెను. ఈస్వరదేవ మహారాజుయొక్క నారాయణపురశాసనమునను గంగామహాదేవియొక్క యీశాసనమునను నడుమ నూరేండ్ల వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇద్దఱు మహారాజు లింతదీర్ఘకాలము పరిపాలించినారనుట కొంచెము సందేహాస్పదముగ నుండక మానదు. ప్రస్తుత విశాసనములవలన నింతకన్న నధికము తెలియరాదు.

జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బిమ్మట నాతని కుమారుఁడయిన జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించినటుల నాతనికాలమునాఁటి రెండు తెలుఁగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బట్టపుదేవి యై యనేక దానధర్మములు చేసియుండుటచేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు వీరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క తనయుఁడే యనియు, అతని మరణమున కనంతరము రాజ్యము వహించినాఁడనియు నూహింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇతని నాగరాజులకుంగల బిరుదావళులే యితనింగూర్చి ప్రశంసించిన శాసనములయందును జేర్పఁబడినవి. ఒకశాసనము దంతివాడ (Dantewara) యందును, మఱియొక శాసనము యశఃపురము (Jasanpal)నందును వ్రాయఁబడినవి[1]. దంతివాడ లేక దంతివాడ(దంతేశ్వరము) ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు ౪౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. ఈరెండింటియందును నరసింహదేవుని నామము గానంబడుచున్నది. యశఃపురశాసనము శా. శ. ౧౧౮౭ వ సంవత్సరమునను

1. Epigraphia Indica Vol. X. Ins. No. 5.

దంతేశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౪౦ దవ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినవి. అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౮ దవ సంవత్సరమునను క్రీ. శ. ౧౨౨౪ వ సంవత్సరమునను జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని శిలాశాసనములనుబట్టి మనకు బోధపడుచున్నది. వీర సోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగ నుండిన మాండలికసోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండెనని యీశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది బోధపడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.

నరసింహదేవమహారాజునకుఁ దిమ్మట రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించెనని స్వర్ణపురశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇయ్యది జయసింహునిభార్యలగు లోకమహాదేవియొక్కయు, శాసనమహాదేవియొక్కయు, దానశాసనమై యున్నది. పంచప్రధానుల సమ్మతమున అధకాడ యను గ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండలేదు. స్వర్ణపురము (Sunarpal) నారాయణపురమునకు (Narayanpal) పదిమైళ్లదూరమున నున్నది. జయసింహదేవుని చరిత్ర మింతమాత్రము దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ గవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రకూటరాష్ట్రమును బాలనము చేయుచుండెననుటకు దమిరి శాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది. ఆసంవత్సరము హరిశ్చంద్రదేవుఁడు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహగమనము గావించెనని యీశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈనాగరాజులు క్రీ. శ. ౧౩౨౯ దవ సంవత్సరమువఱకును చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచు నుండిరి.

నాలుగవ ప్రకరణము.

అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీనగాథలు.

క్రీ. శ. ౨౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౦౭౮ వఱకు.

ఇప్పటి నైజామురాష్ట్రములో ఓరంగల్లను పేరిటం బరగుచుండు ఓరుఁగంటి సామీప్యమున నున్న హనుమకొండయు అనుమకొండ యని పూర్వకాలంబునఁ బేర్కొనంబడి ప్రసిద్ధచరిత్రము గలిగియున్నది. త్రిలింగదేశ మను నామాంతరముగల యాంధ్రదేశమునకు ఏకశిలానగరం బనియెడు నోరుఁగల్లు రాజధానిగ నుండుటకుఁ బూర్వ మొకప్పు డీయనుమకొండ రాజధానిగ నుండెను. క్రీస్తుశకారంభమున నీభాగ మాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియుండి శాతవాహనవంశజు లయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూఁడవశతాబ్ద మధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆశాతవాహనచక్రవర్తులయొక్క చరిత్ర మాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగంబున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడియున్నది. క్రీస్తుశకము ౨౩౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండవ శతాబ్దాంతమువఱకు నీయనుమకొండరాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁదగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడగు మూఁడవపులమావి క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. అతనికాలంబునకే యనేకశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అనేకభాగములుగ నేర్పడినప్పుడు పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము లాభీరులకును కాలచుర్యులకును, ప్రాగ్దక్షిణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేఱు రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణామండలములోని బేతవోలు (జగ్గయపేట) స్తూపమునందలి యొకశాసనములో "ప్రసిద్ధికెక్కిన యిక్ష్వాకువంశజుఁడును మాఢరీయొక్క పుత్రుఁడు నగు శ్రీ వీరపురుషదత్తునియొక్క ఇరు

ధ్రువ పరిపాలన సంవత్సరమున వర్షఋతువులోని యెనిమిదవపక్షమున దశమి నాఁడు మహాకాండూరు గ్రామనివాసియును కమ్మకరాష్ట్రవిషయమున నడతూరు గ్రామవాసి యగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుఁడును, ఆవేశనియు నగు సిద్ధార్థుఁడు తనతల్లి నాగలానితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుఁడు మూలశ్రీతోడను, కుమారిక నాగబంనునికతోడను, సోదరుఁడు బుద్ధనికునితోడను, వానిభార్యతోడను, సిద్ధార్థునియొక్క కొమారితతోడను, వేలగిరి గ్రామమునం దుండిన రక్తబంధువులతోడను, మిత్త్రులతోడను, గలసి బుద్ధుని చైత్యముయొక్క ప్రాగ్ద్వారము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క క్షేమము నిమిత్తము ఆయక స్తంభముల నైదింటిని నియమించి దానముచేసె" నని చెప్పఁబడియున్నది.¹ ఈశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడిన యిక్ష్వాకువంశుఁడైన శ్రీపురుషదత్తుఁడు ఆంధ్రచక్రవర్తి [illegible] యనంతర మీదేశ మాక్రమించుకొని పరిపాలించిన పల్లవరాజని యూహింపవచ్చును.

అనుమకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుఁడై స్వేచ్ఛావిహారము సల్పుచుండిన కిరాతుఁడొకండు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటికి నిరువదియోజనములదూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీమధ్యప్రదేశమున పరాక్రమంబున ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన ముదిగొండకు నీశానభాగమునఁ గ్రోశత్రయదూరంబున నుండెడి హనుమాద్రికడకు వచ్చి యచట నొక గ్రామమును నిర్మించి నివసించుచుండెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్రిపై నొకదుర్గమును నిర్మాణముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి 'ఎఱుకదేవరాజు' అనుపేరితోఁ బ్రజాపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి 'అనుముఁడు, కొండఁడు,' అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువురపేరిట నారాజధానినగరమునకు 'అనుమకొండ' అను నభిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వులదూరమున కొండఁడు తనపేరిటఁ గొండపర్తి యను గ్రామమును గట్టించెనట! ఎఱుకదేవరాజు పిదప వానికొడుకు లిరువురును, తరువాత

1. Burgess Amaravati & Jaggayyapeta Stupas P. ...

"నాగఁడు, గార్గేయుఁడు' ననువార లిరువురు నాగేశులు ౧౫౦ సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసిరని స్థానికచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ రాజకుల పరిపాలనకాలముననే జైను లనేకు లిచ్చటికివచ్చి నివాసములు కట్టుకొనిరి. పద్మాక్షీదేవియాలయమున్న కొండపైని జైనశిలావిగ్రహముల నెలకొల్పిరి. సిద్ధులకుఁ బార్వతీపరమేశ్వరులు ప్రత్యక్షమైనస్థలము గనుక సిద్ధాశ్రమంబని ప్రసిద్ధిగాంచిన యీ శైవక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీప్రదేశము జైనక్షేత్రముగనే యుండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁబడినట్లు గాకతిప్రోలరాజశాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది.[1]

సోమదేవరాజు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను జంద్రవంశపు రాజు లీదేశమునుగొంచి రాజ్యమును బరిపాలించినట్లుగఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశమునఁ బాండవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు ననునిరువురు భూపాలురు పుట్టిరి. వారిలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడును, సోమేంద్రునకు ఉత్తుంగభుజుఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేకరాజులను జయించి రాజరాజబిరుదమునుబడసి కీర్తిప్రతిష్ఠలను గాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁడనుకుమారుఁడు పుట్టి నందగిరియను దుర్గము గట్టి దాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని భూపరిపాలనము చేసెను. ఇతని సూరయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనీతులను దెలుపుచుండెను. నందుని భార్య భానుమతిదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభార మంతయును మంత్రివరునకు నొప్పగించి శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునదేవుని సేవించి సిద్ధోపదేశమును బొంది యొకబిలములోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట తపస్సుచేయుచుండిన యొక యోగిని వాని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి వానికి ఖడ్గఘుటిక

1. Epigraphia Indica. Vol. IX. Page 256.

ములను నానాభోగములను బ్రసాదించెనఁట! అంతట నందుఁడు నానాయా
గములచే జనార్దనస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగెనఁట! ఆస్వామి నందునిఁ
బోనీక నిలిపి నృసింహస్వరూపంబు దాల్చి ప్రత్యక్షంబైనంత నందుఁడును
జెక్కుచెదరక నిలిచియుండ స్వామి సంతోషించి శస్త్రములొసంగి పొమ్మ
నఁగా సెలవుగైకొని యతండు కాంచీపురమున కేఁగి చోళేంద్రునికొమార్తను
వివాహము చేసికొని యటనుండి రామేశ్వరమున కేఁగి ధనుష్కోటిలో స్నాన
ము చేసి నందపురమునకు వచ్చేసి యథావిధిగా జనమనోరంజకం బగునట్టుల
రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఈనందమహారాజునకు విజయ
పాలుఁ డను రాజు జనియించెనఁట! విజయపాలునకు యశస్కాయుం డయిన
సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుఁడై పరాక్రమవంతుఁడై
దేవబ్రాహ్మణభక్తిపరుఁడై కందారమను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని
బ్రాహ్మణులకనేకాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇంతియగాక
మంత్రిశాలలును, ధర్మశాలలును, మొదలగు ప్రదేశములలో అసంఖ్యాకము
లయిన యాత్రికులమందలను జేర్చి వారిపోషకత్వమునకై అధికారులను గొందఱ
ను నియమించి విశేష ధర్మశ్రద్ధతోఁ బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తివచ్చుట.

ఈ సోమదేవభూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జారులవలన విని కటక
పురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని నైశ్వర్యమును జూరఁ గొనవలయు
నని బహుళసైన్యసమేతుఁడై కందారముపై దండెత్తివచ్చి గోదావరీప్రాంత
ప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబులం బొదివి గోపాలుర నదలించి మంద
లను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంరక్షణార్థము నిలుపఁబడిన వీరభట
వర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధ
మున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కందారంబునకుం జని "ఓ రాజ
దేవేంద్రా! కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీ
చక్రము సంచలించునట్లుగా సముద్ధాంతంబులై గ్రక్కున నేతెంచి మన

పశుగణంబుల ముట్టికొని రక్షకభటవర్గమును మున్నాడి పోవుచున్నవి.
అని బల్లహుని దగ్గ్రయమును గూర్చి చెప్పి పెట్టుకొనగా నతఁడు కోపోద్ది
పితుఁడై సైన్యంబులం గూర్చికొని సమరోన్ముఖుఁడై ఆటవికులవెంబడి
కొనిపోయి శత్రుపురదుర్గమును ముట్టడించి బల్లహునితో నాలుగేండ్ల
వఱకుఁ బోరాడుచునే యుండెను. ఆదటను సోమదేవుని సైన్యంబులు శత్రు
శరపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుటను బల్లహుని సైన్యం
బులు దుర్గమును విడిచి వానిని దఱిమి కొట్టెను. ఇట్లు వెనుక కొంతకాలము
వఱకు సోమదేవుఁడును బల్లహుఁడును బోరాడుచుండి కొకప్పుడు బల్లహుఁ
డును, మఱి యొకప్పుడు సోమదేవుఁడును విజయము గాంచుచుండిరి. కడ
పట బల్లహునితోఁ బోరాటమును విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు కందారంబునుండి
వెడలక యుండెను. ఒకనాఁడు సోమదేవరాజు తన శత్రుఁడయిన బల్లహుఁడు
ప్రబలుఁడై యుండుటయు, తనకుఁ బుత్రసంతానము లేకుండుటయుఁ దల
పోసి అమాత్యపురోహితబంధువర్గమును రావించి తన దుఃఖమునకుఁ గారణ
మును దెలిపి సంతానము గలుగుమార్గ మెట్లని వారల నడిగెను. అంతటఁ
బురోహితులు పుత్త్రకామేష్టియాగము నాదరింపవలయు నని బోధించిరి.
పిమ్మట సోమదేవరాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి సహితముగాఁ గొని
ద్విజవర్యుల తోడ్పాటుతో యథావిధిఁ బుత్త్రకామేష్టి యాగమును జేసి
భూరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాహ్మణోత్తములను బూజించెను.
మఱికొంతకాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును దాల్చెను. శత్రుసంహారము
కొఱకుఁ బుత్త్రకామేష్టిని యొనరించి సోమదేవుఁడు పుత్త్రునిఁ బడయను
న్నాఁ డని బల్లహుఁడు విని భయాకంపితుఁడై రాణితోఁ గూడ రాజును బట్టు
కొనవలయునని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్థానభేరి మ్రోగించి గజ తురగ
స్యందన పదాతి వర్గములతో వెడలివచ్చి కందారంబును ముట్టడించెను. మహావీరుఁ
డైన సోమదేవరాజును వెనువెంటనే శత్రువులను దాఁకి యారువది దిన
ములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆ యుద్ధమున సోమదేవరాజు వీర
స్వర్గమును గాంచెను. దుఃఖకరమైన యీ వృత్తాంతమును సిరియాలదేవి విని

శోకసంతప్తచిత్తయై ధన కనక వస్తు వాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు దానము చేసి శాత్రవు లంతఃపురము నాక్రమించుకొనకముందే కోటవిడిచి యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుకదేవరాజు వంశమున జనించిన మఱియొక యెఱుకదేవరాజును శరణు చొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని సైన్యము నెల రోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు కందారము నాక్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతునితో విరోధమువలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణమును విడిచి పొమ్మని యెఱుకదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, షట్కర్మ నిరతుఁడును, దయా దాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుం బోయి రక్షింపు మని యతని పాదములపైఁ బడియెను. ఆ బ్రాహ్మణోత్తముఁ డామెను లేవనెత్తి యామె వలన వృత్తాంతమును విని జాలినొంది 'ఓ సాధ్వీ! నీకు భయం బావంతయును లేదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించుగాక ! మద్గృహంబున నివసించి యుండుము.' అని అభయహస్త మొసంగెను. అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షితముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సంతోషించి యాతని కనుకూలురై యీ వృత్తాంతము నంతయు నితరు లెఱుంగకుండఁ బరమగోప్యముగా నుంచిరి. అట కందారంబున నున్న సామంతు లందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి. కటకవల్లభుఁడు తన పంతంబు సాగెనని విజృంభించి దయాధర్మ శూన్యుఁడై కోటలు ద్రవ్వి వాటములు విఱిచి మేడలు గూల్చి యంతఃపురమును నేల మట్టముగావించి సిరియాలదేవికై యిల్లిల్లు వెదకి సందుగొందులఁ బరికించి యెందునుంగానక బరితపించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాఱిపోవుట తెలియవచ్చెను. అంతట నతఁడు మంత్రిసేనాసమేతుఁడై పోయి అనుమకొండను ముట్టడించెను. ఎఱుకదేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ దనకోశాధిపతుల రావించి మంత్రివర్గముతోడ నాలోచించుచుండెను.

బల్లహుని రాయబారులు వచ్చి "నీకు బలవద్విరోధంబు శ్రేయస్కరంబు గాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము." అని తెలుపఁ జెప్పిరి. అందునకు తెలుఁగుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! మాకు బలవద్విరోధంబుతోఁ బనిలేదు. సిరియాలదేవి యీపట్టణమున నున్నదని మీకు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగా వచ్చి యిల్లిల్లు వెదకి చూచుకొనవచ్చును; మా యభ్యంతర మింతమాత్రము లేదు గాని, మీరు మాత్రము నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపవలయును గాని యాయుధపాణులై రారాదు; మీ రాశపడిన కన్యయు నష్టము గాదు; మాయొద్ద సిరియాలదేవి గాన్పించినయెడల మీరు గొనిపోవుటకు నేను సమ్మతుఁడనై యున్నాను" అని విస్పష్టముగాఁ దెలుప, వారలు పోయి యావృత్తాంతమును బల్లహునకు విన్నవింపఁగా నతఁడు విస్మితుఁడై వర్ణాశ్రమవిధంబునకు భంగము గలుగకుండఁ జాతుర్వర్ణ్యము వారిని వెదుకఁ బంపెను. సిరియాలదేవిని గనుఁగొని తెచ్చినవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెద నని వాగ్దానము చేసెను. వారు పల్లరును బోయి పలుకన్నులతోఁ బట్టణమంతయుఁ బరిశోధించి యెందును గానియెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానుపింపకయుండెను. అప్పుడొక ధూర్తబ్రాహ్మణుఁడు రాజువలనఁ దనకు విశేష బహుమానములు లభించు నని మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యొకవనితను మాధవశర్మ గృహంబునఁ బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్నవేషముతో నున్న సిరియాలదేవిని గాంచి యామె సుందరాకారమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యామెయే సిరియాలదేవి యని మాధవశర్మతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "సరి సరి, యామె నాపుత్రిక, నా యల్లుఁడు కాశికిం బోవుచు నీమె నిచ్చట నుంచిపోయె" నని యెంత చెప్పినను నాతఁడు వినక తనవారినిం దోడ్కొని యామెను బట్టుకొని యెలుఁగుదేవరాజు కడకుఁ గొనిపోయిరి. అంతటఁ బట్టణములోని బ్రాహ్మణు లందఱేకమై "అయ్యో! ఇది యేమి యన్యాయము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుటకంటెఁ బాపకృత్యంబు వేఱొండు గలదే? లోకములో సౌందర్యంబు క్షత్రియకాంతలకేగాని యితరులకు లేదా?

ఈసుందరి మాపుత్రిక యాటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుర్గతులు గల్గుట
సత్యము'' అని గొల్లున గోలపెట్టిరి. అంతట నెఱుకదేవరాజు బ్రాహ్మణు
లంగని యిట్లనియెను. "బ్రాహ్మణులారా! ఈమె క్షత్రియకాంత యని
వారు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగ సౌష్ఠవమును గాంచినప్పుడు నాకుఁ
గూడ నట్లే తోఁచుచున్నది'' అని చెప్పఁగా వారలు రోషమును జెంది
యామెను గొనిపోయినయెడల మేమందఱము పుత్రమిత్రకళత్ర బంధు
వర్గముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిఁ జెందెదము. మాకీర్తి త్రైలో
క్యంబునందును వ్యాపించును. ఈబ్రహ్మహత్యల పాపమును మూటకట్టుకొను
టకై బల్లహుఁడు వచ్చినవాఁడు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును
గూలిపోవు నని శపింప నుద్యుక్తులు కాఁగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ
వడంకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా!
ఇది యేమి సాహసము? మీయిష్టమైనరీతిని వర్తింతురు గాక; ఈమాధవశర్మ
మహీమాత్యుఁడు; ఇతని వంటివారి భార్యలెన్నఁ గానరారు; మేము వ్యర్థ
ముగా నీమె రాజపత్ని యని రవ్వచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపం
తము చెల్లెను. మీరు సంతోషముతో నుండవలసినది; అయిన నొక్క పరీక్ష
చేయవలసియున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుఁ బోయి యచట
నామె చేతియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపు నుద్దే
శ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తెయైన మాకు చింతయే లేదు.
ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైన యెడల నామె గర్భమున నున్న శిశు
వును రక్షించి కంఠారంబునకుఁ బట్టాభిషేకము గావింతుము. మీకెల్లరకు
నగ్రహారము లిప్పింతుము'' అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధన కనక
వస్తు వాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కోరినప్రకా
రము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున తమకొమార్తె వడ్డించిన యన్నమును భుజించు
టకుఁ దమ కేయాభ్యంతరమును లేదనియును, గర్భిణిచేతి యన్నమును భుజిం
పరా దని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లాచరింపరాదని
యును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటఁ గటక

వల్లభుఁడు చూచుచుండఁగా సిరియాలదేవిచే వృకమును లవణమును గ్రహించి భుజియించిరి. అందునకు కటకరాజు సంగపించి సిరియాలదేవిని బ్రాహ్మణులను విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గంగారంబునుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవవర్మ.

ఇక్కడ అనుమకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొక శుభముహూర్తమున నొకపురుషశిశువును బ్రసవించెను. అప్పుడు దైవజ్ఞశిఖామణులయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండ్రు మాధవవర్మగృహంబున కేతెంచి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరిశీలించి జాతకమును వ్రాసి యీ పురుషశిశువు సర్వంసహాచక్రంబునిర్వక్రరీతిఁ బరిపాలించు రాజశ్రేష్ఠుం డగు నని మాధవవర్మతోఁ బలుక నతండు నట్లాశీర్వదించెను. పిమ్మట మాధవవర్మ యాశిశువునకు జాతకర్మసంస్కారంబు నాచరించెను. ఆచిన్నవానికిఁ దండ్రియు, గురువును, దైవమును మాధవవర్మయే గనుక నతనిపేరు తన తనయునకునుఁ బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరినందున నట్లే మాధవవర్మ యని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్నవాఁడు మాధవవర్మగృహంబున దినక్రమప్రవర్ధమానుఁడై పెరుఁగుచుండఁగా నైదవయేఁట నక్షరాభ్యాసమును విధ్యుక్తముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయనాదిసంస్కారములు జరిగినవెంటఁ. మఱియుఁ బెరిఁగి పెద్దవాఁడై సద్గురుముఖంబున నెక్కుడువిద్యలను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచువచ్చెను. అతఁడు ప్రతిదినంబును అనుమకొండ పద్మాక్షిదేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామెను సేవించుచు వరప్రసాదమునుబొంది నిర్వక్రపరాక్రముండును నజేయుండునునై వర్ధిల్లుచుండెను. అతఁ డొక్కనాఁడు తనతండ్రి కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమునఁ జంపఁబడెనని విని క్రుద్ధుఁడై పగసాధింప దీక్ష వహించెను. అంతటఁ గ్రమక్రమముగా నీరాజపుత్త్రుని సమస్తశౌర్యమునుగూర్చియు, విలువిద్యాప్రౌఢిని గూర్చియు, పరాక్రమమునుగూర్చియు, విచిత్రములయిన కథ

లును పాగ ర్తలును దేశమునందంతట వ్యాపింపఁగా దేశములోని శూరులందఱు సాతనికదళేంగి కటుకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరోన్ముఖునిఁ గావించిరి. అప్పుడు మాధవవర్మ తల్లియొక్కయు, మాధవశర్మయొక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయొక్కయు ననుజ్ఞంగైకొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట నాపట్టణమేలుచున్నట్టి యెుఱుకదేవరాజును మతికొక ప్రదేశమునకుఁబంపి యనుమకొండను స్వాధీనపఱచుకొని దోర్దర్పమున నుద్ధవిడి నుక్కులముపై దండెత్తిపోయి కటుకపురిని ముట్టడించెను. కటుకపురాధీశ్వరుండును పెంటిపరాక్రమవంతుఁడే గావున జంకుచేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నద్ధుఁడై మాధవవర్మ నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్మ కటుకదుర్గమును ముప్పదిదినములు ముట్టడించి కోటలను ద్రవ్వి, కవాటంబులను విఱిచి, కుడ్యంబులు పడఁగొట్టి, పట్టణంబుఁజొచ్చి సౌధంబులను గూల్చి, సకలసైన్యంబును సమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివోయి పొరలిపాఱ సంకులసమరంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటుకవల్లభుని తలఁద్రుంచి, పట్టణంబంతయు వశముచేసికొని, కటుకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషమయిన సైన్యముతో ననుమకొండకు మహావైభవముతో వచ్చేసి, తల్లికిని మాధవశర్మకును నమస్కరించి, యాశీర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్మ దుర్మార్గులను శిక్షించుచు సన్మార్గులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబులొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు బద్మాక్షిదేవి వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నా బాలునకుఁ బద్మసేనుండని నామముంచెను. ఈమాధవశర్మ శాలివాహనశకము ౨౩౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౬౦ వది సంవత్సరము లనఁగా శాలివాహనశకము ౩౯౦ దవ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసె నని స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినది. పండ్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగిదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర పల్లవతిభూపాలుఁడు బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో సొకఱాతిపలకమీఁద వ్రాయించిన శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన గాథలలో శాలివాహనశకము ౧౧౩ వ

సంవత్సర ప్రాంతమున నొకమాధవవర్మ యనురాజు వెలసెననియు, అతనికుమారుఁడు చింతగింజల నమ్ముకొని పొట్టపోసికొనెడి యొక స్త్రీయొక్క బిడ్డను సంహరించినందున రాజు విచారించి తనకొడుకుమీఁద నేరము ఋజువైనందున న్యాయపక్షము నేపూని కొడుకునకు మరణశిక్ష విధించె ననియు, అందుపైని మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధికి సంతోషించి ప్రసన్నుఁడై కనకవర్షమును గురిపించి యాతనిపుత్త్రుని బీదరాలగు నా స్త్రీయొక్క పుత్త్రుని మరల సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్మయొక్క కీర్తిని భూమిని స్థాపితముచేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు చెప్పఁబడినవి.[1] కాఁబట్టి మాధవవర్మఖ్యాతి యప్పటికే ప్రఖ్యాతమై యున్నది. ఈమాధవవర్మచరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్మ కల్పితపురుషుఁ డని మాత్రము చెప్పవలనుగాదు. ఇత్యాది భావిపరిశోధనమునం గాని తెలుపఁబడునట్టి విషయములు కావు.

మఱికొందఱు చంద్రవంశపురాజులు.

మాధవవర్మకు పిమ్మట బ్రహ్మసేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా. శ. ౪౬౪ సంవత్సరమువఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, అటుపిమ్మట వానికొడుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౪౯౨ వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, అనంతరము వానికుమారుఁడు గోరంటి వెన్నమరాజు శా. శ. ౫౨౦ వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, తదనంతరము వానిపుత్త్రుఁడు కొండిగుండను రాజు శా. శ. ౫౪౦ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, వానితరువాత వానితనయుఁ డెఱుకుదేవరాజు బాలుఁడైనందున వానిపక్షముగా వానితల్లి కుంతలదేవి శా. శ. ౫౫౫ వఱకు ననఁగా ౧౫ సంవత్సరములును, ఆమెతరువాత నెఱుకుదేవరాజు శా. శ. ౫౭౫ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, ఎఱుకుదేవరాజునకుఁ దరువాత భువనైకమల్లుఁడు శా. శ. ౬౩౫ వఱకు ననఁగా

1. Report on Epigraphy No. 365, Public, 28th July, 18[illegible], Part [illegible], Pages 81-82, Paras 8 and 9.

౬౭ సంవత్సరములును బరిపాలనముచేసిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఈరాజులను గూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడి యుండ లేదు. ఈరాజులపరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపఁదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితోఁ బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు విజయనగరపురాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధముచేసినటులఁ జెప్పఁబడియెనుగాని యాకాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపఁబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలము వాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములు గావునఁ బైగాథలలోని విషయముల నెంతమాత్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

క్రీస్తుశకము ౫౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౭ వఱకు నిజమైన చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియుసాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములనుబట్టి యీ దేశము ౫. వ శతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, అటుపిమ్మట మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపఁబడియె నని తెలియవచ్చుచున్నది. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైన పృథ్వీవల్లభమహారాజు ౭ వ శతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును జయించెను. శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారకపాదపద్మోపజీవి నని చెప్పుకొన్న భీమరాజను నొక రాజుయొక్క యసంపూర్ణశాసన మొకటి నెరూరుఁగంటియందుఁ గానంబడుచున్నదిగావున మఱికొన్ని శాసనములనుబట్టియు నీదేశమును ౫ వ శతాబ్దమునుండి ౮ వ శతాబ్దమధ్యమువఱకు పశ్చిమచాళుక్యులును, ౧౦ దవ శతాబ్దాంతమువఱకు రాష్ట్రకూటులును, తరువాతఁ బదునొకండవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులును, అటుపిమ్మటఁ గాకతీయులు నీదేశమును బరిపాలించినటులఁ జరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

అయిదవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యనిర్మాణము.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమ భాగమును జయించి పరిపాలించుచుండినది మొదలుకొని మాధవవర్మ వంశజులయిన వారు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి పరిపాలనము సేయుచుండిరని యూహింపవలయునే గాని వారలు స్వతంత్ర పరిపాలనము సేయుచుండిరని యెంతమాత్రము దలంప సాధ్యముగానిపింపదు. ఏది యెట్లున్నను పదునొకండవ శతాబ్దమునందు త్రిలింగ దేశములోని పశ్చిమభాగము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల స్వాధీనమున నుండెననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుడు శాలివాహనశకము ౯౯౮ నళ సంవత్సరము దనగా క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడై శా. శ. ౧౦౪౮ పరాభవసంవత్సరము వఱకు నగగా క్రీ. శ. ౧౧౨౬ వఱకు అవక్రపరాక్రముడై ప్రజాపరిపాలనము చేసెను. ఈ త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని కర్ణాటభాషాశాసనములు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమభాగమునం దనేకములు గానంబడుచున్నవి. అప్పుడీభాగమంతయు వివిధభాగములుగ నేర్పడి వేర్వేరు మండలాధిపతులచే బరిపాలనము సేయంబడుచుండెను. ఆమండలాధిపతులలో గాకతీయులొకరుగా నుండిరి. వీరు మొదట వీరులుగానుండి మహారాజులకడ నధికార పదవులను సంపాదించి మండలాధిపతులై చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతులు మంత్రులునై వారలకు గప్పములు చెల్లించుచు గొంతకాలము గడపి క్రమక్రమముగా

వంగులతోగు శ్రీదుర్గల నగను-శిఖరంబు.

బలవంతులై వారల యధికారమును బోఁద్రోచి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యసంస్థా
పకులై వన్నెయు వాసియుఁ గాంచి యించుమించుగా మూఁడుశతాబ్దములు
పరిపాలనముచేసి శాశ్వతయశంబు గాంచిరి. ఈ ప్రభువులు కాకతి యను దేవ
తను గొల్చుచుండువారు గావున వీరికిఁ గాకతీయు లనుపేరు గలిగినట్లు
గానంబడుచున్నది. కాకతి యను నామము దుర్గయొక్క నామాంతర మని
మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాదసూరి గారిపుత్త్రుండగు కుమార
స్వామిసోమయాజి గారిచేఁ జెప్పఁబడియెను గాని కాకతీయులపూర్వులు
జైనమతావలంబకు లగుటచేతఁ గాకతి యనునది జైనదేవతలలో నొకదాని
నామముగా నూహింపఁగలయును.

కాకతీయులు సూర్యవంశజులు.

కాకతీయులు చంద్రవంశజులనియు మాధవవర్మ సంతతివారనియు
స్థానిక చరిత్రమునందును, కాసె సర్వప్ప ప్రణీత మగు సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను
నామాంతరముగల ప్రతాపచరిత్రమునందును, దీనిని బట్టి కూచిమంచి జగ్గ
కవిచే వ్రాయఁబడిన సోమదేవరాజీయమునందును వ్రాయఁబడియెను గాని
కాకతీయులు సూర్యవంశజులయినటులఁ గాకతీయుల శాసనములం బట్టియే
తెలియుచున్నది. కాకతి ప్రోలరాజు శాసనములందుఁ గాని, మొదటి ప్రతాప
రుద్రుని శాసనములందుఁ గాని సూర్య చంద్ర వంశముల ప్రశంస లేకపోయినను
గణపతిచక్రవర్తి కాలము నాఁటి శాసనములయందుఁ గాకతీయులు సూర్యవంశజు
లని చెప్పఁబడిరి. వారి పూర్వులలో ఇక్ష్వాకువు, రఘువు, రాముఁడు మొద
లగు వారి నామములు పేర్కొనంబడినవి. ప్రతాపరుద్రీయ మనునలంకార
శాస్త్రమును రచించినవిద్యానాథమహాకవి సూర్యవంశమని కాని చంద్రవంశమని
కాని చెప్పక "అక్షార్కేందుకులప్రశస్తిముపజదప్యం కాకతీయాన్వయమ్" అని
కించి సరిపెట్టుకొనిన కాకతీయాన్వయ మని చెప్పియున్నాఁడు. శ్రీదేవ్యాభాగవ
తపురాణమునందు క్షత్రియుల చరిత్రమునఁ జంద్రవంశమునఁ గ్రమరాజు
జనించెననియు, ఆతని సంతతివారు క్షత్రియులరనియు, ఆక్రమరాజవంశముననే

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించెననియు నత్యద్భుతముగా వ్రాయంబడినది గాని, యది కల్పితగ్రంథమగుటచేత విశ్వసింపఁదగినది కాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి శాసనములలో సూర్యవంశపురాజులను పేర్కొనుచు వారల వంశమునందు కరికాలచోడుఁడును, వానివంశమునందుఁ గాకతీయులును జనించిరని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడియుండఁగా క్రమనాయకుల చరిత్రములోని గాథ యెట్లు విశ్వసింపఁదగినదో యంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.

దుర్జయ కులము.

ఆగణపతిదేవరాయని శాసనములయందే సూర్యవంశమున మనువు,* అతని వంశమున నిక్ష్వాకువు, అతని వంశమున రఘువు, అతని వంశమున దాశరథి, అతని వంశమునఁ గరికాలచోడుఁడు అతని వంశమున దుర్జయుఁడు, అతని వంశమునఁ ద్రిభువనమల్ల కాకతిబేతరాజును జనించెననియును; దుర్జయుఁడు కాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడనియును చెప్పఁబడియున్నది. కొంతకాలము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి గుంటూరు, కృష్ణా మండలములలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండిన రాజులు కొందఱు తాము దుర్జయవంశస్థులమని వ్యవహరించిరి. బుద్ధవర్మ సంతతివాఁడై శూద్రులయిన వెలనాటి చోడులతోఁ సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగియుండిన కొండపడుమటి బుద్ధరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని విక్రమచోడునకును సామంతుఁడుగ నుండిన మహామండలేశ్వర నంబయరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగనుండి గుడిమెట్ట రాజధానిగా నతవాటిసీమను బరిపాలించిన చాగిపోతరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. మఱియు దుర్జయకులస్థులమని చెప్పుకొన్నవారనేకులు గలరు.

కాకతీయులు మొదట నెక్కడ నివాసము చేసినవారు.

కాకతీయులు కేవలము బాహుబలమువలన రాజ్యాధికారము వహించి జనరంజకముగాఁ బరిపాలనముచేసిన మహారాజులయినందున శక్తి కల్గి

తెగలోని నామమాత్ర క్షత్త్రియులుగాని క్షత్త్రియజాత్యుచిత యజ్ఞోప వీతాదిచిహ్నములు ధరియించి వేదాధ్యయన వైదికకర్మాచరణాదు లొనరించు ఆర్యక్షత్త్రియులుగాఁ గనుపట్టరు. దుర్జయకులస్థులు తాము విష్ణుపాదోద్భవులమనియుఁ జతుర్థాన్వయులమనియుఁ దమ తమ శాసనములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనియున్నారు. కాకతీయులును దుర్జయవంశజు లని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమునాఁటి శాసనములందు జెప్పఁబడియుండుటంజేసి వీరును విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియు నూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఈయూహను బలపఱచునట్టి సహేతుకములైన ప్రబల ప్రమాణము లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. విష్ణుపాదసంభవుల మనియును జతుర్థాన్వయులమనియును జెప్పుకొన్న కమ్మనాఁటి రాజుల (కమ్మవారి)తో సంబంధబాంధవ్యములు గలిగి యుండెను. కాకతీయమహాదేవరాజు పుత్త్రికయు, గణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువు నగు మైలాంబిక యను మైలమ్మను, చతుర్థవంశసంజాతుఁడును నతవాటివిషయాధీశ్వరుండును నగు బుద్ధరాజకొడుకు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[1] ఈమహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుకొమార్తె యగు బయ్యమాంబ యను బయ్యలమహాదేవిని చతుర్థవంశసంభూతుఁడును, ధనంజయగోత్రుఁడును, శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును, రెండవ భీమరాజపుత్త్రుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు కోతరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[2] మఱియు కేశరాజుతల్లి యైన సబ్బమదేవి చతుర్థాన్వయసంభవుఁ డయిన వెలనాఁటి వీరరాజేంద్రచోడరాజపుత్త్రికయు, మూఁడవగొంకరాజునకుఁ దోఁబుట్టువు నై యుండెను.[3] ఈసబ్బమదేవిఁ బెండ్లియైన వెలనాటివీరరాజేంద్రచోడమహారాజు బుద్ధవర్మవంశోద్ధారకుఁడును, దుర్జయకులాభరణుఁడును, చతుర్థాన్వయసంజాతుఁడు నగు కొండ

1. The Annual Report on Epigraphy for 1905, No. 204; Epigraphica Indica Vol. VI. p. 159, line 8.
2. Ibid, Inscription of Bayyamamba.
3. Ibid, Vol. III, page 148.

పడమటి బుద్ధరాజు తోఁబుట్టువయిన యాకాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ
యాకాంబిక పుత్త్రుఁడగు వెలనాటిచోళులలోఁ దొంగచోడ గాంగేయగొంకరాజు
పైఁజెప్పిన బుద్ధరాజువంశమున జనించిన జయాంబికను వివాహ మయ్యెను.[1]
శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తన ద్వితీయపుత్త్రి
యైన గణపాంబను శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును ధనంజయగోత్రుఁడును
చతుర్థకులజుండును మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజు మనుమఁడును మహా
మండలేశ్వర రుద్రరాజుకుమారుండును నైన మహామండలేశ్వర కోటబేతరా
జున కిచ్చి మహావైభవముతో వివాహమును జేసెను.[2] కాకతీయు లెట్లు
చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన కమ్మవారితో సంబంధబాంధవ్యములు గలిగి
యుండుటచేత వీరును చతుర్థాన్వయసంభవులే యని నిశ్చయింపక తప్పదు.
మఱియును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి [illegible] క్రీ. శ. ౧౩౧౨
సంవత్సరమునఁ గడపమండలములోని చెన్నూరిగ్రామమునకు దక్షిణమున
నాగనాథుని దేవాలయముకడ వ్రాయించిన యొకదానశాసనములో [illegible]
నామమునకు "రెడ్డి" యనుపదము చేర్పఁబడియుండుటచేత వీరు మొట్టమొదట
రెడ్డితెగలోనివారుగానే యుండి కమ్మవారితో సంబంధములుచేసి కమ్మవా
రయి రని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇప్పటివలెఁ గాక యాకాలము
నందు శూద్రులలో భేదము లంతగాఁ బాటింపఁబడకుండెను గావున కాక
తీయులపరిపాలనమునందును తరువాతను ఏ భేదము లభివృద్ధి గాకుండుటయే
గాక కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించుటకుఁ గారణములుగూడ నయ్యెను. ఈ
విషయము లన్నియు సవిస్తరముగ రాఁబోవు ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును.

త్రిభువనమల్ల కాకతి బేతరాజు.

కాకతీయులు సూర్యవంశపురాజు లని యొక్క గణపతిదేవచక్రవర్తి
శాసనములయందుమాత్రము పేర్కొనఁబడియెను గాని యంతకుఁ బూర్వము

---

1. No. 26 T. Sancavolu Inscription of Buddharaja.
2. Epigraphia Indica Vol. III, page 94.

నశాసనమునందును గాకతీయులు తాము సూర్యవంశజులమనికాని చంద్రవంశ
జులమనికాని వ్రాసికొని యుండలేదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునికిఁ బూర్వపు
శాసనములలో దుర్జయుఁడు వారి పూర్వులలోనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండ
లేదు. మఱియును గణపతిదేవరాయనికాలమునాఁటి పాఖాలశాసనములోఁ
గలికాలచోడుఁ డీకాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పఁబడినదిగాని యీశాస
నము కేవలము గణపతిదేవునిశాసనముగాక యతనిసేనాధిపతి యగు బయ్యన
నాయకునిపుత్త్రుఁడగు జగదాళముమ్మడినాయకునిశాసన మగుటవలన నందలి
సంబంధము లంతగాఁ బాటింపఁబడఁదగినవి కావు. కాకతీయగణపతిరాజు చక్ర
వర్తిపదమును వహించినతరువాత నాతని ఘనత నిరూపించుటకై యతఁడు
సూర్యవంశజుం డని కల్పింపఁబడ శ్లాఘింపఁబడినది. విద్యానాథమహాకవి తన
ప్రతాపరుద్రీయమునఁ గాకతీయులను సూర్యవంశపురాజులనికాని చంద్ర
వంశపురాజులనికాని వర్ణింపక రెంటి నతిశయించినవారని వర్ణించుటయు,
తనను సూర్యవంశజుని చెప్పుకొనిన గణపతిచక్రవర్తి చతుర్థాన్వయులతోడ
సంబంధము చేసియుండుటయు, పైవర్ణనలన్నియు నతిశయోక్తులని చేసూల్పఁ
జాటుచున్నవి. కాకతీయులచరిత్రమునందు మొట్టమొదటఁ బేర్కొనఁబడఁద
గినవాఁడు త్రిభువనమల్లకాకతిబేతరాజు. గుంటూరుమండలములోని పేబ్రోలు
శాసనమునం దొక దానిలో బేతరాజు దుర్జయుని తరువాతఁ బేర్కొనఁబడి
యెను. నైజాము రాష్ట్రములోని పాఖాలశాసనములో దుర్జయుఁడు ప్రోల
రాజారింద్రయని వ్రాయఁబడినది. కాకతీయవంశస్థుఁడుండలి చెప్పను విడఁ
దీయుటకు కొకసాధనము గలదు. కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క గుంటూరు
మండలములోని మోటుపల్లి శాసనములోఁ గాకతీయవంశవృక్షము వ్రాయఁ
బడినది. అందు సూర్యుఁడుమొదలుకొని గణపతిదేవునివఱకును గల రాజులు
పేర్కొనఁబడి దుర్జయునకును త్రిభువనమల్లబేతరాజునకును నడుమ మొదటి
ప్రోలరాజని యొక క్షేత్రనాయకునిగూడ నెంచఁబడినది. పాఖాలశాసన మునం
దీప్రోలరాజు దుర్జయునికొడుకని చెప్పి యతనివంశమున రుద్రదేవుఁడు జనించె
నని వర్ణింపఁబడియున్నది గాని రుద్రదేవుఁడు ప్రోలరాజుకొడు కని నుడివి

యుండలేదు. చేబ్రోలుశాసనములో దుర్జయుని తెనుగాతి బేతిరాజు పేర్కొనఁబడి యుండెను. వీనినన్నిటిని పరిశీలించిచూడఁగా నిక్రిందివిధముగఁ గాకతీయవంశావళిని చేర్కొనవచ్చును. దుర్జయుని తెనుగాతి కాకతీయవంశమునందు మొదటి ప్రోలరాజు జనించెను. ఇతఁడు కేసరి యనునొక గొప్పచెఱువును త్రవ్వించెను. ఇతనికిఁ ద్రిభువనమల్లబేతరాజు జనించెను. త్రిభువనమల్లుఁ డనునది బేతరాజునకు బిరుదనామము. ఈబేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమునం దొక చిన్నభాగమున కధిపతిగను యుండి చాళుక్యాభరణుండును, సత్యాశ్రయకులతిలకుండును, సమస్తభువనాశ్రయ శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారక బిరుదాంకితుండును నైన యాఱవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువనమల్లదేవుఁడను విక్రమాదిత్యుని బిరుదనామమును తానును వహించెను. ఈబేతరాజునకు వైజదండాధినాథుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈదండనాథుని కీమంత్రిపదవి వంశక్రమానుగతముగా లభించెను. ఈమహాప్రధాని తన ప్రభు వయిన మహామండలేశ్వర కాకతిబేతరాజును గొనిపోయి శ్రీత్రిభువనమల్లదేవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తిఁ బ్రార్థించి యాచక్రవర్తి సామంతమండలేశ్వరుఁడుగ నుండి సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించు నట్లుగ నియోగింపఁజేసెను.[1] అనుమకొండ రాజధానిగం జేసికొని మహామండలేశ్వర కాకతిబేతరాజు వైజదండాధినాథుఁడు మహాప్రధానిగ సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలనముచేసి ప్రసిద్ధిగాంచెను.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైనయాఱవవిక్రమాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬వఱకు రాజ్యభారమును నిర్వహించినవాఁడు గావున నతని సామంతమాండలికుఁ డయిన బేతరాజు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందు నాంధ్రదేశములోని సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు జైనమతాభిమానియై జైనులను బోషించెను. మఱియు నితఁడు కాక

1. క్రీ. శ. ౧౦౯౧ వ సంవత్సరమునఁ బబ్బిమగాంగుఁ డయిన ...చేఁ బాలింపఁ బడిన సబ్బిమండల మిదిగాదని తోఁచుచున్నది. అది ధారావర్షమండలములోని ...లోని సబ్బి యనుగ్రామమును బట్టి యేర్పడి యుండవచ్చును.

యను జైనదేవతను బూజించుటచే నీతని సంతతివారికెల్లరకును కాకతీయులను పేరు గలిగినది. ఇంతకంటె నీతనిగూర్చి చెప్పఁగలిగినది మఱియేమియును గానరాదు.

మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు

మహామండలేశ్వర కాకతి బేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డతనికుమారుఁ డైనప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డయిన మహాశూరుఁడు. ఈమహాశూరుఁడు తండ్రిమరణానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు నాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలికుఁడై యాతనిమహాప్రధానులలో నొకఁడుగానుండి యాచక్రవర్తి లోకాంతరగతుఁ డైన పిమ్మట స్వతంత్రుఁడై త్రిలింగసామ్రాజ్యము నిర్మించుటకై పునాదులు వేయుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని శాసన మొకటి యనుమకొండలోని పద్మాక్షిదేవాలయమునఁ గానంబడుచున్నది.[1] ఈశాసనమును బట్టి మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజుచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాకతి ప్రోలరాజుశాసనమునందు మొదట త్రిమూర్తు లయిన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులలో నెవ్వరిని స్తుతింపక శ్రీమజ్జినేంద్రుని మాత్రమే స్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబి యని స్పష్టముగఁ బోధపడుచున్నది. ఇతఁడుమాత్రమే గాక యీప్రోలరాజు మంత్రి యైన బేతనప్రెగ్గడయు నతని భార్యయు జైనమతావలంబకులనికూడ తేటపడుచున్నది. ఈబేతనప్రెగ్గడ కాకతిబేతరాజుమంత్రి యైన వైజదండాధినాథునకు యాకమాంబయందు జనించినవాఁడు.

పద్మాక్షిదేవి యాలయము

నైజామురాష్ట్రములోని హనుమకొండకు దక్షిణభాగమునం దున్న యొకచిన్నకొండపైని పద్మాక్షిదేవియాలయము నిర్మింపఁబడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవతాలయమునకెడమను జైనవిగ్రహములు గలవు. ఈయాలయ

1. Epigraphia Indica, Vol. ix. Page 256. No. 35

స్తంభముమీఁదనే పైనిజెప్పఁబడిన ప్రోలరాజుశాసనము గలదు. వీనినన్నిటిని బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేతనే ప్రతిష్ఠింపఁబడినదిగాఁ దోఁచుచున్నది. ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన పద్మప్రభుఁడే జైనపురాణగాథలలోఁ వక్కాణింపఁబడిన యిరువదినల్వురు శాసనమహాదేవులలో నొక్కఁడై యుండవలయును. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరుని శాసనదేవతయైన యంబిక ఉగ్గ యొక్కఁడు యొక్క ప్రతిరూపమని భావింపఁబడుచున్నది. అట్లే పద్మావతి పార్శ్వనాథునియొక్కఁడు శాసనదేవిగ నున్నది. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రి యైన బేతనప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ యనుశాఁడు పైని యాలయమునఁ గన్నడములో "కడలాలయ" మనియెడి యంబికను పద్మావతి గాఁ బ్రతిష్ఠించియుండ వచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునం దుండెడి ప్రేమచేతను భక్తిచేతను బుణ్యముకొఱకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని (వసతిని) బేతనప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ నిర్మించె నని పైశాసనమునందే చెప్పఁబడినది. మైలమ్మ తండ్రి యగు బేతనప్రెగ్గడ తనస్వగ్రామమునందుఁ బది దేవాలయములను నిర్మించె ననికూడ వ్రాయఁబడినది. ఈమైలమ్మచే నిర్మింపఁబడిన కడలాలయమునకు చాళుక్యవిక్రమసంవత్సరము ౪౨ హేవిలంబిసంవత్సర పుష్యబహుళ ౩౦ సోమవారమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౭వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪వ తేదిని శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట నామెభర్త యైన బేతనప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన చెఱువుక్రిందను పాడుగపాలము రెండుమర్తరులను ఆచెఱువునకుఁ బడమటి ప్రక్కను నల్లరేగడిపాలము నాలుగుమర్తరులను బీటిపొల మాఱుమర్తరులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి పైశాసనమును వ్రాయించెను. మఱియు నీశాసనమునందే శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేళరాజు కూచికెఱెచెఱువుకట్టక్రింద కొన్ని మర్తరు పాడుపాలమును దానికి సామీప్యమునఁ బదిమర్తరుల తూర్పుభూమిని దానముచేసినట్టుల వ్రాయఁబడినది. ఈమండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాతరవర్మకుమారుఁడు

1. Dr. Burgess Archeological Survey of Western India Vol. V. Page 45 F and Page 46, note 2.

జనించినవాఁడని వ్రాయఁబడినది. మాధవవర్మగారు పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునకే ప్రచారమునం దుండెనని యీశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములనుబొందిన యీజైనాలయమును అనుమకొండ బ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని దుర్గయొక్క నామాంతర మని నమ్మి పద్మాక్షీదేవి యనుపేరితో నర్చనాదికము జరుపుచున్నారు. ఈయాలయము జైనులనుండి బ్రాహ్మణులస్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో తెలియరాదు. ఇయ్యది మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలముననో గణపతిదేవచక్రవర్తికాలముననో బ్రాహ్మణుల యధీనమై యుండును. ఈశాసనమునుబట్టి యీపద్మాక్షియాలయము మాధవవర్మకాలమునుండియు శైవబ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెననిగాని, ఈపద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదముననే సోమదేవరాజు మాధవవర్మ మొదలు గాఁగల చంద్రవంశపు రాజులు పరరాజులను జయించి రాజ్యమేలినారని గాని విశ్వసింపరాదు.

ప్రోలరాజు తైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతిప్రోలరాజు పుత్త్రుఁడైన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని యనుమకొండశాసనములో చాళుక్యచూడామణియైన తైలపదేవునితో యుద్ధముచేసి రణములో బంధించి భక్తునియుండెడి యనురాగముచేత విడిచిపుచ్చెనని యీ క్రిందిశ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

"హస్త్యారోహణకర్మకర్మఠగతిం చాళుక్యచూడామణిం
శశ్వద్యుద్ధనిబద్ధగర్వగరిమతిం యుద్ధే బబంధ క్షణాత్
శ్రీమత్తైలపదేవ మంబుదనిభ స్తంబేరమస్థం క్షణాత్
ప్రఖ్యాతోరిపుకంఠఖండనవిధా భక్త్యానురాగా జ్జహౌ."

ఈశ్లోకమునం దేర్కొనఁబడిన తైలపదేవుఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి కుంతలదేశమును బరిపాలించిన తైలపదేవచక్రవర్తిగారి యాపశ్చిమచాళుక్యకుటుంబమున జనించిన మఱియొక తైలపదేవుఁడై యుండవలయును. ఎందుచేత ననఁ దైలపదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౧౬౨ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగా శాసనాదిదృష్టాంతములు గనంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౬౪వ సంవత్సరములో

వ్రాయంబడిన యీ యనుమకొండశాసనములోని రుద్రదేవుని వలనఁ గల
భీతిచేత మరణము నొందె నని చెప్పఁబడియుండు. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుచే
జయింపఁబడినట్టియుఁ రుద్రదేవునిచేఁ జంపఁబడినట్టియుఁ దైలపదేవుఁడు
పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన మూఁడవ తైలపదేవుఁడు కాఁడనుట స్పష్టము.
ఈ తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతియు బనవాసిమండలమున
కధిపతి యైన తైలపదేవుఁడై యుండు నని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని
పై శ్లోకమునందు తైలపదేవుఁడు చాళుక్యభూమీశుఁడని పేర్కొనంబడి
యుండుటచేతను సేనాపతియైన తైలపదేవుఁడు కాఁడని చెప్పుచున్న
వారివాద మంతగా విశ్వసింపఁ దగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు పశ్చిమ
చాళుక్యచక్రవర్తులకు సమీపబంధువై సామంతుఁడుగ నుండిన వాఁడుగ
నుండవలయును. ఇత్యాది భావపరిశోధనమునం జేయుచున్నాను.[1]

ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.

ప్రోలరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతియైన గోవిందరాజు
ను జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవునిశాసనములోని యీ క్రింది
శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

“ రూకుంశోరిపతేరకుంతపరశు శ్లిష్టాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాత నిపాతనైకచటుగం గోవిందరాజాహ్వయం
బద్ధ్వాముచ్య తదోదయాన్నతిభృతా రాజ్యం దదౌ ఏలయా
లుంఠాకో విషయస్య తస్య సముతః సద్యోఽదిదాగుతః.”

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు గణపతిదేవచక్రవర్తి గణపే
శ్వరశాసనమునందు గోవిందదండేశుఁ డని వర్ణింపఁబడియుండు. ఇతఁడు
పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యుని సేనాధిపతి యైన

1. ఈ తైలపదేవుఁడు త్రిభువనమల్లుని కుమారుఁడనియు, అతనిశాసనములం దొకదానిలో ప్రోల రాజును జయించెనని చెప్పఁబడి యున్నదనియు, అతఁడు రాజ్యాధికారమును వహింపలేదనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు.

యనంతపాలుని సోదరపుత్త్రుఁడని అబ్బలూరుశాసనములవలనఁ దెలియు చున్నది. ఈగోవిందదండనాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౩౬-౩౭ సంవత్సరప్రాంత మున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లిసీమను బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గంద నూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకశాసనములలో నొకదాని వలనఁ బక్కాఁగాఁ దెలియుచున్నది. అం దితఁడు వేంగీపురమును దగ్ధము గావించి గొంకరాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈగొంకరాజు వేంగీ దేశమునకు రాజప్రతినిధిగాను ధనదుపురము (గుంటూరుమండలములోనిచంద వోలు) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వెలనాటిగొంకరాజేంద్రచోడు నకుఁ బుత్త్రుఁడు. వెలనాడునకు రాజధానిగనున్న ధనదుపురమును నాకాల మున వేంగీపురమనిగూడఁ జెప్పుచుండిరి కాఁబోలు. వెలనాటిరాజులు వేంగీ రాజప్రతినిధులై పరిపాలనముఁ జేసినవా రగుటవలన వారు నివసించు ముఖ్య పట్టణ మయిన ధనదుపురము వేంగీపుర మని పరరాజులచేఁ జేర్కొనంబడుట యొకవిశేషవిషయము గాదు. ఈగోవిందరాజును జయించి యితని రాజ్యమును ఉదయరాజున కిప్పించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన యుదయరా జెవ్వఁడైనదియు నిర్ధారించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కందూ రోదయచోడుఁడే యుదయరాజని కొందఱును, వెలనాటిగొంకరాజ చోడో దయుండని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. పైని జెప్పఁబడిన యనుమ కొండ రుద్రదేవునిశాసనములోని శ్లోకమునకు మఱియొకపాఠము గలదని గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులు గారి గ్రంథమున నాశ్లోక మీక్రిందివిధమునఁ జేర్కొనఁబడినది.[1]—

“దోలుంఠాపతి రస్మత్పరశు స్త్రిష్టాగ్ర ధారోల్లస
ద్ధారాపాలనిపాతసైన్యదళనం గోవిందరాజాన్వయం
బద్ధోన్మూల్య చ సైదయాఖ్యపతయే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంఠాకో విజయార్కస్య సమరే తద్వీరదీక్షాగురుః.”

---

1. Notes by G. Sreeramamurty on the Ganapaties of Oranga., page, 31.

అనఁగా * గోవిందరాజ వంశమునందు జనించినట్టియు, లంకా విషయా
ధీశ్వరుఁడైనట్టియు, పరగండునితో యుద్ధముఁజేయు నైపుణ్యము గలట్టియు
ఈడప్ప యనువాఁడొకఁడు బంధింపఁబడి ప్రోలరాజు సమ్ముఖమునకుఁ దేఁబడె
ననియు, వీరదీక్షాగురుండైన ప్రోలరాజు పశ్చాత్తప్తుఁడై యుక్తుఁడై యా
బంధవిముక్తుని గావించి యాతని రాజ్యము మరల వానికి నొప్పించె
ననియు, తాత్పర్యము.

ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట

కాకతిప్రోలరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతి యగు గుండరాజుపై
దండెత్తిపోయి యాతనితో యుద్ధముఁజేసి జయించి యంతటితోఁ బోక
యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై యాతనిం బట్టితెచ్చి శిరమును గొఱిగించి వక్షస్థ
లంబున వరాహముద్రను బొడిచి చంపె నని రుద్రదేవుని యనుమకొండశాసన
మునందే యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

“ శ్రుత్వా సోద్ధుర మంత్రకూటనగరే సాగ్రోదరో నిర్గతో
గుండః ఖండిత వీర ముండితశిరాః క్రోడాంకవక్షస్థలః
ఏకో డింభకవత్పలాయనపరో జ్ఞాత్వా గతః స్వాం పురీం
ఆహూతోపి నకేశ్వరస్వపురగః ప్రోలేన యుద్ధాదరాత్.”

మంత్రకూట మనునది నైజాము రాష్ట్రములో గోదావరీతీరమున నున్న మంథెన
యను గ్రామ మని కొందఱును, కృష్ణామండలములో నూజవీడుతాలూకా

* ఇందుఁ జెప్పఁబడిన గోవిందరాజు మంథిలదేశమును బరిపాలించిన
రాష్ట్రకూటరాజులలోనివాఁ డని శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియు
న్నారుగాని యాకాలమునాఁటికి రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య ముంతరించి
యుండుటచేత నది యంతగా విశ్వాసపాత్రము గాదు. పై శ్లోకముయొక్క
పాఠాంతరముగూడ సరియైనదిగాఁ గనుపట్టదు. నేను వ్రాయించి తెప్పించిన
యనుమకొండ శాసనముయొక్క ప్రతిచూడ డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు ప్రక
టించిన పాఠముతో సరిపోవుచున్నది గాని పంతులుగారి పాఠాంతరము
సరిపోవుచుండ లేదు.

లోని మంతెనగ్రామ మని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. కొండపల్లిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన గోవిందరాజు మొదలగువారితో యుద్ధముఁ జేసి జయించినవాఁ డగుటచేతఁ బ్రోలరాజు కృష్ణామండలములోని మాండలిక ప్రభువులను జయించుటకై ప్రయత్నించియుండును గావున, మంత్రకూటమనునది మంతెనగ్రామమే యైయుండు నని నిర్ధారింపవచ్చును.

ప్రోలరాజు జగద్దేవునిఁ బాఱఁద్రోలుట.

అనుమకొండశాసనమునందే జగద్దేవుఁ డనురాజు ప్రోలరాజుపై దండెత్తివచ్చి యనుమకొండను ముట్టడింపఁగా నాతనిజయించి తఱిమె నని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"అన్యచ్చానుమకొండపట్టణగతం సంవేష్ట్య దోర్లాయం స్థితో
నానామండలికాన్వితో భువి జగద్దేవస్య దేవప్రభుః
స్తబ్ధస్తంభిత ఏవ శాస్యకరణే శక్తః సుఖాన్నిర్గతః
శ్రీమత్ప్రోలనృపస్య తస్య జయినః కింబ్రూమహే గౌరవమ్."

ఈ శ్లోకమునం దుదాహరింపఁబడిన జగద్దేవుఁడు పట్టిపొంబుచ్చపురాధీశులయిన సంతారరాజులలో నొకఁడగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁడేగాని యన్యుఁడు గాఁడు. పట్టిపొంబుచ్చపురము నేఁడు మైసూరు రాష్ట్రములో నగరమండలములోని హొంచ యనుపేరం బరఁగుచున్నది. ఈ జగద్దేవునికిఁ బిజ్జలదేవి; బిజ్జలదేవి చెల్లెలగు చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయాదిత్యున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడెను. (శా. శ. ౧౦౭౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱక యున్నకాలమున బల్లాలరాజులచే నడిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటిబల్లాలరాజు జగద్దేవునిరాష్ట్రమును బాడుచేసెనని గడగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.[1] శా. శ. ౧౦౩౮ దవ సంవత్సరములో నేర్పడిన బేలూరుశాసనములలో మొదటి జగద్దేవునిబలమును హరించుటయందు భైరవునివంటివాఁ డని హొసలబల్లాల

1. Indian Antiquary, Vol. II. page 301.

రాజయిన విష్ణువర్ధనుఁ డభినందింపఁ బడియెను. అయినను జగద్దేవుఁడు శా. శ. ౧౦౭౧ (క్రీ. శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున "సేను" అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనము సేయుచు బల్లిగావె గ్రామమునను విచ్చేరికొండసాలిలోని కుందూరు గ్రామమును దానముచేసియున్నాఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన రెండవజగదేకమల్లుని పరిపాలనసంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్లసంవత్సరమునఁ బైశాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్యచక్రవర్తులచే వహింపబడుచుండిన త్రిభువనమల్ల యనుబిరుదనామమును వహించియుండుటచేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్య చక్రవర్తికని, అటుపిమ్మట రెండవ జగదేకమల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండె నని వేద్యమగుచున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతి ప్రోలరాజుచేఁ బట్టువడి పరిభవింపఁబడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ప్రభుపక్షమునుబూని ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై అనుమకొండపై దాడి వెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యోడిపోఁగాఁ బ్రోలరాజుచేఁ దలఁగొట్టఁబడియుండు నని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

కాకతి ప్రోలరాజు మతము.

శ్రీరుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందు ప్రోలరాజు "శివపాదపద్మయుగళ ధ్యానామృతానందుఁడ"ని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పబడినది.

"తస్మాత్ శ్రీశివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందభూ
ర్గుంతాకోరిపుసుందరీజనమహాసౌభాగ్యసంపచ్ఛిదః
ప్రోలీరాజ ఇతి ప్రసిద్ధిమగమ ద్దైవేంద్రదర్పాపహో
నిశ్శంక ప్రథన ప్రబంధనమహాహుంకారలంకేశ్వరః."

ఈ పైశ్లోకమున ప్రోలరాజు శివభక్తుఁ డని తెలుపఁబడియున్నను, పద్మాక్షి దేవాలయమున ప్రోలరాజుచే నెలకొలుపఁబడిన శాసనములో మొట్టమొదట నీ క్రిందిశ్లోకముచే జినేంద్రుఁడు కీర్తింపఁబడియెను.

శ్రీమజ్జినేంద్రపదపద్మముకేశ భక్త్యాం
నమ్య త్రిలోకనృపతీంద్రమునీంద్రవంద్యం

నిశ్శేషదోషపరిఖండనచండకాణ్డా
గర్భత్రయా ప్రథమమద్యగురుస్త్రికానాం"

ఈశ్లోకమున నీతఁడు జినేంద్రుని బ్రస్తుతించియుండుటచేత నీతఁడు జైనమతావలంబకుఁ డని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. ప్రోలరాజు కొడుకయిన రుద్రదేవుఁడు పరశైవమతావలంబకుఁ డయినందునఁ దనతండ్రినిగూడ శివపాదపద్మయుగళీధ్యానసామ్రాజ్యానందుఁ డని వర్ణించియుండును గాని యట్లొంటు గాదు. ఒకవేళ ప్రోలరాజు వార్ధకదశయందు శైవుఁడైన నైయుండవచ్చును.

ప్రోలరాజు సంతానము.

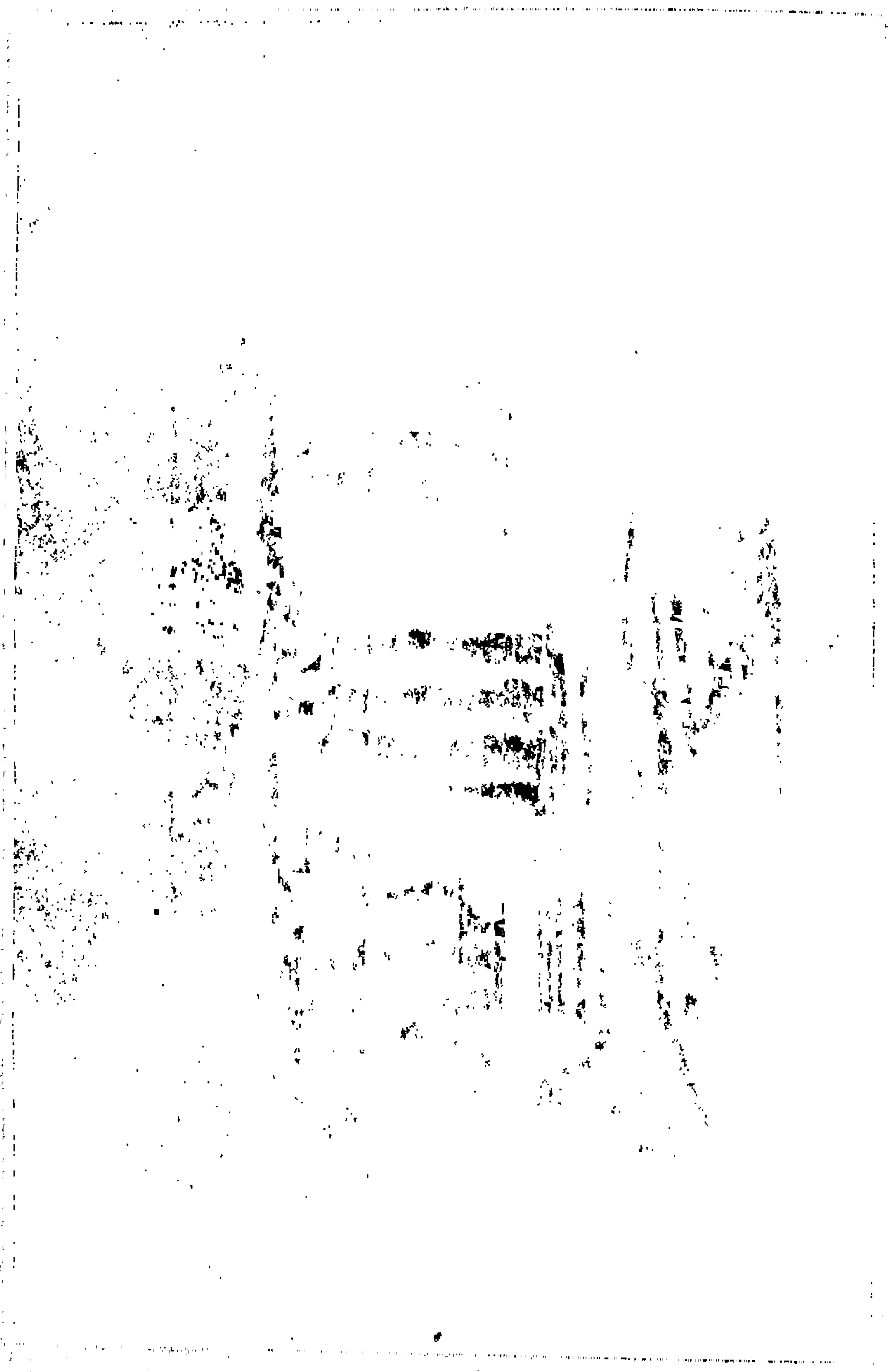
ప్రోలరాజునకు ముప్పమ యను భార్య గలదు. ఆమె యనుమకొండశాసనమునం దీక్రిందివిధమున నభివర్ణింపఁబడినది.

"దేవీ ముప్పమ నామధేయసహితా యస్యా గుణాస్త్యాగకాః
శ్రీత్రిభ్యాగదచంద్రికేవ విలసత్కాంతేస్తు సైవోపమా
కౌసల్యేవ చ జానకీవ చ సతీ కుంతీవ పద్మా చ సా
పౌలోమీవ చ చండికేవ చ తదా తస్యాధిపత్యాభిమినీ."

ఈశ్లోకమునందు ముప్పమదేవి సుగుణంబులు నక్షత్రంబులవలెను, త్రిశరత్కాలచంద్రికవలెను బ్రకాశించుచున్నవనియు, మఱియు నామె కౌసల్య, జానకి, కుంతి, పద్మ, పౌలోమి, చండికా మొదలగువారిం బోలియున్నదని మాత్రము వర్ణింపఁబడియెఁ గాని యామె యేవంశమునం దేరాజునకు జనియించెనో తెలుపఁబడియుండనందున ముప్పమదేవియొక్క తలిదండ్రులను గూర్చి మన మిపుడు దెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజువలన రుద్రదేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురుపుత్త్రులు జనించి యశస్వంతులైరి. ఈప్రకారము కాకతి ప్రోలరాజు సంతానమును బ్రాధమ్యమును బడసి అతిప్రతాపశాలియై చాళుక్యచక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాధిపతులను పెక్కండ్రను మాండలికరాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసె మొట్టమొదట త్రిలింగ
[illegible] సాధించెను.

ప్రోలరాజు కొడుకుచేఁ జంపఁబడుట

ఇట్లువక్రపరాక్రమలీల శత్రురాజులను నిర్జించి త్రైలింగసామ్రాజ్య నిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదు లేర్పఱచి జగతీకేసరి యను బిరుదనామమును వహించి బహుకాలము పరిపాలనము చేసిన కాకతి ప్రోలరాజునకు వయసు ముదిసి కాలము సమీపింప దురదృష్టవశమున సాహసికముగాఁ దన ప్రియకుమారుండగు శ్రీరుద్రదేవనృపునిచేఁ బొడువఁబడి చంపఁబడియెను. ఇట్టి విషాదకరమైన హత్య కేవలము భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనది గాని తండ్రియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల ద్వేషముచేత సంభవించినది కాదు. ఒకనాఁడు దేవాలయంబునఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు గాఢనిద్ర నున్న కాలమునఁ దండ్రి యైన ప్రోలరాజు అతని ప్రక్కనుండిపోవుచు నతనిని స్పృశించెను. అంతట నతఁడు మేల్కొని శత్రువెవ్వఁడో తన్ను ముట్టఁగా వచ్చెనని యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై లేచి చేతిలోనున్న కైజారుచేత గ్రుచ్చిపొడిచెను. అంతట తండ్రి నేలంబడఁ జూచి తెలిసికొని చేసినకార్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై దుఃఖింపసాగెను. ఇది భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదని యెఱింగినవాఁడు గావునఁ బ్రోలరాజు కుమారుని క్షమించి యోదార్చి రాజముద్రిక నొసంగి రాజ్యము నప్పగించి పరిపాలనముచేయు మాజ్ఞచేసి ప్రాణంబుల విడిచెను.

కాకతీయాంధ్రులు.

(౨) రుద్రదేవ మహారాజు.

(క్రీ. శ. ౧౧౪౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకు)

కాకతి ప్రోలరాజునకుఁ బిమ్మట నతని పెద్దకుమారుఁడైన రుద్రదేవుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను గాని యెప్పటినుండి యాతని పరిపాలనము ప్రారంభమయ్యెనో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము గానిపింపలేదు. భావి పరిశోధనమున సత్యము తేటపడునంతదనుక క్రీ. శ. ౧౧౪౦ దవసంవత్సరమునకుఁ గొంచె మీవలఁగాని యావలఁగాని రుద్రదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమైయుండు నని చెప్పవచ్చును. ఈరుద్రదేవుఁడే చరిత్రమున మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని పేర్కొనఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమునందు తండ్రినిసయితము మించినవాఁడై అధిక సామర్థ్యముతో నతఁ డేర్పరించిన పునాదులపైఁ ద్రైలింగ్యసామ్రాజ్యభవననిర్మాణమును గావించి సుస్థిరమైన యశమును సంపాదించెను. ఇతని చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకుఁ జాలినన్ని సాధనములు గానరావు గాని కొంత చరిత్రమును దెలిసికొనుటకు నతని శాసనములు రెండుమూఁడు మాత్రము తోడ్పడుచున్నవి. అందనుమకొండశాసనము ప్రధానమైనది. ఇయ్యది శా. శ. ౧౦౮౪ వ సంవత్సరమునందనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున రుద్రదేవునిచేతనే వ్రాయింపఁబడిన ప్రధానశాసనముగా నున్నది. ఈశాసనమునందు రుద్రదేవుఁడు తన తాతయైన త్రిభువనమల్లునకుఁ బూర్వమునందుండిన తన వంశపురుషుల నెవ్వరిని పేర్కొని యుండలేదు. తనతండ్రియుఁ దాను జయించిన రాజులను గొంద

అను పేర్కొనియుండుటచేతఁ గొంతవఱకు చరిత్రము బోధపడుచున్నది.
ఈశాసనములో:—

"శృఙ్గక్షుఙ్గతురఙ్గపుఙ్గవచయారోహక్రమే కర్కశం
దోష్మం చాయపరాక్రమక్రమధరం భిత్త్వా స్వసఙ్గీలయా
కర్ణం పార్థ ఇవామలైః శరశతైర్విద్రావ్య ద్రావ్యశ్రియా
లేభే సర్వవిశేషయుక్తనగరగ్రామం స రుద్రో నృపః." అని యున్న

తము లైనట్టియు, ప్రఖ్యాతము లైనట్టియు, నశ్వంబుల నారోహించుట యందు నేర్పరియు, చాయపరాక్రముండు నగు దోమ్మ (దామయనాయఁడు, లేక దామ రాజు) అనువానిని పార్థుఁడు కర్ణుని వందలకొలఁది తీక్ష్ణములైన బాణములచేఁ బలుమాఱు తఱుమఁగొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషవస్తు సంపన్నంబు లయిన పట్టణంబులను గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రు వెవ్వఁడో నిర్ధారించుటకు నాధారము గానిపింపకున్నది.

"ఈడే మేడవిడమ్బడమ్బరభరక్షోదక్షమం క్ష్మాభృతాం
దుర్వారోద్ధుర వీరమస్త్రి సముదాచారైక దీక్షాగురుం
శ్రీమన్నేళగిదేవసజ్జ సమయ ప్రోద్భూత దర్పాపహం
ప్రాప్తశ్రీపోలవాసదేశవిభవం శ్రీరుద్రదేవం సదా."

ఈశ్లోకమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని ప్రతిపక్షులనుగూర్చిన చరిత్ర వివర మెంతమాత్రము దెలియ రాకున్నది. కులోత్తుంగ రాజేంద్రచక్రవర్తి కుమారుఁడును, క్రీ. శ. ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౦౭౮ వఱకును, ౧౦౮౮-౮౯ మొదలుకొని ౧౦౯౨-౯౩ వఱకును, రాజప్రతినిధిగ నుండి వేంగిదేశమును బరిపాలించిన వీరచోడభూపాలుని ముఖ్యసేనాధిపతిగ నున్న మేడమార్యుఁడే పైశ్లోకమునందు పేర్కొనఁబడిన మేడప్రభు వని నమ్మి యాంధ్రులచరిత్రము లోని ప్రథమభాగమున " ఈమేడమార్యుఁడు కాకతీయాంధ్రప్రభు వైన మొదటిప్రతాపరుద్రునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినట్లు గన్పట్టుచున్న" దని వ్రాసియున్నాఁడను గాని యీ మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౧

వతఁడు పరిపాలనము చేసి యుండుటంబట్టి నూఱేండ్లక్రిందట నున్న మేడ మాహ్యుని జయించుట యసంభవ మని బోధపడుచున్నది గావున నితఁడు వేఱొకఁడని యూహింపవలసియున్నది.

ఈ ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు మైళిగిదేవుని జయించి పోలవాసదేశమును గైకొనినాఁడని శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. ఆ దేశమును బరిపాలించు చుండిన సింగనరాజు కొడుకు మల్లిగి యనువాఁడే మైళిగిదేవుఁడై యుండ వచ్చును. ఈమల్లిగి యాదవవంశసంజాతుఁడు. ఇతఁడు పద్మాక్షిత మను పట్టణమును తనశత్రువులనుండి స్వాధీనపఱుచుకొని యాపద్మాక్షితమునసే నివసించు కాలమున నుక్కులరాజు యొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగనెత్తుకొని పోయెను. ఇతఁడు దేవగిరియాదవుల యొక్క పూర్వీకుఁడు. ఇతఁడు గాక పోయిన నీతని కొడుకగు మాయఁడైన 'అమరమల్లిగి' యైనఁ గావచ్చును. పోలవాసదేశ మెచ్చటిదో గుర్తింప నలవిగాక యున్నది.

ప్రతాపరుద్రుఁడు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

ఎనిమిదవశతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్రచోడు లలో నొకశాఖవారు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుం డిరి. వీరిచారిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియకుండుటచేతఁ జెక్కండ్రు వీరి యుదంతమును దెలిసికొనఁజాలకున్నారు. వర్ధమానపురము నైజాము రాష్ట్ర ములోని వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున గతిలమైయున్న వడ్డమాని యను గ్రామముగా నున్నది. ఇయ్యది పూర్వము మహాపట్టణమై యుండి యనేక దేవాలయములతో నొప్పుచుండెను. దీనిని పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందుఁ గరికాలచోడాన్వయుఁడును, కాశ్యపగోత్రుఁడును నైన భీమచోడనృపా లుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమాండలికుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోకర్ణచోడుఁడు జనియించెను. ఇతనిసోదరుఁడు భీమరాజు. ఉదయాదిత్యచోడుఁడు నితని వంశములోనివాఁడె యగును గాని గోకర్ణనృపాలున కెట్టిసంబంధము గలవాఁడో విచారింపవలసియున్నది. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య, ఎం. ఏ గారు గోకర్ణుని మనుమఁడని చెప్పుచున్నారు.

అయ్యది భాషాపరిశోధనమునఁగాని స్థిరపఱుపనది కాదు. ఇతనిని కాకతీయ రుద్రదేవనృపాలుఁడు జయించెను.

గోకర్ణనృపాలుఁడు.

భీమన సోదరుఁడైన గోకర్ణుఁడు వాగింద్రచూడామణి యను జైనముని యాచార్యుని శిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుండు. ఇతఁడు చిరుకవిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయము ను ఛందోగ్రంథమును రచించి కళ్యాణపురాధీశ్వరుండైన చాళుక్యజగదేకమల్లునకు సేనాపతి యగు రేచ భూపాలున కంకితము చేసెను. ఈ రేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడభీమకవి రచించినది నృసింహపురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణుఁడు శివాగ్రహారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవోసి శాసనములను వ్రాయించియున్నాఁడు. ఈ గోకర్ణుని గురువయిన వాగింద్రచూడామణి తనపేరిటి లక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్రభాషలో విరచించినట్లుఁ దెలియుచున్నది.

భీముఁడు - గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును భీమచోడుఁడు తన సోదరుఁడైన గోకర్ణచోడునితోఁ గూడి పరిపాలనము చేయుచున్నట్లుఁ దెలియుచున్నది. ఈ భీమచోడనృపాలుఁడు పరమమాహేశ్వరుఁడైనట్లు రుద్రదేవుని శాసనమున వాకొనఁబడియెను. రాజ్యకాలమునందు తన సోదరుని జంపెను. తన సవతితల్లిఁ బలియిచ్చెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యచక్రవర్తికుమారుఁడగు తైలపదేవుఁడు వర్ధమానపురమున కుత్తరదిక్కున దూరమునం దున్న కందూరునఁ బరిపాలనము చేయుచుండి రుద్రదేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణమునొందఁగా భీమచోడుఁడా రాజ్యము నాక్రమించుకొని కొలఁదికాలము పరిపాలనము చేసి రుద్రదేవునితో వైరము

గల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁ డీనృపాలాధముని శిక్షించుటకై వానిపైకి దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని వీక్షించిన మాత్రముననే భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వతారణ్యభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన యీ క్రింది శ్లోకములలో వ్యక్తీకరింపఁబడియెను.

"భీమేన భీమనగరేణ వనేన హీనో
గ్రస్తో మమూన గృహమూషకవత్ క్షణేన
మార్జారడిమ్భకవరేణ మహాన్ధకారే
గోకర్ణనామ భుజగో భువి శూరమానీ."

... ...

"యాతేవ శైలపన్నృపే దివ మస్య భీత్యా
సర్వాతిసార కబళీకృతగాత్రయష్టౌ
శ్రీరుద్రదేవనృపతేః పృథు విక్రమస్య
భీమోఽపి రాజ్యపదవీం క్షణికాం స లేభే."

"ఏకో జమ్బుకడిమ్భకో లఘుతరై స్సంవేష్టితో జమ్బుకైః
లాఙ్గూలాంశ్చలి ఘర్ఘర ప్రచలితల స్సింహేన సంస్పర్ధతే
భూత్వా రావలగర్జితై ర్ముఖరయ స్సర్వాదిశో విహ్వలో
యాతః క్వాపి సవిధ ధూనసభరైః కణ్ఠీరవ స్యాతురః."

"తద్వద్భీమనృపాధమో నరపతే ర్మాతుః సపత్నీపతిః
హాస్తా భ్రాతృవరస్య భోజనవిధౌ భీమేన సంస్పర్ధతే
ఆకాశగ్రసన ప్రయాసనిరతః శ్రీరుద్రదేవేన య
స్సైన్యార్ధర్ద్ధికగర్వపర్వతమహోత్తుఙ్గాగ్ర మారోహతి."

... ...

"యస్యాభివిషణ భయాచ్ఛకితస్య భీమో
దుర్యోధనస్య నృపతే రివ విహ్వలాఙ్గః
స్వభ్రాతృమాతృవనితాసహిత స్సముద్రే
లక్ష్మీం విహాయ వనమేవ యయౌ విలజ్జః."

ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుఁడు వానిని వెంబడించి తరిమి హనుమంతుఁడు లంకాపురమును దహించినటులఁ జోడోదయు రాజధానీనగరమును దగ్ధము గావించి యానగరము మధ్య నొకమహోన్నతమైన విజయస్తంభమును బ్రతిష్ఠించెను. అంతకుఁ బూర్వమే చోడోదయుఁడు రుద్రదేవుని తేజఃపరాక్రమములను విని భయకంపితుఁడై మతిపోయి పిచ్చియెత్తి దయ్యమువలెఁ మృతినొందెనని యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

“శ్రీమద్రుద్రపరాక్రమోద్భవధవవ్యామోహనాధ్యుల్ల
చ్ఛత్రత్రస్తసమస్తగాత్రవిలసచ్చోడోదయాస్థాపతేః
ఉన్మత్తాఇవ విస్మృతాఇవ మహాభూతాభిభూతాఇవ
ప్రోద్భ్రాన్తాఇవ సంకులాఇవ సదా ప్రాణాః ప్రయాతాదివమ్”

పైని జెప్పిన ట్లాచోడోదయుని నగరమును దగ్ధము గావించుటయే కాక యాతని కొమార్తను పద్మావతి యనుదానిని వివాహమైనటుల శాసనము నందలి యీక్రిందిశ్లోకములనఁ దెలియుచున్నది.

“కన్దూరోదయచోడవంశవిలసత్ దుగ్ధాబ్ధిగర్భోద్భవ
త్పద్మైకాశ్రయరుద్రదేవ నృపతేః కిం వర్ణ్యతే విక్రమః
క్షుద్రక్షత్రియలోన్నతిక్షయకృతస్సర్వావనీకీర్తనో
రామస్యేవ కుఠారఖణ్డితరిపుక్షాత్రస్య పృథ్వీపతేః.”

ఈ పైశ్లోకము ద్వంద్వార్థమును సూచించుచున్నది. అయినను రుద్రదేవుఁడు పద్మావతిని వివాహముఁజేసికొనె ననుటయే యొప్పియున్నది గాని మఱియుఁ శాసనమునుబట్టి సందేహము కలుగుచున్నది.— ఉదయచోడుని జట్పుర్ల శాసనమునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౫౬ దినములు మాత్రమే వ్యవధి కలదు. ఇందలి సత్యమును భావిపరిశోధనమునఁ దెలిసికొన

1. See the Lithic Records in Hyderabad prepared by M. Ramakrishna Kavi M. A.

వలయును. ఉదయచోడుని యొక్క శుల్కాధికారు లయిన కిబ్బటి మేల్వట్టి
దండనాయక వలసిద్ధమయ్య సిద్ధమయ్యలు శకసంవత్సరములు ౧౦౮౪ అగు
చిత్రభానుసంవత్సర పౌష్య బ ౧౦ మంగళవారమున నుత్తరాయణ సంక్రాంతి
నిమిత్తము కోడూరి శ్రీస్వయంభుసోమనాథదేవునకు సుంకములు మొదలగు
వానిని గల్పించి యుండిరి. ఇందు శాలివాహనశక మనుటకు బదులుగా శ్రీమ
చ్చాళుక్యశకవర్షంబు లని తప్పుగా వ్రాయఁబడినది.

ఈకిబ్బటిగ్రామము కందనోలి (కర్నూలు) నుండి హైదరబాదు
నకుఁ బోవుమార్గమున హైదరాబాదునకు దక్షిణమున ౪౮ వ మైలురాయికడ
నున్నది. దీనికి దిగువను ౧౨ మైళ్లదూరమున కందూరు కలదు. ఇయ్యది
కందూరిచోడులకు రాజధానిగ నుండెను. వర్ధమానపురము మఱియొకచోడ
వంశమువారికి రాజధానిగ నుండెను. ఈరెండు చోడవంశములకు నెట్టిసంబం
ధము గలదో యింతవఱకును స్థిరపడలేదు. ఉదయాదిత్యాలంకార మనియెడి
గ్రంథ మొకటి కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడి యున్నది. దానికర్తృత్వము
చోడోదయుని కారోపింపఁబడుచున్నది. ఆగ్రంథమునందు చోడోదయుని
తండ్రి సోమనాయఁ డని చెప్పఁబడియున్నది. సరకులపై సుంకమును విధించు
నాచారము కాలమునందును గలదు. బద్దెనకవి (భద్రభూపాల) ప్రణీత మైన
నీతిశాస్త్రముక్తావళి యను గ్రంథమున బహువిధము లయిన సుంకములయొక్క
వర్ణన మీక్రిందిపద్యమునఁ జేయఁబడినది.

“ చ. గనులు కృషి ప్రపంచ మరిగప్పము సుంకము గోకులంబు నం
దనవనముల్ జల స్థల పదస్థ వణిక్క్రియ దుర్గరక్షణం
బనఁగల యన్నిమార్గముల నర్థము రోయక కేవలంబ కాఁ
బున బాలియించు రాజు సిరిఁ బొందును రాజమనోజభూభుజా.

ఒరయూరు పురవరాధీశ్వరుల మని తెలుఁగుచోడులును, అయోధ్యాపుర
వరాధీశ్వరుల మని చాళుక్యులును, కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని కాల
చుర్యులును, మాహిష్మతీపురవరాధీశ్వరుల మని హైహయులును చెప్పు
కొన్నట్లుగానే యీకందూరిచోడులును కోడూరుపురవరేశ్వరుల మని చెప్పు

కొనుచుండెడివారు. మఱియు నీజబ్బిర్లశాసనమునందు గోకర్ణసెంగయాళ లని సింహముద్రికలుగల గోకర్ణుని నాణెములు పేర్కొనఁబడినవి. ఈ గోకర్ణచోడుని శాసనములు హైదరబాదు రాజ్యమునం దచ్చటచ్చట గల వని తెలియుచున్నది. ఆశాసనము లన్నియుఁ బ్రకటింపఁబడినవి గావు గాని కందూరు వర్ధమానపురచోడులయొక్క చరిత్రముఁ దెలిసికొన సాధ్యము గాదు.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుఁడు చాళుక్యసైన్యపాలుఁ డయిన తైలపదేవుని, కర్ణాటకచోడు లయిన భీమచోడోదయచోడులను, మంత్రకూటాధీశుఁ డైన గుండమనాయని, తక్కుంగల శత్రురాజసంఘమును జయించి యాంధ్రదేశము నందు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోఁబడి యున్న భూభాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుఁ డై రాజాధిరాజై ప్రాగద్రి కెక్కెను. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణము మునుముగొండశాసనములో నీ క్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పఁబడినది.

"రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీరపర్యన్త మస్య
శ్రీశైలాన్తం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సమగ్రం
ప్రాతీచ్యాస్తు కటకనికటస్థాయిని రాజ్యలక్ష్మీః
కౌబేర్యాశాతటవిలసితా మాల్యవన్తం ప్రపేదే."

అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరము నాఁటికి కాకతిరుద్రదేవుని రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, పడమర కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధానియగు కళ్యాణపురి) వఱకును, ఉత్తరమున మాల్యవంతము (మధ్యమాగాణములలోని పర్వతముల) వఱకును, విస్తరించి యున్నదని యీశ్లోకముయొక్క భావము.

ఈశ్లోకమునం జెప్పంబడిన కాకతిరాజ్యముయొక్క హద్దులు సరియైన వయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పటి గోదావరి, కృష్ణా, గుంటూరు మండలములు నారాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ప్రతాపరుద్రుని శాసనము లామండలములలో

నెచ్చటను గానరాదు. అంతియగాక చాళుక్యచోడులకు ప్రతినిధులుగఁ బరిపాలనము సేయుచున్న మాండలికసామంతులయొక్క శాసనములే పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాకతి ప్రతాపరుద్రుఁడు వారిపై దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండవచ్చును గాని యాభాగములను దన రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు. ౧౧౬౯ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రదేవుని శాసనములు దక్షారామమునందును, నరసారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామమునందును, కందనూలిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గానవచ్చుటచేత నప్పటి కాభాగములను జయించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. దాక్షారామశాసనములో త్రిభువనచక్రవర్తి విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క ప్రవర్ధమానసంవత్సరములు పేర్కొనంబడుటయే గాక 'పెనుగొండపురవరాధీశ్వర' యని కూడఁ బేర్కొనంబడియెను. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౭౯ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈతఁ డీశాసనమున విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క విజయ రాజ్యసంవత్సరము లుదాహరించుటకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యితఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁ డని యొంతమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామములో శ్రీసోమేశ్వరస్వామివారి దేవళములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు అతని మంత్రి యైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) ప్రెగ్గడయొక్కయు నామములు మాత్రము గానంబడుచున్నవిగాని కొన్ని యక్షరములు తెలియంబడుచుండ లేదు. ఈశాసనము శా. శ. ౧౧౧౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౭ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. కాఁబట్టి యిది మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమునాఁటి దని స్పష్ట మగుచున్నది.[1] 'పతిహితచరిత' యని యితని శాసనములలోఁ గన్పట్టినను, ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకుఁగాని ప్రాచ్యచాళుక్యచోడ చక్రవర్తులకుఁగాని, సామంతుఁ డైన మహామండలేశ్వ

---

1. Lists of Antiquarian Remains by R. Sewell Vol. I. p. 7[illegible]

రుఁడుగాక త్రిలింగదేశమును స్వతంత్రుఁడై యసదృశపరాక్రమంబునం బరిపాలించిన మహారాజాధిరాజని చెప్పుటకు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహావీరుని పరిపాలనకాలమునఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము విస్తరింపనారంభించినది.

శైవమతాభినివేశము.

పాపవిమోచనమార్గములు.

పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి వీరశైవమతవిజృంభణమునుగూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగాఁ గొంతవఱకు కాకతీయుల ప్రథమప్రకరణంబునఁ దెలిపియున్నాఁడను. పశ్చిమచాళుక్యరాజధాని యగు కళ్యాణపురమున వీరబసవేశ్వరునిచే నుద్ధరింపఁబడిన శైవమతమునుగూర్చియు నందలి మహావిప్లవములనుగూర్చి మరల నిందు చర్వితచర్వణముగా నుదాహరింపం బనిలేదు. విద్వత్కవి పండితప్రకాండు లయిన యారాధ్యబ్రాహ్మణులచేతను, వీరశైవమతాభినివేశపరవశు లయిన జంగమగురుదేవరలచేతను, తదితరాధిపతులను శైవప్రభువరులచేతను, కర్ణాటకాంధ్రదేశములయందు వీరశైవమతము [illegible] సహితము విజృంభించి పరమతభయంకరం బై సహన మనుమాట లేకయుండ వర్ధిల్లుచుండెను. ఎట్టి వీరాగ్రణి యైనను వీరఘంటానినాదంబులు వినిబడినప్పుడు గుండెలు కంపమెత్తి వడంకుపుట్టించునట్టిదిగ నుండెను. అనేక శూద్రవర్ణముల వారు వీరవైష్ణవముబలె వీరశైవము స్వీకరించిరి. ఒకప్రక్కనుండి వీరవైష్ణవము మఱియొకప్రక్కనుండి వీరశైవము ప్రబలుచుండుటచేత జైనబౌద్ధమతములు పేరుపెంపులేక వసివాళ్లువాడుటకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. అట్టి సందర్భమున రుద్రదేవుఁడు త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు ననుమకొండరాజధానిగఁ బ్రజారంజకముగఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అంతట నింతలోనే రుద్రదేవునకును మతాభిప్రాయములు మార్పుఁజెందఁ బ్రారంభించినవి. ఎందఱు శత్రురాజుల నోడించి యెంతభూమి నాక్రమించినను ఎన్ని

దిగ్విజయయాత్రలు గావించినను, మనస్సున కానందము కలుగనీయక యుద్ధ
రూపిశాచముచేత బాధింపబడుచుండెను. అతఁడు వృద్ధుఁడైన తనతండ్రిని నిర్ని
మిత్తముగాఁ జంపి పితృహత్యాదోషమును మూటగట్టుకొంటినిగదా యీపాప
మెట్లు పరిహారమగునని నిరంతరమును బశ్చాత్తాపమును బొందుచు నొకనాఁడు
బ్రాహ్మణోత్తముల నాస్థానమునకు రప్పించి వారలతో నిట్లనియె. 'ధర్మజ్ఞు
లైన భూసురోత్తములారా! పితృహత్యాదోషమునుండి నన్ను విముక్తునిం
గావించుమార్గం బెద్దియున్నను దయతో ననుగ్రహించి తెలుపుఁడు' అని మిక్కిలి
పశ్చాత్తాపచిత్తంబుతో వేఁడికొనియెను. అందులకు వారలు 'మహాప్రభూ!
ఎట్టివానికిని గర్మానుభవ మనుభవింపక తీఱదు. ఈ దేహంబునకుఁ గర్మయే
కారణం బైనను డల నష్టానిం దొలఁగఁద్రోచుటకు నొక్కయుపాయంబు గలదు.
అయ్యది కర్మసంహారకుం డయిన శివుని నారాధించుట.' అని ప్రత్యుత్తర
మీయ నతం డామార్గమును దెలుపుం డని యడుగఁగా వారలు మఱల నిట్ల
నిరి. 'మహాప్రభూ! దేశాటనము సలిపి దివ్యనదులఁ గ్రుంకి దివ్యతీర్థముల సేవించి
దివ్యలింగములఁ బ్రతిష్ఠింపించి పంచామృతములతోఁ బరమేశ్వరుం డైన శివుని
నభిషేకము గావించి భక్తితో సేవించినఁ బాపపరిహారం బగు' నని చెప్పిరి.
అంతట రుద్రదేవుఁడు బ్రాహ్మణులకు స్వర్ణమును దానముచేసి పంపించెను.
తర్వాత రుద్రదేవుఁడు నూఱుగురు బ్రాహ్మణోత్తములను విశ్వేశ్వరున కభిషే
కంబుఁ జేయ నియమించి విశేషధనంబు లొసంగి గాశికిం బంపించి వారలచేఁ
విశ్వేశార్పణంబులను దనకుఁగాఁ జేయించెను. అప్పుడు ననేక ధర్మకార్యంబు
లాచరింపఁజేసెను. ఓరుఁగంటికి ఆఱు క్రోసులదూరమున నున్న అయినవోలు
గ్రామమునందు మైలారదేవున కాలయమునుగట్టించి చిత్రవిచిత్రము లయిన
నాలుగు శిలాద్వారములను నిర్మింపఁజేసెను. మఱియు ననుమకొండకు రెండు
క్రోసులదూరమున నొద్దిపల్లెనాలయమును నిర్మింపించి బుద్ధగణపతిని బ్రతిష్ఠిం
పించుటయేగాక మొగిలిచెర్ల గ్రామంబునఁగూడ నొక మహాశక్తిని బ్రతిష్ఠిం
పించి యొక దేవాలయమును గట్టించి యేటేట నుత్సవాదులు జరుప నేర్పాటు
గావించెను. శ్రీశైలమునకుఁబోయి మల్లికార్జునదేవుని సందర్శించి తులాపురుష

మును దాఁగి బ్రాహ్మణకుటుంబములకు ధారవోసెను. యేకశిలానగరంబునను విశ్వే
లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యనేకశివాలయములను నిర్మించి మఱి
యు నెంతెంతో ద్రవ్యమును వెచ్చించి చతుర్ముఖేశ్వరుని దేవళమును సహస్ర
స్తంభములమండపమును గట్టించెను. ఇదిగాక గణపతీశ్వరుని యాలయమును
రుద్రేశ్వర మను గ్రామమున రుద్రేశ్వరాలయమును గట్టించి వానికి త్రవ్వించి
ప్రాకారములు వినిర్మించి యాదేవతల నిత్యోత్సవములకై యూర గ్రామముల
నొసంగెను.

రుద్రదేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాషలయందు దక్షతను గలిగి పండిత
జనంబుల రావించి యాదరించుచుఁ బండితపక్షపాతియై తానును బండితుండు
కవియునై బహుగ్రంథములం బఠించుటయే గాక గ్రంథరచనమునందుం గూడ
దొరకొనినటులఁ గానంబడుచున్నది. ఈతనికి 'విద్యావిభూషణుఁ' డను
బిరుదనామ మున్నటుల శా. శ. ౧౧౦౧ వత్సరమున దాక్షారామభీమేశ్వ
రుని యాలయమున లిఖింపంబడిన శాసనమువలన దెలియుచున్నది. మఱియు
నితఁ డాంధ్రభాషలో 'నీతిసార' మను గ్రంథమును రచించినటులఁ గన్పట్టు
చున్నది. ఆత్మకూరుసంస్థానమున సంపాదించిన ప్రతిలో ఎనిమిదిపద్యములు
గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెనవిరచిత నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథమున
శ్రీరామకృష్ణయ్యగారు నుడివియున్నారు.

“చం. పరువడి నాంధ్రభాషఁ గల బద్దెననీతియు సంస్కృతంబులోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దంచుఁ జె
ప్పిరిఁ గవి నీతివిద్ధకులు చేసి వినోదము బాలబోధకున్. ”

నీతిశాస్త్రముక్తావళిని రచించిన బద్దెనకవి భద్రభూపాలుఁ డని యీ
చరిత్రయొక్క ప్రథమభాగమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఈభద్ర
భూపాలునకు సన్మతిబోధుఁ డను నామాంతరము గలదు. కుమారసంభవము

మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులో చెప్పుట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్యరచనకును నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచనకును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన కోమలమై యున్నది.- నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక పద్యములు గొన్ని ముద్రితగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడినవి. నీతిసారము యొక్క శైలి దెలియుటకై వానిం గొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.-

"క. దండము లేకున్ననుఁ బ్రజ
లొండొరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వర్ణాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతికి ధర యేర్పడునే."

"క. ఆజ్ఞ లేనినృపుఁడు నగయాఁ జిత్తరువులో
నున్న రాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యానఁ ద్రోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక."

"క. ఆపదలఁ జెందు ప్రజలను
భూపతి మొద లిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁజనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలదు
భూపతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే."

"ఆ. పేదసేయువానిని మేలుసేయుట
మునులగుణము గాక జనుల కెల్లఁ
బ్రోచువాఁడు కల్లరుల నాజ్ఞపెట్టుట
యాగపశువిధంబు నట్లకాదె."

నేను మొదటిప్రకరణము వ్రాయునప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమును జూచియుండలేదు. కనుక ఉద్రయాపాలునికాలము భావిపరిశోధనమునం గాని నిశ్చయింప సాధ్యము గాదు.

*" గీ. ఎంత వాదలియున్న నేరంతములు గలు
గులను దాయకృత్యములను నగుదు
యితరు లెందఱైన నేలిక కగపడి
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరె."

" కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బతితోడఁ జెడవచనము కడుఁ గో
రాదయ్యెనేని భృత్యులు
భేదము గావించు గెలుపు పెనుపఁగ వలదుర."

" కం. ధనమును బ్రాతశ్ఛాయయు
వనితాజనయౌవనంబు వండిన సస్యం
బును గడుమూర్ఖస్నేహం
బును నిల నివి యల్పకాలభోగ్యము లగుదుర."

" కం. దూరము వ్యవసాయులకును
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే."

" తే. విమతు లావరించి వెలివేసి తోడుచు
మిడుత లగ్గిమీఁదఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధిపుఁ డొంటరిగ యంబుధిఁ
గలము లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు."

" ఉ. కొందఱు మేలమాడుటలుఁ గొందఱు కాళ్లకు మ్రొక్కి పిల్చుటల్
కొందఱు ముద్దుసేయుటయుఁ గొందఱు [illegible] దుటల్
కొందఱు నాత్మభావమునఁ గొందఱు నున్నవ భృత్యవర్గలందు ని
ట్లొందఱు నన్నిభంగుల నృపాగ్రణి హర్షులఁ జేయఁగా దగుర."

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

ఈయన పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకడ దండనాథుఁడుగా నుండి సన్న్యసించి శ్రీశైలక్షేత్రమున మల్లికార్జునదేవుని సమ్ముఖంబున నివసించుచు ననేక శిష్యులకు వీరశైవమతమును బోధించి మతవ్యాపనమునకై వారిని దేశదేశములకుఁ బంపెను. ఆకాలమునం దీయనశిష్యవర్గమే కర్ణాటాంధ్రదేశములందు వీరశైవమతమును విజృంభింపఁ జేసిరి. బసవేశ్వరుఁడు మొదలగువా రీయన ప్రబోధమువలననే వీరశైవమతాభినివేశపరవశులై మెలంగి రని తేటపడఁగలదు. ఈమహాత్మునింగూర్చియు, ఈయన శిష్యవర్గమునుగూర్చియు, వేనవేలు కథలు కల్పింపఁబడి వీరశైవులచే సంకీర్తనము సలుపఁబడుచున్నవి. పాటలుఁ బద్యములుఁ గీర్తనలు నెల్లెడల నల్లుకొని యున్నవి. ఈయనకు శిష్యులయెడం గల వాత్సల్యము నీయనయెడల శిష్యవర్గమునకుం గల భక్తియు నిరుపమానములుగ నున్నవి. ఈయన శిష్యులలో నొకఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డితనియాజ్ఞను శిరసావహించి పండితారాధ్యచరిత్రమును విరచించెను. ఇందు శైవమతగురువు లైన యారాధ్యులయొక్క కథ లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

పాల్కురికి సోమనాథకవి.

పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తన పండితారాధ్యచరిత్రమునందు వీరపోచేశ్వరుని పుత్త్రుఁడ నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. అనుభవసారములోఁ దాను గురులింగపుత్త్రుఁడ నని యీక్రింది—

"క. భృంగిరిటి గోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుఁడ శివమునుఁడ దుర్వావి
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాద సత్ప్రాణుండన్."

అను పద్యములోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. వీరపోచేశ్వరునకు గురులింగదేవర యను నామాంతరము గలిగి యుండవచ్చును. ఇతఁడు గురుమల్లి

కార్జునపండితారాధ్యులవారి శిష్యుఁడగుటచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలముననే యున్నవాఁడని నిశ్చయింపఁదగి యున్నది. ఆంధ్రకవులచరిత్రమునందు శ్రీవీరేశలింగముపంతులవా రితఁడు రెండవప్రతాపరుద్రునికాలము నున్నవాఁడని పదునాలవశతాబ్దమునం దున్న ఒకరుగు సోమనారాధ్యుని వాక్యములం బురస్కరించుకొని వ్రాసియున్నారు. ఈగ్రంథముయొక్క మొదటి ప్రకరణమునం దట్టియభిప్రాయమును దెలిపితినిగాని యనేక హేతువులచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడనియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈ పాల్కురికి సోమనాథకవి గొప్పపండితుఁడును, వేదాంతవేత్తయుఁ గవియుఁగూడ నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారసూక్తులు, సోమనాథభాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములనుగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతని కవితాశైలి మనోహరమై యున్నది. ఇతఁడు స్మార్తవైష్ణవబ్రాహ్మణులకు వ్యతిరేకమైన మతమును బోధించినవాఁడగుటచేత నితని గ్రంథములు శైవులలోనే గాని ఇతర బ్రాహ్మణులలో విశేషముగాఁ బఠింపఁబడుట లేదు. మతదూషణభాగములను విడిచి తక్కిన భాగములను జదివినయెడల నెట్టివారికైన నాహ్లాదకరములుగా నుండక మానవు.

"జినసమయస్థుల శిరములు దునిమి
మును విష్ణుసమయుల ముక్కులు గోసి
యద్వైతులను హతహతము గావించి
విద్వేషబౌద్ధుల వీపులు మోడి
చార్వాకవాదుల గర్వంబు లణఁచి"

అనునిట్టివాక్యములు బసవపురాణమునం దుండుటచేతనే కాఁబోలును స్మార్తలును వైష్ణవులును దానిని ముట్ట నొల్లకున్నారు. అయిన నాకాలముగంధి మత

చరిత్రములను దెలిసికొనఁగోరువారికిని సంఘసంస్కరణపరాయణచిత్తులగు వారికిని ముఖ్యముగా బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును బఠింపదగు గ్రంథములుగా నుండుననుటకు సందియము లేదు.

కాకతిమహాదేవరాజు.

ఇతఁడు కాకతిరుద్రదేవుని తమ్ములలో జ్యేష్ఠుఁడు. కాకతి ప్రోలరాజు ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. తన యన్న యగు కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసి మృతినొందఁగాఁ గాకతిమహాదేవరాజు రత్నసింహాసనారూఢుఁడై మూఁడు సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తనయన్నగారయిన రుద్రదేవరాజు తండ్రిని జంపి రాజ్యము నేలుచున్నాఁడను ద్వేషముచేత నతనిం జంపి రాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు నని పలుమాఱు ప్రయత్నించెను గాని యట్టి వైపరీత్యము కలుగకుండ మంత్రులు మొదలగువారు వారించుచుండిరి. తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడు చేయు దుండగపుంబనుల నన్నింటిని సైఁచి రుద్రదేవుఁడు వానిని క్షమించుచు వచ్చెను. అట్లు సైఁచుట యుక్తము గాదని మంత్రిపురోహితాదిజనులు ఎంత నొక్కి చెప్పినను రుద్రదేవుఁడు వారిమాటలను వెడచెవినిబెట్టి తమ్ముని నాదరించుచు వచ్చెను. తుదకు రుద్రదేవుని యనంతరము మహాదేవరాజు రాజ్యభారమును వహించి మూఁడుసంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేయుట సంభవించెను.

కొంకణదేశాధీశ్వరుండైన జైత్రపాలుఁడను యాదవరాజు తనతండ్రి సింగభూపతికిఁ బిమ్మట క్రీ. శ. ౧౧౯౮ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. అప్పుడు కాకతిమహాదేవరాజునకును జైత్రపాలునకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు కాకతిమహాదేవరాజు మరణము నొందెను. కాఁబట్టి కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకును, రాజ్యపరిపాలనము చేసెననుట వాస్తవము. రుద్రదేవమహారాజు కాలమునఁ గాని మహాదేవరాజు కాలమునఁ గాని, యాంధ్రదేశ రాజధాని యగు ననుమకొండ నలంకరించియున్న సేనాధిపతులలో

నొక్క బేతిరెడ్డి, నామము అతనిసోదరుఁ డైన నామిరెడ్డి నామమును దక్క మఱి యెవ్వరి పేరులును వినంబడక యున్నవి. రుద్రదేవరాజునకు సంతానము లేకపోవుటచేతనో మఱియేకారణముచేతనో యాతని తరువాత మహాదేవ రాజును అతనికుమారుఁ డైన గణపతిదేవరాజును రాజ్యభారమును వహించిరి. గణపతిదేవరాజు తనతండ్రికిని యాదవరాజయిన జైత్రపాలునకును జరిగిన యుద్ధములోఁ దనతండ్రి మరణమునొందుటయేగాక తానుగూడ యుద్ధములో శత్రువులచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి తరువాత జైత్రపాలునిచే విడిపెట్టఁబడినట్లు జైత్రపాలునిశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

రేచెర్ల బేతిరెడ్డి - రేచెర్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదట ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజునకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు సామనగల్లుదుర్గమున కధిపతులై యుద్ధముల నజయ్యులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వీర లిరువురును సోదరులు. అయిన నిందెతఁడు పెద్దయో ఎతఁడు చిన్నయో నిశ్చయింప నాధారము గానరాక యున్నది. వీరి గృహనామము రేచర్లవారని నామిరెడ్డి శాసనములవలనను, బేతిరెడ్డి భార్యయైన యెఱుకసానమ్మ శాసనమువలనను దెలియుచున్నది. వీరిశాసనములు నైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండజిల్లాలో సూర్యాపేట తాలూకాలో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమునఁ గానంబడుచున్నవి. రేచర్ల నామిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౧౯౫ వ సంవత్సరమునఁ బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమునఁ దనతండ్రి కామయపేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని, తనతల్లి కాచాంబపేరిటఁ గాచేశ్వరదేవుని తనపేరిట నామేశ్వరదేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనము చేసి గుళ్లుకట్టించి శాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమునందు,

"శ్లో. నానావనీనాథ కిరీటకోటి రత్నాంశుభిశ్చుమ్బితపాదపీఠే
నిర్దుష్టమమ్భోనిధివేష్టితాం తాం విశ్వమ్భరాం శాసతి రుద్రదేవే."

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రఖచితములగు రత్నములకిరణములచే స్పృశింపఁ బడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రవేష్టిత మైనభూమిని బరి

పాలించుచున్నట్లు చెప్పఁబడియెను. ఈశాసనమందుఁ దనతల్లిదండ్రుల నామములనుమాత్రము పేర్కొనియును గాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తా నెచ్చటివాఁడో తనకుం గలబిరుదావళు లెట్టివో వానిని సయితముఁ జేర్కొని యుండలేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమున నామేశ్వరదేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుం గల బిరుదావళులను పేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రిందిశ్లోకము గనఁబట్టుచున్నది.

"శ్లో. శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విపులే కులే నరవరో భీమాభిధానో௨భవత్
యః కాఞ్చీనగరీకవాటహరణం కృత్వా ప్రచణ్డాహవ
క్రీడ శ్చోడనరాధిపస్య కృతవా న్మానదుర్గోన్మూలనమ్."

శ్రీమత్కమలాసనుపాదపద్మమునుండి యుదయించిన జాతి(శూద్రవంశము)లో భీముం డనునరవరుఁ డుదయించి కాంచీనగరకవాటమును భేదించి చోడనరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయము గాంచినవాఁడని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితనిపూర్వులు రాజ్యాధికారపదవులయందుండి యుద్ధములను జేసి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈభీమరాజువంశమున ముంజరాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాచాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతనిశాసనములలో నెచ్చటను బేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. "సకలగుణగణాలంకార, ఆమనగంటిపురవరేశ్వర, వీరలక్ష్మీనివేశ్వర, దోర్బలభీమ, రణరంగరామ, వితరణకర్ణ, శౌర్యసంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, మనుమకులాదిత్య, సుభటసంస్తుత్య," అనుబిరుదు లితనికిఁ గలిగియున్నట్లుగా నీశాసనమునం బేర్కొనఁబడియెను. మఱియు నీశాసనమునందు.—

"శ్లో. రాజ్యే సుతే గణపతే ర్నృపతే స్సుజాతే
విద్వద్గణప్రణుత సద్గుణరత్నవార్ధేః

కాన్తి ప్రతాపవిభవా ద్గదతః ప్రభాకం
వ్యక్తం జనే శశిరధామ సహస్రధామ్నః. ''

అని గణపతిదేవరాజును బేర్కొనియుండుటచేత నితఁడు గణపతిదేవుని రాజ్య ప్రారంభకాలమునఁగూడ నున్నవాఁడని వేద్యమగుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౦౮వ సంవత్సరములో చేతిరెడ్డిభార్య ఎఱ్ఱకసానమ్మశాసనములో నామిరెడ్డి శాసనములోని వంశావళియే సరిగాఁ జెప్పఁబడినదిగాని యతఁడు నామిరెడ్డిని, కాచమ్మను ఆమెభర్తయైన చేతిరెడ్డి జనించె నని చెప్పఁబడినది. నామిరెడ్డి పేరెత్తలేదు. మఱియును నామిరెడ్డిశాసనములో నామిరెడ్డికిఁగల బిరుదావళులె, చేతిరెడ్డికిని జెప్పఁబడియెను. ఇంతియగాక యెఱ్ఱకసానమ్మశాసనము నాఁటికి చేతిరెడ్డి బ్రతికియున్నట్లు గన్పట్టదు. అదియునుంగాక యాశాసనములో ఎఱ్ఱకసానికి చేతిరెడ్డివలన మల్లారెడ్డి యనుకుమారుఁడు జనించె నని చెప్పఁబడుటయేగాక యాతని గుణవిశేషాదులును, శౌర్యపరాక్రమములును వర్ణింపఁబడినవి. ఈశాసనములు మూఁడింటిని బరిశీలింపఁగా నీక్రింది విధమునఁ దోఁచుచున్నది. క్రీస్తుశకము ౧౧౯౮దవ సంవత్సరమున చేతిరెడ్డి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై పరిపాలనముఁ జేయుచు ఎఱ్ఱకసానిశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బిరుదావళులను వహించియుండె ననియు, ఆశాసనముచేత నతని తమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యప్పటి కాబిరుదములను వహించి యుండలే దనియు, ౧౨౦౨వ సంవత్సరము నాఁటికి నామిరెడ్డి యాబిరుదములను వహించియుండుటచేత నప్పటికి చేతిరెడ్డి మృతినొందియుండె ననియు, అతని మరణానంతరము తమ్ముఁ డాబిరుదములనే వహించి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై యుండె ననియుఁ దేటపడుచున్నది. ఎఱ్ఱకసానిశాసనము నాఁటికి అనఁగా ౧౨౦౮దవ సంవత్సరమువఱకు చేతిరెడ్డి బ్రదికియే యున్నయెడల ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నతనితమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యన్నగారిబిరుదములను వహింపఁజాలఁడు. తనకును దనసోదరునకు నట్టిభేదభావము లేనియెడల ౧౧౯౮దవ సంవత్సరమున నట్టి బిరుదావళులు ధరింపకుండుట ఘటింపదు. కాఁబట్టి రేచర్లచేతిరెడ్డి మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండెను గాని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలములో

లేఁడని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱకసాని పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామములో ఎఱ్ఱ కేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి భూదానములను జేసెను. రేచెర్ల చేతిరెడ్డికి ఎఱ్ఱకసాని యందు జనించిన మల్లారెడ్డినిగూర్చి ఎఱ్ఱకసాని శాసనములో నిట్లభివర్ణింపఁ బడియెను.

"శ్లో. యస్యాః పుత్రః పవిత్రోన్నతనుతచరితోద్భూతసుఖ్యాతకీర్తి
ర్మల్లః ప్రోల్లాసితశ్రీ ర్వితతవితరణ శ్శస్త్రశాస్త్ర ప్రగల్భః
స్వేనాంకేవలూనాయుద్ధోద్భటపటుచటులాఖర్వగర్వారివీర
వ్రాతాస్యామ్భోజరాజీప్రవిహితవిజయ శ్రీపదామ్భోజపూజః."

ఎఱ్ఱకసానికొడుకైన మల్లారెడ్డి పరిశుద్ధమైన యుత్తమచరిత్రము చేత విశేషయశస్సును మహాసంపదలను బొంది దాతయై శస్త్రశాస్త్రము లందుఁ బ్రగల్భుఁడై రణరంగమునందుఁ దనచే ఖండింపఁబడిన శత్రువీరుల ముఖకమలములచే విజయలక్ష్మీపాదయుగళ మర్చించినాఁడని పైశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్టి గుణవిశేషములచే నొప్పుచున్న పుత్త్రుఁ డప్పటికి యౌవన వయస్కుఁడై యుండవలయును గాని కేవలము బాలుఁడై యుండఁజాలఁడు. ఇతఁడు గాక మఱికొందఱు పుత్త్రు లుండినయెడల వారలు పేర్కొనఁబడియే యుందురు. అట్టివారిపేరు లెవ్వియుఁ బేర్కొనఁబడియుండకపోవుట చేతను వారలకు మల్లారెడ్డి యనుపుత్త్రుఁ డొక్కఁడే కలఁడని నిశ్చయింప వలసి వచ్చుచున్నది. రేచెర్ల చేతిరెడ్డిని గూర్చి శాసనములవలన గ్రహింపఁదగిన చరిత్ర మింతయే. చేతిరెడ్డి ౧౧౯౬వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మృతినొంది యుండవలయును. ౧౧౯౬వ సంవత్సరము మొదలుకొని మొదటి ప్రతాపరుద్రుని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు ౧౧౯౯దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసి యా సంవత్సరమున దేవగిరిరాజయిన జైత్రపాలునితో జరిగిన యుద్ధమునందు మృతినొందెను. ఆనుసంగంబీ ప్రభు వయిన చేతిరెడ్డికూడ మహా దేవరాజుతో యుద్ధమునకుఁబోయి మరణమునొంది యుండవలయును. ఈ రేచెర్ల చేతిరెడ్డినిగూర్చి యనేకగాథలు చిత్రవిచిత్రములుగా భట్టులచేఁ గల్పింపఁబడి పాటలు పద్యములు అల్లఁబడి వెలమనాయనివంశీయుల మని చెప్పుకొను

వారిచే గ్రంథస్థములు గావింపఁబడి సర్వత్ర వ్యాప్తి చేయఁబడి సత్యమైన చరిత్రాంశములను గప్పిపెట్టుచున్నవి.

శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.[1]

ఈ చేతిరెడ్డినిగూర్చి శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందీ క్రిందివిధముగా వ్రాయఁబడి యున్నది.

"వీరికి మూలపురుషుఁడు బేతాళనాయఁడని ప్రఖ్యాతి గాంచిన చెవ్విరెడ్డి అనురాజు. ఈ రాజు ఘనతఁ గాంచిన కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున శౌర్యధైర్యాదిలోకోత్తరగుణగణపరిపూర్ణుఁడై యారాజునొద్ద మిగుల మన్ననగాంచుటయే గాక యనేకబిరుదములను మఱికొంత రాజ్యమును గాంచినవాఁడు. ఈ ఘనుఁడు వర్తమాన వెంకటగిరిసంస్థానాధిపతులగు శ్రీశ్రీ రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహాదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారికి నిరువదియునిమిదవ తరమువాఁడు. ఈ రాజశిఖామణి యీ వెలుగోటిశాఖకు మాత్రమే గాక జటప్రోలు, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మైలవరము, మొదలగు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు."

ఇయ్యది బట్టులు వ్రాసిన వ్రాఁతలను నమ్మి యవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడిన వ్రాఁతవలెఁ గాన్పించుచున్నదిగాని సహేతుకమైన ప్రమాణముతోఁ గూడినదిగఁ గానంబడదు. సోమదేవరాజీయమునందును, పద్మనాయకచరిత్రమునందును, వెంకటగిరివారివంశావళి గ్రంథమునందును, రావువంశీయులచరిత్రమునందును, వీని నన్నిటిని బరిశీలించి సంస్కరణము గావించి నూతనముగాఁ బ్రకటింపించిన వెంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమునందును, పిల్లలమఱ్ఱి శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన చేతిరెడ్డియె యీసంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుఁడైన బేతాళనాయఁడని చూపించిన హేతువులు పరస్పరవిరుద్ధములై

1. ఈ గ్రంథము పద్మనాయకచరిత్రము, పద్మనాయకచరిత్రమునుబట్టి వ్రాయింపఁబడిన వెంకటగిరి వారివంశావళి, ఆరెంటి ననుసరించి వ్రాయఁబడిన రావువంశీయులచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములలోఁ దమవంశమునుగూర్చి యసందర్భము లయిన విషయములు గలవని యూహించి శ్రీ వెంకటగిరిమహారాజుగారు శ్రీ వెల్లాల సదాశివశాస్త్రిలవారిచేతను, శ్రీ అవధానము శేషశాస్త్రిలవారిచేతను నూతనముగా వ్రాయించినది.

యుక్తికిని సత్యమునకును దూరములై యున్నవి మఱియు నీ గ్రంథముల లో నసత్యము లైనట్టియు, నసందర్భము లైనట్టియు, విషయము లనేక యవిమర్శనపూర్వకముగాఁ జొప్పింపఁబడినవి. వానిని జక్కఁగా విమర్శించి యథార్థ మిట్టిదని లోకమునకు వెల్లడిచేయకుండిన యెడల జనసామాన్య మా గ్రంథములలోని గాథలనే పరమప్రమాణములుగా గ్రహింతురు. అందు వలన సత్యమైనచరిత్రవ్యాపనకుఁ బ్రతిబంధకము గలుగును. కాఁబట్టి యీ చేతిరెడ్డికిఁ జెవిరెడ్డి యనునామము లేదనియు, చేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైల వరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడని చెప్పఁ బడు బేతాళనాయుఁడు కాఁడనియు, సహేతుకముగా నిరూపింపఁబోవు చున్నాను.

చెవిరెడ్డి గాథ.

(1) ఈ రేచెర్ల చేతిరెడ్డికి చేతిరెడ్డియనియే జన్మనామముండెనుగాని చెవి రెడ్డి యను జన్మనామము లేదని చేతిరెడ్డి భార్య యైన యెఱుకసానమ్మశాస నములో —

"శ్లో. తస్మాత్తస్యాం సమజని మహాదేవపాదాబ్జభక్తః
ఖ్యాతో చేత స్తతవితరణప్రీణిత ప్రాణివర్గః
ఆశావక్త్రే ప్రవితత శరచ్చంద్రసాంద్రాంశురమ్యా
యా స్యాద్యస్యం జనసుఖసముత్పాదిని భాతి కీర్తిః."

అని సంస్కృతమునందును, 'శ్రీమతు రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డి పెండ్లము' అని తెలుఁగునందును, ప్రయోగింపఁబడిన చేతిశబ్దముచేతనే స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రస్తుతము నైజాము రాజ్యమునకుఁ జెందియున్న నల్లగొండమండలము లోని యామనగల్లు రాజధానిలోను, ఆమనగంటి కుత్తరభాగమున రెండుక్రోశ ములదూరములో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి రాజధానిలోను వసించి యా ప్రదేశమేలిన వాఁడు చేతిరెడ్డియే కాని బేతాళనాయుఁడను నామాంతరముగల చెవిరెడ్డి మాత్రము కాఁడు.

(2) ఇతనికిఁ జెవ్విరెడ్డి యను జన్మనామము మఱి బేతాళనాయఁడను పౌరుషనామము గలుగుటకుఁ గారణ మత్యద్భుతముగా నీక్రిందివిధమున శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడియున్నది. వెలిగండ్లఁ బూర్వమునఁ బదవతరమువాఁ డగు హేమాద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమము గలవాఁడై రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుఁ గోట్లకొలఁది ధనము గడించి యాగ్రామమునకంటె కుత్తరభాగమున ౨. మైళ్లదూరమున నొకచోట భూమిలోఁ బాతిపెట్టి దానిపై నొకవేదిక గట్టించి యందు నొకవటవృక్షమును వేసి దానిక్రింద నొకభైరవుని బ్రతిష్ఠించి 'ధనమును గాపాడి తనకులములో జనించినవారిలో సద్గుణగరిష్ఠుండు సత్యాగ్రనిష్ఠుండు నై కులదీపకుం డగువానికి సంపూర్ణముగఁ జేరవలయు నని ప్రార్థించి తనయభిప్రాయము దెలియునట్లు భూమిలో గుప్తముగ నొకశిలాశాసనమును స్థాపించెనఁట! అనంతరము కొంతకాలమునకు వానివంశమునఁ జెవ్విరెడ్డి యుదయించి లోకోత్తరవీర్యసంపన్నుఁడై చండమార్తాండుని చందమునఁ దేజరిల్లుచు రాజ్యముచేయుచుండ నొకనాఁడు మృగయావినోదార్థమై వెడలి పరిజనంబు వెనుకదిగంబడిన నొక్కఁడుగా హేమాద్రిరెడ్డి ధననిక్షేపము చేసినప్రాంతంబునకు దైవికంబుగఁ బోయెనఁట! అచట నీతని పోష్యవర్గములోఁ జేరిన రేచఁ డను నొకమాలవాఁడు భూమి దున్నుచుండి దైవాధీనముగ హేమాద్రిరెడ్డిస్థాపించిన శిలాశాసనము నాఁగేటికొనకుఁ దాఁకి బయల్పడఁగా వాఁడు తన యేలికపోవుచుండుటను జూచి యావృత్తాంతమంతయు విన్నవించెనఁట! అంత చెవ్విరెడ్డి యచ్చటికిఁబోయి యాశిలాశాసనము నవలోకించి యావద్వృత్తాంతమును దెలిసికొని యాధనము గైకొనుటకై ప్రయత్నింపఁగా నాచెంత నున్న వటవృక్షము నాశ్రయించుకొని యున్న బేతాళుఁ డాయన ధైర్యమును బరీక్షించుటకై మాయాతిమిరమును మేఘములు నుఱుములు మెఱుపులు వానయు గాలియుఁ గల్పించి పిడుగులుపడు నటులఁ జేసెనఁట. అంతియగాక యా వటవృక్షము మాఱిని యుండుటఁ గూలఁద్రోచెనఁట! అప్పుడు రేచఁడు మూర్ఛిల్లెనఁట గాని చెవిరెడ్డి ని[illegible] కలవరంబడఁగా బేతాళుఁడు ఘోరాకృతినిఁబూని చెవిరెడ్డిమీఁదికి రాఁగా నాతఁడు

జంకక సుస్థిరచిత్తుండై కోపోద్దీపితమానసుండై ప్రచండతరవేదండశుండా దండంబుపగిదిఁ దేజరిల్లు నిజభుజాదండంబున మృత్యుజిహ్వాగ్రంబు ననుకరించు నట్టి మండలాగ్రంబు నెత్తి ఖండింప నుద్యమింపఁగా బేతాళుండు వాని శౌర్య ధైర్యసాహసంబులకు మెచ్చుకొని నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై తనపేరు చెప్పి 'నీధైర్యంబునకు మెచ్చితి నీవుకోరినవరంబు నిచ్చెద వేఁడు' మనియెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి తనవంశమువారికి శాశ్వతైశ్వర్యము, రాజ్యభోగము, శౌర్య ధైర్యాదిగుణసంపత్తి గలుగవలయు ననియు, వారు యుద్ధమునకుఁ బోవునప్పుడు వారికి సహాయముగా ముందు బేతాళుఁడు నడువవలయు ననియుఁ గోరఁగా నతం డావరముల నొసంగి యంతర్ధాన మందెనఁట ! పిమ్మటఁ జెవిరెడ్డి ధనము గైకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ దనపూర్వునిచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన భైరవ మూర్తి 'ఓయీ! ధనము గైకొన నీవర్హుండవు గాని దీనిని కొన్ని భూతము లాశ్రయించుకొని యున్నవి గాన నరబలి యిచ్చి గైకొనుట శ్రేయోదాయక మని చెప్పి యంతర్హితుం డయ్యెనఁట ! అంతట నారాజు నరహత్యకుఁ జింతించుచుండఁగా భైరవునిపల్కులు విన్నవాఁడు గావున రేచఁ డనుమాలవాఁడు తన్ను బలియిచ్చి ధనము గైకొను మని ప్రార్థించెనఁట! ఇంతకాలము నన్నుఁ బెంచిన నే నాత్మసుఖమునకై నిన్నెట్లు బలియిత్తు నని చెప్పఁగా రాజా! ఆ ధనము లోకహితమునకైనది గాని కేవల మాత్మసుఖమునకైనది కాదు గాన ధర్మజ్ఞుల రయిన మీరు నాకోరినవరంబు నొసంగి నన్ను బలియిచ్చిన మీ కెంత మాత్రము దోషము ప్రసక్తింపదని రేచఁడు ప్రత్యుత్తర మొసంగెనఁట! అందుల కాతఁ డొడంబడియెనఁట ! తనవంశమువారిని చెవిరెడ్డివంశమువారు పోషించుచు వారిగృహములలో వివాహములు జరుగునప్పుడు ముందుగాఁ దనవంశము వారికి వివాహములు జరుపవలయు నని రేచఁడు వర మడిగెనఁట ! ఆవరము నొసంగి చెవిరెడ్డి వానిని బలియిచ్చి యాధనము గైకొనియెనఁట! పదంపడి యాతం డచ్చట సర్వాంగపూర్ణముగా శివాలయంబు నిర్మించి శివప్రతిష్ఠ గావించెనఁట. ఈ వృత్తాంతము నంతయు విని ఓరుఁగంటి నేలుచుండిన గణపతిదేవమహారాజు చెవిరెడ్డిని రప్పించి యాతని యసహాయశూరత్వమునకు

మెచ్చుకొని యామనిగంటిరాజ్యమునకుఁ జేరిన లక్షసీమను, గజాశ్వాదులను, కలికితురాయిని, కిరీటమును, కాలికి గండపెండేరము నానావిధాభరణ మును, ఛత్త్రచామరములను, బంగారుపూఁతపని గలయొక నాగలిని బహు మతిగా నొసంగి, పిల్లలమర్రి బేతాళనాయుఁడను పేరుగా బిరుదమిచ్చి పంపిం చెనఁట! ఆకత్తి యిప్పటికి సంస్థానములోఁ బూజింపఁబడుచున్న దఁట!

ఇది వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమును వ్రాసిన గ్రంథకర్తల యొక్క నవ నకల్పన మని ఘంటాపథముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇదియునుఁగాక పద్మనాయకచరిత్రము నందును, వెలుగోటివారివంశావళియందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును వ్రాయఁబడిన గాథలకుఁ బ్రత్యక్షవిరుద్ధముగా నున్నది. ఆగ్రంథములలోని యసందర్భము లైనగాథలను జూచి వారిట్టి నవకల్పనలకు పూనుకొనిరి. హేమాద్రిరెడ్డి ధనమును బాతిపెట్టి శిలాశాసనము వ్రాయించె ననునది వారు కల్పించిరి. చెవిరెడ్డి బీదవాఁడై యామనగంటిలో పాధకుఁడై కొన్నిదినములు గడపె నని పూర్వగాథలలో నున్నది.

"ఉ. అంత నకించనస్థితి మహాబలుఁ డప్పను వేరిసీమలో
వింతగ నింపుసొంపెసగఁ జేయుచు నామనగంటిలోపలన్
పంతము మీఱఁ జోదరులపాటిని నాఁటఁగఁ దిన్న నెట్టను
ల్గొంతవహించె నచ్చటను గోరికఁ దా వ్యవసాయసాయతిన్."

అని వేంకటగిరివంశావళి గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. "అట్టి వ్యవసాయ మునకుఁ బాలికాఁపుగా శేవఁ డనునొక పంచముని నిర్ణయించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నిరూపింపవలసినపనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండును." అని రావువంశీయులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. చెవిరెడ్డి యాళువగు శేవఁడు నాగభైరవునిగుడికడ నున్న యొకపొలమును దున్నుచుండఁగా నాఁగటికిఁ దగిలి యొకశాసనము గనుపట్టె ననిమాత్రమే చెప్పఁబడినది. చెవి రెడ్డి యాశాసనమును జదివి శేవనితో రెండులక్షల ధన మున్న దని చెప్పి నట్లుగా పద్మనాయకచరిత్రములో నీక్రింది పద్యములో:—

"చ. కనుగొనివచ్చి రేచఁ డతికౌతుకమొప్పఁగ రెడ్డిసన్నిధిన్
వినుతవిధేయుఁడై యపుడు వేడుకమీఱఁగ విన్నవింపఁగా
ఘనుఁ డరుదెంచి చూచి కుతుకంబున సొంతముగాఁ బరించి తా
నని యను గంగులకులపదార్థము లుండెనటంచు వానితోన్."

అని వ్రాయఁబడినది. కాని వేంకటగిరివంశావళిలో:—

"గీ. కడుగయంబున రేచనిఁ గాంచి యచట
గంటె నసలకుమిత్రంబు గలదు నరుని
బలి యొసఁగి దీనిఁ గైకొనవలయు ననుచు
వ్రాసియున్నది నిక్క మీశాసనమున."

అని రేచనితోఁ జెవిరెడ్డి చెప్పినట్లు భేదముగా నున్నదిగాని హేమాద్రిరెడ్డి ప్రశంస యెవ్వ రెత్తియుండలేదు. రేచఁడు మూఁడువరములు గోరినట్లు పద్మనాయకచరిత్రమునందును, నాలుగు వరము లిచ్చినట్లు వేంకటగిరివంశావళి యందును జెప్పఁబడి యుండఁగా వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్ర మను నీ నూతనగ్రంథమున నొక్కవరమే పేర్కొనఁబడి యున్నది. తక్కినవరముల సంగతులు సామిరెడ్డి, ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములవలన నసత్యములుగ నేర్పడి నవి గనుకను, వారియిండ్ల వివాహములు జరుగునప్పుడు మాలవాండ్రకుఁగూడ వివాహముచేయు నాచారము ఇప్పటికిఁగూడ జరుగుచున్నది గనుక నీవివాహ వరమును మాత్రమె పేర్కొని రేచనిపేరిట రేచెర్లగోత్రముఁ బెట్టుకొనుట మొదలగునవి విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. కాకతిగణపతిదేవరాజు చెవిరెడ్డిని సన్మానించిన తరువాత,

"క. నాఁడాదిగ సుకవీంద్రులు
వేడుక వేతాళుఁ డనుచు వేమఱు బిరుదులన్
వేఁడిమి నుతింప విమతుల
గోడక యవ్విభుఁడు ధాత్రి నొగిఁ జెలువొందెన్."

అని చెప్పఁబడి యుండఁగా నూతనగ్రంథమునందు వేతాళనాయఁడని గణపతిదేవుఁడు బిరుదునామ మొసంగె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్లీ గ్రంథము

లందుఁ బరస్పరవిరుద్ధము లైన విషయము లనేకములు గలవు. ఇదిగాక శ్రీ వేంకటగిరివంశావళి మొదలగు గ్రంథములలోని గాథలు చరిత్రాంశములకు విరుద్ధములుగ నున్నవగుట విశ్వసింపకపోయిన భంగము లైనను గాని యాగాథలను మార్చి వేఱువిధముగఁ జెప్పుటకుఁ గారణమేమి? పద్మనాయక చరిత్రములో మూలపురుషుఁ డాదిజగన్నాథుఁ డని చెప్పఁబడియుండఁగా పేయప్రోలిరెడ్డి యని నూతన గ్రంథమునఁ జేర్చియున్నారు. మఱియు నందె పోలిరెడ్డిని,

"క. ఆపగమువాడ నాన్వయ
దీపకుఁడై పోలిరెడ్డి ధృతి జనియించెన్
ఆ పుణ్యగుణవరేణ్యుం
డేపునఁ జెవిరెడ్డిఁ గనియె నిల వినుతింపన్."

అని పద్మనాయక చరిత్రమునఁ గానంబడుచున్నది.

ఆదిజగన్నాథరావు పోలిరెడ్డి నామములు గాని, పేయప్రోలిరెడ్డి నామము గాని, రేచెర్లనామిరెడ్డి ఎఱ్ఱకసాని శాసనములలోఁ గానరావు. ఇవన్నియు నటుండనిచ్చి యొక్క విషయమును విమర్శించి చూతము. చెవిరెడ్డి బేతాళనాయఁ డను బిరుదనామమును గణపతిదేవుఁ డొసఁగె ననుసంగతిని విమర్శించి తెలిసికొను టత్యావశ్యకమై యున్నది. ఎఱ్ఱకసాని శాసనము నాఁటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౦వ సంవత్సరమునాఁటికి ఎఱ్ఱకసాని భర్త బేతిరెడ్డి యనియే చెప్పంబడి యుండుటచేత నంతకుఁ బూర్వమే యీ వృత్తాంతమంతయు నడచి యుండవలయును గదా. చెవిరెడ్డి కిట్టి ప్రసిద్ధబిరుదముల నేనిని ఎఱ్ఱకసాని తన భర్తను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణింపకుండుటకుఁ గారణ మేమి? మఱియు వీరరణాగ్ర, శౌచగాంగేయ, [illegible], దుష్టజనభీకర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర యను బిరుదములను బేతిరెడ్డి వహించియుండె నని యామె శాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది కదా. ఇట్టి వీరరణాగ్రణుఁడు, శౌచగాంగేయుఁడు, దోర్బలభీముఁడు, రణరంగధీరుఁడు, శౌర్యసంపన్నుఁడు నైన బేతసదండనాథుఁడు శౌర్యసంపన్నుఁడై యుండియు, ప్రభువై యుండియు, ఉచ్ఛధనముగ [illegible] విశ్వాసులు

గలిగి యనేక సంవత్సరములుగాఁ దనచేఁ బోషింపఁబడుచు తన్ను బలి యిచ్చి ధనము గైకొను మని చెప్పునంతటి విశ్వాసపాత్రుని నేచఁ డనువానిని క్షుద్రదేవతల ప్రీతికై సంహరించె ననుమాట విశ్వసించుట కెంతమాత్రము నొప్పి యుండలేదు. ఎల్లకర్తి శాసనము నాఁటికి గణపతిదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమై పది సంవత్సరము లయ్యెను. ఈలోపలనే బేతిరెడ్డి యను బేతాళనాయఁడు గణపతిదేవునివలన సమ్మానములు గలిగి సైబిరుదములు వహించుట తటస్థమయ్యె నని చెప్పఁగూడదేమో? అదియు విమర్శనీయము. ౧౨౦౮వ సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి యలంకరింపఁబడిన బిరుదములు ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నామిరెడ్డిగూడ వహించి యుండెను. వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి తన్న యని యూహించుచున్నారు. కాఁబట్టి సైకార్యములకు బిరుదములకు నెట్టిసంబంధము లేదు. నామిరెడ్డినామము బేతిరెడ్డికి నామాంతర మని చెప్పుటకు వలను గాదు. నామిరెడ్డి భార్య సైతాంబ యని చెప్పఁబడినది గాని యెఱుకసాని యని చెప్పఁబడి యుండలేదు. వాదమునకొఱకు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి తన్న యనియే యొప్పుకొందము. అతఁడు వహించిన బిరుదముల చేతను జ్యేష్ఠుఁ డగుటచేతను ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నామనగల్లు ప్రాంతదేశము నతఁడే పరిపాలించుచుండె నని చెప్పక తప్పదు. అన్న పరిపాలనము చేయుచుండ తమ్మునికిఁ గిరీటమునిచ్చె ననుట యసందర్భము గాదా. వాస్తవముచేత సామసగంటి ప్రభువులు కిరీటాధిపతులు గారు. కిరీటాధిపతు లని యొకవేళ నంగీకరించినను జ్యేష్ఠుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ గిరీటమొసంగె ననుట ధర్మవిరుద్ధము. అప్పటికి నామిరెడ్డిగూడ మృతి నొంది యుండవచ్చు నని చెప్ప సాహసింపవచ్చును. అట్లయినచో జ్యేష్ఠుని రాజ్యముతోఁగూడ కిరీటాదిరాజచిహ్నములు తమ్మునికి సంక్రమింపక మానవు. అట్టి కిరీటాది రాజచిహ్నములను వహించి యుండఁగా మరలఁ గిరీటమొసంగ నవసరము లేదు. ఎల్లకర్తి శాసనమున నామె భర్తయొక్క వీర్యపరాక్రమాదిగుణగణంబు లభివర్ణింపఁ బడియెను గాని యతఁడు కిరీటాధిపతి యని యభివర్ణింపఁబడి యుండలేదు. మఱియు,

"శ్లో. రాజత్యుర్వ్యాం గణపతినృప స్సాక్షిలోర్వీశమౌళి
రత్న వ్రాతద్యుతితతిసముద్భాసితాఙ్ఘ్రిద్వయస్య
సన్మర్యాదానిగతనిఖిలక్ష్మాజనేఽవగ్రహే
రమ్యే రాజ్యే విపులసుఖదే ప్రోన్నతస్య ప్రహర్షః."

సమస్తభూపతుల కిరీటరత్నకాంతులచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన పాదయుగ్మము గలిగి ప్రహర్షముచే నిండియున్న గణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున అని మాత్రము చెప్పిన తరువాత నామెదానధర్మమును గూర్చి ముచ్చటింపఁబడియెను. అంతియగాని తన భర్తృస్థానమున జేనీశభక్తి గణపతిదేవచక్రవర్తివలన విశేషరాజ్యవైభవములను గిరీటమును దక్కుంగల యాయుధ విశేషంబులను బడసినట్లు చెప్పియుండలేదు. ఇంక నామిరెడ్డి శాసనమున గణపతిదేవచక్రవర్తి వర్ణింపఁబడిన పిమ్మట,

"శ్లో. తస్య ప్రసాదా త్పృథువైభవస్య
పృథుప్రదానస్య విభోః ప్రధానః
నామః కృతి స్తుత్యగుణాభిరామః
కాచాంబికాసూను రనూనసత్త్వః."

అని గణపతిదేవునియొక్క ప్రసాదముచేతనే యాధిక వైభవమును, అధిసంపదయును, మొదలగువానిం బడసినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇట్లె మొదటి శాసనమునఁ బ్రతాపరుద్రుని ప్రసాదముచేత నామిరెడ్డి ప్రధానత్వమును బొందెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ఏతత్ప్రసాదవైభవముచేతనే నామిరెడ్డి పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామంబునఁ గట్టించిన కామేశ్వర కాచేశ్వర నామేశ్వర దేవాలయంబు లేకాలనగరంబునఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిర్మింపించినయాలయ శ్రేణులచందంబున నత్యున్నతములై లోకోత్తరశిల్పంబులతో గురువిందశిలామయములై వెలయుచున్నవి. ఎట్టికాని శాసనము నాఁటికి జేతిరెడ్డి మరణముఁబొందియుండుటచేతనే యామె తనయత్తింటివారియొక్కయుఁ బుట్టింటివారియొక్కయు వంశాభివర్ణనము గావించి తన ధర్మములనుగూర్చి చెప్పఁగానుట కుపక్రమించినది. పువిను

యము లన్నిటినిజూచి విమర్శించినప్పుడు చెవిరెడ్డిగాథ విశ్వాసపాత్రమైనది గాదని నిష్పక్షపాతబుద్ధిగలవారికి బోధపడక మానదు.

ఈగాథల నన్నిటిని విడిచి శెట్టి వెలుగోటివారివంశవృత్తమునం జేర్పంబడిన పురుషులయొక్క కాలనిర్ణయాదివిషయములనుబట్టి చూచినను, ఏతచ్చరిత్రములోని పురుషులనుగూర్చి వ్రాయంబడిన యసందర్భవాక్యములనుబట్టి చూచినను, చెవిరెడ్డి వెంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుం డనుసిద్ధాంతము నిలువం జాలదు.

చెవిరెడ్డి మూలపురుషుండు కాండు

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుం బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయనికి "దామానాయఁడు, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు," అను ముగ్గురుకొడుకులు గలరనియు, వారిలోం జ్యేష్ఠుండైన దామానాయనికి "౧ వెన్నమనాయఁడు, ౨ సబ్బినాయఁడు, ౩ పెద్దన్న, ౪ బ్రహ్మనాయఁడు, ౫ పెర్నీఁడు, ౬ నూర్నీఁడు, ౭ మల్లినీఁడు" అను పుత్త్రులు గలరనియు నుదాహరింపంబడియెను. శ్రీనాథకవిరాజప్రణీతమైన పల్నాటివీరచరిత్రమున చెవినాయనికి దొడ్డనాయఁడును, అతనికి "పెద్దన, బ్రహ్మనాయఁడు, పెర్నీఁడు, నూర్నీఁడు, మల్లినీఁడు" అను నేవురుపుత్త్రులు గలరనియు, వ్రాయంబడియున్నది. రేచెర్ల చెవినాయనినామమును గాంచి భ్రమించిరో, పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుండైన బ్రహ్మనాయఁడు వెలుగోటివారివంశములోనివాండే యైయుండునన్న సంపూర్ణవిశ్వాసముచేతనో, పల్నాటివీరులకాలముం దెలిపెడు చరిత్రాంశము తెలియంగమిచేతనో, మఱి యేమికారణముచేతనో, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయని వంశమును పల్నాటిచెవినాయనివంశమును నొక్కటిగంజేసి చెవిరెడ్డియే బేతాళనాయఁ డని హేత్వాభాసములతో సిద్ధాంతము చేసియున్నారు.

బ్రహ్మనాయనికిం దండ్రి దొడ్డనాయఁ డని పల్నాటివీరచరిత్రమునం జెప్పంబడియుండుటచేతను, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికొడుకులలో దొడ్డనాయఁ డను వాఁడు లేకుండుటచేతను, సంబంధమునకుం జిక్కుం గలుగంగా బేతాళనాయనిపుత్త్రులలో దామానాయఁడు జ్యేష్ఠుండగుటం జేసి దొడ్డనాయఁ డని

పిలువఁబడుచుండవచ్చునుగాన, నతనికి దొడ్డనాయఁ డని నామాంతర ముండి
వచ్చు నని సమాధానముఁ జెప్పి సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. రచ్చ బేతిరెడ్డి
బేతాళనాయఁ డని చెప్పుటచేత మతియొకదిక్కునకు బట్టినట్లు గనుపట్టుచున్నది. బేతిరెడ్డి
మల్లారెడ్డి యనుపుత్త్రుఁడు కలఁ డని బేతిరెడ్డి భార్యశాసనములోఁ జెప్పఁబడి
యున్నది. అప్పుడు మల్లానాయనికి దామానాయఁ డని నామాంతర ముండ
వచ్చు నని సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. ఈ యంతులేనికల్పనాసంబంధము
వలన బేతిరెడ్డికొడుకు మల్లారెడ్డి కొందఱకు మల్లానాయఁడు గాను, మఱికొంద
ఱకు దామానాయఁడు గాను, వేఱుకొందఱకు దొడ్డనాయఁడు గాను, వెల్లు
గోటివంశచరిత్రకారులకు "మల్లానాయఁడు, దామానాయఁడు, దొడ్డనాయఁ
డు" అను త్రిస్వరూపము లేకరూపముగాను గన్పడఁజేయుటకై యనేకాకార
ములఁ గాంచి కడగండ్లపాలు గావలసి వచ్చినది. లోకనింద. ఆ గ్రంథకర్తల
యభీష్టానుసారముగానే మల్లానాయఁడే దామానాయఁ డనుకొందము. అట్ల
యిన వెల్లుట్లశాసనమునాఁటికి మల్లానాయఁడు దామానాయఁడు అను
దొడ్డనాయనికి సంతానము లేదని యుప్పరపల్లిశాసనమునుబట్టి స్పష్టమగుగద!
అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౪వ సంవత్సరమునాఁటికి దొడ్డనాయనికి సంతానము
జనింప లేదు. ఒకవేళఁ బుట్టినాఁడని యూహించినను శిశువై యుండవల
యును గదా. బ్రహ్మనాయనికాలము మనము చెప్పినట్టుగా యథార్థస్థితి
బయల్పడక మానదు. పల్నాటిప్రభు వయిన యలుగురాజుపుత్త్రులలో నొక
డైన దేవరాజుపక్షమునుబూనిన బ్రహ్మనాయనికిని నలగామరాజుపక్షమునుబూనిన
నాగాంబ యనియెడు నాయకురాలికిని ఘోరయుద్ధము జరిగె ననుట పల్నాటి
వీరచరిత్రమువలనఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్నది. ఈయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౧౭౬--
౧౧౮౨ సంవత్సరముల నడుమ జరిగె నని యనేకచరిత్రాంశములను బట్టి
నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు నలగామ
రాజునకు యుద్ధకాలమున వేయిగుఱ్ఱముల నంపె ననియు, ధారాకోటప్రభువైన
భీమరాజునకు వర్తమాన మంపె ననియు, అతనికొడుకు రుద్రదేవరాజు రాజ్య
భారము వహించె ననియు, నలగామరాజునకు సోమదేవరాజు సహాయుఁ

చేసె ననియు, కళ్యాణపురిబిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుని కూఁతును మలి
దేవరాజు వచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెననియు చెప్పఁబడి యున్నది. హోసల
రాజయిన రెండవ వీరబల్లాలుని నామమును, వెలనాటి చోడగొంకరాజు
నామమును ఉదాహరింపఁబడినవి. వీరందఱును గొంచెమించుమించుగా సమ
కాలికులై యున్నారు. వీరిలోఁ గోటకేతరాజు ౧౧౮౫వ సంవత్సరమునఁ బరి
పాలనము వహించినవాఁడు గావునఁ బల్నాటివీరుల యుద్ధకాలమున నితనితండ్రి
భీమరాజు ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. కేతరాజు బ్రహ్మ
నాయనికడను రాయబారము గొనిపోయెను. బిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుఁ
డు మృతినొందినతరువాతనే పల్నాటియుద్ధము జరిగె నని చెప్పఁబడినందునను,
వీరసోమేశ్వరుఁడు ౧౧౭౬వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసినందునను,
పల్నాటియుద్ధము ౧౧౭౬ - ౧౧౮౫ సంవత్సరముల నడుమ జరిగె ననుట
కే సందేహమును లేదు. ఇంత యేల? మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజు
నకు సైన్యము నంపె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత ౧౧౯౬ వఱకుఁ బరిపాలనము
చేసిన ప్రతాపరుద్రునితో బ్రహ్మనాయఁడు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టముగదా.
౧౨౦౮ దవ సంవత్సరమునాఁటి బ్రహ్మనాయనితండ్రి యగు దొడ్డనాయఁ
డనెడు బాచనాయఁ డను మల్లనాయనికి సంతానమే లేకయుండఁగాఁ
ప్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుఁ డగు తనతాత యైన బేతినాయనితో బ్రహ్మ
నాయఁ డెట్లు సమకాలికుఁ డయ్యెను? ఆయుద్ధమునాఁటికిఁ గోడలితోఁ
గాఁపురము సేయుచున్న కొడుకుగూడ బ్రహ్మనాయనికిఁ గలఁడు. అనఁగాఁ
ప్రపితామహుఁడు, పితామహుఁడు, మనుమఁడు, వయసువచ్చినమునిమనుమఁడు
నొకకాలమున నున్నవారని చెప్పవలసి వచ్చును. ఇది యెంతయు నసందర్భ
ముగా నున్నదిగదా? జాయపనాయఁడు గణపతిదేవునివలన సత్కారములను
బొందకపూర్వమే బ్రహ్మనాయఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రునికాలమున జరిగిన
పల్నాటియుద్ధములో విజయము గాంచినట్లు బోధయగుచున్నదిగదా? పల్నా
టివీరచరిత్రములో బ్రహ్మనాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁడు యుద్ధమునాఁటికిఁ జని
పోయె నని చెప్పఁబడియున్నది. ౧౨౦౮ దవసంవత్సరములో సెట్టికసాని

శాసనములలో నభివర్ణింపఁబడి బ్రదికియున్న యామె పుత్త్రుఁడు మల్లానాయఁ డనెడు దొడ్డనాయఁడు ముప్పదిసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే మృతినొందవలసినదురవస్థపట్టినదిగదా! ఆయా గ్రంథములలో నుండువిషయములను విచారింపక కల్పితగాథలను బట్టుపొగడ్తలను నమ్మి వంశవృత్తములను గూర్చినచోఁ జరిత్రకారులు తప్పక పరిహాసపాత్రులు గాక మానరు. కాఁబట్టి తేలినపర్యవసాన మేమనఁగా, వెలుగోటివారివంశచరిత్రమును, తద్వంశవృత్తమును చరిత్రమునకు విరుద్ధముగాఁ గూర్పఁబడియున్నవనియు, వానిని సంస్కరింపించుకోవలసియున్నదనియు స్పష్టమగుచున్నది. రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డి వెంకటగిరి, పిఠాపురము, మైలవరము, జటప్రోలు, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు కాఁడనియు, పల్నాటివీరుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁ డీపిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డికి మనుమఁడు గాఁడనియు, ఈ చేతిరెడ్డికి మల్లారెడ్డి యనుకొడుకు కొడుకుఁడే గలఁడనియు, సిద్ధాంత మగుచున్నది. వెలుగోటివారిపూర్వు లయిన యచపోతానాయఁడును, మాధవనాయఁడును, వారిశాసనములలో వెన్నమనాయని నుండియే తమపూర్వులను జెప్పుకొని యున్నారుగాని పిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డిని మూలపురుషునిగాఁ జెప్పికొనియుండలేదు. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు సయితము తన సింగభూపాలీయమున రగవఁటరములోని దాచనాయని మొదలుకొని వంశజాలను వర్ణించెనుగాని సుప్రసిద్ధు లయిన చేతిరెడ్డి మొదలగువారి నెవ్వరిని పేర్కొనియుండలేదు. ఇప్పటివారికంటె వారు ప్రాచీనులుగనుక వారి గాథల పూర్వోత్తరసందర్భములు చక్కఁగాఁ దెలిసియుండవలయునుగదా? వారల తమశాసనములందును గ్రంథములందును సుప్రసిద్ధవంశజాల నభివర్ణింపక యవధారణము గలిగియుందురు?

సప్తమ ప్రకరణము.

పలనాటివీరచరిత్రము.

మొదటి ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికు లయిన పల్నాటివీరులచరిత్రమును సంగ్రహముగా నీప్రకరణమున వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బల్నాడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండిన హైహయవంశజు లయిన గురిజాలరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను.[1] అనుగురాజు(?) ... బిరుదాంకరుద్రుఁ డను సామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికిఁ బ్రభువై భూలోకమల్లుఁ డను పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండె నని మొదటిప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.[2] ఇతఁడు కామనూరుగ్రామవాస్తవ్యుఁడు ఋగ్వేదపదపాఠియు నగు సోమబ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తిదేవాలయమునకు శా. శ. ౧౦౫౧ సౌమ్యసంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౨౯-౩౦) దానశాసనమును వ్రాయించెను. ఇందుఁ జెప్పఁ

---

1. పల్నాడు నేఁడు గుంటూరుజిల్లాలో నొకతాలూకా యైయున్నది. ఇయ్యది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున సముద్రమునకు నించుమించుగా ౧౨౦ మైళ్లదూరములో నున్నది. ఈసీమకు నుత్తరమునను పడమటను ౭౫ మైళ్ల పొడవునఁ గృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. దీని దక్షిణభాగము కొండలచేతను దట్టములయిన యడవులచేతను నావరింపఁబడి యున్నదిగాని తూర్పునఁ జట్టుపులు పూర్వము వ్యాపించి యున్నవి. దీనియొక్క వైశాల్యము ౧౦౪౦ చదరపుమైళ్లు గ్రహింపుము. నాగులేరు, చంద్రవంక, గుండ్లకమ్మ నదులు దీనిగుండఁ బ్రవహించుచున్నవి. ఈభూప్రదేశము చరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతి వహించి యున్నది. ఇది మొదట నాగులకు నివాసభూమిగ నుండి యాంధ్రభృత్యవంశపురాజుల పరిపాలనకాలమునఁ బల్లవులచే నాక్రమింపఁబడి పల్లవనాడు అనుపేరు పొంది పిదప పలనా డనియు, పల్నా డనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. చరిత్రాంశముల నెఱుంగమి కొంద ఱాంధ్రకవులు పల్లనాడని గ్రంథములు గావించిరి. పల్కిన వ్యుత్పత్తు లంతగాఁ బాటింపఁబని లేదు.

2. ఆంధ్రులచరిత్రము రెండవభాగము మొదటిప్రకరణము ౨౬-౨౭ పేజీలను చూడుఁడు.

బడిన మాధవిపట్టణము గురివిందస్థల మనియు గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁబడు చున్నది. పల్నాటిలోని మాచెర్ల గ్రామములోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో నింకొక శాసనము పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునాఁటిది గలదు. పల్నాటికి రాజధాని యగు మహాదేవితటాకము (మాచెర్ల) లో నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వరదేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్రవంశమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన హాగిదేవరాజు నలుగురు కుమారులలోను రెండవవాఁ డగు వీరకామునికుమారుఁడు బేతరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. హైహయవంశజు లయిన యీ రాజులు పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునందుఁ బల్నాటికిఁ బ్రభువులై పరిపాలించుచున్న విషయము వాస్తవ మని యీశాసనములంబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ రాజుల యొక్క చరిత్రమే పల్నాటివీరచరిత్ర మను పేరఁ బెక్కండ్రు తెలుఁగుకవులచే ద్విపదరూపమున వ్రాయఁబడి యాంధ్రదేశమునఁ బఠింపఁ బడుచున్నది. ఈగ్రంథమున ననేక పాఠాంతరములు గలవు.[1] ఈ గ్రంథములన్నిటిలో శ్రీనాథకవి ప్రణీత మైనదని చెప్పఁబడు గ్రంథము మాత్రము ప్రాచీనమైనదిగఁ దోఁచుచున్నది. పాఠాంతర భేదములను విడిచి నేను గ్రహించిన కథాసారమును మాత్రమే యిందు వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. ఉత్తర హిందూస్థానమునఁ జాలమాచాపురి యనుపట్టణము గలదు. దానికి జంఘాలాపుర మను నామాంతరము గలదు. ఆపట్టణమును గార్తవీర్యార్జునుని సోదరవరుసవాఁడైన యనుగురాజేలుచుండెను. కార్తవీర్యార్జునుఁడు చేసిన పాపములు తన్ను బాధింపఁగా ననుగురాజు విద్వాంసులగు విప్రవర్యుల యాలోచనము గైకొని జీడినూనెగుడ్డలుధరించి తనసైన్యముతోను, తనమంత్రులతోను, తనధనము

1. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథకవి, కొండయ్య, మల్లన, బలరామశాస్త్రి, కుడిగొండవీరభద్రకవి, మొదలగువారు రచించియున్నారు. వీరిలో శ్రీనాథునిగ్రంథము ప్రాచీనము. ఈ శ్రీనాథుఁడు శృంగారనైషధాదిమహాకావ్యములను రచించిన కవిసార్వభౌముఁడే యని చెప్పుచున్నారుగాని, యీగ్రంథములోని వ్యాకరణదోషములను విచారించినచో నీగ్రంథ మామహాకవిరచితము కాదేమో యని సందియము గలుగుచున్నది. కుడిగొండవీరభద్రకవిగ్రంథము ౧. ౯. [illegible] సంవత్సరమున రచింపఁబడినదిగావున నవీనము. ఇది పద్యకావ్యము. పాఠాంతరభేదములు ననేకములు గలవు.

తోను, తనకుటుంబముతోను, తనకులదేవతలతోను, స్వరాష్ట్రమును విడిచి పాప పరిహారార్థమై తీర్థయాత్రలు సేయఁగోరి నానా క్షేత్రంబుల కరుగుచు పుణ్యనదులలో మునుంగుచు నాంధ్రదేశమునకు వచ్చి యమరావతి రేవునఁ గృష్ణానదిలో స్నానము చేయఁగా నల్లని జీడినూనె గుడ్డలు తెల్లనివాయెనఁట! ఇట్లు తెల్లనగు నని బ్రాహ్మణోత్తములు చెప్పుటవలననే యనుఁగురాజు స్వదేశమును విడిచి యీదేశమునకు రాఁగలుగుట తటస్థమైనదఁట! [1] ఈదేశమునకువచ్చి యనుఁగురాజు వెలనాటి రాజవంశములోఁ జేరిన యొకకన్యను వివాహముఁ జేసికొనియెనఁట! ఆమెపేరు మైలమదేవి. చందవోలు రాజధానిగ వేంగిదేశమును రాజప్రతినిధిగనుండి పరిపాలనము సేయు మైలమదేవి తండ్రి కూఁతునకుఁ బల్నా డరణముగా నొసంగినందున ననుగురాజు గురిజాల రాజధానిగఁ బల్నాటి కధిపతియై ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఇతనికి రేచెర్ల బేతినాయనికొడుకు దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ నుండెను. అనుగురాజునకు మైలమదేవి, వీరవిద్యాదేవి (విజ్జలదేవి,) భూరమాదేవి యను మువ్వురు భార్యలు గలరు. 2 వీరిలో మైలమదేవికి నలగామురాజును, వీరవిద్యాదేవికిఁ బెదమల్లదేవుఁడు, చినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడును; భూరమాదేవికిఁ గామరాజు, నరసింగరాజు, పట్టిరాజు, పెదమల్లరాజును జనించిరి. వెలనాటిరాజులు శూద్రుల మని చెప్పుకొన్నవారు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారయిన హైహయులయిన కళచురిరాజులు క్షత్రియుల మని చెప్పుకొన్నారు. ఇట్టి వివాహము లాకాలమునం దనేకములు జరుగుచున్నందులకు దృష్టాంతము లనేకములు శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి. చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన

---

1. హైహయులు చేదిదేశమునుండి వచ్చినవారు. వీరిని కళచురిరాజు లందురు. వీరు చేదిదేశమునకు మాత్రమేగాక డాహళమండలమునఁ గొంకణదేశమునం దుండిరి. బుందేలుఖండములోనుండు కాలంజరుకోట హైహయులదే. పదునొకండవశతాబ్దమున గాంగేయదేవుఁడును, పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమున మహాకర్ణుఁడుగోరియు, వీరిపై దండెత్తివచ్చుటచేత నుత్తరమున నున్న హైహయులు దక్షిణమునకు వచ్చిరి.

(2) మైలమదేవి వీరవిద్యాదేవి యను నామాంతరము గలదని మదిగొండవీరభద్రకవి యిరువురుభార్యలనే వర్ణించెను.

వెలనాటిరాజులతోడి సంబంధముచేతనే హైహయరాజు లనేకులు వేంగీ దేశములో (గుంటూరు, కృష్ణా, గోదావరి మండలములలో) సామంతపదవు లనువహించి పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. కృష్ణా, గోదావరీ మండలములలోఁ బరిపాలనము చేసిన కోనసీమరాజు లిద్దఱును హైహయరాజులే యనియు; పల్నాటిహైహయులును కోనసీమ హైహయులును చాళుక్యులు ఈదేశమునుజయించినప్పుడు వారితోఁగాని, గజనీమహమ్మదు, మహమ్మదుగోరీల కాలములోఁగాని, యాంధ్రదేశమునకు వచ్చియుందురు. పల్నాటిలోని శాసనములలోఁ బేర్కొనంబడిన చాగిబేతరాజునకే యనుగురాజను నామాంతరము గలదేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. అయినను గాకపోయినను శాసనములోని చాగిరాజకుటుంబములోనివాఁడే యీ యనుగురాజు మొదలగువా రని మనము నిస్సంశయముగా విశ్వసింప వచ్చును. అనుగురాజునకు మొదట సంతానము లేకపోయినదఁట. అంతట పుత్త్రహీనుండైన యనుగురాజు తన మంత్రియైన దొడ్డనాయనిపుత్త్రుఁడగు బాదన్నను పెంచుకొనియెనఁట! [1]

పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొన్నతరువాతనే [illegible] రాజునకు సంతానము గలుగుట సంభవించెను. కొచెర్లదొడ్డనాయనికి శీలమ్మయందు పెద్దనాయఁడు, బ్రహ్మనాయఁడు, సూరినేఁడు, పేరినేఁడు, మల్లినేఁడు, అను నేవురుపుత్త్రులు జనించి పంచపాండవులవలెఁ బరాక్రమవంతులై లోకోధికులై యొప్పుచుండిరి. వారిలో బాదన్న గొప్పశూరుఁడు; బ్రహ్మనాయఁడు రాజకార్యధురంధరుఁడును మహావీరుఁడునై యుండెను.

పెద్దనాయని కథ.

అనుగురాజు తన మంత్రియైన కొచెర్లదొడ్డనాయనిపుత్త్రుఁడగు పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొని యాతనికి వివాహముఁ జేయ నిశ్చయింపఁగా వానికి క్షత్త్రియు లెవ్వరుఁ గన్యక నియ్యకపోయిరఁట! అనుగురాజే దేశదేశంబు

1. బాదన్నకే పెద్దన లేక పెద్దనాయఁ డని నామాంతరము గలదు. పెద్దన యనియే కొన్ని గ్రంథములందు వ్యవహరింపఁబడెను.

లకుఁ బంపఁబడిన దూత లిట్లు క్షత్రియు లెవ్వరును శూద్రునకుఁ గన్యక నిచ్చుట కొడంబడకపోవుటచేత విసిగి వేసారి తుదకు నాంధ్రదేశములోని చందవోలునకు వచ్చిసిరి.[1] అచ్చట నొక బ్రాహ్మణుఁ డనుగ్రహించి వారలకు నొక్క యుపాయము చెప్పెను. క్షత్రియుం డైన కృష్ణగంధర్వుని కడకుఁ బోయి పెద్దన దత్తపుత్త్రుఁ డని చెప్పక మాటలాడి యాతనికూఁతు రయిన ముక్తలవాంబ నిప్పించి వివాహకార్యము నెఱవేర్చు టుచిత మని యాతఁడు చెప్పెను. ఆయుపాయ మనుకూలముగ నున్నదని భావించి దూతకృత్యమును నెఱవేర్పఁడి బ్రాహ్మణులు కంచెర్లనగరమునఁ గృష్ణగంధర్వుని సందర్శించి దత్తస్వీకారము సంగతి చెప్పకయే తమసందేశమును దెలిపిరి. అంతట కృష్ణగంధర్వుఁ డెలుగురాజుతోడి బాంధవ్యమున కపరిమితానందమును బొంది పెద్దనకుఁ దన చిన్నకొమార్త యయిన ముక్తలవాంబ నొసంగి వివాహముఁ జేయుటకు సమ్మతించెను. పిమ్మట బ్రాహ్మణులు గుఱ్ఱాల కెక్కించి యీశుభవృత్తాంతము నంతయు నెలుగురాజునకుఁ జెప్పి యాతనివలన విశేషబహుమానములను బొందిరి. అటుపిమ్మట నెలుగురాజు దైవజ్ఞు లయిన పెద్దలవలన నొక శుభముహూర్తమును విచారించి బంధుపరివారసమేతముగాఁ గంచెర్లకుఁ దరలిపోయి యాశుభముహూర్తమునఁ బెద్దనకును ముక్తలవాంబకును వివాహమును గావించి పెద్దన నత్తవారింట విడిచి నిజరాజధానికి మరలి వచ్చిరి. అత్తవారింట నున్నకాలమునఁ బెద్దన తనబావమఱఁదులతో వనవిహారాదిక్రీడావినోదంబులఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుఁ దన యశ్వవిద్యానైపుణ్యమును బరాక్రమమును జూపుచు వారలకుఁ దనపట్ల ననూనము జనింపఁజేయుకార్యములను జేయుచుండెను. ఇట్లుండ వారలకు నితండు శూద్రుం డనియు నెలుగురాజు దత్తపుత్త్రుం డనియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇయ్యది విన్నతోడనే వారలాగ్రహించి పెద్దనాయనిఁ జంపఁజూచిరి కాని యెదుర్కొనుటకు సాహసింపఁజాలక యెట్లయిన నాతనిఁ బరిమార్చు నుపాయ మాలోచింపుచు తద్దిని

౧. చందవోలికి ధనదుపుర మని నామాంతరము గలదు. అనుగురాజును అలుగురాజని కూడ చెప్పిరి.

ప్రోత్సహింపసాగిరి. అతండును మాయోపాయంబున నాతని గడతేర్చి కుల గౌరవమును నిలుపఁగొనవలయు నని యోజించెను. ఇంతవఱకు గొల్లల నశేషులం జంపి మదించి యప్రఖ్యాతి గాంచియుండిన గంధర్వాశ్వమును బహుమానముఁ జేసిన నయ్యది వానిం దప్పక చంపు ననియు, అంతటఁ దనకొమార్తె ముక్తలవాంబ వానితో సహగమనముఁ జేయు ననియు, అంతటితో వారివలనఁ గలుగఁ బోయెడు నగౌరవమంతయుఁ దొలంగు ననియు నూహించి యాశ్వం బాగుబ్బయు నల్లునకు బహుమానముఁ జేసెను. తా నొకటిఁ దలంచిన దైవము వేఱొకటిఁ దలంచు ననునట్లుగా నమ్మహాశ్వమువలనఁ బెద్దన చచ్చుటకు మాఱుగా వారలెల్లరుఁ జచ్చుట సంభవించినది. పెద్దన స్వారిచేయుటయందుఁ గడితేఱిన వాఁడు గావున నతం డాగుఱ్ఱము నెక్కినతోడనే యది వానియొక్క సామర్థ్యమును దెలిసికొని వానిం గడతేర్చుట యసాధ్యమని భావించి వశవర్తియై వాయువేగమునఁ బఱువిడ సాగెను. అతని రాక యెప్పటికిని గానరాకపోయినందున నాయశ్వ మతనిం జంపియుండు నని యెల్లవారును నిశ్చయించిరి. తన భర్తమరణమునకు మిక్కిలి దుఃఖించి ముక్తలవాంబ బ్రదుకునం దాస విడిచి భర్తతో సహగమనముఁ జేయఁ దలపోసి తన యభీష్టమును దల్లిదండ్రులకు సహోదరులకునుఁ జెప్పి చితిని పేర్పించి యగ్నిని దాల్పి యందులో దుముక సంసిద్ధురాలయి యున్న సమయమునఁ బెద్దన యాయశ్వంబుతో వాయువేగమున వచ్చి యామెను బట్టికొని పోయి తన ప్రక్క నుంచుకొని తన వార మఱఁదులతోడఁ బోరాడి వారలనెల్లర నుక్కడించి యాపట్టణమును శాశనము గావించి మహాపౌరుషమును జూపి పిమ్మటఁ దన పుట్టినయింటికిఁ బోయి తన తల్లిదండ్రులకును బంధుజనంబులకు నమితానందమును గలుగఁజేసె. మాయారూఢ రేవంతుఁ డను మహాబిరుదమును గాంచి పల్నాటివారలలో సుప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. వీరచరిత్రమునం దీతనిచర్య లద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

నల్లకొండ దండయాత్ర.

తరువాత దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ ననుగురాజు ప్రజారంజకముగఁ

బరిపాలనము సేయుచుండ నొకనాఁడు దానును తెప్పలినాయఁడు [1]. అను వాఁడును, మృగయావినోదార్థము నరణ్యమునకుం జని నల్లకొండ సామీప్యమున బసచేసి యుండిరి. అక్కడ నొక వ్యవసాయదారుఁడు కొన్ని విత్తనములను దెచ్చి రాజునకు కానుకగా నర్పించెను. ప్రభువు వానిని స్వీకరించి యంతఃపురమున నుండు గాణులకుఁ బంపెను. వారలింక నట్టివిత్తనములు గావలయు నని కోరఁగాఁ దెప్పలినాయఁ డారైతులపొలములను దోఁచి విత్తనములను సంగ్రహించి తెచ్చెను. అట్టివిత్తనములతో వారెల్లరును గురిజాలకు వచ్చిరి. ఆవిత్తనములను గొల్లఁబోయిన పొలముకాపులు లెల్లరను తమ దురవస్థనంతయు దమ యేలికకు విన్నవించుకొనిరి. అంతట నాయేలిక యాగ్రహోయత్తచిత్తుఁడై యాలుగుభూపతికి భయంకరసైన్యసందేశమును బంపెను. దొడ్డనాయఁడు తెప్పలినాయనితోడ నల్లగొండపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర వీరచరిత్రమున నత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినది. అప్పు డచ్చట నల్లకొండప్రభువునకును దొడ్డనాయనికిని భయంకర సైన్యయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధములో నల్లకొండనాయకుఁడు మృతి నొందెను. వానిసైన్యము పలాయనమయ్యెను; నల్లగొండ శత్రువులకుఁ జిక్కి దోఁచుకొనఁబడియెను. ఇట్లు దొడ్డనాయఁడు విజయముతో గురిజాలఁ బ్రవేశించెను.

నాయకురాలి వృత్తాంతము.

జిట్టగామాలపాడను నొకగ్రామమున గొదరిరామిరెడ్డి యను పేరుగల యొకబీదరైతు పొలములో బనిచేసికొనుచుండఁగా నాసమీపమునం దున్న కంచెలో నొక యాఁడుశిశువు కాన్పించెను. ఆరైతు శిశువును గొనిపోయి పెంచుచుండెను. ఈశిశువుమాత్రమే గాక యాతని కాదినమున భూమిలో నుండి ధనముకూడ లభించెను. అతఁ డాధనముతో భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను. అతఁడు ముప్పిరిగొన్న ప్రేముఁబుతో నాశిశువునకు నాగమ్మ యని పేరుపెట్టి నిజపుత్రికనుంబోలెఁ బెంచి పెద్దదానిఁగఁ జేసెను. తరువాత రామిరెడ్డి యామె నొకధనికునకిచ్చి వివాహముం జేసెను కాని, యత్యంతశీఘ్రకాలములోనే

[1]. అతఁడు మాలవాఁడు.

తండ్రియు భర్తయుం గూడ మృతినొందుట సంభవించి వారల యైశ్వర్య
మంతయు నీమెకే సంప్రాప్త మయ్యెను. తన యైశ్వర్యబలముచేత నీమె దేశ
మున నొక ప్రముఖురాలుగ నుండి యాత్మశక్తిచేత [illegible] యనుగురాజు
యొక్క అనుగ్రహమును సంపాదించి నాయకురాలను బిరుదునామమును
వహించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇట్లు తన నేర్పుచేత రాజును వశపఱుచుకొని
మంత్రాంగముచేసి యెట్లయిననేమి యనుగురాజునకును దొడ్డనాయనికిని
విరోధమును గల్పించెను. అంతట దొడ్డనాయఁడీమె దుర్మంత్రమువలన మంత్రి
పదవిని తన రెండవకుమారుఁడైన బ్రహ్మనాయని[1]కిచ్చి తాను దొలంగెను.
బ్రహ్మనాయఁడు స్వప్రయోజనపరుఁడై తన ప్రభువైన యనుగురాజును జంపిం
చెను. తరువాత దొడ్డనాయఁడును మరణము నొందెను.

నాయకురాలి దుస్తంత్రములు.

అలుగురాజు స్వర్గస్థుఁడైనవెనుక నలగామరాజు పట్టాభిషిక్తుఁ
డయ్యెను. ఒకనాఁడు నలగామరాజు స్వపరివారముతో వేఁటాడ నరణ్యము
నకుఁ బోయి యందందుఁ బెక్కుమృగంబుల వేఁటాడి భరింపరాని గ్రీష్మాత
పంబునకుఁ జిక్కి మిక్కిలి దప్పిగొని విశ్రమింపఁ దగినతావును వెదకికొనుచు
వచ్చుచుండెను. నాయకురాలు రాజామార్గమున వచ్చునని ముందుగానే తన
బుద్ధిచే నూహించి యామార్గమున నొక చల్లని ప్రదేశమునఁ బందిరి వే
యించి స్నానంబునకు నుష్ణోదకమును పానంబునకు శుద్ధోదకమును సమకూ
ర్చించి షడ్రసోపేతమైన భోజనమునకనుకూలములగు పదార్థములను సిద్ధము
చేయించి తన ప్రభువునకై యెదురుచూచుచుండెనఁట. నలగామరాజా ప్రదే
శమునకు విచ్చేసి నాయకురాలిచే సాహ్వానుఁడై యచట నిలచి యామె
యొక్క యాతిథ్యమును సంతోషపూర్వకముగాఁ గైకొనియెను. అతని కప్పు
డా ప్రదేశమంతయు భూతలస్వర్గముగా నుండెను. అతఁడు సంతోషసాగర
మునఁ దేలుచున్న సమయమును గనిపెట్టి నాయకురాలు ప్రభువునకు మూలం
గాఁ దాను కొన్ని గడియలు ప్రభుత్వము చేయుట కనుగ్రహింపవలెనని దని

1. బ్రహ్మనాయఁడు తనతండ్రిని గూడ నలుగురాజుతో స్వర్గమునకనుగమింపఁజేసెనని చెప్పుదురు.

వేఁడుకొనఁగా నందుల కాతఁడు శంకింపక యట్లే యని వర మిచ్చెను. తరువాత వారలందఱును గురిజాలకు మరలివచ్చిరి. కొన్ని దినములు గడచిన వెనుక నాయకురాలు వాగ్దానముప్రకారము ప్రభుత్వమును వశపఱుపవలసిన దని యడిగెను. అతఁ డట్లు కావించెను. అంతట నామె తన పరివారమున కుత్తరువిచ్చి గ్రామములను దోఁచించి విశేషధనమును దెప్పించి నలగామరాజు కాళ్లముంగలఁ గుమ్మరింపించి 'మహాప్రభూ! సత్పరిపాలనము చేయఁగోరినపక్షమున నిట్లే ప్రతిదినము ధనార్జనము చేయవలయు' నని హెచ్చరించుటయే గాక బ్రహ్మనాయఁడు విశ్వాసవిహీనుఁడును, మోసగాఁడు నైయున్నాఁడని యతనిపై కొండెములు చెప్పెను. అతఁడు దేశముయొక్క యైశ్వర్యము నంతయు జూఱఁగొన్న వాఁడనిగూడ నిందింపసాగెను. ఈమె పలుకులఁ జిక్కుకొని నలగామరాజు బ్రహ్మనాయనిపట్ల మనఃస్పర్ధను వహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు ధనముఁగోలుపోయినవారికి ధనము నొసంగి యాదరించుచు వారలమన్ననకుఁ బాత్రుం డగుచు నుండెను. ఏమయిననేమి? నలగామరాజాదు లీమె చేతిలోని కీలుబొమ్మలై యెటుత్రిప్పిన నటు దిరుగుచుండిరి. ఎట్లయిననేమి? సవతితల్లిబిడ్డలను నలగామరాజాన్వయులఁ గలప్రేమ దొలఁగునటులఁ జేసెను. అంతటితో నూరకుండక వీరవిద్యాదేవిపుత్త్రు లయిన మల్లదేవాదులను జంపింపఁ దివిరెను. దొడ్డనాయనిభార్య యగు శీలమ్మ ఘోరమైన మరణమునుండి యాబాలురను దప్పించి గాపాడి వారలను బ్రహ్మనాయనివశము చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరలను దగ్గఱఁ దీసి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నిప్పించి గురిజాల విడిచిపెట్టి మాచెర్ల యనుపట్టణమును గట్టించి వారల నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారు బాలు రైనందున వారలకు బదులుగా తానే పరిపాలనము సేయుచుండెను. మాచెర్లపట్టణము చంద్రవంక యను నొకయేటియొడ్డునఁ గట్టఁబడియున్నది.

బ్రహ్మనాయుని సంతానము.

దొడ్డనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దనాయఁడు కృష్ణగంధమ్మనికూఁతు రగు ముక్తులవాంబను బెండ్లాడె నని యిప్పటికె చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మనాయని భార్య ఐతాంబ. ఈమెకు ఈడమ్మ యను నామాంతరము గలదు. పేర్మిని

భార్య గౌరమ్మ; సూర్నినిభార్య సీరమ్మ; మల్లినినిభార్య మాచమ్మ. వీరిలో
బ్రహ్మనాయనిభార్య యగు శీలాంబకు మాత్రము సంతానము గలదు.
శీలాంబకు విష్ణువర ప్రసాదమున బాలనాయఁ డను పుత్త్రుఁడు మహాశూరుఁ
డుద్భవించెను. మఱియు విష్ణువుయొక్క యనుగ్రహముచేఁ గొ "ఒక
బ్రాహ్మణయువతికి జనించినట్టి అనపోతరాజు, ఒక వెలమస్త్రీకి జనించినట్టి
దొర్నీఁడు, ఒక చాకలివనితకు జనించిన చందన్న, ఒక కుమ్మరకొమ్మకు జనించిన
తేర్కుఁడు, ఒక కంసాలికలితకు జనించిన చందన్న, ఒక మంగలిభామకు జనించిన
మంచన్న," అను నార్గురుపుత్త్రులు బాలనాయనికి నుగ్గుపాలనాఁటినుండి మిత్త్రు
లై యాతనికిఁ దమ్ములవలె నుండ యట్లే వ్యవహరింపఁబడు చుండిరి. బాలనాయని
జన్మనక్షత్రము మంచిది కాదని దైవజ్ఞు లయిన బ్రాహ్మణులు చెప్పినందున
బ్రహ్మనాయఁడు వానిని జంపఁ దన ప్రియసేవకుని కనమదాసను చన్నమనా
యని నియోగించెనుగాని యతఁ డట్లు వానిని జంపక బ్రహ్మనాయనితమ్ముఁ
డగు పేరినాయనివశము గావించెను.[1] అప్పటినుండియు బాలనాయనిఁ
బేర్నీడు పెంచుచుండె నని చెప్పఁబడియెను. పైనిచెప్పిన వరప్రసాదజనితు
లైన యాయేవురుబిడ్డలును పేర్నినిగృహమునఁ బెరుఁగుచుండిరఁట!

బాలనాయని వివాహము.

కొన్ని సంవత్సరములు గడచినపిమ్మట కందుకన్నమనాయఁ డనువాఁడు
బ్రహ్మనాయనిసభలో నాతని కెదురుగఁ గూరుచుండి తనకూఁతురగు మంచాల
యను బాలికను దగ్గఱనుంచికొని యీమె నెట్టి యుక్తముకలుఁ డైన యొక
ధనవంతునకు వివాహముచేయు నభిలాషగలదని పలుకఁగా ఆలకించి పేరి
నీఁడు తనయింటఁ బెరుఁగుచున్న బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుని రప్పించి తన ప్రక్కఁ
గూరుచుండఁబెట్టుకొని యాతనికిచ్చి వివాహము చేయఁగలవాఁడని కన్నమ
నాయనితోఁ బలికెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుఁ డైన బాలనాయని
గుర్తించి యతఁ డెట్లుమనఁగల్గె నని యాశ్చర్యపడసాగెను. కనమదాసు
జరిగినవృత్తాంతమును వెల్లడించెను.

1. ఇతఁడు బాలుఁడైన కొప్పులినాయనికిని పెదవాఁడిని బ్రహ్మనాయనివరకును బుట్టినవాఁడు,

బ్రహ్మనాయఁడు మహాభక్తియు, మహావిశ్వాసములుగలవాఁడుగావున దుష్టనక్షత్రమున జనించిన కుమారుఁడు బ్రదికియుండిన నేమికీడువాటిల్లునో యని బెంగగొని మనస్సును స్థిరపఱచుకొనలేక బంధువులు, మిత్త్రులు, పరివారజనంబులు, సభ్యులు మొదలగువారందఱు గుండెలు లవియునట్లు మరల తన కుమారుని వధ్యశిలపై వధింపవలసినదని తన ప్రియభృత్యుఁడగు కనమదాసున కుత్తరువు గావించెను. అతఁడు ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁదాల్చి బాలుని వధ్యస్థానమునకుఁ గొంపోయి చూపఱెల్ల హాహాకారములు సేయుచుండ భైరవఖడ్గముతో బాలనాయని శిరమున నొక్కదెబ్బతీసెనఁట గాని యేమిమహాత్మ్యముచేతనో యాఖడ్గము ముక్కలైచెక్కలై పాదుపై క్రిందఁబడెను. బాలచంద్రునిశిరము నిర్భేద్యమై నొవ్వక యుండెనఁట! అంతట బాలనాయఁడు బ్రహ్మనాయనిసభకుఁ దేఁబడియెను. సభాసదులు బాలనాయని ప్రాణములను రక్షింపఁ బ్రార్థించిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వారల ప్రార్థనల మన్నించి కొడుకుఁ బుత్త్రిని స్వకుటుంబములోఁ జేర్చుకొనియెను. అటు పిమ్మటఁ దన కొడుకునకు మంచాలమ్మను ఇచ్చి పెండ్లిచేయుమని కన్నమనాయని అడిగెను. అతఁడు దురాశాపీడితుఁడై విశేషధన మీయవలసినదని కోరెనఁట. అందులకు బ్రహ్మనాయఁడంగీకరించి యమితసువర్ణమును గానుకగా నంపించి క్రమముగా నొక్కశుభముహూర్తమున బాలనాయనికిని మంచాలమ్మకును మిక్కిలి వైభవముతో వివాహమును గావించెను.

నాయకురాలి మాత్సర్యము.

బ్రహ్మనాయని వైభవమునంతయుఁ జారులవలనఁ దెలిసికొని వారివిభవాభివృద్ధి తన ప్రభుపరిపాలనమునకు భంగముకలిగించునని మాత్సర్యమును బూని నాయకురాలు మాచెర్లపట్టణమును దోఁచుకొనిరండని గడెకారులయిన దోఁపుడికాండ్రను, నాగరాముతెగి చెంచులు కోయలు మొదలగు నడవిజనంబులను బంపెను గాని, మహావీరుఁడైన మాలకనమదాసు వారల నెదుర్కొని పోరాడి యోడించి వారలవపులపై గడ్డిబస్త్రాలనుగట్టించి పశువులను దోలుకొనివచ్చినట్లుగా వారిని వెంబడించివచ్చి గురిజాలఁ బ్రవేశించెను. నాయకు

రాలు స్వయముగా బయలువెడలివచ్చి కనమదాసును నానావిధము లయిన దుర్భాషలను బలికెను. అందుపై మహోగ్రుఁడై కనమదాసు నాయకురాలిని జంప నుద్యుక్తుఁడై పైఁబడ నామె తప్పించుకొని పాఱిపోయి సురక్షితముగా నంతఃపురముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియామాత్యుఁడైన కనమనీఁడు గానరానందున దిగులుఁజెంది తన ప్రభుఁడయిన నలగామరాజును దర్శింపవలయునన్న మిషతో గురిజాలకు బయలుదేఱి వచ్చెను. నలగామరాజు, నరసింగభూపతి మొదలగు ప్రభువర్గమంతయు నాతని మిక్కిలి గౌరవముతో నాదరించిరి. అయినను నాయకురాలు ఆతనిని జంప నుపాయములు వెదకుచుండెను.

అతఁడు వచ్చుమార్గమున నగాధమైన గొయ్యి త్రవ్వించి కనఁబడకుండఁ బైన గసవుచేఁ గప్పించి మన్ను చల్లెను. ఆహారములో విషమునుగూడఁ బెట్టించెను. ఎన్ని యపకృతులు గావించినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికియుండెను.

కోడి పందెములు.

విందు లారగించిన తరువాత ప్రభువు నాఁటి యతిథియు వెలుపలికి వచ్చినప్పుడు నాయకురాలు కోడిపందెము లాడించుచుండుటను వీక్షింపసాగిరి. అప్పుడు నాయకురాలు గెలిచినకోడిని రాజుకోడ యనియును, ఓడిపోయినకోడి బ్రహ్మనాయనికోడి యనియును నుచ్చరించుచు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దీనిని విని నాయకురాలివర్తనమును నిందింపఁ జొచ్చెను. ఇట్టి నాయకురాలివర్తనము వారని మనఃస్పర్ధను గలిగింప బ్రహ్మనాయఁడు పగసాధింపఁ బూనెను. ఓడిన యొకకోడి బ్రహ్మనాయఁడు పలుకంబడినతోడనే మరల జవసత్త్వములనుబొంది నాయకురాలను తరుచును వహించినకోడినిమాత్రమేగాక యెదిరించినవానినెల్ల జయించుచు వచ్చెను. దీనినంతయును జూచి నాయకురాలు సహింపఁజాలక క్రోధావేశపరవశురాలయి తనతోఁ గోడిపందెము వేయవలసినదని శయ్యామునకుఁ గాలు ద్రొవ్వెను. అందుల కతఁడు సంగీకరింపఁగాఁ గోళ్లపోరాటమునకై సర్వసన్నాహములు చేసి ఇరుపక్షముల కోడిపుంజాలను యుద్ధమునకు సంసిద్ధములు గావింపఁబడియెను.

ఎవ్వరికోళ్లు ఓడిపోవునో వారు పట్టణమును రాజ్యమును విడిచి కృష్ణదాఁటి వలసపోయి యేఁడుసంవత్సరముల వఱకుఁ బ్రవాసముననుండి యనంతరము రావలసి యుండు నన్న ప్రతిజ్ఞాపత్త్రము పై నిరుపక్షముల వారును చేవ్రాళ్లు చేసిరి. బ్రహ్మనాయనిమిత్త్రుఁడైన బాలగోపన్ననాయఁడు మధ్యవర్తిగా నంగీకరింపఁ బడియెను.[1] అందఱు కత్యాశ్చర్యకరముగా బ్రహ్మనాయనికోడి నాయకురాలిపేరుగల పుంజాలనెల్ల నొక్కొక్కదానిని నేలంగూల్చి మడియునటులఁ గొట్టుచుండెను. ఆపరాభవమును నాయకురాలు భరింపఁజాలక మాయోపాయమున మఱియొక పుంజాచే బ్రహ్మనాయని పుంజాను జంపించెను. ఇంక బ్రహ్మనాయనికి పుంజాలు లేకపోయెను. దీని నంతయు వీక్షించుచున్న మధ్యవర్తియైనబాలగోపన్న మహోదగ్రుఁడై లేచి యొక్కఁడె నాయకురాలి సైన్యముపైఁ బడి ఘోరయుద్ధము చేసి నాశనము గావించెను. ఇతఁడు ముప్పలభీమన్నచేఁ జంపఁబడఁగాఁ గనమనీఁడు వీని శిరమును గొనిపోయి బ్రహ్మనాయనిముందఱఁ బెట్టెననియు, అతఁడు మంత్ర ప్రభావముచేత నాతనిఁ బునర్జీవుని గావించి మాచెర్లపట్టణమును బరిపాలింప నియోగించి మఱి దేవరాజాదులతో సబంధుసపరివారముగా సమయదీక్షనుబూని పట్టణమును విడిచిపెట్టి బయలుదేఱి యేలేశ్వరముకడఁ గృష్ణను దాఁటి యరణ్యమున సంచరించుచు నచట మందాడి యనుపట్టణమును నిర్మింపించి, లంకన్న సేనాపతిగ నందు నివసించుచుండె ననియు, చెప్పఁబడియెను.

కనమనాయని యుద్ధము.

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు సమయబద్ధుఁడై దేశమువిడచి ప్రవాసముపోయినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికి యున్నంతవఱకుఁ దనకును దన ప్రభువునకును క్షేమము కలుగదని నిరంతరమును దలపోయుచుండునదిగావున నాయకురాలెట్లు ప్రతీకారము చింతింపక యూరకుండఁగలదు? అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు మందాడిలో సురక్షితముగా విశేషప్రాభవముతో వఱలుచున్నాఁడని విని యార్వేలజాలన్ యడవిచెంచులను గిరాతకులను రప్పించి బ్రహ్మనాయని పై

1. బాలగోపన్ననాయఁడు గొల్లవాఁడు.

వులమందలను దూరముగాఁ దఱిమి చెదరఁగొట్టి రావలసినదని యుత్తరువు చేసి పంపించెను. అప్పు డాచెంచులును గిరాతకులును విశేష సైన్యములతో మందాడిపై దండెత్తివచ్చి నాయకురాలి యాజ్ఞాప్రకారము పసులమందలను చెదరఁగొట్టి యల్లరులుగావింప బ్రహ్మనాయుని సేనాపతి యైన లంకన్నకును వారలకును భీమసంగ్రామంబు జరిగెను. ఆయుద్ధములో లంకన్న వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనియెనుగాని, బ్రహ్మనాయుని పాదసేవకుఁడును మాలయు విష్ణుభక్తుఁడు నైన కన్నమనాయఁడు శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడి నాయకురాలిసైన్యములను మందాడినుండి పాఱిపోవు నట్లుగాఁ దఱిమితఱిమి గొట్టెను. అటుపిమ్మట బ్రహ్మనాయఁ డాప్రదేశమున నుండిన దనకు క్షేమము గలుగదని యూహించి కృష్ణానదికి దక్షిణముగాఁ బోవలయునని నిశ్చయించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ఆప్రకారము బ్రహ్మనాయఁడు సబంధు పరివారముగా రాచబిడ్డలను వెంటనిడికొని మందాడినివిడిచిపెట్టి బయలువెడలి దొమ్మర్లకఱుకుకడఁ గృష్ణానదిని దాఁటి మహాప్రసిద్ధశివక్షేత్రమగు శ్రీశైలమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునస్వామిని సందర్శించి యర్చనాదికకృత్యములనెల్ల దీర్చి యచటి రాజయిన మాకరాజునకుఁ దనచరిత్రమునంతయు వినిపించి కనకాక్షయమును గుదువబెట్టుకొని కొన్ని సువర్ణముల నప్పుగా నీయవలసిన దని యడిగెను. అతఁడందుల కంగీకరింపక ఎనిమిది గ్రామములను గుత్తకు నిచ్చెనఁట[1]. అంతట బ్రహ్మనాయఁడు త్రిపురాంతకక్షేత్రమునకుఁ బోయి కొంతకాల మక్కడ వసించియుండి మార్కాపురమున 'చెన్నరాయని' పేరను విష్ణ్వాలయము నొకదాని నిర్మింపించి యటుపిమ్మట వీరమేడపి యనుపట్టణమునకుఁ బోయి యచట వసించుచుండెను. ఇట్లు నుండఁగానే యేడుసంవత్సరములగడువు గడచెను. అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు

1. ఆగ్రామము లన్నియు కందనోలిమండలములో మార్కాపురముతాలూకాలోఁ బూర్వభాగమున నున్నవి. దానిలో మార్కాపురము, మాచాము, పెదలపూడు, కొలకలము, అంబసముద్రము, గణపవరము, త్రిపురాంతకము, మొదలు ముఖ్యమైనవిగాఁ జెప్పఁబడియును.

బంధు పుత్త్ర మిత్త్ర కళత్త్రాదిజనంబులతో విచారించి నలగామరాజు కడకు రాయబారమును బంప నిశ్చయించెను.

రాచమల్లుని రాయబారము.

రాచమల్లుఁ డనుబిరుదమును వహించిన అలరాజు కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైనవీరసోముని మనుమఁడు. పెదమల్లదేవుని బావమఱఁది యైనకొమ్మరాజు పుత్త్రుఁడు. పల్నాటిప్రభు వైన నలగామరాజున కల్లుఁడు. ఈతనిభార్య పేరు రత్నాలపేరమ్మ. అలరాచమల్లునకును పెద్దనాయనికిని వివాదము తటస్థించఁగా బ్రహ్మనాయఁడు మధ్యవర్తియై తగవు దీర్చెను గాని, వారలకుం గల మనస్స్పర్ధలు విడిచిపోలేదు. నాయకురాలికడకు రాయబారముపంపుట యపాయకరమైనదిగావున నీతని బంపుట యుచిత మని సోదరులకుఁ దోఁచినది. వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు రాచమల్లునకుఁ బ్రాణాపాయము కలుగకుండఁ దులసిపే రిచ్చెను. ఈరాయబార మలరాజుతలిదండ్రుల కెంత మాత్రము నిష్టము లేదు. ఏలన రాచమల్లుఁడును వానితల్లిదండ్రులును వీరశైవులు. రాచమల్లు తల్లిదండ్రుల నొప్పించి రాయబారమునుబూని గురిజాలకు బయలు వెడలెను. తరువాత బ్రహ్మనాయఁడు దురాలోచనముచేసి తులసిమాలికను మాయోపాయముచేఁ గొనిరమ్మని కుమారుఁ డైనబాలనాయని వానివెనుకఁ బంపెను. బాలనాయఁడు మార్గములో రాచమల్లుని గలిసికొని యొకకాలువను దాఁటుటకై వానితోఁ బందెము వేసికొనియెను. రాచమల్లునిగుఱ్ఱము కాలువను దాఁటలేక యందులో దిగఁబడియెను.

బాలనాయఁ డెక్కివచ్చిన గొఱ్ఱెపొట్టేలు కాలువను దాఁటకలిగెను. పందెము ప్రకారము రాచమల్లుఁడు తన మెడలోని తులసిమాల మొదలయిన యాభరణముల నిచ్చివేసెను. పిమ్మట అలరాజు గురిజాలను సురక్షితముగాఁ బ్రవేశించి మామగారిచే సత్కారములనుబొంది తన రాయబారమును నిండుపేరోలగమున నాతని కివ్విన్నవించెను. మల్లదేవులకు వారిభాగము నిచ్చి ప్రవాసమునకుఁబోయిన రాచవీరులు స్వదేశమునకు వచ్చుట కుత్తరువీయవల

సినదని ప్రార్థించెను. అందులకు నలగామరాజు సమ్మతింపక పరుషోక్తులా
డెను. అతఁడాగ్రహమును జెంది యచ్చోటు నుండి సెల్లక చెర్లగుడిపాడునకు
వచ్చెను. అచ్చటఁ గనమదాసును గలిసికొని తనకార్యము నెఱవేర్చుకొను
గాని బ్రహ్మనాయనికడకుఁ బోనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇంతలో నాయకురా
లొక బ్రాహ్మణునకు విశేషధనము నొసంగి వానిచే రాచమల్లునకు విషము
పెట్టించి చంపించెను. వానిభార్య పేరమ్మ, తనతండ్రియైన నలగామరాజును
దూషించి దుఃఖించుచు భర్తతో సహగమనము చేసెను. అంతట నిరుపక్ష
ములవారును ఘోరాహవమును సలుపుటకు సర్వప్రయత్నములను జేయు
చుండిరి. వీరులు కొందఱు బ్రహ్మనాయని ప్రక్కను నిలచి ప్రాణము లున్నంత
దనుక నాతనికై పోరాడెద మని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికిరి.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధముచేయుటయే విధ్యుక్తమైనధర్మ మని నిశ్చ
యించినవాఁ డగుటచేత బాలమల్లదేవుని పరకుడుపులఁ బట్టముగట్టి తనపుత్త్రుఁ
డైనబాలచంద్రుని సచివకార్యమునందు నియోగించి కరణకార్యం బనపోతన
కిచ్చి మాడచి యనువిరవనితను రాణివాసమునకు రక్షకురాలినిగఁ జేసి తన
పక్షమును బూనివచ్చిన వీరనాయకులతో నొక్కశుభముహూర్తమున దాడి
వెడలెను. బ్రహ్మనాయని దండయాత్రాప్రారంభము వీరచరిత్రమున నిట్లువి
వర్ణింపఁబడియెను.

“ బ్రహ్మన్న గదలెను బాయని వేడ్కఁ
బట్టిరిగొడుగులు పాలకిసత్తి
సూర్యాతపంబు పై సోఁకనియట్లు
పాలకీలను నిరుపార్శ్వంబులందు
నందంబుగాఁబట్టి రరిగలజోళ్లు
వింజామరంబులు వెలయఁగాఁ గొలిచి
కంచెలవారును గూడిపరంగ

ఏడవ ప్రకరణము.

నాయఁడు రాజులు నయముతోఁ జనఁగ
ముందుఢమాయీలు మురజసంఘంబు
బూరలు భేరీలు పోటుఢారలును
గాహళవంకిణి కాలికొములును
శంఖసమూహంబు సన్నాయిజోళ్లు
మురళీచయంబును ముఖవీణె వితతి
నగరలుతప్పెటల్ నయమైన డోళ్లు
కమ్మబమ్ములు కొంచఁ దగు వీరణములు
ఘనమైనరుంజలు కనకతప్పెటలు
చేగంటలును మఱి చిఱుగంటచయము
ఘనమైన మ్రోఁతచే గగనంబు గప్పఁ
గుంభినివణఁకంగఁ గులగిరులెల్లఁ
బ్రతిమ్రోఁతఁ జేయంగ భావ ముప్పొంగ
సావాలవారును సాకెమువారు
కొండ్లవిందులవారు గోవిందువారు
మఁగసానివారును ముయ్యూర్యువారు
నర్రాలవారును నాయనివారు
పైడిముక్కలపాలపర్తివారలును
బలుమూరివారును బాలెమువారు
కవనూరులవారు కొచెర్లవారు
నల్లూరిముల్లూరి యాఖర్లలవారు
చెవులవారును మఱి చిల్లరవారు
గుఱుతైననాయకుల్ గూడియేతెర
గండువా రేగురు గదిసినవేడ్కఁ
జనిరి చియడులలో సాహస మడర
మెప్పుగా నిందఱు నుఱుకైనబంట్లు

ఘోటకంబులు మేటిపంజరావళులు
నుత్సాహమున హుటాహుటి నడువంగ
బట్టువారలుమించి బహువిధంబులను
బిరుదుపద్యంబులు పెల్లుగాఁ జదువ
నుద్దండమాష్టీలు నొనర నిర్వంక
భైరవఖడ్గముల్ పట్టుకరాఁగ
శీలమ్మతనయుని సింహవిక్రముఁడు
కరమర్థికనుకులకన్న మనడిచె
సకలవీరచయంబు సంతతోత్సాహ
పౌరుషంబులుమీఱ బ్రహ్మ కిట్లనిరి
"మముఁజూడు నాయఁడా మాలావుకొలఁది
మముఁజూడు బ్రహ్మన్న మాశౌర్యపటిమ
సింధురంబులమీఁదఁ జెన్నుగాఁ దుమికి
కుంభస్థలంబులు గ్రుంగఁజేసెదము
కొదమసింగంబులఁ గూలఁద్రోచెదము
గండభేరుండాల ఖండింతుమలుక
వాయువుఁబోనీక వడినాపఁగలము
జాతవేదునిబట్టి చమిరివైచెదము
ఘనసముద్రముఁజొచ్చి కలఁగఁజేసెదము
కుంభినిఁగాళ్లతోఁ గ్రుంగఁదన్నెదము
కులగిరులైనను గొట్టివైచెదము
గురిజాలనేలెడు కువలయేశ్వరునిఁ
గొలపగకైపట్టి క్రొవ్వణఁగించి
చలమునవిడువక చంపఁగాఁ గలము"
అని పెక్కుపంతంబులాడుచు నడువఁ

జూచినవారలు చోద్యంబుగాఁగఁ
బటుపరాక్రమాఢ్యులు పల్నాటివీర
వరులంచుఁ బొగడుచు వర్ణించి పలుక
మలిదేవభూపతి మంత్రిబ్రహ్మన్న
కంపింప భూస్థలి కదలి రావేళ"

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు విశేషసైన్యములతో బయలువెడలి కార్యము పూడి కలనిక వచ్చుమార్గమునఁ ద్రిపురాంతకమున దండువిడిసి యచ్చటి త్రిపురాంతకేశ్వరుని సందర్శించి యచ్చోటనుండి మరల బయలుదేఱి కార్యముపూడికి దక్షిణమున నాలుమైళ్లదూరమున నున్న మేళ్లవాగుఁ జేరెను. అచ్చట నివసించి యుండి కార్యముపూడి రణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియసేవకుండును మాలయు నగు కనుమలకన్నమనాయని నా యర్ధరాత్రంబునఁ బంపెను. అతండును తన ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁ దాల్చి బయలుదేఱినవిధ మీక్రిందితెలుంగున వీరచరిత్రమున వర్ణింపఁబడినది:—

"ఖడ్గమున గుజ్జరికడియముల్ మెఱయ
నేపైనపడిఘుంటు నెమలిసోగలును
నల్లనిధట్టిని నడుమొప్ప గట్టి
యర్ధనారీపుల్లకాదులు నమర
ఘోరభైరవగద కోరమీసములు
నెగుభుజంబులుమించు నెఱజేరుగడ్డు
ఘనమైనదేహంబు కాలపెండెరము
ఘోరమైన భీకరవేషంబుతోడఁ
గదలెఁ గన్నమనాఁడు కదనభూమికిని"

ఇట్లు కన్నమనాయఁడు కార్యముపూడి రణరంగమునకుఁబోయి యచ్చటనున్న రొంకరొంటుకలసానివలన నచ్చటి విశేషంబులనెల్ల నారసివచ్చి బ్రహ్మనాయనికి నివేదింపఁగా నతండు సంతోషించి నిజసైన్యములతో నక్కడ

నుండి బయలుదేఱి కార్యముపూడి ప్రవేశించి యుద్ధమున కాయ త్రపడుచున్న వీరనాయకులవేగము వలదని వారించుచుండెను.

నలగాముఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁ డగుట.

అచట గురిజాలలో నలగామరాజు నాయకురాలి ప్రేరణ వలన బ్రహ్మనాయనితో యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి యుద్ధవార్తను నానా దేశరాజులకుఁ దెలియఁజేసి వారల సాహాయ్యమును బడయుటకై ప్రయత్నించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయనియొద్దనుండి యొకబట్టువాఁడు రాయబారమును బూని నలగామరాజుసభకువచ్చి యతనిచే సత్కారములనుగాంచి మన దేవరాజాదులు కార్యముపూడికి దాడవెడలివచ్చియున్నా రని తెలిపి సంధి కార్యమునుగూర్చి యిట్లు పలికెను.

"రాజాధిరాజ విరాజితకీర్తి
రాజవేశ్యావిట ప్రాభవ ప్రకట
గండరగండాంక ఘనదానచతుర
ధైర్యనిర్జితమేరుధరణీధరేంద్ర
శౌర్యవిక్రమకళాసంపూర్ణచంద్ర
భాస్కరసమతేజ ప్రాభవగుణాఢ్య
మానదుర్యోధన మైలమసుతుఁడ
అనుఁగుభూపతిపుత్ర యంచితగాత్ర
వీరకామనరేంద్ర విభవదేవేంద్ర

* * * * *

పగ వృద్ధిఁబొందించు భ్రష్టుఁడే కాని
యడఁగించునేర్పరు లవనిలో లేరు

* * * * *

పోరుమంచిదికాదు భూమినొక్కడను
బాడౌనుదేశంబు పగ మించెనేని

ప్రజలెల్ల నశియించి పాఱిపోవుదురు
బండారమునకును పైకంబు లేదు
దారుణవ్యాధుచే గాసిచెడియుండుఁ
జీతగాండ్రెల్లఁ జెలఁగి కోపించి
యీగలజీతంబు లిమ్మందు రపుడు
పతిబంటు మీరలు పరిహాసకాను
బంపినఁ బనిసేయఁ బ్రాలుమాలుదురు
తెలిసినశాత్రవుల్ ధీరతతోడ
భూమినిగొనుటను బుద్ధి వెట్టుదురు
పరవారివార్తలు పరికింపలేరు
మీగానిమీలోన మీరుపోరాడఁ
జూచెదువారిఁ జాలకనయాను
(గోరిశాత్రవులు మీగుస్తెలుంగుదురు)
పలువలు మిముఁజేరి పగఁజూపనీక
చెప్పుచుందురు చెనటివాక్యముల
నైకమత్యముచెడు నద్దానితోడఁ
జెడునుబలంబును జెడునుభాగ్యంబుఁ
జెడునుయశంబును జెడునుశౌర్యంబుఁ
జెడును రాజ్యమ్మును చెడ్డపిమ్మటను
జేఁటుపరాధీన నృపరమా గుమ్ము "

అని భట్టుమూర్తి సంధివాక్యములను బలుకఁగా నలగామరాజు వానిని దృణీకరించి సంధి పొసంగఁ జేరదనియును, బ్రదుకఁదలంచినయెడల బాలరాజులను దిన్నఁగాఁ గోడ్లోని మగవిపొమ్మనియును, అట్లు పోకయుండిన రణభూమికి బలిగ నర్పింతునియును, బ్రహ్మనాయనికిఁ జెప్పి బుద్ధి గఱప వలెనవదని యూరు బలికెను.

అంతట భట్టుమూర్తి యాగ్రహమును బొంది నలగాముని గూలనాడి బ్రహ్మనాయని ప్రతాపాదుల నభివర్ణించి భయపెట్టఁజూచెను గాని నాయకురాలు వానిమాటలను తృణీకరించి 'నీవెంత, నీబలమెంత, బట్టువాఁడవు గాన బ్రదికిపోతివి, పోపొమ్ము" అని గంభీరవాక్యములు పలికి గూతను వచ్చినవారిని బంపివైచెను. అటుపిమ్మట నలగామరాజును నాయకురాలును మంతనము చేసి యుభయపక్షములలోని బలముల తారతమ్యమును విచారించి తమకు సాహాయ్యము చేయవలసినదిగా నానాదేశరాజులకును లేఖలను బంపించిరి. నాయకురాలు నిజబలంబులను యుద్ధమునకు సన్నద్ధపఱిచి నలగామునకుఁ బ్రోత్సాహముం గలిగించుచుండెను. నలగాముఁడును వీరపురుషోచితము లైన కృత్యముల నెల్ల నాచరించి గజారోహణం బొనర్చి నిజసైన్యంబులతోడ బయలుదేఱి కార్యముపూడికి వచ్చెను. మహారాజు లనేకు లసంఖ్యాకము లయిన సైన్యంబులతోడ వచ్చి యుద్ధభూమిని నలగామరాజును గలిసికొన్నట్లుగా వీరచరిత్రమున మిక్కిలి యతిశయోక్తులతోఁ గూడిన వర్ణనములతోఁ జెప్పఁబడియెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు వేయియశ్వంబుల నంపె ననిమాత్రము చెప్పఁబడెను గాని యాతండు యుద్ధభూమికి వచ్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండలేదు. అచ్చట వీరనాయకులు యుద్ధమున కాజ్ఞ యిమ్మని బ్రహ్మనాయని తొందఱపెట్టుచుండిరి గాని నీతివాక్యములచే నాతఁడు వారల వారించుచుండెను.

బాలనాయని కథ.

ఇట్లుభయపక్షములవారును కార్యముపూడికిఁ జనుదెంచి యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా నచ్చట వీరమేడపిలో బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుఁడైన బాలనాయఁడు తోడిబాలురతోఁగూడి తల్లి యైతాంబ వారించినను వినక పోయి బొంగరము లాడుచుండఁ, జూడవచ్చిన యమ్మలక్కలలోఁ గోమటియన్నమ మీఁగాలికి బాలునిబొంగరము దాఁకి యామె మూర్ఛిల్లి పడిపోయెను. పిమ్మట జుట్టును మూఁగినయువతులు శైత్యోపచారములు సేయఁగాఁ గొంతవడికిఁ దెలివి గాంచి యాకోమటియన్నమ్మ పోటుసంగమువలెఁ బొగరెక్కియున్నావు గాన యుద్ధభూమిలో నున్న మీయయ్యలను గలిసికొన్నచోఁ గండగారవ

ముడిగాడు నని వానిని దిట్టి శపించెనఁట! ఆపలుకులు చెవిఁబడ్డతోడనే యొక్క నిమిషమైన నచ్చట నిలువనొల్లక యామెను మన్నింపవేఁడి వెంటనే తల్లి యొద్దకుఁ బఱుగిడిపోయి యుద్ధసమాచారములు దెలుపవలసినదని యడిగెను. ఆమెవలన సకలసంగతులను దెలిసికొని తానుగూడ సమరస్థలికిఁ బోయి తండ్రులకుఁ దోడ్పడి స్వధర్మమును నెఱవేర్చుకొనుట కనుజ్ఞయిమ్మని తల్లిని బ్రార్థించెను. ఆమె తనయుని సాహసంబున కచ్చెరువందుచు బాలురకు యుద్ధము వలదనియు, యుద్ధముల వలనఁగలిగెడి యనర్థముల నెన్నింటినో బోధించియు, నా మార్గమునుండి వాని చిత్తమును మరలింప నెంతయో ప్రయత్నించెనుగాని వాని మనంబు మారలకుండెను. అప్పు డాతఁడు వీరధర్మప్రభావంబు తల్లికి నీవిధముగా బోధించెను.

“కార్యముపుగమందు ఘనపరాక్రమతఁ
దండ్రులుఁగనిలుచుండి దండుసేయంగ
నేనిటనుండుట నీతియే తల్లి?
యుండునంటకునిగు నొప్పునా మనసు
నీకెఱుంగనిధర్మ మేనెఱుంగుదునె
ప్రాకృతభాములపగిదిఁ బల్కెదవు
క్షత్రియనంబేల వినుసతిఁ
గాయ మనిత్యంబు కర్మపాశక్క
జలబుద్బుదవిధంబు క్షణభంగురములు
చక్రవర్తులు సకలభూపతులు
చనిరి బ్రహ్మేంద్రాదిసర్వదేవతలు
భూతంబు లైదును బొలియుచు నుండు
కార్తవీర్యులు సమయ వెన్నటిక
సకలపురాణముల్ సద్ధర్మకదలు
నతిశాస్త్రంబులు నీకెఱుంగుదువు
శూరసాధకంబే బ్రదుకుట లెన్న

జననమరణములు జనులకు నిక్క-
మాలయంబున నున్న నడవిలో నున్నఁ
దప్పక దారొక్కనుఁ దథ్యంబుగాను
బుణ్యలోకంబును బొందుమార్గముల
వినిపింతు నేఁ దల్లి విశదంబుగాను
సజ్జనసంగతి సంసారమెడల
గురువుబోధించిన గుఱివీడఁదమనకు
నిలిపిమరణమొందు నిశ్చలుఁ డొకఁడు
ప్రాజ్యసామ్రాజ్యసంరక్షణమందు
ఘనరణమ్మునఁ జొమ్ము గాయాలనొంద
మనసుచలింపక మరణంబునొందు
శౌర్యపరాక్రమసంపన్నుఁ డొకఁడు
వీరలిద్దఱు లెస్స వినువీధి కేఁగి
యాదిత్యమండలం బరుదారఁ జించి
పోయి పుణ్యంబుల భూమిఁ జెందుదురు
మొదటికార్యముఁ బూను ముఖ్యుఁ డెవఁడు
శౌర్యంబుచే మోక్ష సంపాద్య మగును ॥

ఇట్లు వీరధర్మమును బోధించుటఁ జూచి తనకుమారుఁ డింక యుద్ధమునకుఁ బోయి మరణము నొందఁగలవాఁ డని నిశ్చయించి వెక్కిళ్లుచు శాస్త్రనీతులను బోధించి యెట్టులయిన వాని చిత్తంబు మరలింపఁ జూచెను. వాఁడు వినకుండుటఁ జూచి తల్లి "నాయనా! నా హితవచనంబులు నిష్ఫలమగు చున్నవి; పోయినవాఁడవు పోవుచుంటివి యశస్వివి గానఁ బోవునపుడు నీ భార్యను మాంచాలను జూచి మఱి పొమ్ము" అని యనుజ్ఞ నిచ్చెను. అట్లే యని బాలుఁడు తన యాఱుగురు సోదరులలో బహుబలుడై మార్గమధ్యమునఁ దన యింపుడుకత్తెయైన సబ్బాయి యను వేశ్యయొక్క గృహంబునకుఁ బోయి యామెతో సరససల్లాపములాడి యుద్ధవార్తను దెలిపి యామెను వీడ

బహుమానము లొసంగె నని వీరచరిత్రము నదుమ నభివర్ణింపఁబడియున్నది.౧
అనపోతు బాలనాయని ప్రవర్తనమును దెగడుచు వేశ్యావృత్తిని గూడ నీక్రింది
విధమున నిందించెను.

"కామాంధకారంబు కన్నుల దట్టి
క్రింది విూఁదెఱుఁగక కేరుచున్నావు
కలధన మెల్ల భోగముదాని కిచ్చి
చేసితి పాపంబు చెడ్డ వెచ్చంబు
నిహపరదూరపు టీ నడకేమి
సుబ్బాయిపైఁ బ్రేమ సర్వనాశంబు
పోలిబానికి మ్రొక్కి పొ మ్మెల్లనిచ్చి
యిందఱు నడిగిన నేమి లాభంబు
వారకాంతల చేతి వర్ణింపరాదు
బిడ్డలకోసఁగక ప్రియురాలి కేక
చీమలుగూర్చిన చెలువునఁగూర్చి
ధనవంతులగు వారి ధన మెల్లఁదోఁచి
ముండికాంద్రను జేసి మురిసె మడంప
వ్యర్థులై విటవృత్తి వసుమతి మీఁదఁ
బోయిరి బ్రతికెదు పొందికెటుక
యుర్విపై వేశ్యల కోలి యిచ్చుటలు
వినలేదు కనలేదు వేడబం బిడ్డ"

అని యిట్లు తన బ్రాహ్మణసోదరుఁడైన యనపోతరాజు చీవాట్లు పెట్టి
బుందలింపఁగా సిగ్గుచేఁ దలవాంచి ప్రత్యుత్తర మీయక తన యాభరణముల
నెల్లను ఓసి బీదలకు భిక్షుకులకు, బ్రాహ్మణులకు, భట్టులకు, దానము చేసి

౧. ఏమి కాతువృత్తాంతమో స్వైరచరిత్రము నదును శృంగారభూయిష్ఠ మైన వేశ్యాకథనమును జొప్పించి పదునాలుగేండ్ల బాలునకు వేశ్యాసంపర్కమును గలిగించుట కవికల్పన మని యూహింప వలయును; లేదా బాలనాయకుఁడు పదునాలుగేండ్లవాఁడు కాఁడని యూహింపవలయును.

తన మామగారయిన గండుకన్నమనాయనియింటి కేఁగెను. రాకరాక చాలకాలమునకు వచ్చిన యల్లుని నత్తవారు పరమసంతోషభావముతోఁ బూజించిరి. అతండును గొన్నిదినంబులు తన వచ్చినకార్యమును మఱచి మదనవ్యాపారపరతంత్రుండై యంతఃపురంబును విడువక నిజసతి యగు మాంచాలతోఁ గ్రీడించుచుండెను. అపుడు పతివ్రతయు, సుగుణవతియు, సుందరియు నగునిట్టి భార్యను విడిచి, వేశ్యతోఁ గాలముఁ బుచ్చుచున్నందులకుఁ బశ్చాత్తాపమును బొంది తన్నుఁ దాను దూఱుకొనసాగెను. ఇట్లత్తవారియింట బాలచంద్రుండు మాంచాలతోడి వినోదంబులఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుండ నొక్క నాఁడు మాంచాల తన భర్త తా వచ్చిన పనిని మఱచియున్న వాఁడని యెంచి యిట్లనియె.

"నాతోఁ బెనంగిన నయమేమి లేదు
కదువడిఁ గలనికిఁ గదలుఁడీ మీరు
కులవైరముం దీర్చు గురుసాహసుండు
పరికించి చూడ నెవ్వరు మీరుదక్క"

ఇట్లు వచ్చిన కార్యమును దమ్మును మఱచి బాలనాయఁడు పిఱికిపందయై స్త్రీలోలుఁడై యంతఃపురంబునఁ గ్రీడించుచున్నవాఁడని యెఱిఁగి తమ్ములాఱ్వురును మిక్కిలి రోషించి ఘనరౌద్రభావంబుతోడఁ గత్తులు దూసి వెడలిన కోపాగ్ని చేమాఱుంగక వేరునట్టి మదగజంబులవలె గండువాఁడింటిముంగల నిలిచి నగరు తల్లడమంద భీకరంబుగా నార్చి పెడబొబ్బ విడిరి. అప్పు డేకాగ్రహముతోఁ గటారి వాతిక్రమ్ములపై నుఱికెను. అంత వారు బాలనాయఁడు తమపైఁ గవియ లజ్జాకరంబు లగు పోటుమాటలచే నొప్పించి సిగ్గుపడునట్లుఁ జేసిరి.

అప్పుడు బాలనాయఁడు తన తప్పును గ్రహించి యంతఃపురంబునకుఁ జని తన చేతి కటారిని భార్యచేతి కీయఁగా నామె నవ్వుచు భర్తను జూచి—

"రతిరాజ సౌందర్య రణరంగధీర
కమల బాంధవతేజ కరుణాలవాల

వినతాత్మజుని లావు వెసనీవుఁ గలుగు
సామీరిసమమైన సాహసం బబ్బుఁ
గృష్ణుని కనఘమైనకీర్తి ఘటిల్లు
గవికాంతియుతుఁడవై రంజిల్లుచుండి
యలరాజపగఁ దీర్పు మనుజాలతోడఁ
బటుతర విక్రమ ప్రాభవము మెఱయ
శ్రీగిరిలింగంబు చెన్నకేశవుఁడు
వరము లొసంగఁగ వర్థిల్లఁ గలరు
శాత్రవ విజయంబు సమకూఱు మీకు
నీయాయుధము వడినిచ్చును జయము
కలియుగంబున మీకు ఘనపూజ లమరు"

అని ప్రాణనాథుని ఆశీర్వదించి యాకటారిని మరల నొసంగ నాతండు దానిం గైకొని యచటనుండ గదలి నిజగృహంబునకుం జని తల్లికిం జెప్పి యామెచే నాశీర్వాదములం బడసి మాయచే ననపోతరాజును వీరమేడపిఁ బంపి తన సోదరు లాగ్గురతోడను రణభూమికి బయనమయ్యెను. ఇచ్చటఁ గార్యముపూడిలో నాయకురాలు యుద్ధము జరుగకుండ నెట్లయిన సంధి గావింపఁ బ్రయత్నించుచుండెను.

కోటకేతరాజు రాయబారము.

ఒకనాఁడు నలగాము కొల్వులో నాయకురాలు కూరుచుండి చింతపల్లిరెడ్డి, మాడుగుల వీరారెడ్డి, కొండ అన్నమరాజు, కోటకేతరాజు మొదలగు నాప్తవర్గమును రప్పించి సమభావమును వహించి,

"బాహుపరాక్రమప్రాభవు లయిన
పేరుల రాజులు వెలయ శోభిల్లు
కొల్వులోనికిఁ బోయి కూరిమి మీఱ
సమరంబు గాకుండ సంధి యానట్లు

మాటాడి యటమీఁద మాచెర్లభాగ
మేలుకొమ్మని చెప్ప డింకొక మాట
నాయనివద్దకు నరసింగుఁ దెచ్చి
కులవైర మడఁతుము కోరి మీరంద
ఱొక్కటికమ్మని యొప్పించి రండు
మఱిడి పోవలయును మనదేశమునకు"

అని చెప్పి సంధికార్యము నెఱవేర్పఁ బంపించెను. కేతరాజు మొదలగు రాయబారులు పెదమలిదేవమహీపతి కొల్వునకు వచ్చి యొండొరుల క్షేమ సమాచారములఁ దెల్పుకొన్న తరువాత నలగామరాజుచే మన్ననగాంచిన పిమ్మట కేతరాజు బ్రహ్మనాయని నిట్లని హెచ్చరించెను.

"వినవయ్య నాయఁడ విన్నపం బొకటి
అతివివేకులు మీర లఖిలరాజ్యముల
మీద్నాథు లయినట్టి మేటి విక్రములు
నీతిమంతులు తెరు నిశ్చయం బిదియు
గొంటుగోయఁగ మీరు కోరినయట్టి
నరసింగరాజును నయమునఁ దెచ్చి
యిచ్చెద నామీఁద నేమైన లెక్క
సరవిరక్షించిన సంహరించినను
భారంబు మీపైనఁ బాదుకయుండు
మునుపటికీర్తిని ముదమొప్ప మీరు
మాచెర్లభాగంబు మన్నించి యేలి
సంరక్షణముసేయ జనములనెల్ల
నుభయరాజులుమీర లొక్కటై యున్న
మావంటివారికి మానసం బలరు
నఖిలాధిపతులు మీయాజ్ఞ సేయుదురు
మీ కీర్తి వనితి మే మెఱుంగుడు మె

ఉభయసంస్థానంబు లొక్క్రాడి మాకు
నసుఁగు రాజేంద్రుఁడు హరిపురి కేఁగు
సమయంబునను బుత్త్రచయమును దెచ్చి
నీకు సమర్పించి మేను త్యజించెఁ
దర్వాత నిర్వాహదశయెల్ల నీది
యొకయిల్లు రెండుగ నొప్పనొనర్చి
తగ్గు మాటాడెనె యెప్పు డెవరైన
మతిచెడి యీలోన మనసులు కలఁగ
నిందుచేఁ బగహెచ్చి నీర్ష్య జనించెఁ
గోడిపోరాడుట కూడదటంచు
నిచ్చనోఁ జెప్పిన నెవ్వరు వినిరి?
గురిజాలపురికిని గోడిపోరాడ
నెవ్వరు వచ్చిరి యిదిరేమి మాయ
ఐనట్టి కార్యంబు లన్నియు నీవు
దెలిసియు యున్నది తేటతెల్లముగఁ
గతజలంబుల కడ్డుగట్టిన రీతి
జరిగిన దానికిఁ జర్చ లేమిటికి
నావరివంవారి నరసె రక్షింప
భారంబు నియమి బ్రహ్మనాయండ :
కారవపటిసెల్లఁ గదనంబునందుఁ
గూకటివెల్లతోఁ గూల్చి యామీఁద
బహుళరాత్రిసడవులపాలైరి గాక
పాండవు లేకొలుపడసిరి చెపుము?
చేరి మీరొకనరసింగునికొఱకు
సకలభూపతులను సమయంగఁ జేసి
పాడైనరాజ్యంబు పైనఁబెట్టి కాని

చివరకు ఫలమేమి చెందంగఁ గలరు?
పొందిక గలహంపు బుద్ధులు మాని
సవతిపుత్త్రులకిష్ట సంధి యొనర్చి
యనుకూలముననుంట నగ్గంబు మీకు
నరయ నింతియు కార్య మనుగురాజాన
నీయాన మేమింక నిల్వ మిచ్చుటను"

అనియిట్లు ధరణికోటవిభుఁడు భీమరాజపుత్త్రుఁడైన యీరెండవ కేత[1] రాజు సామవాక్యముల కిష్టపడక బ్రహ్మనాయని సైన్యములోని వీరనాయకుల్ వీరలను జంప దుగాలోచనముచేయఁగా వారలను వారించి బ్రహ్మనాయని మఱఁదులు గన్నమనాయఁడు, కొమ్మరాజు, వారలవాక్యములను బూర్వపక్షము జేసి వీరనాయకులను బ్రహ్మనాయని సంధికార్యమునకు సమ్మతించునటులఁ జేసెను.—

బాలనాయఁడు కార్యముపూడి ప్రవేశించుట

అక్కడ బాలనాయఁడు నలగొండశిఖరమునుండి కార్యముపూడి రణరంగంబు నవలోకించి దోర్నిని రప్పించి యాతని కాయుద్ధభూమిని జూపింప నాతఁ డంతయుం గలయఁజూచి యాయాదిశల నున్న శత్రుసేనాధిపకుల నీక్రిందివిధమున బాలనాయనికిఁ దెలిపెను.

"నరనాథుఁ డైనట్టి నలగామరాజు
గొల్లెనచుట్టును గూడికాపాడు
సేనాధిపతులను జెప్పెద వినుము
పడమటిదిక్కునఁ బొజ్జల బ్రహ్మ
సంకోజి గణపతి సరవితూర్పునను
నాయకురాల్ దక్షిణంపుదిక్కునను

[1] కోటకేతరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౨-వ సంవత్సరమున ధరణికోటను బాలించుచు దగుటచే బూర్వమే చంద్రశాలమునకే యీరాయబారము నడపినాఁడు.

> దంటలై యుండిరి దత్సుత మెఱియ
> నందెలరాముండు సానెములపురి
> ముమ్మడిరెడ్డియు మొనతీర్చునట్టి
> పొందుగలను నేలు భూరివిక్రముఁడు
> వీరమల్లనునట్టి విఖ్యాతుఁ డొకఁడు
> నుత్తరభాగాన నుండిరి వేడ్క
> నిందఱు నెల్లను హెచ్చరించుచును
> దిరుగుచు నరసింగధీవరుఁ డుండె
> విక్రమసింహంబు వీరకామేంద్రుఁ
> డబ్బంగి సేనతో నచ్చట విడిసె."

అంతట బాలనాయఁడు నలగొండ వదలి సోదరులతో బయలుదేఱి పోయి కార్యముపూడి కరిగి సభలోఁ బ్రవేశించి రాజదర్శనమునకు మార్గ మిమ్మని సభాస్తారులఁ ద్రోచుకొని రాజాసమ్ముఖమునకుఁబోయి మ్రొక్కెను. ఇతని రాక యెవ్వరికిని సంతోషము గలిగింపలేదు. రాజు భయముచేఁ బెడమొగము పెట్టెను. అప్పుడు కొలువులోఁ గూర్చుండిన బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుండగు మాలకన్నమనాయఁడు బాలుని తుందుడుకుఁదనమును నిందించి తృణీకరించి పలికెను. బాలనాయఁడు సంధికార్యమున కొప్పుకొన్నందులకు మలిదేవ భూపతిని సమ్ముఖంబున దూషింప నారంభించెను. బాలనాయఁడు తన మామయైన గండుకన్నమనాయనితోడఁ గొంతవడి చర్చించి యోధులకు రోషము వచ్చుమాటలాడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పసాగెను. బాలనాయఁడు తనభార్య చెప్పినమాట విశ్వసించి తనతో యుద్ధభూమికి రానీయక శత్రువులతోఁ బోరాడి కీర్తిగడింపనీయక మనసెట్టి పరమేడపకఁ బంపి మోసముచేసె నని దుఃఖించి అనపోతరాజు ప్రాణత్యాగము చేసిన సమాచారమును మాడచి యను యువతివచ్చి దెలుపఁగా బాలనాయఁడు మిక్కిలి చింతించు మహోగ్రుఁడై లేచి తానొక్కఁడుపోయి శత్రువులమూకలని పోరాడి విజయంబు

గాంతు నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుని శౌర్యపరాక్రమా
దులకు మెచ్చుకొని యుద్ధమును జేయుటకు సమ్మతించి తనకడకు వచ్చిన
రాయబారులను మరలఁ బంపి వైచెను. అటుపిమ్మట యుద్ధము ప్రారంభ
మయ్యెను.

బాలచంద్రనరసింహుల యుద్ధము.

మొట్టమొదట బాలనాయఁడు తనతండ్రివలన రణనీతి నుపదేశము
నొంది బ్రహ్మనాయనికి నమస్కృతులు గావించి రణభేరు లధికమై మ్రోఁగు
చుండఁగాఁ జంద్రాయుధము నొఱనుండి తెసి జళిపించి యుగ్రుఁడై నిజసైన్య
సమేతుఁడై శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొన బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలు
దేఱిన బాలచంద్రుని సైన్యమును నరసింహభూపతి సైన్యములు మార్కొనియెను.
అప్పుడు బాలనాయని ధాటకు నిలువంజాలక నరసింహుని సైన్యంబులు పలా
యనంబు లగుచుండ నరసింగరాజు నిలువఁబడి పాఱిపోవుట వీరధర్మంబు గా
దని ధైర్యవాక్యములం బలికి ప్రోత్సహించి పాఱిపోవువారలకు శౌర్యము పు
ట్టించి మరల్చుకొని శత్రుసైన్యంబుల పయింబడిన నుభయపక్షములవారికిని
సంకులసమరం బయ్యెను. అప్పుడెదురుగ నొక్క శూరవరుఁడు తెల్లనైన భద్ర
గజము నెక్కి రాఁగ నతండె నరసింహుఁడని భ్రమించి బాలనాయఁడు సింగం
పుఁగొదమ మాడ్కి వానిపై దుమికి మదగజముయొక్క ఘనమైన మస్తకంబును
ఖండించి ధరపైని గూల్చి మొలనున్న కటారితో వీరవరుని వక్షస్థలంబును
బొడిచి వ్రక్కలుచేసి తమకంబుచే వాని తలఁ దెగవ్రేసి తనచేతఁ బట్టుకొని
తండ్రికడకు విచ్చేసి యిదే నరసింహుని శిరం బని యాతని ముంగటం బడ
వైచెను. అంతట నయ్యది నరసింహుని శిరము కాదని బ్రహ్మనాయఁడు
చెప్పఁగా సిగ్గుపడి మరల సమరభూమికిఁ జనుదెంచు చుప్పతియల్లి దలం
పడి నరసింహభూపతితోడ ఘోరమైన యుద్ధముఁ జేసెను. ఆయుద్ధమునందు
నిక్కముగా బాలనాయఁడు నరసింగుని సామంతరాగోలచే వధింపబూన
బొడువఁగా నతండు మత్తగజంబుపైఁ గూలెను.

నరసింహుని తలగోయుట.

అంతట బాలనాయఁడు పశ్చాత్తప్తుఁడై మిక్కిలి దుఃఖించి నరసింహుని సద్గుణములం దలపోసి తనవలన దోష మేమియు లేదని వక్కాణించుచుఁ గత్తితోఁ దలగోసి యద్దానిం గైకొని బ్రహ్మనాయని సభకుఁ బోయెను. బాలనాయఁడు చేసిన విరళకృత్యమున కద్భుతం బంది నరసింహుని మరణమున కెల్లవారును మిక్కిలి దుఃఖించిరి. తుదను బ్రహ్మనాయఁడు సహితము బాలనాయని నిందించెను.

బ్రహ్మనాయని దోసము లెన్నుట.

అందులకు సహింపఁజాలక బాలనాయఁడు తండ్రి చేసిన దుష్కార్యముల నెన్ని యీక్రింది రీతిని దూషించెను.

"జడజడయేడ్పులు వేగచాలింపు
కొల్వులో మామాను కొమ్మభూపతికి
నలగామపగకయి యప్పగించితివి
నీస్వభావం బింక నే వివరింతుఁ
బోఁగొట్టితివి కోడిపోరున భూమి
నిను నమ్మివచ్చిన నమేనమంది
ప్రాణంబు గొన్నట్టి పాపాత్ముఁడవు
చెలువుమాడఁగఁ బంపఁ జెవులరాయనను
జటులకమ్మండ్రని చంపించితివు
ఘనువెంకజోదును గలనిఁ బంపి
మందలోఁ జంపితి మామ యునర్చి
యిటువంటి నచ్చేట్ల లెన్ని యెన్నంగ"

ఇట్లు తండ్రిచేసిన దుష్కార్యములను దూషించినఁ దండ్రియు 'విమతులకు వెన్నిచ్చి వచ్చిన నీవంటి పిరుఁడను గాను' అని యుల్లంబు నొవ్వనాడఁ బలికెను. ఆపలుకు చెవులకు శూలమైనాటు నచట నిల్వంజాలక బాలనాయఁ

దహంకారగరిమచేఁ గదనభూమికి వచ్చి శత్రుసైన్యముల మార్కొని సోదరులతోఁగూడ మృతినొందెను.

మలిదేవరాజుల మరణము.

తమసోదరుఁడైన నరసింహభూపతి మరణమును విన్నతోడనే బాల మలిదేవరాజులు గుండెలడలి చచ్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని యదియే నిక్కమైనయెడల వారలు మాయోపాయముచేఁ జంపఁబడియుందురు. వీరలకు రక్షకుఁడుగ నుండిన మాలకన్నమనాయఁడు వారలు మరణమునొందినతోడనే సైన్యములోనికి మరలివచ్చె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత నతఁడే వారలఁ జంపియుండు నని సందేహింపవలసివచ్చుచున్నది.

మూఁడవ యుద్ధము.

బాలనాయఁడు మొదలగు మహావీరు లందఱు సంగ్రామస్థలంబునం బడుటకు సంతోషించి నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని సమస్తసైన్యముల నాశనము చేయవచ్చు నని తలంచి నూత్నసైన్యమును గొంత మఱల బ్రహ్మనాయనిపైకిఁ బంపెను. ఈ యుద్ధమునందు కొమ్మరాజు పెద్దనాయఁడు నాయకురాలి సైన్యముల నోడించిరి గాని, యుద్ధములోఁ గొమ్మరాజు ప్రాణంబుల విడిచెను.

నాయకురాలి యుద్ధము.

ఈ కడసారియుద్ధమున బ్రహ్మనాయనికి పోటీగా రాజ్యతంత్రము నడపినట్టి మహాసమర్థురాలును, మగబిరుదుగట్టి యశ్వారూఢయై యుద్ధావసానము వఱకు నించుకయుఁ జలింపక బ్రహ్మనాయనితోఁ బోర సమకట్టిన నిరుపమానశూరురాలును అగు నాయకురాలు తన సైన్యమునకుఁ దానే యధ్యక్షురాలుగ నేర్పడి నాలుగుభాగములు గావించి నాలుగు ప్రక్కల శత్రువుల మార్కొనుటకై నిలిపియుంచెను. బ్రహ్మనాయని పక్షమున రేచెర్ల పేరిసీఁడు, గండుకన్నమనాయఁడు, సుంగరదాసునాయఁడు, మాలకన్నమనాయఁడు, అను నల్వురు సేనాధిపతులును నాయకురాలి నాల్గుభాగముల

మూర్కొని యతిభయంకర మైన యుద్ధముఁ జేసిరి. పేరనీఁడు శత్రుసైన్యము నూడించెనుగాని సన్నగండ్లకడ మరణము నొందెను. మాలకన్నమనాయని నల్వురు సోదరులు చింతపల్లికడ యుద్ధములోఁ జచ్చిరి. ఉభయపక్షము లందును వీరనాయకు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁ గొనిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుఁ డగుమాలకన్నమనాయనితోడి పోరాటమున నాయకురా లపజయమును బొందుటయే గాక వానిచేతికిఁ జిక్కెను. అంతట కన్నమనాయఁడు నాయకురాలిని కాళ్లుసేతులు బంధించి బ్రహ్మనాయని కడకుఁ గొనివచ్చెను.

యుద్ధ సమాప్తి.

నాయకురాలు బ్రహ్మనాయనిచేఁ జిక్కినతరువాత చేయునదిలేక నలగామరాజు బ్రహ్మనాయని శరణు సొచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దయార్ద్రహృదయుఁడై వీరనాయకు లెల్లరు మరణము గాంచినందువలనఁగల్గిన వైరాగ్యముచేత క్షమించి నాయకురాలి బంధవిముక్తి గావించి నలగామరాజును బునరభిషిక్తుఁ గావించి కీర్తి గాంచెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.

వెలమకులంబున జన్మము గాంచిన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీరామానుజులచే బోధింపఁబడిన శ్రీవైష్ణవమతమును స్వీకరించి తన్మతాభినివేశపరవశుఁడై యామతమును పల్నాటిలో వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు కులభేదమును పాటింపక యగ్రవర్ణములవారిని శూద్రవర్ణములవారిని గూడ వైష్ణవులను గావించి తనతోడఁ గలుపుకొని సహపంక్తిభోజనములను గావించినట్లుగా వీరచరిత్రముచేఁ బలుతావులఁ బేర్కొనంబడియెను. ఈకాలమున అంత్యజులనియుఁ బంచములనియుఁ బెద్దకులమువారనియుఁ జెప్పఁబడునట్టి మాలలకు సయితము నాకాలమున వైష్ణవమతమును బోధించి దాసులనుగఁ జేసి వారి సభలలో గౌరవించుటయే గాక వారలకు తనతోడి సపంక్తిభోజనమును గూడఁ గలుగఁ జేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు మాలవాఁడైన చెప్పలినాయనికిని పెమ్మ

సానికిని బుట్టినకన్నమనాయని వైష్ణవునిగఁజేసి జ్యేష్ఠపుత్త్రునిభాతిఁ బెంచు కొన్నట్లుగ వీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. కార్యముపూడిరణరంగమును బరిష్కరించుటకై బ్రహ్మనాయనిచేఁ బంపఁబడిన కన్నమనాయఁ డన్నాటి రాయబారుల సానితో,

"మాలలకును బుట్టి మాలలై పోక
విష్ణుపాదముఁబట్టి విశ్వంబు లోనఁ
దెప్పలినాయఁడు తేజరిల్లినట్టి
యంబుజలోచన పెమ్మసానికని
ప్రేమించు మాచెర్లచెన్నుని మేనఁ
బెంపొందెడుతులసిపెద్దవనమాల
వరమునఁగన్నట్టి వరపుణ్యసుతుఁడఁ
గన్నమనాపేరు కమలాక్షి వినవె"

అని తన యుదంతమును జెప్పుకొని యున్నాఁడు. కార్యముపూడియందు మలిదేవభూపతి బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారు నలగామరాజు మొదలగు రాయబారులతో సంధికార్యమునుగూర్చి ప్రసంగించు సభలోఁ గన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులు కూర్చుండి యుండఁగా వీరమేడపినుండి వచ్చి బాలనాయఁడు సభాస్తారులను ద్రోచుకొని రాజసమ్ముఖమునకుఁ బోవునపుడు మాలకన్నమనాయఁ డడ్డుపడి వానిలోఁ గొంత ప్రసంగముఁ జేసెను. అప్పుడు,

"బ్రహ్మనాయఁడు నీకు బాంధవుఁ డెట్లొ?
వినిపింపు కన్నమ వివరంబు గాఁగ"

అని బాలనాయఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతఁడు,—

"నాయఁడు విష్ణువు నారాయణుండు
ప్రకటదయాంబుధి వరము లొసంగఁ
దగ జనించితి నేను దల్లిగర్భమునఁ
బరమపావనమూర్తి బ్రహ్మనాయనిఁ

పాదసేవకుఁడై పరఁగినవాఁడు
భుజముల ముద్రలు పూనినవాఁడు
శుద్ధమార్గుల నిష్ఠ నూడనివాఁడు
ప్రాసాదజీవియై ప్రబలినవాఁడు
జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁ డనంగ జెలఁగినవాఁడు
బుట్టెరా వారన్నఁ బురుషోత్తమునకు"

అని నిశ్శంకముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈపైవాక్యములనుబట్టి యితఁడు మాలవాఁ డనియు, బ్రహ్మనాయనిచేత నుపదేశమును బొంది శంఖచక్రాంకధారియై బ్రహ్మనాయనికి భక్తుఁడును పాదసేవకుఁడు నై బాలనాయఁడు జనింపక పూర్వమే బ్రహ్మనాయనిచేతఁ బుత్త్రభావమునఁ బెంపఁబడె ననియు స్పష్ట మగుచున్నది. మాడుగుల బ్రహ్మారెడ్డి కేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారిఁ బందుచేసినపుడు గొల్లవారు మొదలగువారుమాత్రమే గాక కన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులుగూడఁ బోయిరి. కన్నమనాయఁ డావిందునకుఁబోయి తన యిచ్ఛవచ్చిన స్థలమునఁ గూరుచుండె నని

"గోసంగికన్నమ గుణములకుప్ప
తనయిచ్ఛ యగుచోటఁ దనరఁ గూర్చుండె"

అను వీరచరిత్రములోని వాక్యములవలన బోధపడుచున్నది. మఱియొకకాలమునందు ఆసామువారియెదుట బ్రహ్మనాయఁడు గోసంగులనడుమ గూరుచుండి వారితోఁ గలసి భుజించె నని చెప్పఁబడినది. మాధవకులము పవిత్రమైనదిగా

"కులములెన్నిటికైన గురుతైనవారు
తనర పూసలలోని దారంబువలెను
మలసి భేదములేక మలయుచుండుదురు
ఎంగిలిచండాల మేమియు లేక
మింగఁజూచుట్టి మాధవకులము"

అని బ్రహ్మనాయఁడు నిర్ణయించి పలికె నని చెప్పఁబడినది.

వీరశైవము.

మఱియు బ్రహ్మనాయనిపక్షమున వీరశైవులుగూడఁ గొందఱు కలరు. అలరాజు, కొమ్మరాజు మొదలగు వారెల్లరును వీరశైవులు. బాలమలిదేవరాజు మొదలగువారు శైవమతావలంబకులేగాని వైష్ణవులు గారు. అనుఁగుభూపతి, నరసింగరాజు, నాయకురాలు మొదలగువారెల్లరును శైవమతావలంబకులు. పల్నాటి వీరయుద్ధమున వీరశైవులును వీరవైష్ణవులును మతభేదములను విడచి బాలమలిదేవరాజుపక్షమున నిలిచి యుద్ధము చేసినది వింతగా నుండకమానదు.

వీరారాధనము.

పల్నాటివీరచరిత్రమున నభివర్ణింపఁబడిన వీరవరులను నాదేశమున నిప్పటికిని గొలుచుచున్నారు. బ్రహ్మనాయఁడు విష్ణువనియు, విష్ణ్వంశసంభూతుఁడనియు వ్రాయుటయేగాక, యాసీమలో నాబాలగోపాలము నందఱు నట్లే నమ్మి యిప్పటికిని గారెమపూడిసమీపమున నున్న గుత్తికొండబిలములోఁ దపం బాచరించుచున్నవాఁడని చెప్పెదరు. ప్రతిసంవత్సరము కార్తికమాసములో నాపల్నాటివీరుల యుద్ధరంగప్రదేశమున మహోత్సవము[1] జరుగుచున్నది. ఆయుత్సవమునకు వేలకొలఁది దూరదేశస్థులు సయితముఁ బోవుచున్నారు. కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు యుద్ధరంగస్థలమున పెద్దజెండా యెత్తుటయు, యుద్ధాహ్వానపత్రికలు చుట్టుపట్టులనుండు గ్రామములవారికిఁ బరివారాయుధాదిసామగ్రీసమేతులై రావలయు నని వ్రాయుటయు, నా బహుళామావాస్యనాఁడు రాచగావు, మఱుదినము రాయబారము, మూఁడవ దినము మందపోటు, నాల్గవదినము కోడిపోరు, అయిదవదినము కల్లిపాడు, అను నివి వరుసగా జరుపుటయు, దానికి మూఁడవదిన మర్ధరాత్రమున యుద్ధరంగమున రక్తముతోఁగలిపిన యన్నమును దిగంబరులై రణబలి యిచ్చుటయు మొదలుగాఁగలవి యిప్పటికిని జరుగుచున్నవి.[1] దీనికంతయును జరుపుటకు బ్రహ్మనాయని ముద్రకర్త యని యొకపీఠాధిపతి కలఁడు.

---

1. తెలగోటివారివంశచరిత్రము పుట ౨౦.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రదేవుని సమకాలికులు
కమ్మనాటిరెడ్లు, లేక, కమ్మవారు.

కృష్ణానది మొదలుకొని నెల్లూరిమండలమున కందుకూరు (స్కంద పురము) వఱకుఁ గల దేశము కమ్మకరాష్ట్రము(కర్మకరాష్ట్రము) అని యాంధ్రచక్రవర్తుల కాలమున వ్యవహరింపఁబడినది. అటుపిమ్మటఁ బల్లవుల కాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రము (కర్మరాష్ట్రము) అని వ్యవహరింపఁబడినది. ఏడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులచే జయింపఁబడినది. ఈదేశమును బరిపాలించిన చాళుక్యులలో మొదటివాఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు. ఈకుబ్జవిష్ణువర్ధనునితోఁ గుంతలదేశమునుండివచ్చిన బుద్ధవర్మ మొదలగు సేనాధిపతులు కొందఱు కమ్మరాష్ట్రమున నధికారములను బొందిరి. వీరలు చతుర్థాన్వయులైన శూద్రులనియు, దుర్జయవంశస్థులనియు శాసనములం జెప్పఁబడిరి. పండ్రెండవశతాబ్దమువఱకు వీరల చరిత్రము దెలియరాకున్నది.

చాళుక్యులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగము వెలనాడు లేక వేలనాడు (పల్నాటి ప్రదేశము) అనియు, దక్షిణభాగము కమ్మనాడు అనియు, వ్యవహరింపఁబడినవి. త్రినయనపల్లవుని కాలమున మల్లవర్మ యనువాఁడు పల్నాటి ప్రదేశమును సంపాదించెనఁట. పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమున వేంగిదేశమును చోడదేశమును, రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడును చాళుక్యచోడచక్రవర్తియు నైన మొదటికులోత్తుంగచోడుని కాలమున నేక సామ్రాజ్యమునకు లోఁబఱుపఁబడినప్పుడు మల్లవర్మవంశజులే రాజప్రతినిధులై వేంగిదేశమును బరిపాలించిరి. అప్పుడు దుర్జయవంశస్థులయిన

వీరిబంధువు లెల్లరును వీరికి సామంతులై కమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగమును బాలించుచుండిరి. మున్నొకప్పు డాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ జేరి పశ్చిమభాగములుగా నేర్పడి యుండిన కుంతల కొంకణదేశములనుండి యేతెంచి కమ్మనాటియం దధికారమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన యీప్రభువులె యాంధ్రదేశములోని యితర భాగములకుఁ బోయి యధికారము కలుపునపుడు మొదట కమ్మనాటిరెడ్లు లేక కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁబడిరి కాని మఱి యన్యము గాదు. [1] వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగను తరువాత శైవులుగ నుండిరి.

కోటవంశము.

కోట యన ధరణికోట యనిభావము. ఈ ధరణికోట ప్రాచీనకాలమున నాంధ్రచక్రవర్తు లయిన శాలివాహనులకు రాజధానినగరమై ధాన్యకటక మను పేరిట జగద్విఖ్యాతయశంబు గాంచి యున్నది. ఇయ్యది ధాన్యాంకపుర మనియు, ధాన్యవతీ పుర మనియు శాసనములం జెప్పఁబడినది. పండ్రెండవ పదుమూఁడవ శతాబ్దములలో దీనిని బరిపాలించిన రాజులను కోటవంశమువా రని వ్యవహరించుచుండిరి గాని కోట యనునది ధరణికోటనుండి కలిగిన సంజ్ఞ కాని మఱియొండు గాదు. వీరలు విష్ణుపాదోద్భవసంభవు లయిన చతుర్థాన్వయుల మని చెప్పుకొనియున్నారు. ఈ చతుర్థవంశమున మొదట ధనంజయుఁడు జనించినట్లుగా కోటభూరీదేవిశాసనములోని యీ క్రింది పద్యమువలన బోధపడుచున్నది. [2]

"చ. అమలపయోధిఁ జంద్రుఁ డుదయంబగునట్లు నెపోలె వారిజా
క్షమున విరించిపుట్టినవిధంబున గాంచనధారుణీధరేం
ద్రమున సురావనీజ ముదితంబయి యొప్పుగ నిం జతుర్థవం
శమున జనించె నా యరిపుసైన్యజయుండు ధనంజయుం డిలన్."

---

1. ఇప్పటి కమ్మవారిలో నితరజాతివార లనేకులు కలిసి యున్నారు.

2. గుంటూరుజిల్లా పెదముక్కెనగ్రామమునకు తూర్పున నున్న శిలాస్తంభముమీఁద శాసనమును జూచుకొనఁదగును.

ఈధనంజయుని గోత్రంబున విఖ్యాతు లైన నరపతు లనేకులు పుట్టినట్లు శైలశాసనమునందే వ్రాయఁబడినది. ప్రస్తుతశకము పండ్రెండవశతాబ్దము ప్రారంభమున ప్రోలనాయకుఁ డనునాతఁడు ధరణికోట కధ్యక్షుఁడై యుండెను.

ప్రోలనాయకుఁడు

ఇతఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగచోడునకు సామంతమండలేశ్వరుండై వెలనాటిని బరిపాలించుచున్న మొదటిగోంకరాజు మంత్రులలో నొకఁడుగా నుండెను. ఈగోంకరాజునకు ధనదుపురము రాజధానిగ నుండెను. [1] ఈపురమును ధనదుపుర మని మంచనకవి తన కేయూరబాహుచరిత్రమునందు వ్యవహరించి యున్నాఁడు. మఱియు నతఁ డీపురమును దన గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. పుష్పకనివహంబు భూమిపై నిలిచిన
యట్లుండ నైన దేవాలయములు
రూపాద్యచలము బహురూపంబుల నటించు
రమణ శోభిల్లు సౌధముల వెల్లు
అలకాధిపతి నిను లన్నియు వెలివేట
విడిసినక్రియఁ బణ్యవీథికలును
ధారా కుదిని మిన్నుదఱిఁగివైచినమాడ్కిఁ
గనుపట్టు బహుతటాకముల సొంపు

గీ. నుపవనంబులు సరసులు నొప్పుచేయు
చెఱకుఁదోఁటలుఁ బ్రాసంగుచేలు మెఱయ
నఖిలవిభవంబులకు నెలవగుచు వెలయు
ధనదుపురమున కీసయైన ధనదుపురము.

[1]. ఇదియే యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చందవోలుగ్రామముగా నున్నది. ఆంధ్రుల చరిత్రము ప్రథమభాగములో ౨౭౦ పుటలో ధాన్యకటకము ధనదుపురము నొక్కటియే యని పొరఁబాటున వ్రాయఁబడినది.

మఱియు నీపట్టణములోని ప్రజలయొక్క వైభవమును గాంచి యాగ్రంథము నందే యిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"గీ. మంటికడవ నులకమంచంబు పూరిల్లు
నూలిచీర గత్తళవతంబు
గాని పైడితొడవు గలుగ కొలుంగను
ధనదపురములోని జనము లెల్ల."

శ్రీవెలనాటి గొంకనరేంద్రునిమంత్రులలో ముఖ్యుఁడైన మనప్రోలనాయకుఁడు శా. శ. ౧౦౩౧ సంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౧౯) లో ధరణికోట లోని అమరేశ్వరస్వామివారికిఁ జేసిన దానమునుగూర్చిన శాసన మొకటి యాదేవాలయములోని ముఖమండపమునకు నైఋతిమూల నున్న స్తంభమువీఁద నున్నది. ఆశాసనమునందు:—

"క. శ్రీరాజ ప్రతిశాసను
డారాధితనీలకంఠుఁ డభినవమదనా
కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా
ధారుఁడు (నంబెన్న రాంటి?) సచివుఁడు నెగడెన్."

ఈ ప్రోలనాయకునిభార్య కొమ్మసాని.

కోటగండభూపతిరాజు - భూకమదేవి.

క్రీస్తుశకము ౧౧౬౦ వ సంవత్సరమున కోటగండభూపతిరాజు యొక్క భార్యయైన భూకమదేవి చేసినదానములనుగూర్చిన శాసనములు గుంటూరుమండలములో నున్నవి. ఆమె తన భర్తయొక్క వంశము నిట్లు చెప్పియున్నది. ధనంజయగోత్రమున చోడరాజును, వానికి గండభూపతియును, వానికి ముమ్మడిభీమరాజును, వానికి గండభూపతిరాజును జనించినట్లు పెద్ద మొక్క శాసనమునఁ జెప్పియున్నది గాని, ప్రోలనాయకునకు వీరలకు నేమి సంబంధము గలదో తెలుపఁబడి యుండలేదు. ఈశాసనమునం దేర్కొనం బడిన రాజుల వృత్తాంతము లేశమాత్రమును తెలియకున్నది.

కోటకేతరాజు.

క్రీస్తుశకము ౧౧౮౨వ సంవత్సరమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుం డైన కోటకేతరాజు ధాన్యకటకమునకుఁ బ్రభు వయ్యెను. ధరణికోట రాజులలో నితఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతని శాసనములు గుంటూరుమండలములో అమరావతి వేల్పూరు మొదలగు గ్రామములలో నున్నవి. ఇతఁ డమరావతీశాసనములోఁ దన్నుఁ గూర్చి,

"స్వస్తి శ్రీ చతుస్సముద్రముద్రిత నిఖిలవసుంధరా పరిపాలక, శ్రీమత్త్రినయనపల్లవ ప్రసాదాసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణ షట్సహస్రావనీవల్లభ, భయలోభ దుర్లభ, చోళ చాళుక్య సామంతమదానేకప మృగేంద్ర, విభవామరేంద్ర, శ్రీమదమరేశ్వరదేవదివ్య శ్రీపదపద్మారాధక, పరబలసాధక, శ్రీధాన్యకటకపురవరాధీశ్వర, ప్రతాపలంకేశ్వర, కలిగళ మోళదకర్ర, బెట్టరగవకర్ర, గండరగండ గండభేరుండ, జగమెచ్చుగండ, నన్నిమార్తాండనామాదిప్రశస్తిసహిత శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోటకేత మహారాజులు" అని చెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁ డాకాలమున సుప్రసిద్ధుఁడై యుండవలయు ననుటకు సందియ ముండఁబోదు. ఇంత ప్రఖ్యాతి గలుగుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు. వెంగిరాజప్రతినిధియై చాళుక్యరాజభవనయూలస్తంభమని ప్రసిద్ధి గాంచి రాజమహేంద్రవరము మొదలుకొని కాశహస్తివరకుఁ గల యాంధ్రదేశమును బాలించిన గొంకరాజునకు కోటకేతరాజు మేనల్లుఁడుగ నుండెను. ఈగొంకరాజు వెలనాటి మొదటిగొంకరాజునకు మనుమఁడు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైన మొదటికులోత్తుంగునిచేఁ బెంచుకొనఁబడిన కులోత్తుంగరాజేంద్రచోడునికిఁ బుత్త్రుఁడు.[1] ఈరెండవ గొంకరాజు తనతోఁబుట్టువైన సబ్బమదేవిని కోటకేతరాజు తండ్రి యైన భీమరాజునకిచ్చి వివాహము చేసెను. అప్పటినుండియు నీవంశమున కధిక ప్రఖ్యాతి గలిగినది. ఈసంబంధమును గూర్చి యమరావతిలోని కేతరాజు శాసనములలో నొకదానిలో,

---

[1]. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము 335, 336 పేజీలలోఁ జూచుకొనవలయును.

"శ్లో. గోంకక్షితీశ శశినో భగినీ గుణాఢ్యా
సబ్బాహ్వయా కమలచారుకరా స్ఫుటశ్రీః
తస్యాఽభవత్ ప్రియతమా పురుషోత్తమస్య
... ...
తస్మాత్తస్యాం సమజనిసుధారశ్మికాంతి ర్వినస్య
త్తేజో రాజ ద్గుణగణనిధిః కేతుభూపోఽభిరూపః."

అని కేతరాజు తండ్రి భీమరాజు గొంకరాజుసోదరిని వివాహమాడినట్లుగ తెలుపఁబడినది. కాఁబట్టి కోటభీమరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౧ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. వర లుభయులును పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడిరి. కేతరాజు శిలాశాసనములోఁ దన పూర్వులను గొందఱను చెప్పి యున్నాఁడు. భీమరాజునకు (మొదటి) కేతరాజు, కేతరాజునకు (మొదటి) భీమరాజు, భీమరాజునకు (రెండవ) సబ్బమదేవియందుఁ దాను జనించినట్లు చెప్పికొని యుండుటచే ధరణికోటరాజులలో కేతనామముగలవారిలో నితఁడు రెండవ వాఁడుగా నుండెను. కోటభూతమదేవి భర్తయైన గండభూపతికిని కేతరాజుతండ్రియైన భీమరాజునకుఁ గల సంబంధము తెలుపఁబడకున్నయది. అయినను వీర లిరువురు నేకకుటుంబములోనివారే యైయుండవలయును. కేతరాజునకు చోడరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁ డొకఁడు గలఁడు.

బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజలు.

కోటకేతరాజు కాలమున బౌద్ధమతమును బుద్ధునిపూజలు నాంధ్రదేశమునఁ బూర్తిగా నశింపలే దని కేతరాజుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికాలము నాఁటికిఁ ధాన్యకటకములోని బుద్ధునిచైత్య మింకను సురక్షితము గానే యున్నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౦౪ గవ సంవత్సర మాఘశుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు శ్రీమద్బుద్ధదేవునకు చంద్రవాటిలోని క్రంతేరు, కొండపడమటిసీమలోని మేడకొండూరు, దొంతికఱ్ఱు, అను గ్రామములను దానముచేసెను. బుద్ధదేవుని దీపారాధనమునకై సెట్టి యను గొల్ల

లను గొల్లబోయలకు దానము చేసెను. ఇతని యుంపుడుకత్తెలగు సూరమ
దేవియును, ప్రోలమదేవియును గూడ బుద్ధుని దీపారాధనముకై నేతికొఱకు
బోయలకు గొఱ్ఱెలను దానము చేసిరి. కోటకేతరాజు శైవుఁడైయుం
డియు బుద్ధోపాసనముచేయు ప్రియురాండ్ర ప్రీతికై పైదానములను జేసి
యుండును.

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు.

తనతల్లి సబ్బమదేవికిఁ బుణ్యముగా సబ్బాంబికాపుర మనిపేరు
పెట్టి గొండనాతవాడిలోని కాకొల్లు గ్రామమును; తనతండ్రి భీమరాజునకుఁ
బుణ్యముగాను భీమవర మని పేరుపెట్టి గొండనాతవాడిలో జింజిపాడు, చల్ల
గర, తాడువాయి అను గ్రామములను; తనజ్యేష్ఠసోదరుఁడు చోడరాజునకుఁ
బుణ్యముగాను చోడవర మని పేరుపెట్టి గొండనాతవాడిలోని యమ్మలపూడి
గ్రామమును; తనకుఁ బుణ్యముగాను జగమెచ్చుగండాపుర మని పేరుపెట్టి
గొండనాతవాడిలో కంటిముష్టి, ఉప్పలపాడును, కొండపడమటిసీమలో
సత్తెనపల్లి, చింతపల్లి, కేతపల్లి, ఎఱ్ఱగుంట గ్రామములను, దొడ్డికంద్రవాడిలో
ఒంకదొన గ్రామమును, బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను.

కోటబయ్యల మహాదేవి.

నతవాటిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్ర
దేవమహారాజునకుఁ గొమార్తె యైన బయ్యలమహాదేవి పై కేతరాజునకుఁ
బట్టమహిషి యని గనుపట్టుచున్నది. ఈమె క్రీ. శ. ౧౨౩౮వ సంవత్సరము
వఱకు జీవించియున్నట్లు కనంబడుచున్నది. ఆసంవత్సరమున నీమె ధాన్య
కటకములోని బుద్ధదేవునిదీపమునకై నేతినిసమకూర్చుటకై గొఱ్ఱెలను బోయ
లకు దానముచేసి యున్నది. ఈమె పుట్టినింటివారుకూడ చతుర్థకులస్థుల మని
చెప్పఁగానియున్నారు. ఈమె కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువగు
కుందాంబిక కాక మైలమ్మయొక్క కూఁతురు. ఈసంగతి మఱియొక తావున
సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

కోట బేతరాజు - కోట గణపాంబ.

మహామండలేశ్వరుఁడైన కోట కేతరాజునకు రుద్రరాజు జనించెను. ఈ కోట రుద్రరాజు కాలముననే కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి వెలనాటి భూపతులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనెను. ఈ దండయాత్రకుఁ బూర్వముననే వెలనాటి పృథ్వీశ్వర చంద్రునకును, పాకనాటిదేశ ప్రభువును కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడైయుండిన మనుమసిద్ధిరాజేంద్రుఁ డగు తిక్కనృపాలునకును, ఘోరమైన యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమునందు పృథ్వీశ్వరచంద్రుని మస్తకము తునుమాడఁబడియెను. తరువాత కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటి ప్రభువులను జయించి దేశమునంతయుఁ దనరాజ్యమునఁ జేర్చుకొనియెను. అప్పుడు మహమ్మదీయుల యుపద్రవము తటస్థింపకుండ నీ ప్రాంతమునఁ దనరాజ్యము బలపడుటకై తనకూఁతురు గారైన గణపాంబాదేవిని ధరణికోటరాజును మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజపుత్త్రుఁడునైన మహామండలేశ్వర బేతరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రరాజునకుఁ బిమ్మట బేతరాజు రాజ్యమును పాలించెను. ఇతఁడెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో తెలిసికొనుటకు సాధనము లేమియును గానరాదు. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తి దండయాత్రలలోఁ గూడ యుద్ధములు చేయుచుండి వయసునందే యకాలమున మరణముఁ బొందియుండవలయును. ఇతని మరణానంతరము కోటగణపాంబామహాదేవి చాలకాలము ధరణికోటయందుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈమె దానశాసనములు క్రీస్తుశకము ౧౨౭౯వ సంవత్సరములోఁ గనంబడుచుండుటచేత నామె చాలకాలము బ్రదికియుండెనని చెప్పవచ్చును. తన యక్కగారైన రుద్రమహాదేవి పరిపాలనములోఁ గూడఁ దనపరిపాలనమును సాగించియుండవలయును. భర్తమరణానంతరము గణపాంబ ధర్మకార్యముల నేకములను గావించెను. ఈమె తనభర్త స్వర్గస్థుఁడైనతరువాత ధాన్యకటకములోని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమున సువర్ణకలశములను నిర్మించెను. ఈమె యొకశివాలయమును ప్రతిష్ఠించి

అంత తనభర్తపేరిట చేతేశ్వరనామముతో లింగప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈచేతేశ్వ
రాలయగోపురమునందుఁగూడ సువర్ణకలశములను బెట్టించెను. ఈశివాలయము
సంరక్షణముకొఱకు ధాన్యసమృద్ధమైన బెనదేవి యను గ్రామము నొసంగి
దానశాసనము వ్రాయించెను. ఇంతియగాక బ్రాహ్మణుల కనేకదానములను
గావించెను. మఱియును దనతండ్రి గణపతిదేవచక్రవర్తి పేరిట గణపేశ్వర
శివాలయమును నిర్మింపించి దానిసంరక్షణమునకుఁగాను చింతపాడను గ్రామ
మును దానము చేసెను. ఈమె మహేశ్వరధ్యానము చేయుచుఁ దనయవసాన
కాలమును గడపెనని చెప్పఁబడినది.[1]

బుద్ధవర్మవంశము - కొండపడుమటి బుద్ధరాజు.

ఇతఁడు కొండపడుమటిసీమకు ప్రభువు. కనుక నితనికి గిరిపశ్చిమ
శాసనుఁ డనుబిరుదము గలదు. ఇతఁడు చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ
నుండెను. వెలనాటి ప్రభువులకు ముఖ్యబంధువు. ఇతఁడు బుద్ధవర్మవంశములోని
వాఁడ ననియు, చతుర్థాభిజుండ ననియుఁ జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. ఇతఁడు
కొండపీటికిఁ బశ్చిమభాగమున నున్న సీమను బరిపాలనముఁ జేయుచు వెల
నాటిరాజులతోడి బాంధవ్యమువలనఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. వెలనాటిరాజుల
యొక్క రాణులందఱు నీబుద్ధరాజువంశమున జనించినవారు. ఇతనియొక్క
శాసనములు నరసారావుపేటతాలూకాలోని నాదెండ్లలోను, గుంటూరు
తాలూకాలోని చేబ్రోలులోను గలవు. ఇతనిశాసనములలో దుర్జయకులా
భరణుఁ డనియు, ఏలాదయసెంపలుఁ డనియు, అనియాంకభీముఁ డనియు
బిరుదము లితనికిఁ గలవని చెప్పఁబడియెను. బుద్ధవర్మవంశమున మండరాజును,
అతనికి గండమరాజును, అతనికి (కొండక)మండరాజును, అతనికి గుండాంబిక
యందు మల్లిరాజు, బుద్ధరాజు, అంకమ, తగ అక్కమ్మయు జనించెను. వీరిలో
రెండవవాఁడే మనబుద్ధరాజు. ఇతని చెల్లెలయిన అక్కమ్మను వెలనాటి ప్రభు
వైన రాజేంద్రచోడునకిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈ రాజేంద్ర

1. Epigraphia Indica, No. 23, Yanamadala Inscription.

చోడుఁడే వేంగిదేశరాజప్రతినిధియై యాంధ్రదేశములోని వేంగీభాగమును బరిపాలించెను. గుంటూరుమండలములోని సిరిపురశాసనమున నితనింగూర్చి యీ క్రిందిపద్యము చెప్పఁబడినది.

“ చం. ఇల వెలనాటిగొంకవసుధీశతనూభవుఁ డైనచోడభూ
తలపతి చోడపల్లనము ముదంబున గట్టె భుజాబలంబునం
గొలని జయించి యందు రిపుకుంజరు భీమునిఁ జంపె నాంధ్రభూ
తలము పదాఱువేలు సతతస్థితి నేలె సురేంద్రలీలలన్.”

ఈ రాజేంద్రచోడుని మఱఁదియైన కొండపడమటిబుద్ధరాజు ధనదపురము (చందవోలు) లోని సోమేశ్వరదేవాలయమునకు నాదెండ్లలోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతియు, మొదటిగొంకరాజుయొక్క సోదరుఁడునైన పండయరాజుచే నిర్మింపఁబడినదిగావున నాయాలయమునకు సోమేశ్వరాలయ మని పేరు కలిగెను. ఈకొండపడమటిరాజులు నాదెండ్లలోని మూలస్థానేశ్వరదేవాలయమునకుఁ గావించిన దానములను గూర్చిన శాసనము లాదేవాలయమున ననేకములు గలవు. వీరివంశమున జనించిన జయాంబిక వెలనాటిప్రభు వైన మూఁడవకులోత్తుంగచోడగొంకరాజునకుఁ బట్టమహిషియై పృథ్వీశ్వరేంద్రునకుఁ దల్లియై పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమును నిర్మించి నవఖండవాడగ్రామమును దానముచేయుటయేగాక సింహాచలములోని నృసింహుని విగ్రహమునకు సువర్ణకవచమును సమర్పించెను.

నతవాటిసీమరాజులు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని మధిరజిల్లా కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తుల పరిపాలనకాలమున నతవాటిసీమ యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఆకాలమున దీనికి మదపల్లెదుర్గము రాజధానిగ నుండెను.[1] ఇయ్యది చాళుక్యులకుఁ

1. మదపల్లె యనునది ఏలూరికి సమీపమున నున్న మాదేపల్లి యని యొకరు వ్రాసిరి కాని యది సరికాదు, మదపల్లె బెజవాడహైదరాబాదు రైలుమార్గమున నున్న మధిరస్టేషనునకు సమీపమున నుండు మదపల్లె యనునదియే.

పూర్వము నేత్రపాటివిషయ మను పేరితోఁ బరఁగుచుండి తూర్పున వేలూరునకు సమీపముగా నున్న దెందులూరువఱకును విస్తరించి యుండెను. విష్ణుకుండినవంశజుం డయిన విక్రమేంద్రవర్మ శాసనములలో నొకదానియం దీసీమ యుదాహరింపఁబడినది.[1] దుర్జయవంశజుల మనియు, చతుర్థాన్వయుల మనియుఁ జెప్పుకొనిన రాజులు నతవాటిసీమను మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. అప్పుడీమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు కాకతీయులకు బంధువగు దుర్గరాజుకొడుకు బుద్ధరాజు. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున మహామండలేశ్వరుఁ డైన బుద్ధరాజుకుమారుఁడు రుద్రరాజు మడపల్లె రాజధానిగ నతవాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను.

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు కాకతిప్రోలరాజుయొక్క పుత్త్రులలో నొకఁడును, మొదటిప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడును, గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క తండ్రియు నగు మహాదేవరాజుయొక్క పుత్త్రిక యగు మేళమాంబికను (మైలమ్మ) వివాహముఁ జేసికొనియె నని త్రిపురాంతకములోని మేళమాంబిక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.[2] రుద్రరాజునకు మేళాంబికవలన నొకకుమారుఁడును బయ్యలమహాదేవి యను కొమార్తయుఁ గలిగినట్లుగా ధాన్యకటకములో నమరేశ్వరదేవాలయములోని బయ్యలమహాదేవియొక్క దానశాసనములో స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది.[3] ఈమె బుద్ధదేవుని దానముచేసిన ట్లిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. బయ్యలదేవి తండ్రి యైన యీరుద్రదేవరాజు బుద్ధరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడని త్రిపురాంతకశాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నతవాటిసీమరాజులు మొదట చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతులుగానుండి తరువాత కాకతీయులతోడి సంబంధబాంధవ్యములచేత గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున వానికి సామంతులైరి. బందరుజిల్లా

(1) ఆంధ్రులచరిత్ర భా. ౧. పే. ౩౭౩.
(2) No. 204 of the Epigraphical Collection for 1905.
(3) No. 15. B. Two Pillar Inscriptions at Amaravaty,

లోని ఉయ్యూరుపరగణాలోఁ జేరిన ముదునూరు గ్రామములోని రామేశ్వర
దేవాలయములో నున్న యొకశాసనములో నీ క్రిందిశ్లోకమునందు కాకతి
కుండాంబ యీరుద్రదేవరాజునకు భార్యయైనటులఁ గానంబడుచున్నది.

"శ్లో. బుద్ధారాధిపసూనురుద్రనృపతిః శ్రీనాథవాచీశ్వరో
యస్యా భూజ్జనకో స్యకాకతిమహాదేవస్తు తత్కాత్మజా
కుండాంబా జననీ ద్విషద్గజహరేః శ్రీమాధవక్ష్మాపతే
ర్దేవీత్వం సముపేత్య సంప్రతి మహాదేవప్రసూతే సుతాన్."

పైశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన మహాదేవియొక్క తద్గర్భమున మాధవనృప
తికి శ్రీనాథవాచీశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజసూనుఁడు రుద్రరాజు తండ్రియనియు,
కాకతిమహాదేవరాజుయొక్క కొమార్తెయైన కుండాంబ తల్లియనియు, బోధ
పడుచున్నది. ఇతర శాసనప్రమాణమునుబట్టి రుద్రదేవరాజునకు వివాహము
చేయఁబడిన మహాదేవరాజుకొమార్తె పేరు మైలమ్మ యని మన మెఱిఁ
యున్నాము. కుండాంబకు మైలమ్మ యనునామాంతరము గలదేమో భావిపరి
శోధనమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. కాకతికుండాంబశాసనమునుబట్టి
శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుయొక్క ముగుండ్రుకుమారులలో
మాధవనృపతి యొకఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాకతీయరాజబంధువు లైన
యీమండలేశ్వరు లందఱును, పైవెలనాటి గణపతిదేవచక్రవర్తి దాడి వెడలి
నప్పుడు జరిగిన యుద్ధములలో భాగస్వాములై యుండి యాచక్రవర్తి
జయము సమకూర్పించినవారుగా నుండు రనుటకు సందియము లేదు.

ద్వాదశ ప్రకరణము.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౧౯౯ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౬౨ వఱకు.)

సేవుణదేశాధీశ్వరుం డయినజైత్రపాలుం డనుయాదవరాజునకును ఆంధ్రదేశాధీశ్వరుం డయిన కాకతిమహాదేవరాజునకును జరిగిన మహాయుద్ధములో మహాదేవరాజు వీరమరణము నొందినవెనుక నతని కుమారుండైనగణపతిదేవుండు సింహాసనారూఢుం డయ్యెను. ఇతండు మహాదేవరాజునకు బయ్యమాంబికవలన జనియించినవాండు.[1] ఇతండు తన పెదతండ్రి యైన ప్రతాపరుద్రదేవునిచే స్థాపింపంబడిన త్రిలింగసామ్రాజ్యమును నల్గడల విస్తరింపంజేసి చక్రవర్తిపదము నువహించి సప్తమచక్రవర్తి యని యాంధ్రభూస్థలినంతట వేనోళ్లం గొనియాడంబడుచుండెను. పైనిజెప్పిన యుద్ధములో నితండు శాత్రవులచేం జిక్కువడి విడిచిపెట్టంబడిన తరువాత ఆయవమానమును భరింపంజాలక అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములం గూర్చుకొని యాదేశముపై దాడివెడలి యాదవులతో యుద్ధముచేసి సేవుణభూపతిని జయించి యతనివలన నమూల్యము లయిన రత్నరాసులను ధనమును బడసి నిజరాజధానికి మరలివచ్చెను. అప్పటినుండియు యాదవు లనేకపర్యాయము లాంధ్రదేశ మాక్రమించుకొనుటకై ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచువచ్చిరిగాని తెలుంగువారు వారిని గోదావరినదినిదాంటి దిగువకు రానీక నిలిపిరి. పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్య మంతరించినవెనుక కర్ణాటకదేశమున కధిపతులైన బళ్లాణరాజులు సయితము త్రిలింగ

---

[1]. పూర్వగ్రంథములలో గణపతి మొదటిప్రతాపరుద్రునికొడుకు గని వ్రాయంబడెనుగాని యది సరికాదు. శాసనములలో గణపతి మహాదేవరాజు కొడుకని స్పష్టముగాం జెప్పంబడియెను.

దేశమును వశపఱచుకొనవలయు నని భగీరథ ప్రయత్నములు గావించిరి గాని తెలుంగువారిపరాక్రమము ముందట నవియన్నియు భగ్నములై పోయినవి. గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే మండలేశ్వరు లనేకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ దీసికొని రావలయు నని నిశ్చయించి తదనుగుణముగా సమర్థులయిన మంత్రులను సేనాధిపతులను నియమించుకొని వారలసాహాయ్యముతో విజయయాత్రల ప్రారంభించి యొక్కొక్క మండలేశ్వరుని జయించి వశపఱచుకొని స్వాధీతునిగఁ జేసికొనుచుండెను. గణపతిదేవుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞానముగలవాఁడు గావున నేపని ప్రారంభించినను అతనికి విజయమే సమకూఱుచుండెను. కృష్ణానది మొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ గల సూర్యవంశపురాజులయిన గమ్మనాటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, రేనాటిరెడ్లు, చోడు లను పేరితోఁ బరిపాలనము సేయుచుఁ బేరికిమాత్రము కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుల మని చెప్పుకొనుచు నైకమత్యములేక తమలోఁ దాము పోరాడుచుండఁగా గణపతిదేవమహారాజు వారల నందఱను జయించి యేకసామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినవారినిగఁ జేసి దేశమున సద్ధర్మపరిపాలనము నెలకొల్పవలయు నని తన యాచ్ఛక్తిని వినియోగించి కడకుఁ గృతార్థుఁడై శాశ్వతమైన కీర్తిని గడించెను.

వేంగిదేశములోని కల్లోలములు.

వెలనాటిభూపతులు పేరిమాత్రము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులై విక్రమసింహపురమను నెల్లూరు మొదలుకొని యుత్తరమున సింహాచలపర్యంతమును గల వేంగిదేశమునంతయు నితరమండలాధిపతుల సాహాయ్యముతో నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బండ్రెండవశతాబ్దాంతమున గొప్పకలవరము జనించి చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల యధికారము నంతయు సంపూర్ణముగా క్షీణించుచుండెగాక వెలనాటిరాజులలోఁ గడపటివాఁ డయిన పృథ్వీశ్వరునితోఁగూడ వెలనాటి సామ్రాజ్యలక్ష్మి కాంతిహీనమై శలభము చొచ్చెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున పృథ్వీశ్వరమహారాజునకును [illegible]

సింహపురాధిపతి యైనతిక్కభూపాలునకును జరిగిన మహాఘోరయుద్ధములో పృథ్వీశ్వరరాజు వీరమరణము నొందెను. అంతట పూర్వచాళుక్యుఁ డయిన బేతవిజయాదిత్యునివంశమున జనించిన మల్లపదేవుఁ డనునాతఁడు విష్ణువర్ధన నామముతో క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరమునఁ బీఠికాపురమునఁ (పిఠాపురమున) బట్టాభిషిక్తుఁడై పదిసంవత్సరములకాలము పరిపాలనము చేసెను. ఇతనికి మల్లపదేవచక్రవర్తి యను బిరుదనామము గలదు.

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు

ఆకాలమున నిప్పటి కృష్ణామండలములోని యేలూరు, కొల్లేరుకోట, కేశ, ఆకివీడు, గణపవరము, ముఖ్యపట్టణములుగ నుండి తెలుంగునాయకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఏలూరునకు కొలనుపుర మనియు, సాగసిపుర మనియు, కమలాకరపుర మనియుఁ బేరులున్నట్టుగాఁ దెలుంగునాయకుల శాసనములం గనుపట్టుచున్నది. వీరు చాళుక్యుల కాలమునను కాకతీయులకాలమునను సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి కమ్మనాటినాయకులవలెనే ప్రసిద్ధిగాంచి యుండిరి. గణపవరమునకు పద్మినీపురమనునామ మున్నట్టు గణపవరములోని సువర్ణేశ్వరస్వామి వారిదేవాలయములోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇక్కడ నొకగొప్పకోట యుండెను. ఇయ్యది కొంతకాలము కోనసీమరాజు లయిన రాచవారవశమునను, మఱికొంతకాలము కొలనురాజు లయిన తెలఁగాలవశమునను నుండెను. ఈ ప్రాంతదేశ మంతయుఁ గొలనుపురాధిపతు లయిన తెలుఁగునాయకులచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పైని చెప్పిన కోట లన్నియును తెలుఁగునాయకులచేతనే కట్టఁబడినవి. వీరికిని వేంగిరాజప్రతినిధు లయిన వెలనాటి కమ్మవారికిని యుద్ధము లనేకములు జరిగినవి. తుదకు తెలుఁగునాయకులు వెలనాటిప్రభువులకు లోఁబడిన సామంతమండలాధిపతులుగనే యుండుచు వచ్చిరి. "భీమనాయకుఁడు, కాటయనాయకుఁడు" అను పేరులుగల తెలుగునాయకు లనేకులు పండ్రెండవశతా

బ్దమునందుఁ గృష్ణాగోదావరీ నదులకు నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిరి. కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యారంభకాలమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కేశవదేవ రాజు, వానిపుత్త్రుఁడు సామినాయకుఁడును, ఏలూరు (హేలనుపురము) రాజధానిగ నీమండలమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. కేశవనాయకుఁడును వానికుమారుఁడును, వెలనాటి ప్రభువుల యధికారము క్షీణించుకాలమున స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలనము చేసిరి. కేశవనాయకుని దానశాసనము లనేకములు హేలను (ఏలూరు) పురమునఁ గానంబడుచున్నవి. శ్రీ. శ. ౧౨౨౮వ సంవత్సరమునాఁటికి నీమండలమంతయును కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే జయింపఁబడెను. తెలుఁగునాఁటిశిష్టకు తెలఁగాలని పేరు గలిగినది. చాళుక్యులు తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తివచ్చి జయించినప్పుడు వారితోవచ్చిన సేనలు సేనాధిపతులు మొదట కమ్మనాఁటిలో నివసించుచుండి తరువాత నితరస్థలములకుఁబోవఁ బ్రజలు క్రొత్తవారికిని ప్రాఁతవారికిని భేదము తెలియుటకై కమ్మనాటినాయకులను కమ్మవారనియు, అదివఱకే తెలుఁగుదేశమున నున్న తెలుఁగు నాయకులను తెలఁగాలనియు వ్యవహరింపసాగిరి. నాఁటనుండియుఁ గమ్మవారును, తెలఁగాలును వేర్వేఱు తెగవారుగా నుండుట స్థిరమైనది. కాని ప్రస్తుతశతాబ్దారంభమున నాంధ్రసామ్రాజ్యవిజృంభణకాలమున వీరువారు నొక్కరుగనే యుండిరి.

ఈ మాండలికకేశవరాజునకును వానికుమారునకును, అనంతప్రెగ్గడయు, వానికుమారుఁడుమల్లాప్రెగ్గడయు మంత్రులుగా నుండిరి. ఈ మల్లాప్రెగ్గడ సుప్రసిద్ధుఁడగుటచేత నతనిసంతతివారికి మల్లాప్రెగడవారని యింటిపేరు కలిగినది.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.

కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి శ్రీ. శ. ౧౨౨౮వ సంవత్సరమునాఁటికి వెలనాటిదేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. వెలనాటినేలు రాజులు ధరణికోటరాజులు, క్రొన్నతవాటిరాజులు, గుడిమెట్టరాజులును, కల్లికంపట్టాలు,

తండ్రివంక చుట్టాలు, వియ్యాలవారు నగుటచేత గణపతిదేవమహారాజు వారల సాయముతో వెలనాటి నవలీలగా జయింపఁ గలిగెను. వెలనాటిని జయించుటతో మాత్రము తృప్తినొందక వెలనాటి సైన్యాధిపతులతో బాంధవ్యమును నెఱపి యాభాగమునఁ దనపాలనము దృఢముగ నాటుకొనునట్లు గావించెను. ఇతఁడు వెలనాటికి రాజధాని యైన ధనదపురమునందలి యైశ్వర్యమునంతను జూఱఁగొని యేకశిలానగరమునకుఁ జేర్చుటయే గాక ప్రఖ్యాతిగాంచిన శిల్పిపురుషుల నెల్లరను నుద్యోగము లొసంగి యాదరించెను. శాత్రవులకుఁ దక్క మఱియెవ్వరికి నొప్పుదుకలుగనీయనందున నీతనిపరిపాలనము వెలనాటి ప్రజల కనుకూలముగ నుండెను. వెలనాటిని జయించిన స్వల్పకాలములోనే యా భాగమునందంతట శాంతిని నెలకొలిపి మఱియెన్నఁటికిని దిరుగఁబడకుండునట్లు చక్కని యేర్పాటులను గావించెను.

గజసాహిణి జయపనాయకుని సంబంధము.

అయ్యవంశమున జనించిన భీమయ్య యను కమ్మనాయకుఁ డొకఁడు వెలనాటిలోని ప్రోయ్యూరునందు నివసించి యుండెను. ఆభీమనాయకునకు రాజాంబికవలన జల్లయ, నారయ, సూరయ, అను మువ్వురుపుత్త్రులు జనించి వెలనాటిచోడమహారాజుకొలువున నుద్యోగములను వహించి యుండిరి. వారిలో జల్లయ యొకానొక కన్నరదేవుని యుద్ధములో జయించినందున సేనాధిపత్యమును బడసెను. రెండవవాఁ డయిన నారపనాయకుఁడు (నారాయణ) చోడరాజుయొక్క ప్రేరణముచేతఁ గృష్ణానది సాగరగామి యగుచోట నేర్పడియున్న ద్వీపము నిర్జనభూమియై యుండ నందొక కోటను గట్టి ప్రాకారములు, రాజమందిరములు, విశాలభవనములు, మిద్దెలు, మేడలు నిర్మించి, గోడలను వేయించి, యొక మహాపట్టణముగఁ జేసి, తన ప్రభువుపేర చోడసముద్రమను నొక తటాకమును త్రవ్వించి, చోడేశ్వరాలయమును నిర్మింపించి, జననివాసయోగ్య మైనపుణ్యభూమిగఁ జేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. మఱియును నచ్చట నొక విష్ణ్వాలయమును, కాళభైరవాలయమును నిర్మింపిం

చెను. వణ్ణపూరు గ్రామమున భీమేశ్వరాలయము నిర్మింపించి భీమసముద్రమను తటాకమును త్రవ్వించెను. ఇతని ధైర్యసాహసపరాక్రమములను మెచ్చుకొని చోడమహారాజు తలగడదీవి మొదలగు గ్రామముల కాధిపత్యము నొసంగుటయే గాక యితని సామర్థ్య మెఱింగినవాఁ డగుటచేఁ దనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగఁ జేసికొనియెను. ఈసైన్యాధ్యక్షుఁ డయిన నారపనాయకునకు చోడనాయకుఁడు, భీమనాయకుఁడు, పిన్నచోడినాయకుఁడు, బ్రహ్మనాయకుఁడు నను నలువురుపుత్త్రులు జనించి వెలనాటిచోడరాజునకు సేనాధిపతులై చతుస్సముద్రములనడుమనుండి దేశమును శత్రుబాధనుండి సంరక్షించుచుండిరి. వీరిలో మూఁడవవాఁ డయిన పిన్నచోడునకు నారాంబ (నారమ్మ) వలన నారాంబ (నారమ్మ), పేరమాంబ (పేరమ్మ) యను కూఁతులును; పృథ్వీనాయఁడు, జాయపనాయఁడు, నారపనాయఁడు (నారాయణుఁడు), నను పుత్త్రులును జనించిరి. అంతఁ గొంతకాలమునకు గణపతిదేవమహారాజు సేవణ కర్ణాట లాట కళింగ చోళ ధరాధిపులను జయించి వెలనాటిపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిని జయించి యాప్రసిద్ధమైన ద్వీపమును గూడ నాక్రమించుకొనియెను. వెలనాటిలో దొరకిన దృఢకాయులను, ఏనుఁగులను, గుఱ్ఱములను నానావిధము లయిన రత్నములను ధనకనకవస్తువాహనాదులను జూఱఁగొనియెను. ఇంతియగాక పిన్నచోడుని కూఁతులయిన నారాంబను పేరమాంబను పెండ్లియాడి యాసుందరీమణుల ద్వితీయసోదరుఁడైన జాయపనాయకుని బుద్ధివిశేషమును, ధైర్యసాహసములును, శౌర్యపరాక్రమములును, గుణసంపదయును తన్నాకర్షింపఁగా సంతోషించి తన గజసైన్యమున కధిపుని గావించి బిరుదముల నొసంగి యున్నతమైన పదవికిఁ గొనివచ్చెను. అందువలన జాయపనాయకుని యెదుట శత్రువులు తలయెత్తఁజాలుటకు భయపడుచుండిరి. గణపతిదేవచక్రవర్తి బాహుదర్పముచేతనే గాక, రాజనీతిశాస్త్రమైన ప్రతిభాశాలియునై యుండినందువలన, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి చక్రవర్తియగుట తటస్థించెను. జాయపనాయకుఁడు శత్రువులను జయించుటచే వైరిగోధూమ ఘరట్ట మనుబిరుదమును పొంది విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు

గణపతిదేవుని పేరిట గణపతీశ్వరాలయమును గట్టించి దానికి ననేక గ్రామములను దానము చేసెను. ఈదానశాసనము శా. శ. ౧౧౫౩ ఖరసంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయాదినమున వ్రాయఁబడినది. ఈ శివాలయముపోషణమునకై పడవసమొకప్పుంజికి నొకప్పణము పన్నుగఁ గైకొనుటకు నియమింపఁబడియెను.[1] మఱియు నితఁడు శా. శ. ౧౧౫౭వ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయా శనివారమునాఁడు తామ్రపురము (చేఁబ్రోలు) లో తన తండ్రిపేరిట చోడేశ్వర లింగమును ప్రతిష్ఠాపించి యాశివాలయమున కెదుట దేవదాసీలు నివసించుటకై రెండుసిపాయింతిరువులుగల రెండువరుసలయిండ్లను గట్టించి దేవుని యంగరంగ భోగములకై మొంతపూరు (చేఁబ్రోలునకు ౬ మైళ్లదూరమున నున్న మోదుకూరు) గ్రామమును దానముచేసెను.[2]

విశ్వేశ్వరశివదేశికులు.

వేదవేదాంతార్థము లెఱింగిన జ్ఞానసంపన్నుఁ డని ఖ్యాతిఁగాంచిన యీశివయోగి శైవగురుపరంపరలోనివాఁడు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తికి గురువును మహాప్రధానియు నై రాజకీయార్థికసాంఘికవిషయంబులఁ దగు నాలోచనములం జెప్పుచు రాజ్యతంత్రమును నడపించుచు నా చక్రవర్తి యాన్తర్యమున కంటకుఁ గాదనఁబూతుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రదేశములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీగోసఁగి, శ్రీశైలము, శ్రీపుష్పగిరి మొదలగు శైవమఠముల కెల్ల నధికారిగ నుండి శ్రీకాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే శైవమతము నాంధ్ర దేశమున వ్యాపింపఁజేసిన గురుమల్లికార్జునపండితారాధ్యులవారి తరువాత నితఁడు సుప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములలో గణపతిదేవుని సభాగ్రణి యని పేరెన్నిక గాంచిన శివదేవయ్య యను నాతఁడీ విశ్వేశ్వరశివదేశికుఁడే యని చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు గానియెడల నితనివలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినట్టి యొకనిసమానుఁ డగు పరిపూర్ణశివమహామునియై యుండ

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 82 ff; No. 15, Ganapeswaram Inscription of the time of Ganapati.
2. Ibid No. 5, Chebrolu Inscription of Jaya.

వలయును గాని, యన్యులుమాత్రము గారు. విశ్వేశ్వరశివదేశికుఁడే శివదేవయ్య యని నాయభిప్రాయము. వీర లిరువుర దానశాసనములు భట్టిప్రోలు త్రిపురాంతకము మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తిని జూడవచ్చిన తిక్కనసోమయాజి,

"గీ. వసుమతీనాథ యీతఁ డీశ్వరుఁడు గాని
మనుజమాత్రుండు గాఁడు పల్కులు నిటని
యనుమతంబున నీవు రాజ్యంబు సెప్పి యేలు"

మని చెప్పి కొనియాడిన ఈవిశ్వేశ్వరశివదేశికులే గురువై యుండవలయును గాని యట్టివారు మఱియొక రాయాస్థానమునం గనుపట్టరు.

కాటచమూపతి - భాండసేనాధిపతి

వీర లిరువురును గణపతిదేవచక్రవర్తి సేనాధిపతులు. కాటచమూపతి కొడుకు భాండసేనాధిపతి. భాండసేనను జయించినవాఁ డగుటచేత నీసేనాపతి వానికి భాండసేనాధిపతి యని బిరుదు కలిగెను. ఈసేనాధిపతు లిరువురు నుత్తరదేశము నేలు రాజులతో గణపతిదేవుని పక్షమున నుండి యుద్ధము చేయుచు మన్ననఁ గాంచుచుండిరి. వీరి నివాసస్థలము నిడ్మల యను పట్టణము. చతుర్థవంశమున దుర్జయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున మల్లాలనాథుఁడు పుట్టి పెద్దముట్టిగండఁ డనుపేరున నతనిబంధువర్గమును పాలనము గావించెను. మల్లాలనాథునికొడుకు సబ్బిసేనాధిపతి. ఇతఁడును శత్రురాజుల నిర్జించెను. ఇతనికి అచ్చమ యనుభార్యయందుఁ గాటచమూపతి జనియించెను. ఈకాటచమూపతి మొట్టమొదట కాకతీయప్రదేశరాజాజ్ఞను, అటుపిమ్మట గణపతిదేవచక్రవర్తికడను సేనాధిపతిగనుండి బొల్లమాంబవలన పోతనాయకుఁడు, భాండసేనాధిపతి, అను నిరువురుకొమారులను గాంచెను. కాటచమూపతి శా. శ. ౧౧౬౨ శార్వరిసంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౧ స్థిరవారమునాఁడు కొండిపర్తి యను గ్రామమునందు త్రిమూర్తులను నిల్పి ప్రతిష్ఠ గావించి దేవాలయమును గట్టించి చెల్లము చెఱువు గానుకను దేవుని కైంకర్యములకై

దానము చేసెను. భాండసేనాధిపతి భాండసేనను జయించినపిమ్మట కొండి
పత్రికి భాండసముద్ర మనిపేరు పెట్టి భాండసముద్ర మను నొకతటాక
మును త్రవ్వించి భాండేశ్వరలింగమును బ్రతిష్ఠగావించి యున్నతమైన దేవా
లయమును బ్రాకారములను నిర్మింపించి సువర్ణకలశములను బెట్టించి యాదేవుని
కైంకర్యమునకై అనవర్తియను గ్రామము నొసంగెను. వీరును దుర్జయవంశజుల
మని చెప్పుకొన్నవారు గావునఁ గమ్మనాటిరెడ్లలోనివారే యని చెప్పవచ్చును.

చాగిపోతరాజు - గుడిమెట్టరాజులు.

చాగివారు కాకతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్టరాజధానిగ నంది
గామసీమను బరిపాలనముచేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగి
వారిలో వేఱొక కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరని పల్నాటి
వీరచరిత్రమునఁ జదివియున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజుల
మయిన క్షత్రియుల మని చెప్పుకొనియుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడి
మెట్టచాగివారు దుర్జయవంశజుల మరియు, మనుకులసంభవుల మనియుఁ, జెప్పు
కొని యున్నారు. దుర్జయవంశజు లయిన రాజు లనేకులు విష్ణుపాదోద్భవుల
మైన చతుర్థాన్వయులమని బాహాటముగాఁ జెప్పుకొనియున్నారు. అదియును
గాక వీరలు కాకతీయరాజబంధువులుగఁ గనుపట్టుచున్నారు. వీరిశాసనములం
దెచ్చటను క్షత్రియులకు సామంతుల మని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడి
మెట్టచాగివారిలోఁ గొందఱు మనుకులసంభూతుల మని చెప్పుకొనియుండు
టచేత వారిసంతతివారు తమది సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠగోత్రమనియుఁ
జెప్పుకొన సాగంభించిరి. గణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోత
రాజు గోదావరిమండలములోని పిఠాపురసంస్థానపు లయిన వత్సవాయవారికి
మూలపురుషుఁ డని రేమఁగులక్ష్మణకవి ప్రణీత మైన రామవిలాస మను ప్రబం
ధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

"సీ. సువర్ణజాతంబునకు భూషణ మనంగ
పేరులు కెక్కగు గుడిమెట్టపురము దనరు

రాజధానిగ సత్కళాభోజరాజు
సాగిపోతక్ష్మాభర్త జగతి యేలె.''

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క శాసనములు కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెజవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామతాలూకాలోని ముక్త్యాలగ్రామములో నున్న చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సామీప్యమునఁ బాఁతియున్న నాగులబండ అను స్తంభముమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనములో విష్ణువునాభి నుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వానినుండి దుర్జయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదొరపరాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆపోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజు (చాగిరాజును), అతనికి దొరపరాజును, అతనికి చాగిపోతరాజును జనించి రని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొక శాసనములో చాగిదొరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబిక యను పతివ్రతయైనభార్య కలదనియు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఏనుఁగులక్ష్మణకవి ప్రణీతమైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికి పోతరాజును, మాదరాజును, వారిలో మాదనృపతికి ఎఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును బుట్టిరనియు, చెప్పఁబడి యున్నది. పైని చెప్పినవారిలో నరసింహనృపాలకుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణకవి తన గ్రంథమునం దీవిధముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“మ. స్థిరభక్తిన్ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించెన్ నృసింహున్ బం
ధురసౌధంబున విశ్వనాథుఁ బరమాత్మున్ రాజనారాయణున్
సురవంద్యున్ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుశ్లోకధర్మైకత
త్పరశీలుం డగుమన్మపోతనృపుఁ డేకస్త్రాఁడై యున్నఁగన్.”

గుడిమెట్టశాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

"శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివ మాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే."

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠాపనముఁజేసె నని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈదోరప రాజు పోతరాజును నొక్కఁడే యని చెప్పఁదగును.

అట్లయినయెడల దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము గలదని యూహింపవలయును. ఇంతియగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయములో శ్రీనరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజుపేరిటి శాసన మొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహునికుమారుఁడైన చాగిపోతరాజుశాసన మని తెలుపుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రస్తుతము దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము కలదని విశ్వసింతము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీరమల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహగిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుగట్టించి, శ్రీపర్వతంబున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకై కంభముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడశాసనమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁడగుచాగిమనుమగణపతిదేవునిశాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగిరాజును కాకతిగణపతిదేవునకు సమకాలికులు. వీరు నతవాటిసీమలో నధికారములను వహించియుండిరి. వీరును నతవాటిసీమను బరిపాలనముచేసిన బుద్ధ

రాజు, రుద్రరాజు, మాధవరాజు మొదలగువారును నొక్క కుదురులోని వారుగాఁ గనుపట్టెదరు.

ఈసాగివంశపురాజులచరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకు మఱికొంతకాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధనములసమగ్రములుగ నున్నవి.

వేములవాడ భీమకవి

సాగిపోతరాజుగారు గుడిమెట్టులోఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁగా వేములవాడభీమకవి విషమాక్షరప్రయోగముచేసి తిట్టి పద్యము చెప్పఁగా నతఁడు మృతినొందె నని యొకకథ చెప్పుదురు. సాగిపోతరాజు త్యాగశీలుఁడని విని భీమకవి గుడిమెట్టకుఁ బోయినప్పుడు పోతరాజు వానిగుఱ్ఱమును గట్టిపెట్టించి విడువనందున, ఈ క్రింది పద్యముచే శపించెనని చెప్పుదురు.

"చ. హయము మదిసీత, పోతనసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు, ని
శ్చయముగ సేన రాఘవుఁడు, సహ్యజ వారిధి; మారుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు, లచ్చన విభీషణుఁ, డాగుడిమెట్టు లంక, సా
జయమును బోతరక్కసునిచావును నేఁడగ నాఁడు చూడుఁడీ."

ఇది యథార్థమైనను గాకపోయినను భీమకవి యాకాలమున నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ఈమహాకవినిగూర్చి విశ్వసింప నర్హములుగాని కథలు లోకోక్తులు కల్పింపఁబడి దేశమునందంతటఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు నృసింహపురాణమును రచించెనని శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాయుచు నీక్రింది పద్యము నృసింహపురాణములోని దని కుమారసంభవ శాస్త్రపీఠికలో నుదాహరించియున్నారు.

"ఉ. వాడిమి నల్లసిద్ధిజనవల్లభుఁ డోర్చి నరాజు ధియుఁడై
యాంధ్రను గానకుండ వృషభాంకము పెట్టుకొనంగ నాచితో
నెండిన యేమి నవనము పెద్దలు లెల్ల సహింప నంతలో
మాండవకంటితో డిదొర మూర్తి వహించిన మైలరంగనల్."

ఈపద్యమునందు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు గనంబడుటచేత భీమకవికాలము కొంచె మించుమించుగా నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దమునంతమున నదిగాఁ జెప్పఁబడిన సాగిపోతరాజుకాలమునఁ గడప మండలములోని వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగఁ జొత్తపినాడు మొదలగు దేశములను పాలించెను. కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణ నృపాలుఁడుగాని యితఁడు గాఁడు. భీమకవి నివాసస్థలము గోదావరి మండలములో గోదావరీ తీరమున నున్న వేములవాడ యను పుణ్యక్షేత్రము.

గోపరాజు రామప్రధాని

ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క బ్రాహ్మణమంత్రులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. గణపతిదేవునికాలమునకుఁ బూర్వము విశ్వబ్రాహ్మణుల మని చెప్పుకొను కంసాలులును, శూద్రులును మాత్రమే గ్రామకరణములుగా నుండుచు వచ్చిరి. గణపతిచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులయం దభిమానము గలిగియుండుటచేత నాయుద్యోగము లన్నియు నియోగిబ్రాహ్మణుల కిప్పింపవలసినదిగాఁ దన మంత్రులలో నొకఁడయిన గోపరాజు రామప్రధానిని నియమించె నని చెప్పుదురు. అప్పు డాతఁడు చక్రవర్తి యాజ్ఞాప్రకారము నియోగిబ్రాహ్మణులను మిరాసీల నేర్పఱచి తెలుఁగు రాజ్యమునం దంతట నియోగిబ్రాహ్మణులనే కరణములుగా నియమించె నని ప్రతిగ్రామముయొక్క స్థానికచరిత్రమునందును వ్రాయబడియున్నదిగాని యీమంత్రి పేరు దెలుపునట్టి గణపతిదేవుని నాఁటిశాసనమొక్కటియైనను గానరాదు. ఇతని ప్రసిద్ధి యాంధ్రదేశమునందంతట వ్యాపించి యున్నదనుట వాస్తవము. ప్రమాణరహితములైన విషయముల నెత్తి వ్రాయుచుపోయినచో భావిపరిశోధనమున నితని చరిత్రము దెలియునంతవఱకు సంశయించి యిప్పు డుండుటయే యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

గంగయసాహిణి.

ఈగంగయసాహిణి గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క మహాప్రధానులలో నొక్కఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదు రాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని పాను

గల్లు మొదలుకొని మార్జవాడివఱకును గల తెలుఁగుదేశమునంతను ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై పరిపాలించెను. కడపమండలములోని పులివెందలతాలూకాలోని మోపూరు మొదలుకొని మైసూరురాజ్యములో చింతామణితాలూకాలోని మిండిగల్లువఱకుఁ గల ప్రదేశమునకు (3000 గ్రామములు గలది) మార్జవాడి లేక మహారాజపది యను నామము గలదు. మార్జవాడికి వైభాగము నేటు యని యొక శాసనమున నున్నది. ఈనాఁడు వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాఁబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయసాహిణి కడప, కందనూలు, అనంతపురము, బళ్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములకు సర్వాధికారియై పరిపాలించె నని యనేకశాసనములంబట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.

మహారాజప్రతినిధియైన యీగంగయసాహిణి కాయస్థకులస్థుఁ డని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక శాసనములో వ్రాయఁబడిన యీ క్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"యో గండగొండదేకనామధేయః
కాయస్థవంశోద్భవకర్ణధారః
శ్రీగంగసేనాపతి రస్య శాస్తా
కాన్తి ర్హిమాంశోరివ శాబలాయః"

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధి రాజునకును వైరము గలదని తిక్కన సోమయాజి విరచితమైన నిర్వచనోత్తరరామాయణములో

"ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కసగంగని పెంజలంబునన్
భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి గాఁచికొన్న రా
జ్యాంగము లెల్ల నిచ్చి తన యాశ్రితవర్గ్యుల వృత్తి యొసంగఁడా
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్"

అనుపద్యమువలన బోధపడుచున్నది.

"ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగము లెల్ల నాఁచికొనియెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లీతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా నాఁచికొన్న రాజ్యాంగము లెల్ల నిచ్చి పదము నొసంగ బంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది." అని యీచరిత్రము యొక్క రెండవ ప్రకరణములో మనుమసిద్ధిరాజుంగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసియున్నాను. ఇటీవల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణి యొక్క పూర్వవృత్తాంతము గొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవ చక్రవర్తి కొలువులోఁ లేఁడనియు మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియైన తిరుకాళచోడమహారాజునకు (తిక్కరాజు) అగ్రసేనాధిపతిగ నుండెననియు, సిద్ధవటముసీమలోని రామాపురము స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట తిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యాతని యనంతరమున కలుకడపురవరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రైలోక్యమల్ల భుజబల వీరనారాయణ రాయ దేవమహారాయల సైన్యాధీశుఁడై మోదుకూరునందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయు నప్పుడు తిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిరాజునకును గంగయసాహిణికిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆయుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడించి యాతిం డాశ్రయించుటచేతఁ దన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడినట్లుగా యథాస్థానమునకుం బంచెనని స్పష్టమగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౬౮ (క్రీ. శ. ౧౨౪౬) ప్లవంగ సంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౩ బుధవారమునాఁడు గంగయదేవ మహారాజునకు భృత్యుఁడైన జొత్తిరామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బశ్చిమమున రెండుపయవుల దూరమునఁ బినాకినీనదీ తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సిద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము నొసంగి శాసనము వ్రాయించెను. కాఁబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౪౬వ సంవత్సరమునఁ గాని యటుపైఁగాని కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు దండెత్తివచ్చుట సంభవించియుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.

గణపతిచక్రవర్తి వెలనాటి రాజులను జయించిన పిమ్మట వెలనాటికి దక్షిణభాగమునందు యున్న కమ్మనాటికిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులను గూడ జయించెను. కొట్యదొన (కోటిదొన) పురాధీశ్వరుండును, నన్నెచోడభూపాలుని, కుమారుండునునైన త్రిభువనమల్లచోడభూపాలుని, వాని యాప్తవర్గములోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనియెను. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోని యడ్డంకిపైనండయాత్ర వెడల యాపట్టణ మేలుచున్న సేవణదేశస్థుండైన మాధవరాజును జయించి యటనుండి ములికినాటి దేశముపై దండెత్తిపోయి ములికినాడు పొత్తపినాడు, రేనాడు, గండికోట సీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును ముట్టడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గారణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగుచోడులను దఱిమి యాపట్టణ మాక్రమించుకొని యుండుటచేతఁ దెలుగుచోడులు గణపతి చక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుండుదురు. అట్లు గాక కేవలము ద్రవిడదేశ విజయకాంక్షచేతం దండెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము వఱకును గల దేశము నంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి గంగయదేవమహారాజును జయించి యతనినే తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనినటులు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమసిద్ధితండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్యము నాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధము చేసి వారలను దఱిమి మరల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదము వహించెనని తిక్కరాజుంగూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెల్పియున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమతోడి పోరాటము విడనాడక కాంచీపురము నొద్ద

కొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమారు దాడి వెడలి వచ్చి నెల్లూరు నకు దిగువ నున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ సుందర పాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౪౯వ సంవత్సరమునఁ గాంచీ పురమాక్రమించుకొని యుండఁ గాకతి గణపతిదేవుఁ డసంఖ్యాకము లగు న సైన్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాఱఁద్రోలి యాపురము స్వాధీనపఱుచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రి.

ఇప్పటనె క్రీ. శ. ౧౨౪౯వ సంవత్సరమున గణపతిదేవచక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతనిసచివాగ్రణియు, సైన్యపాలుఁడును, చక్ర ధారియునై కాంచీపురపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురములోని యేకామ్రేశ్వరునకు కాలత్తూరనియెడు గ్రామమును దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈసామంతభోజునియొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో మణికంఠేశ్వరుని గుడికి నెదుట నున్న ఱాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్రజాతుఁడయిన దాచమంత్రికిని నారీరత్నమును సోమనాదుని (శివునకు) భక్తురాలు నగువాచాంబకును కుమా రుఁ డని చెప్పంబడియుండుటచేత నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడుగా నూహింప దగియుండెను. ఇతఁడు కాళహస్తీశ్వరనగరమునఁ బ్రతిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసె నని గ్రంథలిపిలో వ్రాయఁబడిన యాశాసనము దెలుపు చున్నది.[1]

పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి

---

1. The Indian Antiquary, Ekamranatha inscription of Ganapati. Vol. XXI p. 197.; No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati.

స్వస్థలమైన ఉరయూరుగంబికిఁ జేరిన తరువాత జటావర్మ సుందరపాండ్యమహా
రాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల దాడి వెడలి కాంచీపురమును, విక్రమ
సింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఇందులకుఁ గారణము
విక్రమసింహపురాధిపత్యమునకై తెలుఁగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పో
రాడి యొకపక్షమువారు పాండ్యుల సాహాయ్యమును గోరియుండుట. క్రీ.శ.
౧౨౭౦ దవ సంవత్సరమున జటావర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మనుమ
సిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువులయిన వీరులను
పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పల్లికొండ పెరుమాళ్ల
దేవునకు సుందరపాండ్య సంధి యను భవనమును గట్టించుటయే గాక యా
దేవుని నిత్యకైంకర్యాదులకు మండపాటిలోని మాగడకుండ గ్రామమునుండి
వచ్చెడి సమస్తము లయిన పన్నులను వినియోగించుటకై యా గ్రామమును
కళింగరాజు (తెలుఁగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి శాసనము
వ్రాయించెను.¹ అయినను గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతులతో
డ్పాటుతో విజయగండ గోపాలదేవుఁడు మొదలగు తెలుఁగు చోడరాజులు
పాండ్యుని వానిసైన్యములను నెల్లూరిమండలమునుండి పాఱఁద్రోలిరి.

గంగయ సాహిణి బాహత్తరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు,
పెనదాడి, పెడకల్లు, సకిలినాడు, ఏరువనాడు, పొత్తపినాడు మొదలగు
సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగ నియ
మించి యాతఁడు తనకుఁ బ్రతినిధిగ నుండి సైనికులను బరిపాలించునటు లనుజ్ఞ
నొసంగెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు గంగయ సర్వాధికారియై సైన్యాధ్య
క్షుఁడై ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై మిగుల వాసి గాంచెను. గణపతిదేవచక్రవర్తి
లోఁబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను శాసించి యదుపులోనుంచి ప్రభ్వాను

1. Nellore Inscriptions, Part II, page 830, No. 16.

డైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁడనియు, రక్కసగంగనియుఁ బేరులు వచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని రాష్ట్రంబున డెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లగను నీతం డధిపతి గావున బాహత్తరి నియోగాధిపతి యని బిరుదమును వహించెను. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబంధమునందు:—

“గురు మహాప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావసరిక ఘటికాసిద్ధాగరిక గణక లేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యోతిషిక కార్యజవిద్వాంసక దేవతార్చక మాలాకారక పరిమళకారక చేష్టాధికార గజాధికార అశ్వాధికార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికార అంగరక్షక సూతసూద బేతాళమత తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహన ఛాత్త్రిక చామరిక కళాంచిక శరశారిక కీరమాలిక పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక మాగధ వైతాళిక స్తుతిపాఠక పరిహాసక రంగక రజక సౌచిక చర్మకారక ముద్రాధికార పురపాలక గజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేరీవాదక మురజవాదక కారక బంధకారక చిత్రకారక వ్యావహారిక మృగయాది పక్షివాహక ఫణిహారి కోశాగారాధికార వైశ్యజనంబు” లాదిగా డెబ్బదిరెండు వినియోగంబుల వారిని పేర్కొనియున్నాఁడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయసాహిణి చేసిన దానధర్మములను గూర్చి శాసనములనేకములు కడప కందనోలు మండలములలో ననేకములు గానవచ్చును. ఆకాలమునాటి ప్రభువులవలెనె దేవతా బ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడగుటచేత నితఁడనేక శివాలయములకును బ్రాహ్మణులకును దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౭౭ (క్రీ. శ. ౧౨౫౫) రాక్షసనామసంవత్సర శ్రావణ శుద్ధ ౧౫ మంగళవారమునాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపురాంతకములోని త్రిపురాంతకేశ్వరునకు మోడివాడిగాడులోని పూలచెరువు గ్రామ

మును ధారాపూర్వముగ దత్తము గావించెను. మఱియును నైదకూరుపట్టణమున శకవర్షము ౧౧౮౧ సిద్ధార్థిసంవత్సర పుష్య ౧౧ సు॥ సంక్రాంతిపుణ్యకాలమున బ్రాహ్మణులకు ౬౦ వృత్తులు గల శ్రోత్రియగ్రామమును చేసి ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంతకములోని శ్రీమూలస్థానదేవునికి బోయపల్లి రెడ్డపల్లి గ్రామములలో భూదానములను చేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి ములికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయుచున్న కాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమదేవ మహారాజు కుమారుఁడు సిద్ధయదేవమహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొన దలఁచి దండెత్తివచ్చి పట్టపురావి గ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుమైళ్ల దూరమునఁ బినాకినీనదికి నుత్తరభాగమున నున్న సోమశిల పట్టణము కడ దండు దిగియుండఁగా గంగయసాహిణితోఁ బుట్టువుకుమారుఁడైన ముగారి నారాయణ చలమర్తిగండ గండపెండేర జన్నిగదేవమహారాజు సైన్యమును గూర్చుకొని వచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమున సిద్ధయదేవుని సేనలతోను [illegible] ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సారులు సిద్ధయదేవ మహారాజునకే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు పరాజయము నొందుచుండుఁ దటస్థించెను. గణపతిదేవచక్రవర్తికిని గంగయసాహిణికిని బంధువు జన్నిగదేవమహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి సైన్యాధ్యక్షుఁడయ్యెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జయించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున వీరశైవమతము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రబలమైనై వ్యాపించుచుండినను జైనులనేకులు కురుచుకుచు యుండుచు వచ్చిరి కాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నతఁడు మొదట శైవమతాభిమానియు నద్వైతవాదియునై యుండి జైనులయెడఁ బ్రబలద్వేషమును జూపుచుండె నని యనేక గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకశిలానగరమున జైనులనేకులు నివసించుచుండఁగా సహింపఁజాలక శైవులును బ్రాహ్మణులును చక్రవర్తి

ప్రేరేపింప నతండు జైనుల ననేకులఁ జంపించెను. ముప్పదియాఱు జైనగ్రామ ములను నాశనము గావించెను. ఈఘోరకృత్యముల నన్నిటిని తిక్కనసోమ యాజి ప్రేరేపణముచేతనే జరిగించె నని సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములం జెప్పఁబడినది గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఎందు కనఁ దిక్కన సోమయాజి గణపతిచక్రవర్తిని సందర్శించె నని చెప్పఁబడు విషయము పూర్వగాథలలోఁ గానంబడుచున్నది గాని శాసనాదిదృష్టాంత ములవలనఁ దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మనుమసిద్ధి రాజుం గూర్చిన ప్రకరణమునం జెప్పియున్నాఁడను. ఒకవేళ నీ గాథయే నిజమైన జైనయెడల నిట్టిది క్రీ. శ. ౧౨౪౫ దవ సంవత్సరమున జరిగి యుండవల యును.[౧] గణపతి చక్రవర్తి యద్వైతవాది యని గణపతిచక్రవర్తి కూఁతు రైన గణాంబయొక్క యేనమదల శాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. గణపతి దేవచక్రవర్తి కాలమునందే జైనులయిన కంసాలులనుండియు, సెట్టిపెద్దలయిన వెలగాలనుండియు గ్రామకరణోద్యోగములు దొలఁగింపఁబడి నియోగి బ్రాహ్మణుల కియ్యఁబడినవి. అంతకుఁ బూర్వము వీరలు బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతి కూలముగ నుండుటచేత నిట్టిది సంభవించినది. దీని నంతయును విచారించి చూడఁగా గణపతిదేవచక్రవర్తి యితర విషయములం దెట్టి సుగుణాఢ్యుఁ డైనను మతవిషయమున సహనము లేనివాఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి బౌద్ధదేవాలయంబులు జైనదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామముల నశింపఁజేసె ననియు, తిరుగఁబడిన జైనుల ననేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలఁగొట్టించె ననియుఁ జెప్పెడి గాథలలోఁ జాల వఱకు సత్యము గల దని విశ్వసింపవచ్చును.

చెన్నా ప్రెగడ గణసామాత్యుఁడు.

ఇతఁడు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణమంత్రులలో ముఖ్యుఁడై సర్వాధికారి యై ప్రసిద్ధి గాంచినవాఁడుగా నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౭

౧. ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ద్వితీయభాగములో ౭౫-౭౮ పేజీలు చూడుఁడు.

విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజవాసరంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవున కంగరంగభోగములకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో సుంకము లేకుండ మున్నూరు నివేశనములను సింగిశెట్టి వాండ్రకు దానము చేసె నని మాత్రము త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానిం బట్టి తెలియుచున్నది.

మేచయ నాయకుఁడు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నోరుఁగల్లు నగరపాలకుండును అతని కనుంగుఁదలవరియు నై యుండెనని మారన కవికృతమైన మార్కండేయ పురాణము యొక్క యవతారికలో నీ క్రింది సీస పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

" సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము
న్నెక్కెఁ బట్టపుభద్రాసనమున
నేరాజు నెఱసి హేరాద్రి మధోగ్ర
నేకపట్టణముల గెలిచె ప్రౌఢి
నేరాజు నిజకీర్తి నెఱిమెఱి దిశల ను
ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
నేరాజు తన తేజమీజగంబునకు న
ఖండైకవిభవంబుగా నొనర్చె
నట్టి కాకతి గణపతిపృథ్వీనాథు
ననుఁగుఁ దలవరి ధర్మాత్ము డధిక పుణ్యుఁ
డయిన మేచయ నాయకు ప్రియతనూజ
సకలశుభలక్షణస్ఫురితాంగి."

ఈ మేచయనాయకుని కొమార్తయైన ముమ్మడాంబికను మల్లయావల్లభుని కుమారుఁడగు నాగయాధీశ్వరుండు వివాహముఁ జేసికొనియెను. రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున నీ నాగయ చరిత్రము వివరింతును.

అద్దంకి ప్రభువు మాధవ నాయకుఁడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు కొందఱు అద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేవణరాజులు యాదవులగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులను గానే భావింప వలసియున్నది. ఈప్రభువుల శాసనములు క్రి. శ. ౧౨౧౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రి. శ. ౧౨౭౯ దవ సంవత్సరమువఱకు నద్దంకి సీమలోఁ గానం బడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నీసీమ కధిపతియై పరిపాలనము సేయుచున్నవాఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మాధవమహారాజు గా నుండెను. అతివిషమహామాయాగోష్ఠ ప్రౌఢరేఖా రేవంతుఁ డనియు, పరబలకృతాంతుఁ డనియు, శరణాగతవజ్రపంజరుఁ డనియు, మండలీకగవందోలి యనియు, జీవ రక్షాచక్రనారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విభవసంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమీ సోమవారము నాఁడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీమాండుకేశ్వర మహాదేవునకుఁ గుండ్లకమ్మకుఁ బడమట నున్న కోటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లపొలము దానము చేసె నని ఒంగవోలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామములోనున్న మాండుకేశ్వర దేవాలయమున కెదుట నున్న ఱాతిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి దెలియుచున్నది.[1] కనుక నితఁడు క్రి. శ. ౧౨౦౮ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండె ననుట యథార్థమని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నితఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నట్లుల వ్రాయఁ బడియుండుటం జేసి యీనడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతనికి సామంతుఁడై యుండె నని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాఁబట్టి

1. Nellore Inscriptions. Vol. III. Ongole No. 75.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట క్రీ. శ. ౧౨౨౮ వగ సంవత్సర ప్రాంతముననే యీమాధవనాయకుని జయించి యుండును. ఇతనిది సాంఖ్యాయన గోత్రము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౩౬-౪౧ దవ సంవత్సరము విషువ సంక్రాంతినాఁడు తనతల్లిదండ్రులకును గణపతిదేవ మహారాజునకును ధర్మార్థము నాగులుప్పలపాడు గ్రామములో మల్లికేశ్వరాలయమును గట్టించి యాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నౌకరు లయిన సంగీతవాద్యకులకును, భోగస్త్రీలకును వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇతనిభార్య మాంబాంబ. ఈమెయందు నితనికి సింగళదేవుఁడు, సారంగపాణి దేవుఁడు, గోపాలదేవుఁడు నను మూవురు పుత్త్రులు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ బిమ్మట సింగళదేవమహారాజు ప్రభు వయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రవర్తియొక్క సామంతుఁడుగాఁ గల విషయముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౫౮ గవ సంవత్సరమువఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఈయనకు సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులో నున్న శ్రీమల్లినాథ దేవుని నిత్య నైవేద్యమునకై భూదానముచేసి వ్రాయించిన యుండ్లూరు శాసనములో "సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామాత్యపద విరాజమాన మానోన్నత ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, బాహాసప్తారి నికాయాగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్య ధురంధరుండు" నని యీతనికీర్తి వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు తరువాత మాయిదేవ పెగ్గడ మహాప్రధాని యాయెను.

శ్రీసారంగపాణిదేవ మహారాజు.

ఇతఁడు సింగళదేవునకుఁ జ్యేష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడునై యుండి సింగళదేవునకుఁ బిమ్మట ప్రభుత్వపదవిని వహిం

చెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుఁడై అద్దంకిసీమను బరిపా
లనము సేయుచు విక్రమసింహపురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధ
ములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లు
గాఁ దిక్కన కవిసార్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో
వ్రాసియున్న విషయమును రెండవ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁ
డును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన "అతివిషమహాయారూఢ
ప్రౌఢశేఖాశేవంతుఁడు, పరబల కృతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు,
మండలికర గండోళియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుఁడు నను బిరుదముల నన్ని
టిని వహించెను. ఇతనికి గోవిందనాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగ
ధరుఁడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు
సారంగపురమను నగ్రహారమును గల్పించి ౮౭ భాగములుగ విభాగించి వివిధ
గోత్రులయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తము
చేసి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిప్పించెను.

వెలమవీరులచరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి విక్రమాఢ్యు లని ప్రసిద్ధి గాంచిన వెలమవీరులు కొందఱు కాకతీయ చక్రవర్తుల ప్రాపునఁ బ్రబలి నాయకత్వములం బడసి బహుభూములను బరిపాలించినటులు గాథ లనేక ములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమవారు సంస్థానాధీశులై శూద్రప్రాయు లయిన క్షత్రియసంతతివార మనియు, సచ్ఛూద్రుల మనియుఁ జెప్పుకొను తెగల వారలలో నొకరుగ నున్నారు. ఈతెగవారిని గూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నిందు దెలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను గొంచెమైనను వివరించుట యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము "వెల్లాళ్ళ" అను శబ్దమునుండి పుట్టినదని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. "వెళ్లాళ్ళ" అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యవసాయకులు) అని యర్థము. వర్మశబ్దభవము వెలమ యని చెన్నపురి రాజకీయ కళాశాలయందు సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నుండి కీర్తిశేషులయిన ఎమ్. శేషగిరి శాస్త్రిలవారు "శబ్దశాస్త్ర" మను తమ గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నారు. దక్షిణ హిందూస్థానములోని దేశము లను బరిపాలించిన వారిలో వర్మశబ్దమును నామముల తుదను జేర్చుకొన్న వారు పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగువారుగా నున్నారు. పై కలాశాలయందు శేషగిరి శాస్త్రిలవారికిఁ బూర్వమాపదవియందే యుండిన ఆపట్టుగారు పల్లవులే వెలమ లని వ్రాసియున్నారు. శబ్దముయొక్క వ్యుత్పత్తి యెట్టిదైనను వెలమలును కమ్మవారివలెనె ఏకజాతివా రయినటులు చరిత్రము

వేసూర్లఁ జాటుచున్నది. చరిత్రమునందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారికిని సంబంధములు గానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూఁడు తెగలవారు నొక్క తెగలోనుండి యేర్పడినా రని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈ మూఁడు తెగలకు జన్మస్థానములు గొల్లజాతులును పల్లెజాతులు నై యున్న వని చరిత్రమునందు దృష్టాంతము లనేకములు గానంబడుచున్నవి. * ఆంధ్రసామ్రాజ్య విజృంభణకాలమున యదు వృష్ణి భోజాంధకు లనియెడు గొల్లజాతుల వారికిని యవన శక పహ్లవాదులకును గలిగిన సమ్మేళనమువలన నూత్న రక్త మీ జాతులయందుఁ బ్రవహింపఁగా వీరలు విజృంభించి గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను వేర్వేఱు వంశనామములతో వేర్వేఱు కాలములందుఁ బరిపాలించుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక వల్లభవంశ మను పేరిట సురాష్ట్ర దేశమును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మను పేరిటఁ గుంతల వేంగిదేశములను, కాకతీయు లను పేరిటఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారె గాని యన్యులుగాఁ గనుపట్టరు. ఈ రెండు తెగలలోని వారును వారివారి సామంతములను రెడ్డి యను బిరుద వాచక పదమును చేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్ధులుగ నుండుచు వచ్చిరి. రాష్ట్రకూటులకును (రెడ్లకు) చాళుక్యులకును కృష్ణా గోదావరీ మండలములలో కొండసీగలు గలిగియుండిన కమ్మవారి పంటమహాన్వయులయిన కొండవీటి రెడ్లకును పద్మనాయక వెలమలకును జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమున సుప్రసిద్ధములుగ నున్నవి. దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్న వారు పల్లవు లయినట్లు కృష్ణామండలములో నుయ్యూరు పరగణాలోఁ జేటనముదునూరు గ్రామములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన రామేశ్వర స్వామివారి యాలయములోని యొక శిలాస్తంభముపై వ్రాయఁబడిన రాజరాజుయొక్క శాసనములో:—

* ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్రము ప్రత్యేకముగా విరచింపఁబడుచున్నది గావున నవిషయమై యందు సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁబడును.

" ఆంధ్రేశరాజ్య రక్షణ(రాదగువి?) ర్విరోధికవదావః
రెడ్డికులకాలపల్లవరాయ ఇతి ప్రాపయశోఖ్యాతిః''

అని రెడ్డికులమునకు యమునివంటి వాఁడయిన పల్లవరాయఁడని చెప్పబడి యుండుటచేత స్పష్టమగుచున్నది. పూర్వప్రకరణమున దుర్జయవంశజు లయిన వారిని కమ్మనాఁటిరెడ్లనుగాఁ జేర్చియున్నాను. ఇప్పుడు శాసనము లోని వాక్యములు పూర్వపక్షమును జేయుచున్న వని స్థూలదృష్టిఁ గానం బడవచ్చును గాని విమర్శదృష్టితోఁ జూచిన పక్షమున నట్టిసందేహము కలుగ నేరదు. కమ్మనాటిలోఁ పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, చోడులు, గాంగులు, మాతంగులు, వైశ్యులు మొదలగువారు కొన్ని శతాబ్దములు నివసించియుండుటచేత వారెల్లరును కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చుటచేతను, వీరిలో రెడ్డికులమునకు సంబంధించినవారలు రెడ్డి యను బిరుదువాచక పదమును నామాంతములఁ జేర్చుకొనుచు వచ్చుటచేతను, చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై కమ్మనాటి రెడ్లం దెలుఁగుచోడ రెడ్లని పూర్వప్రకరణములోఁ జేర్చియున్నాఁడను. ఈ త్రైవు తెగలవారు రెడ్డి, వెలమ, కమ్మతెగలలోఁ జేరుటచేత నిమ్మూఁడు తెగలలోను నంతశ్శాఖా భేదము లేర్పడుటకుఁ గారణ మాయెను. అట్టిభేదముల నన్నిఁటిని గూర్చి కేవలము సాంఘికచరిత్రమునఁ జర్చింపవలసినదె గాని యిచ్చటఁ జర్చింప సాధ్యపడదు. పయి నుదాహరింపఁబడిన రాజరాజు(?) ముదునూరు శాసనములోనే:—

" చతుర్థవంశప్రభవాఽ(స్ప్రు)త్సాధ
స్కంభుం సమారాధ్య తతోఽభిరామః
ధాత్రీపతిత్వం (భువి?) దుర్జయత్వం
వర్ణాంతనామాపి నరేన్ద్రచిహ్నం."

అని నరేంద్రచిహ్నమైన వర్మపదమును నామాంతమున వహించెనని చెప్పియుండుటచేతఁ బైని చేర్పఁబడిన పండితుల యభిప్రాయములు సరియైనవే కావో యని తోఁచకపోదు. మఱియు నామాంతముల వర్మశబ్దము గలవారు శూద్రక్షత్రియు లని శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రాచీన

శాసనముల వెలమశబ్ద మెచ్చటనైనఁ గలదా యని విచారింపఁగా మొదటి కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తి కుమారుఁడైన రాజరాజ చోడగంగుచే వ్రాయింపఁబడిన శేకశాసనములో "వెలమనూళ్లు" అను నొక తెగవారు తెలికతెగవారిలోఁ గల రని గనుపట్టుచున్నది. తాము సహస్రశాఖాన్వయ గోత్రుల మనియు, మనుకులక్షత్రియుల మనియుఁ దమశాసనములఁ దెలికతెగవారు చెప్పుకొనియున్నారు. ఏది యెట్లున్నను వెలమవారెల్లరు నొకతెగలోనివారు కారు; అట్లే తెలికులుగూడ నొక్కతెగలోనివారు కారు.

పద్మనాయకులు.

వెలమలలో నొకశాఖవా రని చెప్పంబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనుచున్నారు. సత్యైకదృష్టితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినవారి గ్రంథములలో నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును. పద్మనాయకకులజు లయిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు "వీరు నాల్గవ వర్ణములో నత్యుత్తమమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనాయకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు సూర్యుఁడు" అని వ్రాయబడియుండియు నేమికారణము చేతనో "లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతి యను రాజు అతఁడు.

'శ్లో. మహాపద్మపతిః కశ్చి న్నందః క్షత్రవినాశకృత్' అని పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడినవాఁడు; అతనివిషయము సంక్షేపముగ నిట్లుండఁ దగినయది:—

'మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మపతి యను వాఁ డుదయించె. అతఁడు సూర్యచంద్రవంశజు లగు రాజులను దనకు వందనాదు లాచరింపుఁ డని నిర్బంధించి వశపడనివారిని వక్రము

పేర్మి లోఁబఱుచుకొని కొన్నిసంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అపుడు వారు జాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నోపక పద్మపతి కభివాదనాదుల నాచరింప నంగీకరించి కడను గ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున వంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. ఇట్లు కాఁగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచితసంస్కారహీనులై యుండుట వెలమవారుగా నేర్పడి శూద్రప్రాయులై యున్నందున ఏకులమువా రనియుఁ జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనఁగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువా రని యభిప్రాయము' ఇట్లు బొబ్బిలివారి రావువంశపు చరిత్రము ౪౯ పేజీలో వ్రాయఁబడినది." అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయఁడను నాతఁ డెవ్వఁడో పరిబోధపడలే దని పైవాక్యములంబట్టి తెలియుచున్నది. అయిన వేంకటగిరివంశచరిత్రలు "చేతాళనాయఁడు రేచర్లవంశజులకు మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱకుఁ బ్రసిద్ధము. పద్మనాయకుఁడను నతఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండినయెడల నాకులమువా రందఱు పద్మనాయకకులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచున్నా రని చెప్పినం జెప్పవచ్చును గదా" యని వ్రాయఁబడి యున్నది. వెలమకులము వారి కందఱకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁ డని చెప్పుటకుం గల యాధారమెయ్యదియుఁ గానంబడదు. పద్మనాయక కులమెక్కుడ యుండెనో మెఱుంగరాదు. శూద్రవర్ణములో నత్యుత్తము లైన దని వ్రాయఁబడి యున్నది. చతుర్థవర్ణములోఁ జేరిన కొన్ని శాఖలవారికంటె నెట్లుత్తమ మయినదో ప్రమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దెట్టిసత్యము ముండెనని బోధపడక పోదు. రావువంశీయచరిత్రమునందు "ఏకులమువా రనియుం జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి" రని తేటతెల్లము చేయుచుండ తెలుఁగ వ్యాఖ్యాతలు పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి శూద్రప్రాయు లయి పోయి రని

తెలుపుచు అందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేకక్షత్రియులు శూద్రులయిపోయి రని పురాణాదులలో నుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి వీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవికావు.

> "వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయానాం
> గోత్రోద్భవా కాశ్యపగోత్రజాతాః
> శూద్రా ఇ వాత్యంతస్పృహితవేషాః
> భూపా భవిష్యంతి కలౌ యుగే హి."

అని వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచవారిని గూర్చి చెప్పఁబడినవాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పినవి కావు. రావువంశయు చరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోఁచి స్పష్టముగఁ జెప్పఁ జాలక "అట్టివారు(శూద్రవేషధారు లగు క్షత్రియులు)ఆంధ్రాదిదేశములలో నేస్థిరపడిన ట్లుండుటం బట్టి వారీ పద్మనాయకు లను నామమున నుండిన శాఖవారుగా ననుమానింపఁబడుదురు." అని వ్రాసి యున్నారు. ఇటీవలి శూద్రులు క్షత్రియులై రనుటకుఁ గారణము వర్ణాశ్రమధర్మములోఁ జేరిన కులములచేత గాక శాస్త్రమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండిరనుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. కాఁబట్టి పద్మనాయకుల నిజస్థితి దెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఈవెలుగోటి వంశములోని వారి ప్రేరణముచేతనే వ్రాయింపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింతము. అందు వెలముల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీక్రింది రీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

> "౪. వెలమల జన్మస్థానము
> వారని విచారింపఁ గూడ దది యెట్లన్నఁ
> బిరులు షణ్ముఖమారులు
> వారిజనులఁ బోల మిగులఁ జోద్యం బగుచున్"

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానుషంబునం
గొందఱు లక్ష్మనాయకులు కుంభిని క్షీరజలోర్మిఁ బోల్పఁగా
గొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁ బ్రాలఁగా
నందఱు నేకమై ధరను నద్భుతలీలఁ జెలంగి రంతయున్."

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియుఁ మానుషశక్తులును పరాక్రమవంతులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్ష్మనాయకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యుద్ధరంగముల విహరించిరని నుడివియున్నాఁడు. మఱియు నాగ్రంథమునందే యనేక విధములుగా నాకాలమునాఁటి గాథలను బురస్కరించుకొని రచించియున్నాఁడు.

"గీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను
నాంధ్రద్రవిడాదిదేశంబులందు వెలసి
పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
గరము బహుముఖవర్గసంగతులఁ దనరి"

"క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
సాహసమునఁ జేయు రజతస్వర్ణము ధరణిన్
యూహాతీతమైన కాలంబున
నూహం బ్రబలించె నృపతి యుర్వీపు డన్నన్."

"క. మద్రుతి జలకణ సంతతి
ముద్రిత వరశుక్తి పతిత ముక్తము భంగిన్
శూద్రాభాషం బయ్యెను
రుద్రక్షితిపాలు వాక్యరూఢిఁ జెలంగన్"

"గీ. ఊరివాడ నీరు నుగశసురయుఁ జేరి
తద్గుణాగ్య మైన తెరగు గాదె
కాలచోదితమునఁ గాక తక్వయఁ గొన్ని
కాపు లెల్ల వెలమ కమ్మ లైరి."

పద్మనాయక చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన పైపద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగల వారలు వెలమలుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నట్టులను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షితిపాలునిచే గౌరవింపఁబడి రనియు వెలమవారిలోను కమ్మవారిలోను గూడ నూత్నరక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరించుకొని పద్మనాయకచరిత్రకారుఁ డిట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మఱియు నాతఁడు స్వవచనవ్యాఘాతముగా నా గ్రంథముననే మఱి యొక చోట

"క. తొలి కాల మూర్వి గొడవల
వెలర్చు యాలములయందు విహరించుటచే
నిల కాపుజనులు గొందఱు
వెలమ లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్."
అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తినొందక,

"క. పద్మం బోలెడు పద్మపు
పద్మగతి న్నాయకాఖ్య సరణిదలిర్పన్
పద్మ దయాతరుణీ ముఖ
పద్మమునం బొలుచు లక్ష్మి భావ మనంగన్."

"సీ. దైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజు లటంచు
వేదములు వల్కుఁ గావున విదితముగను
శూద్రకులజాలు నొట సంసూచితముగఁ
బద్మజఖ్యాతి నియమించి పలికి రపుడు."

అని విష్ణుపురుషుని పాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మజాలను సంజ్ఞ కలిగె నట్టుల నుడివెను. అదియునుం గాక తక్కిన వెలమతెగలవార్ని గ్రిందపఱుచుచు పద్మనాయకుల నధికు లని చెప్పి ...

"సీ. తారకలలోన గ్రహరాజు తానె యైన
భాతి దశవిధ వెలములఁ బాయఁ ద్రోచి
సప్తసప్తతి పద్మజసముదయంబు
పద్మనాయకు లనఁగను బ్రబలె జగతి."

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పాదపద్మమునందు జనించుట చేతనే వీరికి పద్మజాలను పేరు గలిగిన దనియు, అందువలననే పద్మనాయకు లనునామము వహించి రనియుఁ జెప్పుట సరియుక్తముగాఁ గనుపట్టదు. ఏందుకన విష్ణుపాదోద్భవసంభవుల మని పంచమర్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెగలవారెల్లరును జెప్పుకొనియున్నవా రయినను వారలకు పద్మనాయకు లను పేరు గ్రంథములను వినంబడదు. శ్రీనాథుని కాశీఖండమునందు వెలమలు గమ్మలు ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను బద్మనాయకు లని చెప్పినట్లుగా నాకడ నున్న ముద్రితప్రతిలో నున్నది. అయినను రావువంశీయ చరిత్రములో కీర్తిశేషులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు పద్మనాయకులను వెలమలను సర్వేలు తెగలవారినిగ శ్రీనాథకవి పేర్కొనెనని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన మొదల పద్మవెలములకు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు వేఱు కారణ ముండవలయు నని గనుపట్టకమానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనాయకకుల మున్నతోఁడనే పద్ముఁ డనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగినసమూహ మని యర్థము గాకపోదు. అందువలన సర్వేలు తెగలనుండి యేకారణముచేతనో వేఱుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొకతెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల సాధారము కొన్నైనఁ గలవా యని పరిశీలించిన వారి కొంతవఱకుఁ గన్పట్టక మానవు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వచరిత్రను జూడ క్షత్రియులుగా రని చెప్పుకొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో సుప్రసిద్ధు లయిన రేచెర్ల వారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ దెలుపుకొనియుండిరి. కద్వంశజులయిన వెలుగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రా[illegible]

ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్త్రియకులము వారు గానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తక్కిన శూద్రజాతులవారి కెవ్వరికి క్షత్త్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁ బడియున్నది. ఇది యెంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్ర దేశములో క్షత్త్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు సయితము వారి శాసనములలో చతుర్థకులమువార మని చెప్పుకొనియుండఁగాఁ బెక్కు తెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖవారు తాము మాత్రము క్షత్త్రియసంతతివార మనియుఁ దక్కినవారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా నుండకమానదు. అందునకు వీ రొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లీచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో నోరుఁగల్లు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మసేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి రనియు, తరువాత పద్మనాయకు లనంబడెడు నీ వెలమవారు ప్రతాపరుద్రునితో "స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బరరాష్ట్రులు కోటలో గాలిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తమతో సహపంక్తియును సమానప్రతిపత్తియును నియ్యవలెద" మని చెప్పఁగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నఁట! అప్పుడే వారలు ప్రాణముల కాసింపక కోటబురుజుల నాక్రమించి సంరక్షించుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రఁట. అపుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు వాగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడై వారలకు సహపంక్తి యొసఁగి గౌరవించె నఁట. మొదట కాకతీయులు వెలమచేత క్షత్త్రియు లయినప్పుడు గదా యిట్టికార్యముయొక్క ఘనత

కాకతీయులు చతుర్థకులజులు.

వెల్లడి యగుట కనువై యుండును? కాకతీయులు క్షత్త్రియకులమువారు కా రనియు, చతుర్థకులజు లనియు నిటీవల దొరకిన రెండుశాసనములలో

స్పష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. అం దొకటి మల్యాలగుండియ దండనాయకు భార్యయు, గోనబుద్ధారెడ్డికూఁతురు నగు కుప్పాంబికయొక్క బూదపూర దానశాసనము.[1] దానిలో

"అస్యజ స్సుతుర్గో వర్గాన్ యుధి బాహుబలాన్వితః
అన్యా న్యప్యాచరద్దానీ భూయాంసి స్థాపనానిచ.
"అథ స్వీకృతవర్ణోక్త ధర్మనిర్మలచేతసః
జాతాన్ ద్విజాతయః పశ్చా ద్భుజోర్జుసలముజ్జ్వలం."
"తత్రా కాకతీయ నృపాల ఫాల లిఖితాం తారాంకశ్చారకిం
దగ్ధుం దగ్ధుమనర్గళం సముదగాత్కోపి ప్రతాపానలః
యస్యోద్యదంచిత కాకతీశ్వరకుల స్యైకాగ్ర్య సంబంధన
ప్రాధాన్యం కృతి చంద్రమా స్సమధిక గుండాధిపా నామ స్మృతః."

అనియు, మఱియు నామెయొక్క బూదపూరు (భూతపురి) శాసనములో

"తేనా ముమేయమహిమా మహితే
వర్ణాశ్రయః ప్రసవభూమి రతి ప్రశస్తః
శుద్ధోఽభవ ద్విమలకం చ (ట) (గ) × ద్భాషాణాం
దుగ్ధాబ్ధివ త్సురుచిరగుణ గణ యః.............
ప్రశస్త మస్తి క్షత్రియ గోత్రకులం..............."

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియ గాక కాకతీయరాజులు చతుర్థాన్వయులయిన కమ్మవారి వెలనాటి రాజులతో సంబంధము చేయుచుండెడి వారని పూర్వప్రకరణముల నచ్చోట ప్రాంతముల శాసనములనుండి యుక్తి చూపించియున్నాను. కాబట్టి కాకతీయులతోడి సహపంక్తిభోజనము చేసినమాత్రముచేత వీరలు తక్కిన వెలమ కమ్మవారల వారికన్నఁ గులాధిక్యము గలవారని చెప్పుటకుఁ గారణ మగపడదు గదా! పద్మనాయకులు చెప్పుకొను వైరగాథను బట్టి వెలమలకుఁ బ్రతాపరుద్రునికిఁ బూర్వము దానిలో సహ

[1] ఈ శాసనముయొక్క ప్రతియును ఎన్నిఁటి శాసనములయొక్క ప్రతియును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ. గారిచే నాకొసంగఁబడెను.

పంక్తిభోజనము లేదని యర్థమగుచున్నది కదా. అందునకుఁ గారణ మెద్ది యో యుండి యుండవలె మానము. ఇంతకుఁ బూర్వము పద్మనాయకచరిత్రము నందలి వీరలజన్మాదికమును గూర్చి నిగూఢముగా దెలిపిన పద్యములను వివరించి యున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రములోని వని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశీయులచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యా న్వేషణపరులైన వారిని గమ్యస్థానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

"సీ. రెడ్డిసంతతికి మూలోడ్డిభేదం బైన
 కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు
పద్మనాయకమానధనగణంబు గాకుండ
 బలియుర్రొనగడ రీవెలమవారు
కడదేరి కాకతిగణపతి గొలిచియు
 నిల నేలు ప్రభువు లీవెలమవారు
కాపులమాటు కై కడగి వెలములందు
 నిలిచినవారు రీవెలమవారు
సమరగాంగేయపటిమచే జరుపువారు
 మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు
వినయమును లైన నెరమన్నె వెలమవారు
 పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు."

అని పద్మనాయకచరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీని లోని "రెడ్డిసంతతికి మూలోడ్డిభేదం బైన కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు" అను మొదటిచరణముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బలిష్ఠుపఱచి వేఱుపడిన కులము నుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును ద్వేషపఱచునట్టి గాద యెద్దియైన కలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యది పల్నాటి వీరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయుఁడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులము పోరని పలుతావులఁ జెప్పఁబడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లేక

బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు వెలగవారితోఁగలసి చాఁపకూడు గుడిచె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి చాఁపకూడు కుడుచుట కూడ పల్నాటి యుద్ధమునకుఁ బ్రథమకారణములలో నొకటిగా నున్న దని వల్లభామాత్య ప్రణీతమైన క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమునందు.

"గీ. ఆరువెల్లి నాయినారి దుర్మంత్రంబు
కోడిపోరు చాఁపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు"

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. "కోడిపందెములో సంభవించిన కలహా మీయుద్ధమునకు మూలకారణము" అని విల్సను గారు వ్రాసియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగా గ్రహింపలే దని పల్నాటి వీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును ప్రకటించిన శ్రీ ఉమాకాంతము గారు తమభావ మును వెల్లడించినారు. పైనుదాహరింపఁబడిన క్రీడాభిరామములోని పద్య మును బట్టి కోడిపోరు గూడ పల్నాటి యేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకు ప్రథమకారణములలో నొకటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. ఈప ల్నాటివీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధము చేసి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి కొన్ని దృష్టాంతముల నింతకుఁ బూర్వము చూపించి యున్నాను. కాఁబట్టి పల్నాటి వీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు రెడ్డికులమునకు మాఱుకొడ్డి నానాజాతులలోనుండి నాయకుల నేర్పఱుచుకొని జాతిభేదములను బాటింపక పైని చెప్పిన కులములవా రందఱితోడను గలసి భ్రాతృభావమును బలపఱుచుకొనుటకై చాఁపకూడు గుడిచి ప్రతిపక్షులను జయించి కులము నుద్ధరించి గౌరవము వచ్చినవాఁ డగుటం జేసి పద్మనాయకచరిత్రములో "రెడ్డిసంతతికి మాఱుకొడ్డై భేదంబైన కుల ముద్ధరించి వెలమవారు" అని వ్రాయుట సంభవించినది. బ్రాహ్మణులు సయితము పద్మ నాయకులలోఁ జేరి రని యూహించుటకు గూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ

గొన్ని వాక్యములు గానంబడుచున్నవి. బ్రహ్మనాయనికొడుకైన బాలచంద్రుఁడు తనమిత్రుఁడైన అనపోతు అనెడు బ్రాహ్మణుని తనతోఁ గూడ యుద్ధమునకుఁ గొనిపోక మర్మము పెట్టి యాతని నింటికిఁ బంపినప్పు డాతఁడు బాలచంద్రుని కార్యమును గ్రహించి యీ క్రిందిరీతిని చింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మహత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

“ వెంగలైసైతిని వెలమలవద్దఁ
గలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేదు
కులమునఁ గొద వని కూరుట లేదు
తల్లిని తండ్రిని దాయాదిజనుల
విడఁ బాసి నిను పొందు నే నమ్మియుంటిఁ
బగవాఁడ నైతిని బాంధవతతికిఁ
బాసి పోఁదగు నయ్య బ్రహ్మన్న తనయ”

పల్నాటి భూమిపతులు గూడ గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డ లని స్పష్టముగ “ క్రీడాభిరామ” మను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములో వాకొనఁబడి యున్నది.

“సీ॥ ఇచ్చోట భుజియించి రేక కార్యస్థులై
సామంతనృపతులు చాఁపకూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు
నలిసాము యార్వల్లి నాయురాలు
నిజ మను శుద్ధికై నిప్పుల రేకలో
కూలాడె నిచ్చోట విలసాని
యిచ్చోటఁ బోరిరి యిల పణంబుగ గొల్ల
సవతితల్లులబిడ్డ లవనిపతులు
ధీరులగు వార లేవురు వీరపురుషు
లైరి యుద్ధతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి

యనుచుఁ జెప్పుదు రైతిహ్యములు వచ్చు
జనపు పెద్దలు పల్లెదేశములయందు."

హైహయవంశజాల మయిన క్షత్త్రియుల మని చెప్పుకొనెడి రాచవారు నయితము "గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డలని" పేర్కొనఁబడుచుండఁగాఁ బద్మనాయకులు కులమునఁ దక్కువవారలని యెన్నఁడు బుద్ధిమంతు లగువారు యూహింప నలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రమునందు సచ్ఛూద్రులని పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, కమ్మవారికి గృహసేవకులుగ నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుందురు. పల్లవుఁడనగా గొల్లవాఁడని మాత్రమె గాక వంటలవాఁడని యర్థము గలదు. పద్మనాయకులలో "పల్లవాదిత్య పల్లవ త్రినేత్రా పల్లవచక్రవర్తి" యను బిరుదములు గలవారు పల్లవులనియు, వారు 22 గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రప్రవరగణముం గూర్చిన పట్టికవలనఁ దెలియుచున్నది. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "గోసంగి వైర తలగుండు గండా" యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగులనియు యూహింపవలసియుండును. ఎన్ని విధములుగా నాలోచించినను బ్రహ్మనాయఁడె నానాజాతినాయకుల నొక్కచోటికిఁ జేర్చి రెడ్లతో ప్రతిఘటించి పోరాడినవాఁడు. వాని తరువాతనే పద్మనాయకులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రమదేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి కాలములో గొప్ప పదవులను వహించి కాకతీయ రాజ్య సంరక్షకులై యుండిరి. ఈపద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "బిరుదు నాయకరాలి గండరంగ రాహుత్త రాయ సహస్రబాహా." యను బిరుదును వహించినవా రుండుటచేత వీరలు బ్రహ్మనాయని కాలములో నాయకత్వమును బొందినవా రనుటకు సందియము కలుగరాదు. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "వాలు చివురుకు త్రేలుగద్దెము కుమురకుం గొండనారి గల రెడ్డినాయకచ్ఛాప్లా, గుండెచెర్వు కట్టియుక్కు చెట్టయుగ్గంచు గవిని దూరె రెడ్డినాయకచ్ఛాప్లా" మొదలగు బిరుదములను వహించినవా రగుటచేత రెడ్లకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండిరని స్పష్టమగుచున్నది. బ్రహ్మనాయని యన్న

బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపఁబడినది. బాదన్న యను నది పద్మన్న యను పేరికి వాడుకగా వ్యవహరింపఁబడిన నామము. కాఁబట్టి బ్రహ్మనాయనియన్నయగు పద్మఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కుల మని చెప్పవచ్చును. కాని మహాద్యుఁడయిన పద్మఁడు నాయకుఁ డని చెప్పినచోఁ బొసఁగనేరదు. ఆపద్మఁడు పద్మసాలెకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి? పద్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలముననే ప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండిరి. పద్మనాయకులలో ననేకులు మొట్టమొదట రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండిన మాన్యఖేటమున (మన్నెఖేటము) నుండుచు వచ్చి యారాజ్య మంతరించిన వెనుక ననేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి. కొందఱు గిరిదుర్గముల కధిపతులై మన్నె లను పేరితో వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చిరి. వీరిలో ననేకులు మాలింగులు, గోసంగులునై యుండి రనియు, వీరలకు సెలమన్నెలు, సుగమన్నెలు నను నామములు గల వనియుఁ జెప్పుటకుఁ గూడ గొన్ని దృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల జన్మకథన మెట్టిదైనను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులెట్లు మహావీరు లత్యద్భుతపౌరుషపరాక్రమంబులు నెఱపిరో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థానమున వెలమవీరులు అత్యద్భుతము లయిన పౌరుషపరాక్రమములం జూపి వాసికెక్కిరి. ఈవెలమవారు, కమ్మవారు, రెడ్లు, రాచవారు, తమలోఁ దాము పోరాడక కలసి దేశాభిమానమే విధ్యుక్తధర్మమని యైకమత్యముతో నుండినయెడల దక్షిణహిందూదేశమున ముసల్మానుల కడుగుపెట్ట సాధ్యము గాక యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులం బోలె ఈతెగలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున బహుశతాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వాసికెక్కి విద్యానగరసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్యములఁ గోలుపోయిరి.

దామానాయుఁడు.

వెన్నెరెడ్డి యను నామాంతరము గల పల్లమట్టిబేతాళనాయనికి 'దామానాయఁడు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రుద్రమనాయఁడు' అను మూవురు పుత్రు

లుండి నట్లుగా వెంకటగిరివారి వంశావళిలో నుదాహరింపఁబడిన యీక్రింది పద్యములో దెలుపఁబడినది.

"శా. తారుణ్యప్రథమానధైర్యుఁ డగు బేతాళావనీభర్తకున్
ధీరుల్ పుత్త్రులు దామభూపతి ప్రసాదిత్యుండు రుద్రప్రభూ
ధారుండున్ జనియించి రంగ్రి జగద్ధన్యప్రతాపాలకన్
శ్రీ రాజిల్లఁగ శౌరి ముఖ్యు రయి ధాత్రి న్మించిరా రన్నఁగన్."

పిల్లలమఱ్ఱి రేచెర్లబేతిరెడ్డియు పల్నాటి వీరుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని తాత యగు బేతినాయఁడును, చెవ్విరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయఁడే యని శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడిన హేతువులు పరస్పర విరుద్ధములై పొందిక లేక యున్నవని యీ యుపప్రకరణమున సవిస్తరముగాఁ జర్చించి యున్నాను. కాఁబట్టి యీ బేతాళనాయఁడు రేచెర్లవారి కుటుంబములోఁ జేరిన మఱియొక నాయకుఁడో లేక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రేచెర్ల బేతినాయని నే యీతఁ డని తమవంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనిరో యని నిర్ధారించుటకును వీలు లేక యున్నది గావున భావి పరిశోధనమునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁ జాలదు. అయినను వీరిని రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని జ్ఞాతిసంతతిలోనివారిఁగా నంగీకరింపవచ్చును. బేతాళనాయని మూవురు పుత్త్రులయొక్క చరిత్రము కూడ సందర్భానుసారముగ రచింపఁబడి యుండలేదు. వీరిని గూర్చిన శాసనమొక్కటియు నింతవఱకుఁ గాన్పింపలేదు. వీరి చరిత్రమున కాధారమంతయు పైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే యై యున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో అంతవఱకే మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

"సీ. చటుల ఖడ్గా ఖడ్గి సమర ప్రవీణుఁడై
ఖడ్గనారాయణ ఖ్యాతి నొంది
రణ పరాజిన్మల రాజరమను జెందె రాయ
గాయగోపాళాంక కలితుఁ డయ్యెఁ

ఆజిబలాధిపుఁ డౌచుఁ జెంతయు
బలభిమ విక్రమతిఁ బోలుపు మీఱి
బ్రథితకారి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ
బ్రతిగండ భైరవ ప్రద వహించి
మఱియుఁ బెక్కైన బిరుద నామములఁ దనరి
బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ
దనరుచుండె సమంచి తోద్దామయశుఁడు
భువనహితకారి యగు దామభూవిభుండు.''

ఈ పైపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన బిరుదావళులనేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చరిత్ర మేమియును జెప్పఁబడ యుండలేదు.

ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

వేతాళనాయని పుస్తకములలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైనవాఁడుగఁ జెప్పబడియెను. ఇటనింగూర్ప రావువంశీయులచరిత్రమునం దొకరీతిగను వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొకరీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. ''దండన కుమారుఁడైన ప్రసాదాదిత్యనాయఁడును దక్కిన ౭౬ గోత్రముల నాయకులును గాకతీయ గణపతిరాయలవారి కొలువుకూటములో నుండఁగా నొకప్పుడు గణపతిరాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడివేసిరి. అపుడు గణపతిరాయలవారు తమకొల్వులో నుండు ౭౭ గోత్రముల నాయకులను జూచి మీలోపల నెవ్వరు శత్రువులను జయింతురో వానిని నేను గొల్వుకూటములో లేచి యెదురుసని తెచ్చి నాసింహాసనముపై గూర్చుండఁ బెట్టుకొందు" ననియు మిగత ౭౬ గోత్రముల నాయకులవేసకని పైయంక్కులు వేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆమాట విని యందఱూరకుండఁగా నప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నే జయించెద నని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన సెలవు బొంది శత్రువులమీఁద యుద్ధమునకు

వెడలి వారలతోఁ గఠినమైన యుద్ధముఁ జేసి వారల జయించి వచ్చి గణపతి రాయలవారివలనఁ బ్రత్యర్థి సార్థానసాది సప్తాంగములను, ఇతరు లగు ౭౭ గోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణామము వెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను, గాలివెండెర మను బిరుదాధికారమును 'కాకతిరాజ్యపూజిత' అను బిరుదును శ్వేతచ్ఛత్త్ర ధ్వజములను బొందెను;'' అని వ్రాయఁబడి యున్నది గాని శత్రువు లెవ్వరో ఎవ్వరితో వీరు పోరాడెనో దెలియ యుండ లేదు. ఇతని పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతిచక్రవర్తి గౌరవించి యుండును గాని యితనివంటి మహాశూరు లనేకు లాతని కొల్వుకూటములో వానిని సేవించి యుండఁగా నెల్లగను సమమానకగముగా స్థానము మిచ్చి వారలచే మ్రొక్కింపఁ జేసె ననుట నిరాధారమై పరిహాసాస్పదముగ నున్నది. ఇతని ప్రతాపమును వర్ణించుచు నొకపద్య మీక్రింది రీతిని వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును బ్రకటింపఁబడినది.

"సీ. ధరణిపై డెబ్బదేడ్గురు నాయకులలోనఁ
బలు ప్రతాపస్ఫూర్తిఁ బరఁగినాఁడు
చండ భుజా దండ మండిత రాజుల
ఖండనంబులఁ జాలఁ జెండినాఁడు
ఏపున నూర్గల్లు నేలు రుద్రుని చేత
నందియుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
విక్రమంబున ధరాచక్రంబులోఁ గల
బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైనతేయ
రాజితంబైన కేరళ రాజ ఘనుఁడు
భాసురం బగు రేచెర్లవంశమందు
సత్యసంధుండు నల్ప్రసాదిత్యనృపుఁడు.''

ఈపైఁ జెప్పఁబడిన రుద్రుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుట సరి పడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁడెవ్వఁడు? కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూఁతురగు రుద్రమదేవి కావలయును. ఈమె రుద్రదేవుఁ డని వ్యవహరింపంబడి యుండుటచేత రుద్రుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యనియే యర్థము చేసికొందము. అందుచేఁ బెండెంబు గణపతిదేవునివలనఁ బొందె నని పైని చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా రుద్రమదేవివలనఁ బొందె నని చెప్పఁబడియున్నది. వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతిచక్రవర్తిచేత సింహాసనమును బొంది ౭౭ పద్మనాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁబడి యుండఁగా రావువంశీయుల చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యొక సీసమాలికలో

"భూరి జయముం డయి యోరుగంటికి రాఁగ
రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
ఎదురుగా వచ్చియు హితుఁ డవు నీవంచు
ఘనతఁ బ్రసాదిత్యుఁ గౌఁగలించి
మెచ్చిన కాల్పెండె మిచ్చి తోడ్కొని వచ్చి
ముందఱఁ గూర్చుండ మొదల నిచ్చి
విడిది కంపెను వేళ వేడ్కతో లేచియుఁ
గౌఁగలించి బయటఁబో గాఁగఁ బనిచి
మఱునాఁడు డెబ్బదేడ్గురు నాయకులు గొల్వ
తన సముఖాన కలిందు రాఁగఁ
దా లేచి యాపుడు సంతస మంది యాతనిఁ
బ్రియములోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి కొనుచు
డెబ్బదేడ్గురిచేత మ్రొక్కులు సేయించి
మించఁ బ్రతిష్ఠ చెల్లించె విభుఁడు"

అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యని యర్థము చేసికొనవలసిన పక్షమున రుద్రమదేవి యంతటి చక్రవర్తిని మొదు

రుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కాఁగిలించుకొన్న దని చెప్పవలసి వచ్చును గదా! అది యెంత యసహ్యకరముగా నుండఁగలదో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. పూర్వకవులయుద్దేశ్యము రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని. అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁ డని వారియభిప్రాయము. అది కాలాగ్గయమున కర్థము వచ్చునన్న భావముతో వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు ప్రతాపరుద్రునికి బదులు గణపతిదేవుఁ డని మార్చిరి. ఇట్టి మార్పు చేసినందులకుఁ బ్రమాణము నేమియుఁ జూపినవారు కారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండెనో రుద్రమదేవికాలమున నుండెనో యువ్వరికిని దెలియదు. నాకుఁ దెలిసి నంతవఱకు శాసనములలో నెచ్చటను విశేషములు గాన్పింప లేదు. భావిపరిశోధనమునఁ గాని వీనియుదంతము దెలియంబడదు. అంత వఱకు నీతఁడు గణపతిదేవుని తుదికాలమున నున్నవాఁ డని యూహింతము. గణపతిదేవుఁడు పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నితని సహోదరుఁ డగు రుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు మాత్రము గొంచె మవకాశము గలదు. ఎట్లయినను కాకతీయచక్రవర్తు లగ్రాసన మిచ్చి రనియు తక్కిన ౭౬ పద్మనాయకులకంటె ప్రముఖుఁ డనియు నేయాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వసింప రాదు. ఇది యిట్లుండఁగా మఱియొక వింత యేమన:—

“సీ. ధరణిఁ ఘనమైన రాయపితామహాంక
బిరుదు డెబ్బదియేడ్గురు వరుస నాయ
కులుగఁ జేసియు భైరవువలన వచ్చు
దృఢవరంబుగఁ గాంచెఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు ”

అని వెలుగోటివారి వంశావళియందు వరుసగ డెబ్బదియేడ్గురను నాయకులనుగఁ జేసి భైరవువలన రాయపితామహాంకబిరుదమును గాంచె నట. ఈపద్యమును బట్టి ౭౭ నాయకులు ప్రసాదాదిత్యునివలన నేర్పడి రను భావము పై పద్యమున ద్యోతక మగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధములైన విషయము

లెన్నియో గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్చించుట విడిచి పెట్టుచున్నాఁడను.

రుద్రమనాయఁడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముఁడగు రుద్రనాయఁడును ప్రసిద్ధుఁడైన వీరశిఖామణి గాను యుండవలయును. ఇతనికిని రాయపితామహాంక మను బిరుదము గల దని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"మ. ఒగి నుద్యన్మంబాడిరాల రాయదుర ము న్నుర్వీవృతై యిప్పుడున్
దగ నిత్యాందియు యందునుండి తల క్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగతీభాగమునన్ పసిండి పొడి నిచ్చల్ రాయుచున్నా రదే
తగదే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జెందినన్"

మఱియును "పాండ్యగజకేసరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య" బిరుదులు గలవని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ. వాలని కక్రమస్ఫురణ వారలు పాండ్యబలంబు దంతులన్
గాలి జయించి పాండ్యగజకేసరినామము దాల్చి రెంతయున్
జాలినవారు గా నెగడి సన్నుతి కాకతిరాయరాజ్య ల
క్ష్మ్యలనా ప్రతిష్ఠితగఁ జేసెరి భూజను లెల్ల మెచ్చఁగన్''

కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యు లయినవా రొక్క రుద్రనాయఁడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈ రెండవ రుద్రనాయఁడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానంబడుచున్నది గావున నీతని విషయ మిక్కడ సంక్షేపించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున మగల వర్ణించెదను. పద్మనాయకవీరు లనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రు లయిన భృత్యులుగ నుండి యుద్ధములం దాఱితేఱిన రణశూరులై కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకు లన్న ఖ్యాతిని సంపాదించి రనుటకు సందియము లేదు గాని తక్కిన కాలములలోని మహావీరులైన సైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యు లని కాకతీయ చక్రవర్తు లందఱను విడిచిపెట్టి వీరలకే యగ్రాసనము లిచ్చి సన్మానించి రనుట మాత్రము విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁ డైనవెనుక నాంధ్రభాష మాతృభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల నెల్లగ నాంధ్రసామ్రాజ్యము క్రిందికిఁ దీసికొని రాఁగోరి యెట్టి ప్రయత్నములకుఁ గడంగెనో యట్టి ప్రయత్నము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. మండూకము నొకదాని మ్రింగ నోరప్పలించుకొని వచ్చి పైఁబడెడు భుజగేంద్రం బుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి పెట్టెలోఁ బెట్టి వశపఱచుకొనునట్టి ప్రజ్ఞాధురంధరుం డయిన యొక గారడివాని పగిది సమరగాంగేయుఁ డని వీరాగ్రగణ్యులచేత ననేకభంగులఁ గొనియాడంబడెడు మన యీ కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నాక్రమింప నెదు రొక్కను మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కనిని జయించి గర్వభంగము గా వించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు భద్రతయు శాంతి యుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల యైశ్వర్యాభివృద్ధికై ప్రయత్నించు చాలవఱకు సఫలీకృతమనోరథుఁ డయ్యెను. అతఁడు యుద్ధాభిరతి గలవాఁ డగుటంజేసి ఘనకార్యనిర్వహణమున నెట్టి యంతరాయములు సంభవిల్లుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుఁడు గాక మరలమరలఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చినందున విజయమునొందుచు వచ్చెను. అతని మంత్రివర్గములోఁ బ్రముఖుఁ డైన శివ దేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డగుటవలన నాతనిమాట జవదాటక నెయ్యలో రాజ్యపరిపాలనము సేయుచు వచ్చినందున దక్షిణహిందూస్థానమును బరిపా పాలించిన చక్రవర్తులలో నధిక ప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రభూమి గంగ

శ్వేతచ్ఛత్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నీతఁడు రాజ్యాంగమును, రాజధానీనగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱచుటకై భగీరథ ప్రయత్నములు గావించెను. ఆకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము ఢిల్లీచక్రవర్తులకు మోహమును గలిగించు చుండెను. చంద్రధ్వజు లయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ ఢిల్లీని వారలను మత్సరపూరితులను గావించు చుండెను. దుర్గము లోపలి రాజభవనమునకుఁ జుట్టును ఉన్నతమైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగాధమై జలపూరితమైన యగడ్తను నిర్మింపించుటయే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీధుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వ రథ గజ పదాతి వర్గంబులఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీరభటు లశ్వారూఢులై రాజధానిరక్షణతత్పరులై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరములైన రాజభవనములను గోపురములను పెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బసిండికుండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏకశిలానగరమున కెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యమునందంతట నూర్లకొలఁది శివాలయములను సంస్థాపించెను. గణపవరంబు లని తనపేరిట నూర్లకొలఁది గ్రామంబులను నెలకొల్పుటయే గాక త్రాగ శుద్ధజలము లభింపక ప్రజలు కష్టిపడుచున్న ప్రదేశముల నానేక తటాకములను త్రవ్వించెను. దుర్గమంబులైన యరణ్యప్రదేశంబుల మంచిబాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సత్రములను చలిపందిళ్లను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేవభక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది క్రూర జనంబుల శిక్షింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుఁడై పరిపాలనము సేయుచు వచ్చెను. ఈయాంధ్రచక్రవర్తికాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.

ప్రాచీనకాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్లతాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను

గ్రామము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము సేయుటకు నాంధ్రదేశములో నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికి వేలానగర మని నామాంతరము గలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రభృత్యుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానంతరము వాణిజ్యము క్షీణింప నంతగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టప్రదేశ ఱోడలలోని సరకులను ఆసమీపమునందలి నుండ కళ్ళ్యసులు కొల్లగొను చుండుటచేత నావికు లా రేవునకుఁ జేరుటకే భయపడు చుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకు లెవ్వరు నాపట్టణమున నివాసముగా నుండక పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొంతకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపునట్టి వర్తకులకు నభయశాసన మీఁగల చక్రవర్తి గాని మహారాజు గాని లేనందువలననే యా ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణమున కా గతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సింహాసనారూఢుఁడై వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును వృద్ధి నొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన వెంటనే యుపేక్షింపక మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పుడా గణపతిచక్రవర్తి వర్తకులకు నభయశాసన మొసంగెను. "నా జీవితముకన్నను నా ప్రజలసంరక్షణమే నాకు మిక్కిలి ప్రియతరమైన విషయ" మని యా యభయశాసనమున వ్రాయించెను. మఱియు నాశాసనమువలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధర్మములను గాపాడుటకును, కీర్తికొఱకై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందలి ప్రేమచేత మొక్కు పూర్వకుల్కుమునూగ్రముగాఁ గైకొన సుంకముల నన్నిటిని వదలివేసితి మని లిఖింపఁ బడియెను. ఉత్తరము నుండి దక్షిణమునకుఁ గాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁ గాని పోవునప్పు

యోడలు వాయువశమున నీ రేవున మెఱక పట్టి పోయిన యెడల నా సరకుల
నూడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయె గాక వర్తకులు నిర్భయ
ముగా రాకపోకలు జరుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగు
మతి సరకుల పై సుల్కపరిమాణము ముప్పదింట నొక్కటిగ నిర్ణయించెను.
శ్రీగంధము ౧ కి ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు
వెల కు ౧ కి ౬౦|||౩_, పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి,
తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల కు ౧-కి
౬౧|-, మిర్యాలు వెల కు ౩ ౬|||-, పట్టుస్వరూపము ౧-కి కు ౧కి ౬|||౦,
ఈ రీతిగ సుంకము విధింపఁబడియెను. ఈసరకుల నామమును బట్టి
యీ యాకాలమున నం దారేవుపట్టణ మెంత ప్రసిద్ధమైనదిగ నుండెనో, ఏయే
దేశములతోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయె
బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క కృపావిశేషము
చేతనే యారేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, అతని
కూమార్తెయైన రుద్రమదేవికాలమున వెనీసువర్తకుండైన "మార్కోపోలో"
అనువానిచేత శ్లాఘింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయ
దేవ మహారాజును మోటుపల్లికిఁ బాలకునిగ నియమించెను.

ధర్మపరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తిప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లె ననియు,
ద్విజాలలోఁ బ్రముఖులైన వార లున్నతపదవులకు వచ్చి రనియు, వృద్ధుల
యెడ గౌరవము, ప్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు,
శాస్త్రజ్ఞానము, కళలు వికసింపఁ జేయఁబడిన వనియు, పల్నాటిలోని దుర్గి
పట్టణమున గంగయసాహిణిచే లిఖియింపఁబడిన దానశాసనములో నుదా
హరింపఁబడియెను. ఈ గంగయసాహిణి మంత్రిగ నుండిన నామయపండి
తుఁడు దుర్గయపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుణ్యము ప్రాప్తించుకొఱకు వంకే
శ్వరాలయమును నిర్మింపించె నని తెలియుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్ర
వర్తి ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కీర్తి వడయుటకుఁ గారణ

ఘాతుఁడైనవాఁడు శివదేవయ్య యనువానిని ప్రధానమంత్రియు గాని యు
న్యాఁడు గాఁడని యిదివఱకె దెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్య యను నై
యోగి కారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రముగాక పండిత
కవియుం గూడ నై యుండెను. ఇతఁ డాంధ్రమున "పురుషార్థసార" మను
నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కవనము మృదు మధుర పద సూచిక మై
యొప్పుచున్న దని దెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మిం దిగువ నుదా
హరించుచున్నాను.

* "క. ప్రజఁ జెఱిచి కూడఁ బెట్టిన
నిజధన మది వలయు వ్యయము నిచ్చలుఁ జేయుచు
బ్రజయును ధనమును బోలిసిన
భుజబలమున నిలువఁ దలఁచు భూపతి కెందున్."

క. జనలక్ష్మికి ధనలక్ష్మికి
ననుపమ మగుధర్మలక్ష్మి కాత్మయ మూలం
బని యాత్మరక్ష మఱవక
జననాథుఁడు సేయవలయు సకలము బ్రీతిన్."

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్త్రికా సంతానము గాని పుత్త్ర
సంతానము లేకయుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నిరు
వురు కొమార్తెలు గల రని యింతకుఁ బూర్వమె తెలిపియున్నాను. ఇతఁడు
తన పెద్దకొమార్తె యయిన రుద్రాంబను కుమారునిఁగా భావించుకొని యా
మెకు విద్యా బుద్ధులు గఱపించి రాజ్యతంత్ర జ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ
బిమ్మట నామెయె సింహాసనారూఢురాలై యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరి
పాలింప నియమించి యఱువదిరెండు సంవత్సరములు ప్రజారంజకముగ నిరంకు
శపాలనము చేసి మిక్కిలి వృద్ధుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున స్వర్గ
స్థుఁడై కీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

* పురుషార్థసార మను గ్రంథము శివదేవయ్యచే రచింపఁబడిన దని వ్రాయుచు మానవల్లి రామ
కృష్ణకవి ఎమ్.ఏ గారిచే బ్రకటింపఁ బడిన నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథ పీఠికలో వ్రాయఁబడినది.

పన్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవిపరిపాలన చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౨౬౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౬)

రుద్రాంబ గణపతికూఁతురు గాని భార్య కాదు.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి కీర్తిశేషుఁడై చన్న వెనుక నతనిపుత్త్రికా రత్నము శ్రీరుద్రమదేవి రత్నసింహాసనము నధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్య పరిపాలనభారమును వహించెను. పూర్వగ్రంథములలోను నూత్న గ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవచక్రవర్తిభార్య యని వక్కాణింపఁ బడి యుండుటం జేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచారపూర్వకముగా విశ్వసించి యున్నది కాని నిశ్చయము విచారింప నామె యాతనికూఁతురుగాని భార్య కాదని విస్పష్టము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్త్రిక యై యుండఁగా భార్య యని వాదుకలోనికి వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు హేతు వేమో యింతమాత్రమును బోధపడకున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన "మార్కోపోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁ డొకఁడు "కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి వైభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది." అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుటం జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింపవచ్చును, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానికచరిత్రములోని విషయము లన్నియుఁ పరమసత్యములనుగా మన మింతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యవి యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజ

లచేఁ జెప్పఁబడునట్టి గాథలను ననుసరించుగాని వ్రాయఁబడినవి. ఈగాథలను వినియుండుటచేతనే కాఁబోలు మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారి పుత్రుండగు కుమారస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాపరుద్రీయమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములో నొకచోట

"పురా కిల కాకతికులసంభూతో గణపతిమహారాజో, దుహితృమాత్రసంతానః, కదాచి ద్దైవయోగేన కాలవశగతః పాక ముపేయుషి, తన్మహిషీ రుద్రదేవినామ రాజ్ఞీ, బహూని వర్షాణి తద్రాజ్య మకంటకం పరిపాల్య, పరిణతా సతి దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే. తా మిమాం కథాం మనసి నిధా యాహ యో రుద్ర ఇతి"
అని వ్రాసియున్నారు.

పూర్వము కాకతికులసంభూతుఁడగు గణపతిమహారాజు పుత్రికా సంతానము మాత్రము కలవాఁడై దైవయోగమువలనఁ గాలగతిని జెందఁగా నతని భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనముచేసి తాను వృద్ధురాలగుచుండుటచే, తన దౌహిత్రుఁడు వయస్సు వచ్చినవాఁడగుటయును గలిగి రాజ్యభార మాతని కొప్పగించెనని తాత్పర్యము. ఈ మహావ్యాఖ్యాతకిట్టి భ్రమ కలుగుటకు కారణము ప్రతాపరుద్రీయములో

"శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితి మగా దర్ధాంగనారీః పురా
సోఽయం సంప్రతి కాకతీశ్వరసుతః సర్వాంగనారీః స్థితః,
స్థానే యద్విపరీతలోకనటనా యాత్రేణ ధర్మార్థినా
న్యాసస్త్వైరిపురాణి చిత్ర మధునా ఖడ్గే మహం ధార్యతే॥"

అని మొదలుగాఁగల చోటులఁ బుంలింగము ప్రయోగింపఁ బడి యుండుటయే గాని యన్యథాఁ గనుపడదు. అర్ధాంగనారియైన కైలాసమందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బూర్ణముగ స్త్రీ శరీరమును ధరించియున్న

వాఁడని పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకులకు దానిని బోధపఱుచుటకై పైని వ్యాఖ్యానములో వివరించినవిధముగా రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని సంబంధమును దెలిపియుండెను.

రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్త లనేకులు వారికిం దోఁచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచనసోమదేవరాజీయమునందు "గణపతి సకలసేనాసమేతుండై మహాదేవరాజసమేతముగ దేవగిరిమీఁదికి దండు వెడలి వారితో మాసత్రయంబు యుద్ధము చేసి యందు గదాయుద్ధమున మహాదేవరాజు సమసిన నది గని గణపతిమహారాజు క్రోధాన్వితుండై జగడంబు చేసి దేవగిరిరాజును జంపిన వారు శరణాగతులై తమ కూఁతు రగు రుద్రమహాదేవిని గానుకఁ గాఁ బెట్టిన నాపడుచును గైకొని యేకశిలానగరమునకు వచ్చెను." అని రుద్రమదేవి దేవగిరి యాదవరాజకుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ ఇదే రీతిగఁ జెప్పఁబడియుండును. ఇట్లే స్థానికచరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కో పోలో వ్రాఁతను బట్టి పాశ్చాత్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీని నన్నిఁటిని జూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో శ్రీ వీరేశలింగముగారు రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని వక్కాణించియున్నారు. కీర్తిశేషు లయిన శ్రీ రామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమదేవి యని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరుహుల్ట్జుగారు "ఇండియన్ అంటిక్వెరీ"లో వ్రాసిన లేఖనమును జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశకథాసంగ్రహములో ప్రథమభాగమున శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారు కూడ రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యనియె చెప్పియున్నారు. ఇంతియ గాక క్రిందటి సంవత్సరము ప్రకటింపఁబడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కూఁతురను వాదము గల దని యూహించియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఇట్లందఱు

గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో నంగీకరించిన సిద్ధాంతమును ద్రోచి పుచ్చుటకు హేతువు లేవి యని చదువరులు ప్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతికూతు రని చెప్పుటకు బలవత్తర మయిన ప్రమాణములు గలవు. వానిం దెలుపుటకుఁ బూర్వము నైన నుదాహరించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకింత విమర్శ చేయవలసి యున్నది. ఆ యభిప్రాయములలో ముఖ్య ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునఁ దక్కిన వన్నియు విమర్శింప నక్కఱలేకయె నునకు సత్యము గోచరము కాఁగలదు. ఏకారణముచేతనైనను వ్రాసినను ఈ సందర్భమున వ్యాఖ్యాత విభ్రాంతి నొందెన ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యానాథమహాకవి ప్రణీతమైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరిశోధించి రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కొమార్తె యని మొదట కనిపెట్టినవాఁడు శాసన పరిశోధకుఁడైన "హల్ట్జు" అను జర్మను దేశపండితుఁడు. ఈయన క్రీ. శ. ౧౮౯౬వ సంవత్సరము జూలై నెల సంచిక "ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ" అను గ్రంథములో ౧౯౭వ పేజిలో కాంచీపురములో గణపతిదేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానశాసనము నొకదాని బ్రకటించుచు, అందు గణపతికి వెనుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని నిర్ధారణ సేయుచు, ఈ క్రిందిరీతిని వ్రాసి యున్నాఁడు.

"ఆమె తండ్రి గణపతి పుత్త్రసంతానము లేనివాఁడయినందున నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారునిగానే పేర్కొని రుద్రుఁడని పురుషనామమును బెట్టెను. అతని మరణానంతరము ఆమె సింహాసన మెక్కినట్టు గాన్పించుచున్నది. ఆమె "రాజా రుద్రమహారాజు" అని మూలగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁబడియుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక యని పేర్కొనఁబడెను."

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో నొకచోట. —

"శ్లో. సైషా మా చేతి నిర్దిష్టా సోయం చేతి ప్రధామగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబికతల్లి సోమాంబను ఉమాదేవి యనియు, తండ్రి యైన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికినట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది.

ఇదిగాక కీ వ్యాఖ్యాత రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని భార్య యని చెప్పియున్నవాఁ డగుటచేత

"వ్యా. రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం। తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్త్రీభావోఽస్తి."

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులు గాక వేఱు కుటుంబములోని వారని భావించెను. ఈవిషయమునుగూర్చి ప్రతాపరుద్రీయములో నాటక ప్రకరణములో అంకారంభమునపురుషనామమును దాల్చి పురుషవేషములో నున్న రుద్రాంబికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చిన శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలినిజము చదువరులకు విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించుచున్నాను.

"తత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో రాజా చామరగ్రాహిణీచ

రాజా.—సహర్షాతిశయం। అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య

శ్లో. సోమాం రాజ్యాభిషేకం యదవ జయతి శ్రీకాకతీయాన్వయం,
పాతివ్రత్య ముపైతి సాంప్రత మిమా మ్యస్మాకు విశ్వంభరా
అస్మాభి ర్జ్ఞ జగత్ప్రసూతి మధునా ధన్యా మజో మన్యతే
యత్పుత్త్రత్వ ముపాదిశ త్కులపతి ర్దేవ స్స్వయంభూ స్స్వయమ్॥

పురోధసః.—మహారాజ భవాదృశా ఏవ పర మర్హంతి తాదృశో మహిమ్నా దేవస్యహితోపదేశాన్॥ అదవా [illegible] మత్రాభినవం। పుత్త్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితు రేవ యా దేశ్టం కదయంతి తద్విదః॥

శ్లో. సైషా సోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమాంబేతి ప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా.”

మంత్రిణః—ఏవ మే వైతత్, అన్యథా కథ మీశ్వరస్య ప్రసాదాద్వినా నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషశంభునా గణపతిమహారాజేన అభ్యంతర స్వానుభవసమీహయా సర్వశ్చ మత్పుత్రః ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణాచ రుద్రత్వ శ్లాఘ్యా”

“రాజు (పురుషవేషముతో నున్న రుద్రాంబిక) రంగస్థలమునకు నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు శుభస్వప్నకాలమున నట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునని యుపదేశ మిచ్చుచు తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు “నీకంటె ప్రజలుమాత్రమే స్వయంభూదేవుని సాక్షాత్కారమును ఉపదేశమును బొందుటకు సమర్థులైరియు, అట్టిది కుమారునకు తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో నొకటి గావున నందు నూత్న విశేష మేమియును లే దనియును, నీతల్లి సోమాంబ యనియు, నీతండ్రి గణపతి యనియు నామము లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (అర్ధనారీశ్వరుని యొక్క యొక యాకృతి) సంతాన మనిపించుకొనుటకు నీకు సత్త్వము గల దనియు” ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుపిమ్మట మంత్రి “అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల యొక మహారాజువలె నొక స్త్రీ దేశమును బరిపాలించుట యెట్లు సాధ్యమగును కనుకనే ఈశ్వరాంశసంభూతుఁడైన గణపతిమహారాజు తనదివ్యజ్ఞానముచేత తనకు జనించియుండిన బిడ్డ దేశపాలనము చేయుటకుం దగిన గుణవిశేషములు గలిగి యున్న దని కనిపెట్టి లోకవ్యవహారమునకు కుమారుం డనియే ప్రకటించి రుద్రదేవుఁ డని నామకరణముచేసె” నని చెప్పి పురోహితుని యభిప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావమే పైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనిం బట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికతండ్రి కాకతి గణపతిచక్రవర్తి గాక మఱియొక గణపతి యని యూహించుటకు నవుపడునా? అట్లయినయెడల కాకతి సామ్రాజ్యము భర్తయైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తివలనఁ గాక తండ్రియైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించిన దని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధ మని యెఱుంగుదుము. కనుక పైసంభాషణముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తికి రుద్రాంబిక కూఁతురనియును, పుత్త్రులు లేని కారణమున నామెను పుత్త్రునిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁ డనియు పురుషనామ ముంచె నని విస్పష్ట మగుచున్నది. శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట తీక్ష్ణవారివలెనె భ్రమపడి భార్య యని వక్కాణించి యున్నమాట వాస్తవమె గాని తరువాత పైని జెప్పిన విధముగాఁ గనఁబఱచి పుత్త్రిక యని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములు గా నెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హాల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని శాసన ప్రమాణ మేదియుఁ జూపినవారు కారు. రాబర్టు స్యూయల్ గారు మాత్రము గుంటూరుమండలములో కాకాని గ్రామములో నొక శాసనము గల దని సుడవి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు:—

"ఓరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్య పరిపాలన కాలమున శా. శ ౧౧౯౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (సు[illegible]కాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికె నెదుట నొకశిలాశాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూఁతు రని చెప్పఁబడినది కావున నీ శాసనము మిక్కిలి ముఖ్య మయినదిగా నున్నది.

1. Lists of Antiquities Vol. I, Pp. 74 and 75.

అని వ్రాసియున్నారు కాని శాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి దాని ప్రతి నెత్తికొని వివరముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధతీసికొని యుండ లేదు కనుక నందేమి కలదో యింతవఱకు నెవ్వరును జెప్పియుండలేదు.

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము వ్రాఁతగ్రంథమునందు

"గీ. ఘనత నా ప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ
పతి చనిన నతని సుతకుఁ బట్టణంబు
రమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య
స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁ దనరఁ గాంచె ॥"

అని కొమార్తగాఁ జెప్పఁబడినది. అయినను నాశ్వగ్రంథ మగు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు ద్వైవిధముగా వ్రాయుట లేఖకప్రమాదమనియు, అతని సుతకు బదులుగా "అతని పతికి" అని యుండినను నుండవచ్చునని సెలవిచ్చి యున్నారు. పైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈ క్రిందఁ జూపఁబోవు శాసనప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వగ్రంథమునం జెప్పఁబడిన ప్రకారము కొమార్త యని యే సిద్ధాంత మగుచున్నది.

కూఁతు రనుటకు బలవత్తర మైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏశాసనపరిశోధకులును చూపింపని బలవత్తరమైన శాసన ప్రమాణమును గనఁబఱచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి కొమార్త యని నిశ్శంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాను. గుంటూరు జల్లాలో మంగళగిరితాలూకాలో చేరిన శ్రోత్రియాగ్రహార మైన మల్కాపుర మను గ్రామమునకుఁ బడమట విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందర నున్న శిలాస్తంభము మీఁది శాసనము. ఈశాసనము కాకతి రుద్రాంబకాలమునను రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమునను నున్న కాకతీయ గురుపరంపరలోనివాఁడగు శివమహాముని దానశాసనమై యున్నది. ఇందు కాకతీయవంశ మభివర్ణింపఁబడినది. ఇందు శాసనము వ్రాసినకవి గణపతిచక్రవర్తిని వర్ణించుచు కడపట.—

" కతి కతిన సంతి భూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః
గణపతినృపతి స్త్వేకో నరపతిశతసేవకః క్షోణ్యాం॥
నిస్సాణగణసంత్రస్తాః యస్మాద్గణపతేర్నృపాః
అపి త్యజంతి దుర్గాణి నధరామైవకేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత రుద్రదేవిని గూర్చి (ప్రారంభించి

" రుద్రదేవీ సముదభూత్తస్మాద్గుణాఢ్యాత్సర్వభూభృతాం
గంభీరాన్మహత స్తస్మా ల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదివ
సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టిమతటీవిన్యస్తపాదాంబుజా
శాస్త్యేషా చతురంబురాశిరశనాం శ్రీరుద్రదేవీ భువం
యస్యా జన్మమహోత్సవో గణపతేః క్ష్మాపాలచూడామణేః
విస్ఫూర్జత్కలికాలకల్మషకథాధ్వాంతౌఘతేజోనిధిః
సామ్రాజ్యేఽఖిలవర్జితం విరచితే శ్రీరుద్రదేవ్యా స్వయం
చాతుర్వర్ణ్యనిజస్థితి ర్విజయతే విద్రాతి కాలః కలిః
ధర్మోఽసౌ భగవా న్విభాతి దురితం దూరేద్విజానాంద్విషః
తస్మాన్మన్నిగ్రహాభిషితా నిజపురాన్నిర్యాంతి పర్యాకులాః
ఆక్రామంతి తరత్తరంగవిగళద్దుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాచామంతిశరచ్ఛశాంకవిసరజ్జ్యోత్స్నాప్రవాహామృతమ్
ఆకర్షంతి సురేంద్రదంతిదశనప్రాకారలగ్నాం శ్రియం
ముక్తాహారలతాయితాః ప్రతిదిశం రుద్రాంబికాకీర్తయః."

అని రత్నాకరమునందు లక్ష్మియుదయించినట్లు గానే గణపతిదేవునికి రుద్రదేవి జనించెనని చెప్పి యామెను విశేషముగా నభివర్ణించియున్నాడు. ఇందువలన రుద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి కూతురనుట నిర్వివాదాంశమని చరిత్రమున స్థాపితమగును.

రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.

కాఁబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పుత్రసంతానము లేని కారణమున తనకూతురలలో నొకతెయగు రుద్రదేవిని కుమారునిగా భావించుకొని యామెకు రుద్రదేవుండనియెడు నామమును బెట్టి పెంచెనని ప్రతాపరుద్రీయమను గ్రంథమును బట్టి మనము తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి మరణానంతరము రుద్రదేవి రత్నసింహాసన మధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలి సమర్థముగాఁ బరిపాలనము సేయ నారంభించెను.

ఈమె శా. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సర మునకుఁ గా క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెనని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొక దానివలన బోధపడుచున్నది.[1]

ఈమె "రుద్రదేవమహారాజు" అను నామముతో వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చెను. ఈమె యెప్పుడును పురుషవేషముతోనే కొలువుకూటము నకు నేతెంచి మంత్రులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించు చుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్రిక యగుటచేతనే యీమె కీర్తియు లోకమున వ్యాపించెను గాని యీమె భర్త యెవ్వరో యాతని చరిత్ర మెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవరకు నెఱుంగదు. భర్త సామాన్యుఁ డగుటచేతనో అకాలమృత్యువు వాతఁబడుటచేతనో యాతని నామము ప్రసిద్ధమై యుండకపోయెను. ఇంతియగాక గణపతి చక్రవర్తికిఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినదగుటచేత నతివిఖ్యాతయై యాంధ్రప్రపంచము ప్రఖ్యాతిం జెందెను.

రుద్రాంబిక భర్త.

గోదావరీమండలములో దక్షారామ మను గ్రామమునందు శ్రీభీమేశ్వరస్వామి వారి యాలయములో నొకశాసనములో "కాకతి గణపతి

1. Epigraphical Report for 1905-6.

రుద్రదేవరు మహారాజుల యల్లుఁడు మల్లదేవులు" అని వ్రాయంబడి యుండు
టను జూచి చాళుక్యచేతవిజయాదిత్యుని వంశములోనివాఁడై "మల్లపదేవ
చక్రవర్తి" "మల్లవిష్ణువర్ధన మహారాజు" అను నామములతో వ్యవహరింపఁ
బడుచు క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౧౨వ సంవత్సరాం
తమువఱకు వేంగీదేశమును బరిపాలించిన మల్లపరాజే మల్లదేవులని యభిప్రా
యపడి శ్రీ గాంపమూర్తిపంతులుగారు "ఓరుగంటి గణపతిరాజుల చరిత్ర"
మనుపేరిట నాంగ్లేయభాషలో వ్రాసినయొక చిన్న గ్రంథములో కాకతిరుద్ర
• దేవిభర్త చాళుక్య మల్లపదేవచక్రవర్తియని నుడివియున్నారు. ఆశాసనములో
నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరము వారి సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకముగా
నున్నది.

శా. శ. ౧౦౯౭వ సంవత్సరమనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౭౫ వ సంవత్సర
మున నీ దానశాసనము పుట్టినదగుటచేత, అప్పటికి మల్లదేవుని భార్యయగు
రుద్రదేవి కనిసము ౧౫ సంవత్సరములు వయస్సుండవలయును. రుద్రదేవి
క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౧౨౯౫ వఱ
కుఁ బరిపాలనము చేసినందున మరణకాలము నాఁటికి ౧౩౫ సంవత్సరములును,
గణపతిదేవ చక్రవర్తి ౧౪౫ సంవత్సరములును బ్రదికి యుండెనని చెప్పవలసి
వచ్చును. అట్లు చెప్పుట సరియైన పద్ధతి కాదు. కాకతిగణపతిరుద్రుని యల్లుఁ
డని చెప్పినంతమాత్రమున నాతఁడు రుద్రాంబిక భర్త యని యెట్లు నిర్ధారింప
నగును? గణపతి చక్రవర్తి రుద్రాంబిక యను నొక్కకూఁతురు మాత్రమె గల
దని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. గణపాంబ యను కొమార్తె మఱియొకతె
గలదని ధాన్యకటక శాసనమునఁ జెప్పఁబడి యుండలేదా? ఇంకను కూఁతులు
లేరని యెట్లు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును? ఇంతియగాక గణపతి రుద్రదేవుఁ
డని చెప్పుటచేత నతఁడు గణపతి యని చెప్పఁదగునా? లేక గణపతికొడుకగు
రుద్రదేవుఁడని చెప్పఁదగునా? గణపతికి రుద్రదేవుఁడను నామము గలదని
మఱియొక్కఁడను గానంబడలేదు. మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని యర్థము చేసి
కొందమన్నను ఆప్రతాపరుద్రుని తండ్రి ప్రోలరాజుగాని గణపతి కాఁడు.

ప్రోలరాజునకు గణపతి యను నామాంతరము గలదని యెచ్చటను చెప్పం
బడియుండలేదు. ఈశాసనములోని నామము సందిగ్ధముగా నున్నది. కనుక
గణపతిరుద్రుండనంగా గణపతియనిరెండు భావించుకొనవలసిన పక్షమున నందలి
సంవత్సరము తప్పని స్పష్టముగాం జెప్పవచ్చును. ఇంతసందిగ్ధముగా నున్న
యీశాసనము నాధారపఱుచుకొని కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పుత్రిక
యైన రుద్రాంబభర్త చాళుక్య మల్లి విష్ణువర్ధనుండని యూహించుట యుక్త
దముగాం గనుపట్టదు. భావిపరిశోధనములవలన నింతకన్నను ప్రబల సాక్ష్యము
గాన్పించువఱకు రుద్రాంబికభర్త యితండే యని నిర్ధారించుట ప్రమాదకారి
వగును. అంతకఱకు రుద్రాంబికభర్త యితండే యనిచేసి పెట్టుక యతండు ద్రాక్ష
మండలేశ్వరుండనియు, రాజబంధువులలోనివాండై యుల్లకేళి యుండె ననియు
యౌవనవయస్కుండై యున్నకాలమునకే మృతిం జెంది యుండు ననియు విశ్వ
సించి యట్లు వ్రాసినందువలన ప్రమాద మెద్దియు నుండంబోదు. ఈమె రాజ్య
భారము వహించుటకుం బూర్వమె, 'ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ' అను నిరువురు
పుత్రికలను గాంచెనని తెలియుచున్నది.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యవసానకాలమునం జెప్పనరీతిగా శివదేవయ్య
మొదలుగాం గలమంత్రివర్గమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాం గల
సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయుండు మొదలుగాం గల భృత్యవర్గమును
ధైర్యసాహసములను జూపి రుద్రదేవిని పట్టాభిషిక్తురాలినిం జేయుటచే వరవరు
లయిన మాండలిక రాజులలోం గొందఱకు నసూయాకరముగం గన్పట్టెను.
ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాండుదాని పాదపద్మములకు
మ్రొక్కుట వీరపురుషాగ్రగణ్యులకుం దలవంపులుగం గన్పట్టెను. ఇట్లు
మాండలికరాజులు గొందఱు చక్రవర్తినియెడం గలభయముచే మిన్నకుండి
నను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువు లయిన యాదవులతోం గుట్రలుచేసి
కొందఱు యాదవులు దండెత్తి వచ్చునట్లుం జేసిరి. ఇక్కడ రాయగండలో

గణపతిచక్రవర్తి మరణముఁ జెందిన సంవత్సరముననే యాకడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు వయిన కృష్ణభూపతి కూడ మరణముఁ జెందెను. అతని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపినవాఁడు కాఁడు గావున నితఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయిన తోడనే యీతనిపరాక్రమమునకు భయపడి యాంధ్రు లొక్కఁ గూఁతుదానిని మాళవు లొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించి రని శాసనములలోఁ గవులు గొనియాడియుండిరి. ఆస్తోత్ర పాత్రముల నబ్బి ప్రతాపసంగుఁడైన మహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దండెత్తిరాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో రుద్రాంబాదేవి యూరకొనక తన తండ్రివలన నీరాజ్యతంత్రజ్ఞానమును చక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁ గొంకక యంతమాత్రము నుపేక్షింపక కదలము లయిన దుర్గభాగముల నన్నిటిని బాగు చేయించి విశ్వాసపాత్రు లయిన మంత్రి సేనాపతి సామంత భటవర్గమును రప్పించుకొని కోటల నన్నిటిని సురక్షితములుగఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జుట్టును రాతికోటను గట్టించెను. దీనికి లోపట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయగడ్తను ద్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు ౮ దియును, దడ్డులుగులను, పుట్టకోటకు గవనులు ౮ ను, దడ్డులు ౮ దియును, రాతికోటకు గవనులు ౮ ను దడ్డులు ౮ దియును, రాతికోటకు లోపట్టున రాతిసోపానములును పెట్టించి అలంగముమీఁద తనబంధువర్గములోని వీరభటుల నుండ నియమించి తక్కిన బంధువర్గము నంగరక్షకు రాతికోటకు లోపట్టున నున్న యిటుకకోటలో నుండ విధియించెను. కొనసున్న ౧ ఇద్దఱును, బురుజు ౧కి ఏఁబదుండ్రును, దిడ్డి ౧కి నూటయిర్వురును, గవను ౧కి ఏనూటయిర్వురును వీరభటులను గాపుపెట్టెను. తన గామూర్తియైన యమ్మక్కకు పుత్త్రసంతానము లభించుటకయి బుద్ధగణపతి నారాధింపఁగోరి వడ్డపల్లెకును అచటనుండి ఏకవీరామహాదేవిని గొలుచుటకై వెంగలిపల్లెకును బోయి ఆయుమదినము లచ్చట నున్న కాలమున హరిహరదేవుఁడును మురారిదేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పు డెడ్డిరాజు యొక్క యుపాయమును బన్నికన గామూర్తియైన యమ్మక్కతోఁ గూడఁ దప్పించు

కొని వచ్చి యేకశిలానగరమునం బ్రవేశించి లెంకసైన్యమును బంపించి వారల నిరువురను జంపించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుం గొల్లఁగొని యాధనముతో పద్మాక్షీదేవికి మహోత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవగిరినుండి మహాశూరుఁడైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో దండెత్తి వచ్చి యేకశిలానగరమును ముట్టడిచేసెను. ఇట్లు మూఁడులక్షల సైన్యముతో వచ్చి మహాదేవరాజు ముట్టడించినను భీతినొందక రుద్రమదేవి వెలమ సేనాని యగు రుద్రమనాయని నగరపాలకుండుగను ప్రసన్నసేనానియును నగు నాగదేవనాయకుని పురస్కరించి యా సేనానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోరయుద్ధము సేయఁగా యాదవసైన్యంబులు వెలమ కమ్మవీరుల ధాటికి నిలువంజాలక పలాయనంబు లయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతటితోఁ దృప్తినొంది యూరకుండక తానె నాయకత్వమును వహించి యాదవసైన్యంబులను వెంటాడించి తరుమాడుచు దేవగిరివఱకుఁ దఱిమి తఱిమి కొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను జేసిన యవివేకకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుండై రుద్రమదేవిని శరణుజొచ్చి కోటి ద్రవ్యంబు లపరాధముగ నిచ్చికొని సంధి గావించుకొని నిజరాజధానికిం బోయెను. అప్పుడు రుద్రమదేవి తనదేశమునకును మహాదేవరాజు దేశమునకును సరిహద్దున జయస్తంభములను పాతించి వానిపై శాసనములను వ్రాయించి తొంబదిలక్షల హొన్నులను తనసైన్యములకుఁ బంచిపెట్టెను.

జన్నిగదేవసాహిణి.

కాయస్థకులసంజాతుం డైన యీ జన్నిగదేవసాహిణి రాజభక్తిగ[illegible] తనమేనమామ యైనగంగయసాహిణికిఁ దరువాత సైన్యాధ్యక్షుఁడును, అష్టమంత్రులలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగమున నఁగా మార్గవాడి మొదలుకొని పానుగంటివఱకుఁ గలదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు ప్రబలయుద్ధంబులను రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజంబుగ నుండి యామెకు శత్రువులై రాజద్రోహమును జేయఁ బూనిన సేనానులను మాండలికరాజులను శిక్షించుచు వచ్చి రాజకమునాఁడి యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను. ఇతనికి బ్రహ్మారాయ

సుఁడు మొదలుగాఁ గలబిరుదము లనేకములు గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౮౨ రౌద్రిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧ గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటి సీమలో బాహునదికి దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు పొందలూరు గ్రామమును శ్రీపర్వతాముల బసవగోళకీమఠమునకు సంబంధించిన నిజగురుశాంతపూర్వ శివదేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభ్యాగతపూజార్థము సమర్పణము చేసినట్లుగ పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున కెదుటనున్న రాతిస్తంభముల శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. జన్నిగదేవమహారాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారెముపూడి గ్రామమునఁ బ్రతిష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారములును గోపురమును నిర్మింపఁబడినవి. నామమాత్రానుకరణముచే దుర్గిలేక దుర్గయపట్టణమున గోపీనాథుని యాలయము శా. శ. ౧౧౮౧ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౫౯వ సంవత్సరమునఁ గట్టఁబడినది. ఈ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నితనిపేరును మఱియెచ్చటను వినఁబడనందున నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకుమాత్రము జీవించెనని యూహింపఁదగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు

కాయస్థకులాంబరచంద్రు లయిన గంగయసాహిణియు అతని మేనల్లుఁడైన జన్నిగదేవ సాహిణియు స్వర్గస్థు లయిన పిమ్మట త్రిపురాంతక దేవమహారాజు రుద్రమదేవికిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికినాడు, పొత్తపినాడు, ఏరువనాడు, గండికోట మొదలగు సీమల నధికారియై ప్రతినిధిపాలకుండై పరిపాలించుచుండెను. మఱియు నితఁడు తన శాసనములో "శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బాహత్తరనియోగాధిపతి, అనేక దేశాధిపతి చాళుక్యవంశసముద్ధరణ, పశ్చిమరాయదామోదర దిశాపట్ట, ఏకాంగ వీర, ఏరువశూర, అతివిషమమహాయూరూథ ప్రాకారేఖాకరవంత, విజయలక్ష్మీ కాంతనాయక, నారాయణ, కదనప్రచండ స్తంభస్తంభితసకలక్షితిపాల శౌర్య యశస్తోమతిలకీకరదిగంగనాముఖ, వితరణ గుణవిసర్జిత కామధేను కల్పద్రుమ

ప్రణతసకలనరపతి మణిమకుట కోటిసుఘటితశాసనాంబ్యయాన చరణనఖకిరణ కందళ కాకతికులతిలక రుద్రదేవ మహారాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన, సమధిగతసకలరాజ్యాధిపత్యమహావిభవ, చలమర్తిగండ, మూరురాయ జగదళ మండలిక బ్రహ్మరాక్షస, గండపెండారు, త్రిపురాంతకదేవ మహారాజులు" అను విశేషణములతోఁ జేర్కొనఁబడి యుండుటచేత నితఁడు రుద్రమదేవి చక్రవర్తినీకాలమున నప్రతిమాన ప్రతాపవంతుఁడై యుండెనని చెప్ప వీలుగా నున్నది. ఈబిరుదావళి నంతయుఁ గణపతిదేవచక్రవర్తి సామ్రాజ్యమునఁ దాల్చిన గంగసాహిణియు వహించి యుండుటచేత నితఁ డాతనికి కుమారుఁడో సోదరుఁడో యై యుండవలయు నని యూహించుచున్నాఁడను. అంబదేవ మహారాజు కుమారుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁ డని సిద్ధవటము సీమలోని కరిదుంబు గ్రామములో నొక శిలాశాసనముం గలదని యొకస్థానిక దరిత్రమునం జెప్పఁబడినది గాని దొంతెనమువారి శాసనపరిశోధకులు "అంబయదేవ మహారాజును త్రిపురాంతకదేవుని కనిష్ఠసోదరునిగాఁ జేర్కొని యున్నారు. వీరి సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబదేవుఁడును త్రిపురాంతకదేవుఁడు వీర లుభయులును గూడ కడప మఠాధిపతియైన అఘోరశివాచార్యులవారి శిష్యులయిన వీరశైవులుగా నుండి యనేకదానములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండిరి. త్రిపురాంతకదేవుఁడు మొదట దువ్వూరును తరువాత ములికినాటి సీమలోని వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసెను. రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలమున స్వతంత్రులుగాఁ బ్రయత్నించి దేశముయొక్క శాంతికి భంగము కలిగించిన విజయగండగోపాలుఁడు, ఎరుకమానుమిలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు చోడులను జయించి దేశమున శాంతిని నెలకొల్పెనని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వీరశైవుఁడైనందున శైవగురువులకును శివమఠములకును, త్రిపురాంతకములోని శ్రీత్రిపురాంతకదేవునకును శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవునకును

---

1. Annual Report on Epigraphy for 1905. No. 492. Public 2nd July 1905.

అనేక భూదానములను జేసి యుండెనని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గలయనేక శిలాశాసనములవలన వ్యక్తమగుచున్నది.

అంబయదేవమహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పఁబడిన యంబయదేవమహారాజు గండకోట మనూరగుపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనాకాడ, సిపకట్లు, పకిలి మురుగ, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁ గల సీమలనేలుచు త్రిపురాంతక దేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఖ్యాడె నాయకు గంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యను వానిని జయించి "రాయసహస్రమల్లుఁడు" అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్దర్పమున పల్లవ రాజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యరువదునల్వురు ప్రజలను, కేశవదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణులకు గర్భశత్రువైన మల్లికార్జునుని, కదంబరాజయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహపురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కడపరాయని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతక దేవునివలెనే బ్రాహ్మణులకు దేవమత గురువులకు దేవమతములకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరు నందొక గొప్ప చెఱువు త్రవ్వించి అంబసముద్రమని పేరు పెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిరాల యను గ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములను గట్టించెను. కొన్ని గ్రామములలో చెఱువులు కాలువలు త్రవ్వించెను. పొత్తపినాటి సీమనంతయు గొల్లపించి కొల్ల కొట్టించెను. మఱియు ననేక సత్కార్యము లాచరించినట్లు దెలియుచున్నది. త్రిపురాంతక దేవుఁడును, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రము గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాలమునఁ గూడనుండి రుద్రమదేవి యనంతరము స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించియు సాధ్యము గాక యతనివలనఁ బరాజితులై తమ తొంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గోనగన్నారెడ్డిసాహిణి

కాకతి రుద్రమదేవి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగు గోనగన్నయ సాహిణి వర్ధమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు పశ్చిమ భాగమున నంతయు నధికారియై పరిపాలనము సేయుచు నామెకు దక్షిణ భుజమై యొప్పుచుండెను. ఈగోనగన్నారెడ్డికి విఠలనాథుఁడు సేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్ర సమస్తప్రజాగణ్యుఁడై రాయచూరుదుర్గమును శా. శ. ౧౨౧౬ (౧౨౯౪) సంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ సప్తమినాఁడు నిర్మించె నని యాదుర్గముపై నొకగోడమీఁద వ్రాయంబడిన శాసనమువలనఁ దెలియు చున్నది. ఆశాసనములో గోనగన్నయ్యరెడ్డి సమస్త గుణగణాకరుం డనియు సత్యరత్నాకరుం డనియు సౌజన్యగౌరవుం డనియు, అరిగండభైరవుం డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, కాకతీయ కటక సన్నాహుఁ డనియు, పరవిక్ర ణోత్సాహుఁ డనియు, కుదుపులూరి పురవరాధీశ్వరుం డనియు, పరలక్ష్మీనిశ్వ రుండనియు, మనుమ కుల కమల మార్తాండుఁ డనియు, కదనప్రచండుఁడనియు, మీసరగండఁడనియు, అభయబలగండఁడనియు, గండరగండఁడనియు, అథంగ గండభేరుండుఁ డనియు, మాన్నెబ్బగగండఁడనియు, మాదిమున్యరగండఁ డనియు, లాడకువర పెండారుఁ డనియు, చోళజగజాళవనకాంతకాలుఁ డనియు, గళ వజాళియనియు, సంతకార్చిక శివపాళి యనియు, కామినిజనకాంతుం డనియు, దుష్టతురగరేఖారేవంతుఁ డనియు, సమరసముద్రుం డనియు, మర్యాదపారావారుం డనియు, గోసఁగిసైవి కలగొండుగం డనియు, ఈశ్వరసోముని కలగొండుగం డనియు, పండిభూపాలునికలగొండుగండనియు, అక్కనాయకుని కలగొండుగం డనియు, మేడిపలికాచయనాయకశిరఖండనుండనియు, కంసూరికేశనాయని కలగొండుగం డనియు, కాపాలబిమనిర్ధూమధాముం డనియు, విరుదమసంగ్రామ రాముండనియు, రేచాలకాండిమాపట్టనియు ఏలుకతొండగోధూమనుప్పినపురట్టనియు, జేడ చెలుకినాయని నిస్సాణాపహారణుండనియు, కమాజకార్యభరణుం డనియు, కోటపెద్దిరాయ కంఠాభరణ మాలికాభుం డనియు, చోడోదయ పట్టసూత్ర పరంగాపహారుం డనియు, రుద్రదేవ దక్షిణ భుజ

దండుఁ డనియు, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండకరండుం డనియు, పరబలోద్దండుఁ డనియు, శ్రీసోమనాథదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డనియు, పరబలసాధకుండనియు, అనేకబిరుదనామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత శివపాళి యని పేర్కొనఁబడుటచేతనే శివభక్తుఁ డని తెల్లమగుచున్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రభుత్వము సేయుచుండఁగా తద్రాజ్యరక్షామణియైన విఠలనాథుఁడు శ్రీనారాయణదేవదివ్య శ్రీపాదపద్మారాధకుం డని పేర్కొనంబడి యుండుటచేత నాతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డని వేద్య మగుచున్నది. ఈవిఠలనాథుఁడు ఆదవని, తుంబుకము, మానువ, హాలువ, దుర్గములు సాధించినట్లుగా రాచూరుశాసనమున లిఖియింపఁ బడినది. పైని గన్నయ్యరెడ్డిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములలోఁ జేర్కొనంబడిన పట్టణము లన్నియును రాచూరుమండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టములయొక్కయు వాని నాయకులయొక్కయు చరిత్రమును దెలుపునట్టి శాసన ప్రమాణము లేవియు దొరకియుండనందునఁ జెప్పుటకు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికిం దండ్రి యగునేమో కొంచెము విచారింపవలసి యున్నది. రంగనాథుఁడను నాతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. కనుకనే యాగ్రంథమునకు రంగనాథరామాయణ మను పేరు గలిగిన దని చెప్పుదురుగాని గ్రంథమునందు గోనబుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్థానాధిపతి యగు బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁ డయిన రంగనాథుఁ డనుకవి తన ప్రభువుపేరిట రచించెకాని బుద్ధరాజు రచింపలేదనియు బుద్ధరాజు రచించియుండునేని బుద్ధరాజ రామాయణ మను పేరే నిలిచి యుండును గాని రంగనాథరామాయణ మను పేరు నిలిచియుండుటకుఁ గారణము గానరాదనియును, కొందఱు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధుడనియు దూషాడుపరగణా కధికారిగ నుండె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఈ గ్రంథము

నను మొదట బుద్ధరాజునకుఁ 'కవిలోక భోజుండు' అని విశేషణము చెప్పఁ బడినది. నిజముగా బుద్ధారెడ్డియే యీ గ్రంథమును రచించి యుండినయెడలఁ దాను కవిలోకభోజుండనని యాత్మస్తుతి చేసికొనునా యని కొందఱు శంకించు చున్నారు. ఈ యుత్కృష్టమనోహరమైన కావ్యమును ఎవరు రచించి నను ఇందలి కాండాంతమునందలి

"ద్వి. అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
వినుతకావ్యాగమ విమల మానసుఁడు
పాలితాచారుఁ డహీనధీశక్తి
భూలోకనిధికోన బుద్ధభూవిభుఁడు
తనుతండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేరఁ
గమనీయగుణధైర్యకనకాద్రి పేరఁ
బనిపూని యరిగండభైరవు పేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పుమిగులఁ
భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయు
నసమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువొందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావన నిండఁ
గరమర్థి......కాండంబు సెప్పె."

అనువాక్యములవలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రి విఠ్ఠల ధరణీశు పేర రచియించినట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విఠ్ఠలనాథుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని యుత్తరరామాయణమును ద్విపదగా రచియించిన కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలభూపతియును తమతండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోనకోట గన్నమహీంద్రునకును అన్నమాంబికకును దనయుండనియును తద్గ్రంథ పీఠికలో

"ద్వి. గోనకులార్ణవసకలసోముండు
నానొప్పుకోట గన్నమహీంద్రునకు

ననఘాత్ముఁడగుచున్న యన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
నాదయ మత్స్యకూర్మాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజన శ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పినజాడ
మాతండ్రి బుద్ధభూనాథుపేర
నాతతస్ఫుటకీర్తి నాథుని పేర
ఘనుఁడు విరాసగంధ కాచవిభుండు
వినుతశీలుఁడు పినవిఠల భూపతియు
నని జనుల్ సుముఁ గొనియాడఁగ నేను
వినుత నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ
బ్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ
నాగోన్నయుత్తరకాండ యట్టి దనిన''

అని వ్రాసియున్నాఁడు. రంగనాథరామాయణములో బుద్ధభూవిభుని తండ్రి విఠలధరణీశుఁ డనియు, ఉత్తరరామాయణములో బుద్ధారెడ్డి తండ్రి గన్నారెడ్డి యనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నుండోరులకుఁ గలసంబంధమును దెలిసికొనుటలోఁ గష్ట మేర్పడు చున్నది. పై రాచూరు శాసనములోఁ జేర్కొనఁబడిన గోనగన్నారెడ్డియును, విఠలనాథుఁడును రంగనాథ రామాయణములోను ఉత్తరరామాయణములోను జేర్కొనఁబడిన విఠలధరణీశుఁడును గన్నక్షితీంద్రుఁడును ఒక్కరే యని చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజుతండ్రి గన్నక్షితీంద్రుఁడా విఠలనాథుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రాచూరు శాసనమును బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్య. ఎం. ఏ. గారు గోనగన్నయ్య, రెడ్డియు, విఠలనాదుడును సోదరు లనియు, పినతండ్రి పెదతండ్రులను గూడ

తండ్రు లని చెప్ప నాధారము లేదు గావున గన్నయ్యరెడ్డి కుమారుఁడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియైన విఠలధరణీశునికిఁ గ్రాతి నాసంగము తండ్రి యని పేర్కొని యుండు నని యూహించుచున్నారు [1].

బుద్ధారెడ్డి కూఁతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డికి కుప్పమాంబ యను కుప్పసానమ్మ యను నొక కూతుర్తు గలదు. ఈమె శాసనములు బూదపూరు, వర్ధమానపురము లలో రెండు మూఁడు గలవు. ఈమె తన బూదపురి శాసనములో నీ క్రిందివిధముగా ఈశ్వర భట్టోపాధ్యాయుల వారిచే సభివర్ణింపఁబడినది.

“ శ్రీగోనవంశనిజకేలగబుద్ధయాఖ్యపుత్రీ పవిత్రచరితా ధరణీగుణాఢ్యా।
శృంగారసారకరణీ కరణీయదక్షా కుప్పాంబికా జని చ ఉన్నత సత్కళత్రమ్॥

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోనవారని గోనవారని గానఁబడు చున్నది. రంగనాథరామాయణము గ్రంథకర్తలు గోనవంశము గోనవంశముగ మార్చినట్లు గనఁబడుచున్నది. అయినను తెలుఁగుభాషలో నకారము గకారము గా నుచ్చరింపఁబడు పదము లనేకములు భాషలోఁ గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూఁతు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాకతి మహాదేవరాజు వంశమునందు జనించి కాకతి రుద్రదేవ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మీ నాయకుండైన మల్యాల గుండదండాధీశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమె శా. శ. ౧౧౯౮ ధాతుసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమీ గురువారమునాఁడు స్వర్గస్థుఁడైన తనభర్త గుండయపేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదపూరను గ్రామమునకు గూన భూదానముల ననేకములను గావించెను. ఈ శాసనమును బట్టి క్రీ. శ. ౧౨౭౬వ సంవత్సరము నాఁటికి నీమె భర్తృమృతి నొందె ననియు, ఈమెకు బాచయ, బొప్పండు, గణపతిదేవుఁడు, పర్వతయ [illegible] యను కొడుకులును, మల్లయ, బుద్ధయ, విఠ్ఠయ, కాటయ, పెదగుండయ యను తమ్ములును

1. The Lithic Records in Hyderabad by M. Ramakrishna Kavi M. A. The Rachur Inscription of Gona Gannayya Reddi.

గల గనియును తెలియుచున్నది. కుప్పమాంబ సోదరులలో నొకఁడగు కాట యను కాచయ యను నామాంతరము గలదేమో తెలియరాదు. అప్పుడు కాచవిభుఁడును విఠలభూపతియు కుప్పమాంబసోదరు లగుటచేత రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డియు, కుప్పమాంబ తండ్రి యగు గోన బుద్ధారెడ్డియు నొక్కరే యని చెప్పుటకు సంశయింపం బని లేదు.

నాగదేవమహారాజు.

కాకతి రుద్రదేవి సైన్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడగు నాగదేవ మహా రాజు విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటిని బరిపాలనము సేయు చుండెను. ఇతనికి పోతయసాహిణి మంత్రిగ నుండెను. ఈ మహామండలేశ్వ రుని గూర్చి నెల్లూరు చరిత్రమునందు వివరించి యున్నాను. మార్కండేయ పురాణమును గృతి నొందిన గన్నమంత్రి తండ్రియగు నాగచమూపతియు పై నాగదేవ మహారాజు నొక్కరేయని యూహింపవచ్చును. అట్లయినయెడల నాగదేవ చమూపతి చతుర్థవంశమున జనించిన మల్లసైన్యవిభునకును పోలాంబ కును బుట్టె నని మార్కండేయ పురాణములోని:—

"ఉ. ఆరమణీయ దంపతుల కన్వయగణ్యుఁడు బంధులోకమం
దారము ధైర్యమందరగ ముదాత్తు దయానిధి దానధర్మ వి
ద్యారసికుండు నాగవిభుఁ డంచితభాగ్యపరుండు పుట్టెఁ బెం
పార శచీపురందరుల కగ్గిజయంతుఁడు పుట్టినట్లుగన్."

అను పద్యమువలనఁ దెలుపడఁ గలదు. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తలవరి యైన కొచయనాయకుని కూఁతురగు మల్లమాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ దంపతులకు జనించి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికడ సైన్యాధిపతులుగ నుండి ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గన్నయాదులు మార్కండేయ పురాణమున నిట్లభి వర్ణింపఁబడిరి.

"శా. ఆమల్లాంబకు నాగశౌరికి విశిష్టాచారు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్పు లనల్పకీర్తిపరు లస్తోకస్థిర శ్రీయుతుల్

ధీమంతు లున్నతు లుద్ధరించి రౌఁగి, గాంగేయ ప్రభావోన్నతుల్
రామ ప్రఖ్యులు వహ్నితేజులు జగత్ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయుల్."

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

కాకతి రుద్రదేవికి ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ అను నిరువురు కూఁతులు గలరు. ముమ్మడమ్మ చాళుక్యవంశోద్భవుం డైన వీరభద్రరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడె నని స్థానిక చరిత్రమునం బట్టి తెలియుచున్నది గాని ముమ్మడమ్మభర్తయొక్క చరిత్రము లేశమాత్రము తెలియరాకున్నది. రెండవకూఁతు రగు రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నయదేవ భూపాలుని కిచ్చి వివాహము చేసినట్లు, ఇందులూరి వారి వంశచరిత్రమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈ రాజపుత్రు లిరువురు రుద్రదేవి చక్రవర్తినిచేఁ బంపఁబడిన సామంతమాండలిక ప్రభువు లయి యుండవలయును. ముమ్మడమ్మకు నిరువురు పుత్త్రులు జనించిరి. మొదటి పుత్త్రుని నామము ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. రెండవ పుత్త్రుని పేరు అన్నమదేవుఁడు. రుయ్యమ్మకు సంతానము లేదు. ప్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో మనకు సరిగాఁ దెలియదు. శా. శ. ౧౧౭౪ వది యగు నందన సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమీ గురువారమునాఁడు రోహిణీనక్షత్రమున బ్రాహ్మీముహూర్తమున సూర్యాంగారక బృహస్పతు లుచ్చస్థానగతులై శని నిజస్థానంబున నుండ ముమ్మడమ్మ గర్భమునుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించె నని స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది గాని యది సరియైనదిగాఁ గన్పట్టదు. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు జీవించియుండి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములు వెల్లడించుచున్నవి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినట్లు క్రీ. శ. ౧౨౫౨ వ సంవత్సరమున జనన మందినది సత్యమగునేని గణపతి చక్రవర్తి మరణకాలము నాఁటికి ౮ సంవత్సరముల వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును గదా. అట్టి సందర్భమునఁ దన రాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రునిఁ దానే పట్టము గట్టి యుండును. అతఁడు పట్టము గట్టకయున్న రుద్రమదేవి యైనను ప్రతాప

రుద్రుని అభిషిక్తుని గావించి యుండును. అట్లు జరుగక రుద్రమదేవి పరిపాలనము సేయుట సంభవింపదు. ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను గనుక నెనుబది సంవత్సరములు జీవించి యున్నవాఁడని చెప్పవలసివచ్చును. విద్యానాథ మహాకవికృతమైన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ మను నలంకారశాస్త్రగ్రంథమునందు రుద్రమదేవి రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నందునను "మార్కో_పోలో" అను వెనీసుదేశస్థుఁ డామెపరిపాలనమును శ్లాఘించి నలువది సంవత్సరములనుండి పరిపాలనము సేయుచున్న దని చెప్పియున్నందునను రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసిన దను మాట నిరాకరింపఁదగినది కాదు. కాఁబట్టి భావిపరిశోధనములవలనఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో యెప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో తెలియు పర్యంతము రుద్రమదేవి క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వఱకును బరిపాలనము చేసి తరువాత రాజ్యభారమును మనుమనిపైఁ బెట్టెనని యూహింతము. మనుమఁడయిన ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి కుమారునిగాఁ బెంచుకొన్నట్టు గానిపించుచున్నది. ఏశాసనమునందు రుద్రమదేవి గణపతికూఁతు రని చెప్పఁబడినదో ఆశాసనమునందు రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁ డను కుమారుఁడు గలఁ డని యీ క్రింది శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ త్రిదివ్యైశ్వర్యగణేశచంద్రనవమాస్తోద్యానసిదోర్వ్యక్రమ
త్రస్యోతేశజగద్గణః ప్రతిబలప్రధ్వంసిజన్మోత్సవః
యస్యాః కాకతివంశమౌక్తికమణిః శ్రీరుద్రదేవ స్సుత
స్తస్యాః కింకదయామ వైభవ మతః శ్రీరుద్రదేవ్యాః పదం ”

శ్రీరుద్రదేవి తన మనుమనికి వయస్సు వచ్చినదని తెలిసికొన్న తరువాతనే రాజ్యభారము నొప్పగించె నని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమందుఁ జెప్పఁబడినది.

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు.

రుద్రమదేవి కండవయల్లుడైన అన్నమదేవ భూపాలుఁడు అనుమకొండ కుఁ దూర్పున సింహాచలమువఱకు నుండుదేశమును కనయమ్మనాయకు గాలి రుద్రమనాయని సాహాయ్యముతో జయించి రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజమై యొప్పుచుండినవాఁడు. ఇతఁడు సూర్యవంశజుఁ డని చెప్పఁబడియెను. ఇతని పూర్వులగు స్తైలము భీమన, మొదలగువారు ధరణికోట, కొలిపాక, కేస వరము, విజయవాడ మొదలగు ప్రదేశములం బరిపాలనము చేసి ప్రతిష్ఠగాంచి నారు. వారిశాసనములు గణపతిచక్రవర్తి కాలమునాఁటి వఱకు కొలిపాక, కేశవరము, ధరణికోట మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. మఱియు సామటుంబము వారియొక్క శాసనము లప్పుడుండి క్రీ. శ. ౧౨౧౭ వఱకు విజయవాటికయందుఁ గానంబడుచున్నవి. శా. శ. ౧౮౮౦ దగు సంవత్సరము లో విజయవాటికయందు లిఖియింపఁబడిన యొక శాసనములో నాఁడు అన్నల రాజు పేర్కొనంబడియెను. ఇం దతఁడు గోదావరికి వంతెన గట్టించె నని చెప్పఁబడినది. ఆభాగ మిం క్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"ఆసీ త్కాంతమరాజేంద్ర స్తస్య రిపువిజిత్వరః ।
ఆసీ న్మదరణ శ్చిత్రభాసీ తస్య తనూభవః ॥
ఆసీ దన్నలదేవేంద్రో దానకృతధరాపతిః ।
భాగీరథీపాథోధే స్సా గీఃచరితాం బుజైః ॥
ఆర్యస్య పస్య త స్యాసీ ద్భార్యా కేశవనాయికా ।
యాఽటం యశాంసి రాజంతే పాపం దాంధసి బుజ్జ్వలః ॥
సేతుం బబంధ గోదాయా యా తుంగజలవీచికా । "

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతప్రదేశమును ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేయుచు స్థానికపుత్రములందుఁ జెప్ప

బడినది. కాఁబట్టి శిలాశాసనములోఁ జేర్పఁబడిన యన్నలరాజును స్థానిక చరిత్రములం జెప్పఁబడిన యన్నమదేవ భూపాలుఁడును భిన్నులు గాక యొక్కఁడే యనియు, ఆయన, రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ బినతల్లియగు రుద్యాంబ పెనిమిటి యగు ఇందులూరి యన్నమదేవ భూపాలుఁడనియు విశ్వసింప వచ్చును. ఇతనికి సంతానము లేనందున నితనియనుమతి గైకొనియే రుద్రమదేవి తనపెద్ద కొమార్తె పుత్త్రుఁడగు శ్రీవీరప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టము గట్టెను.

చెన్నపురి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారములో వెలుగోటివారి వంశచరిత్రం బను పేరితో నున్న యొకపుస్తకములో గణపతిదేవునకు పుత్త్రసంతతి లేక రుద్రాంబిక యను కొమార్తె యుండెననియు, గణపతికిఁ బిమ్మట రేచెర్ల ప్రసాదాదిత్యుం డామె పురుషుండని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁబెట్టి రాజ్యంబును దానె నిర్వహించుచు నామె కొకకన్యకను దెచ్చి పెండ్లి చేసె ననియు, ఆకన్యక కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత, తనభర్తను స్త్రీనిగా నెఱింగి విషణ్ణహృదయ యై యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు దేవనినాని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నారామాతిలకము పుత్త్రోత్పన్నమును గాంచునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యాచిన్నవానిని రాజ్యాధిపతిని గావించె నని యున్నది. ఇది అవిశ్వసనీయమైనట్టి కథగా నున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలనము.

ఇంకను రుద్రమదేవి పరిపాలనకాలమున దాదిసోమయసాహిణి మొదలగు ప్రసిద్ధులైన సైన్యాధిపతు లెందఱో గలరు గాని వారల చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియరాదు. ఈమె ఇట్టి యప్రతిమపరాక్రమవంతు లయిన శూరవరుల సాహాయ్యములతో శత్రురాజులను ప్రతిపక్షుల నోడించి చిరకాలము నిష్కంటకముగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము చేసె తనయశస్సును లోకమున

వ్యాపింపఁజేసెను. ఈమె తన పూర్వులవలెనే ధర్మమును నిలిపి గాఢముగ దేశమునకు శాంతిని గల్గించి తన ప్రజలచే మిక్కిలి ధర్మపూర్వకముగాఁ బాలింపఁబడి ప్రేమింపఁబడుచు చిరకాలము పరిపాలనము చేసెనని "యూరోపాలో" అను దానిని గ్రంథకుఁడు శ్లాఘించి వ్రాయుటయు గాక యీమె ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

పదుమూడవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౧ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూఁడవశతాబ్దము నంతమున రుద్రదేవికి దౌహిత్రుఁడును దత్తపుత్రుఁడు నైన శ్రీకాకతివీర ప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యాసిత వజ్రసింహాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యౌవనవంతుఁడైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించు చుండిన సామంతనృపతులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుంగునట్లు ప్రయత్నించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మాటలాడిన ప్రజలనెల్ల నేకచ్ఛత్త్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈరెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్ష ధనుర్ధరులతో నొప్పుచుండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునం దురుష్కులకు రాజధానీనగర మై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ఢిల్లీ నగరమునకన్న నైశ్వర్య ప్రభావమున మిన్నయై దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటి యై, శత్రుజన

భయంకరమై, ఏకశిలానగరము శత్రుభీకరమై యుండెను. ఎక్కడఁ జూచి నను దేవాలయ గోపురంబులును, ఎక్కడ వీక్షించినను రాజభవనంబులును రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకశిలానగరములోని ప్రాకారములు మణిహేమస్తంభములతో నలంకరింపఁబడి యున్నవని యొకకవి వర్ణించి యున్నాఁడు. మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు టిట్టిభసెట్టి యను వైశ్యమిత్రునితోడ నేకశిలానగరమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్లభామాత్యకవి క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. సప్తపాతాళ విస్తృత మహాప్రస్థాన
ఘంటాపథం బైన పసగుపరిఖ
తారకామండల స్తబకావతంసమై
కనుమూపు గొనని ప్రాకారరేఖ
పుంజీభవించినభువన గోళము భంగి
సంకులాంగణ మైన నంకవార
మెఱుఁగు టెక్కెలతోడి మేరుశైలముఁబోలు
పెనుమేడి కలువుల పెద్దగవిని
గీ. చూచి చేరెఁ బ్రవేశించెఁ జొచ్చెఁ బ్రీతి
సముఁడు దానును రథఘోటి శకటకరటి
యూథసంబాధముల నొయ్య నోసరిలుచు
మందగతి నోరుగల్లు గోవిందశర్మ."

మఱియు :—

"రాజమార్గంబు వారణముఖా వ్యాటన
శతవికాధబుగోడి సంకులంబు
ధరణీస్థలిరజ స్త్రసరేణు బహుళంబు"

అతికమనీయములగు విచిత్రవస్త్రముల కొలువులు గల యక్క ముక్కలి లోఁతుగల పరిఖయు, ప్రాకారములు ముక్కలి యెత్తు గలవనియు, భావ మేర్పడుచున్నది.

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గ ప్రాకారములకు వెలుపలను లోపలను గూడ వాటికలనియు వాడలనియు వ్యవహరింపఁబడెడు పేటలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్నమంత్రి.

ఇమ్మహానగరమున కంటకును ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో విశ్రుతుండగు "గన్నమనాయఁడు" అను శస్త్రసేనాని రక్షకపాలుఁడై క్రమశిక్షణము నెఱపుచుండెను. ఈగన్నయమంత్రి మడికిసింగనకవి విరచితమైన పద్మపురాణకృతికి భర్తయగు కందనమంత్రికి పెన్నతాత యని (అనఁగా గన్నయమంత్రి జ్యేష్ఠభ్రాతయగు గణపతికి కందనమంత్రి మనుమఁడని) శ్రీవీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్రకవుల చరిత్రములో మడికిసింగనకవిం గూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ దెలుపుటచేత నగన్నయమంత్రిని వారు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడని యభిప్రాయపడినట్లు విదిత మగుచున్నది. ఆయభిప్రాయము సరియైనది కాదు. గన్నయమంత్రి శూద్రకులభూషణుఁడని మారనకవికృతమైన మార్కండేయపురాణములో విస్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. గన్నయమంత్రికి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా మార్కండేయపురాణమున నిక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"చం. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్ర మనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కొలిచియు గొగ్గలిల రిపుకోట రణావనిఁ గీటడంచియు
న్వలరిపుకుల్యవిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజము
న్వలసిత రాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వమున్."

ఈగన్నమంత్రి కాకతిరుద్రకలాధీశబలపాలుఁడని మార్కండేయపురాణమునం బలుతావులఁ జెప్పఁబడి యుండుటయే గాక యీక్రింది పద్యములోఁ బ్రత్యేకముగా నభివర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. తన సుందరాకృతిఁ గని మెచ్చు కందర్ప
 వనిత లంగజు నెప్పుడుఁ దనుపుఁ జేయఁ
దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బందు
 బుధులు భోజుని నేర్పు వొల్లు సేయఁ
దననయాభిజ్ఞత వినిన ప్రాజ్ఞులు దివి
 జేశుని తజ్జ్ఞత మెప్పు గింపఁ
దనయాశ్రయంబున మను బంధు మిత్త్ర వ
 ర్గము కల్పతరువు నాశ్రయముఁ దెగడ
గీ. నెగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడుకెక్కెఁ
 గాకతిక్ష్మాతలాధీశ కటకపాలుఁ
డమలసత్కీర్తి ధనలోలుఁ డన్వయాబ్జ
 మండ దినవల్లభుఁడు గన్న మంత్రివిభుఁడు."

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటాక్షవిశేషోత్తమపరాక్రమప్రభావుం డగుటయ గాక విద్యావిభూషణుం డగుటవలన శ్రుతిస్మృతి సంపన్ను లయిన భూసురోత్తములును, సమస్తశాస్త్రవిదు లయిన విద్వాంసులును, అఖిలపురాణప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సరససాహిత్యవిద్యావిశారదు లయిన కవివతంసులును, తన్నుఁ బరివేష్టింప నప్పుడప్పుడు తద్విద్వద్గోష్ఠికలంబుల సుఖోపవిష్టుండై సరసకథావినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్వజ్జనానుగ్రహంబుఁ బడసిన యాగన్నమంత్రి తిక్కనసోమయాజి శిష్యుం డయిన మారయకవివర్యునిచే మార్కండేయపురాణమును దెనిఁగింపఁ జేసి యేతత్కృతికి నాయకుం డయ్యెను. ఈ నాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవిశ్రాంతికరణకుశలుండని మారనకవి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుటయె యీ మంత్రిశిఖామణియొక్క ప్రతిభావిశేషమును వెల్లఁ జాటుచున్నది.

"సీ. ఘనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ
ములకు మార్తాండుని మూర్తి గాఁగఁ
దనసమార్జిత ధనమున కర్థిహ
స్తములు నిక్షేపస్థలులు గాఁగఁ
దనభూరితరతేజ మనుపమ నిజవంశ
ఖ్యాతి కెల్లఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ
దనవినిర్మలయశంబునకు దిక్తటం
బులు దృష్టాంతశైలులు గాఁగఁ
గీ. బ్రబలు గుణగణసంపదఁ బరఁగుచున్న
ధన్యుఁ డధికపుణ్యుండు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామ్రాజ్యరక్షణస్థిరవినీతి
కలనకుశలుండు నాగయగన్నవిభుఁడు."

ఎల్లయనాయకుఁడు-మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్నవిభునకు నిరువురు సోదరులు గలరు. వార లిరువురును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానులుగ నుండిరి. వారిలో ఎల్లయ సైన్యనాథుఁడు గన్నమంత్రికిఁ బెద్దతమ్ముఁడు. ఉన్మదపరిపంథిసింధురసమాజ విదారణసింహ మని కవు లితనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూఁడవ సోదరుఁడైన మేచయనాయకుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండినదియు నీ క్రింది పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

"చ. సమదవిరోధిరాయుఁ డగు నాగయ గన్నని తమ్ముఁ డ
న్యాయపరరక్షదీక్షుఁ డుపకార తేజుఁడు రాజనీతి ని
శ్చయనిపుణుండు నిర్మలవిచార వివేకపరాయణుండు మే
చయ దినకృదుజ్జ్వలయశస్ఫురణం బొగ డొందె నిద్ధరన్.

"సీ. ఆశాగజేంద్ర కర్ణానిలంబునఁ దన
ప్రకటప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల
దిగ్వధూదరహాస దీప్తులతోఁ దన
సితకీర్తిచంద్రికల్ చెలిమి సేయ
సకలమహీపాలసరసిజాకరములఁ
దనజయశ్రీవినోదంబు సలుపఁ
దతరిపుమకుట రత్నప్రభాబాలాత
పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ
గీ. దనరుఁ జలమర్త్యగండ ప్రతాపరుద్ర
మనుజవిభునకు సేనానియును మహాధి
కారియును నాప్తుఁడును నైపొగడ్త కెక్కె
మేరు ధీరుఁడు నాగయ మేచశౌరి."

ఇందులూరి రుద్రరాజు.

ఈ యిందులూరి రుద్రరాజు కాకతి ప్రతాపరుద్రుని మాతామహి యగు రుద్రమహాదేవికి ద్వితీయపుత్త్రిక యైన రుయ్యంబకు భర్తయైన యన్నమదేవునకు సోదరుఁడై యుండెను. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధ్యక్షులలో నొకఁడుగా నుండి కొరుగంటియొక్క తూర్పుగవని మొదలుకొని తూర్పున సింహాచలపర్యంతముగల భూభాగమునకంతకు రాజప్రతినిధియై పరిపాలనము చేసినట్లు గనంబడుచున్నది. ఇందులూరి వారివంశావళి యను గ్రంథమున నితనిం గూర్చి వ్రాయంబడియుండెను. ఇతనికిఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల గౌరవాధిక్యమును, ఇతని పరాక్రమాదులను జూపుపద్యము లనేకము లందు వ్రాయఁబడినది. ఇతఁడు అన్నమదేవుని కన్న యనియును, ఏకశిలానగరము మొదలుకొని సింహాచలమునఱకుఁ గల భూభాగమును బరిపాలించె నని యీ క్రింది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

"క. ఘనుఁ డిందులూరి యన్నయ
జనకామ్రిమ పుత్త్రుఁ డమల చారిత్రుం డం
దునఁ గొలని రుద్రదేవుని
యనుపమగుణముల నుతింప నశక్యజను మహిన్.

గీ. అనఘచరితుండు గొలని రుద్రావనీశుఁ
డఖిల జనులును వినుతింప నమలమహిమఁ
జెలఁగి యేకశిలాపురి సింహాసధర
పరిమితాంతరభూభాగభరము దాల్చె.

"క. అనుపమ చరితుం డగు రు
ద్రనరేంద్రు శరాళివారిధారలచేతన్
దనియని భూపతి సుతులును
తనియని ధరణీసురులును ధరణిం గలరే."

ప్రతాపరుద్రుని మహామాత్యులలో నొకఁ డగు నీరుద్రరాజు నే గొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డందురు. గొల నననది కృష్ణామండలములోని యేలూరు పట్టణమునకు సామాంతరము. ఈతఁ డాపట్టణమును నివాసస్థలముగాఁ జేసికొని యుండుటచేతను గాఁబోలు నితనిఁ గొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డని ప్రసిద్ధి గలిగెను.

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్రజాతుఁ డైన పోలయామాత్యునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁ డైన అన్నయమంత్రి శ్రీవీరప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో నొకఁడుగా నుండెను. శ్రీనాథమహాకవి కాశీఖండమును ఈయన్నమంత్రిమనుమఁడును అల్లయవీరభద్రారెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రి కంకితము సేయుచు నవతారికలో నీయన్నమంత్రి నీక్రిందిపద్యములో నీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాల గంధదంతావళి
ధ్వజినీమహీధురంధరుఁ డనంగ
నవలక్ష కోదండనాథ రాజ్యాంభోధి
సద్వర్ణపూర్ణిమా చంద్రుఁ డనఁగ
నాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డనఁగ
వీరరుద్రాశేషవిశ్వంభరాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజాపీఠ మనఁగ
గీ. యవనసంహారవిలయకాలాగ్ని యనఁగ
ధాటి విఘటిత కమ్మనాడాధ్యక్షుఁ డనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతి కెక్కె
నతుల బలశీల పోలయయన్న శౌరి."

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజఘటసేనల కధ్యక్షుఁ డనియు, నవలక్షధను ర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రునివంటి వాఁ డనియు, ఆంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన ప్రతిష్ఠాపకుం డనియు, వీరరుద్రమహారాజు యొక్క సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (తురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్ని రుద్రకల్పుఁ డనియు, కమ్మట యను ప్రదేశమును జయించె ననియు, పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెను. మఱియు నితనికి గొలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకర గ్రహణకాలమున నొకయగ్రహారమును దానము చేసె నని పైభీమఖండములోని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"చ. గొలని ప్రతాప రుద్రనృపకుంజరుచేత నరెందుసారణి
సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల మగ్రహారమై
వెలయ విభాకర గ్రహణవేళఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం
ధుల భరియించె నన్న విభుతో సరి యొల్లు ప్రధాను లెవ్వరున్.

ఈ యన్నమంత్రి పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁ డైన నియోగి బ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకుళమునం గలవు.

సాహిణిమారుఁడు-భాస్కర రామాయణము.

భాస్కరరామాయణకృతికిఁ బతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయ సాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములో "బుద్ధయ కుమారసాహిణి మారా" అనియు, కాండాంతపద్యములో "కాచమాంబా కుమారా" యని కుమార రుద్రదేవుఁడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుఁడు బుద్ధయకును కాచమాంబకును జనించె నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. "కోనకాట భూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజు కుమారుఁడు విఠ్ఠలరాజు; విఠ్ఠలరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజకుమారుఁడు మారయ" అని కవులచరిత్రములో వంశక్రమము చెప్పఁబడినది కాని యిది యెక్కడనుండి గైకొనఁబడినదో దెలియరాదు. "రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణ మారాజుపుత్త్రుఁ డైన మారని కంకితము చేయఁబడుటచేతను సాహిణిమారుఁడా బుద్ధరాజు కొడుకే యైన పక్షమున" అని సందేహించి వ్రాయుటచేత పైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కాదని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికుమారుఁడు మారయ యని యనేకులు నిశ్శంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౨౭౭లో నుండెను. బూదుపూరి శాసనములో "శ్రీగోనవంశనిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య పుత్త్రిః పవిత్రచరితా భరితాగుణౌఘైః" అనియు, "శాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే" అనియు నున్నవి" అని ప్ర

బంధమణిభూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు
వక్కాణించియుండుటయే గాక వారు ప్రకటించిన యాబూదుపూరి శాసన
వ్యాఖ్యానములోనే సాహిణిమారుని తండ్రియు రామాయణకృతి కర్త
యు నగు బుద్ధయయు నొక్కరే యని నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము
గానరాదని వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి రంగనాథరామాయణమును రచించిన
బుద్ధారెడ్డి సాహిణిమారుని తండ్రి యగునా కాదా యని శంకింపఁబడెడు. అట్లయిన
పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్త్రులు కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలరాజును ద్విపదగా రచిం
చిన యుత్తరరామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుఁడైన సాహిణిమారుఁడు తమ
సోదరుఁడని చెప్పికొనియుండకపోవుటకుఁ గారణ మేమి? తండ్రియును సోద
రులును మహాకవులై సలక్షణమైన శైలితో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచి
యించి లేక రచియింపించి యుండఁగా మారయ సాహిణి మఱల రామాయణ
మును రచియింపం జేయుటకుఁ గారణ మేమి? ఆ రామాయణము మల్లికార్జున
భట్టు, కుమారరుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుండు, అయ్యలార్యుఁడు నను నల్వు
రు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా దానికి భాస్కరరామాయణ మని
పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి? ఈనల్వురు కవులకుం గల సంబంధ మెట్టిది?
ఈవిషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం గాని సత్యము తేటపడఁజాలదు.
తిక్కనసోమయాజిపితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును
రచింప, నేమి కారణముచేతనో యారణ్యకాండము దక్క మిక్కిన కాండ
ము లన్నియు నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహిణి యాస్థానకవి యగు నా
శక్తి లేక హుళక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్త్రుఁడైన మల్లికార్జునుఁడు
ను, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిత్త్రుఁడైన అయ్యలార్యుఁడును
మరల రచించిరనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయము
కుం గలకారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున వివరముగా వ్రాయఁబడినవి. శ్రీమ
ద్రామాయణమును తెనిఁగించినది హుళక్కి భాస్కరుఁడు కాఁడు. కాని మంత్రి

భాస్కరుఁడు కాఁడనియు, హుళక్కి భాస్కరుఁ డరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్పుత్త్రుఁ డగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యాకాండమును శిష్యుఁ డగు కుమారరుద్రదేవుఁడును, యుద్ధకాండశేషమును మిత్త్రుఁ డగు నయ్యలార్యుఁడును విరచించి రనియును, ఇందఱు కవు లీగ్రంథమును విరచించుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోఁడఁ గూడ నీగ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుఁడు తలఁచెననుట సమంజసమనియు ప్రతిపక్షుల వాదములై యున్నవి. మంత్రిభాస్కరుఁ డైనను హుళక్కి లేక హుళిక్కి భాస్కరుఁ డైనను రామాయణ మంతయుఁ గాక కొంచెము భాగమును మాత్రమె రచించిన వారుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుండు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. దశగతులను గ్రంథమును భాషాంతరీకరించి సాహిణిమారుని కంకితము చేయుటచేత భాస్కరుండను మహాకవి యొకఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము, సాహిణిమారుఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డనుటయు నిశ్చయము. క్రీ-శ-౧౩౧౧ వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరియున్న పల్నాటి సీమ కధికారిగ నియమింపఁబడిన మాచయ సాహిణింగారు ప్రతాపరుద్రునిగజసాహిణి యైన గుండయనాయనింగారికిని మారయసాహిణింగారికిని పుణ్యముకొఱకు దానశాసనము వ్రాయించియుండెను[1]. కనుక భాస్కర రామాయణము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడుటచేతను, దశగతులను రచించిన భాస్కరమహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగనాథరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కరరామాయణ మని యిటీవలివారు వ్యవహరించుచున్నారు. సాహిణిమారుఁడు గోనబుద్ధారెడ్డి పుత్త్రుఁడే యైనపక్షము

---

1. Annual Report on Epigraphy for [illegible] para 48.

మునఁ దండ్రియు సోదరులును రామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీకరించియుండ నీవిధముగా నిందఱచేత రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగునా యని యొకగొప్పశంక కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో "శ్రీమదష్టభాషాకవిమిత్ర కులపవిత్రభాస్కరసత్కవిపుత్త్ర మల్లికార్జునభట్ట ప్రణీతం" బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నతండు మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు భాస్కరునిపుత్త్రుఁడని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహిణిమారునియాస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్త్రుఁడే యైన వారియాజ్ఞప్రకారము రామాయణమును రచింపఁ బూనినవాఁడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు, తండ్రియొక్కయు నాజ్ఞల నుల్లంఘించునా? కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహిణిమారుని గూర్చిన సంబోధనము కలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. సుందరకాండము మొదట సాహిణిమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాఁబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకితము చేయఁబడినవి గాని సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు, సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిటీవలిలేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అయోధ్యాకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుఁడు తనభాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యతఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁ డను మాట విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిపియున్నాఁడు. “ ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణ నిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం” బని గద్యములో వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁ డని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు సకలకలావిశారదుఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడై భాస్కరుని యాజ్ఞప్రకారము దీనిని రచించి యున్నయెడల తనగురువును జేర్కొనక యిట్టిబిరుదములు చెప్పుకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు గలిగి యుండియు సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు నీతనిచేతనే వ్రాయింపకుండుటకుఁ గారణం బేమి? అరణ్యకాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాది కవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది. ఈకాండమున నాశ్వాస విభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీకాండమునందలి ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈకాండముయొక్క గద్యములో “ ఇది సకలసుకవిజనవినుత యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం ” బని యున్నది. ఈభాస్కరమహాకవియొక్క ప్రతిభావిశేషము వేఱుగ గద్యములోఁ జెప్పుకొన నక్కఱలేకయ యారణ్యకాండరచనమే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. యుద్ధకాండము కుదను : —

"చ. అమరఁ హుళక్కి భాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పె వికట ప్రతిభాషణుఁ డప్పలార్య స
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు గృతస్థితి నార్యులు మెచ్చునట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహీవలయ స్థిరలక్ష్మి చేకుఱన్."

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగము (౧౧౩౪ పద్యములు) హుళక్కిభాస్కరుఁడు చెప్పె నని చెప్పెనే గాని హుళక్కి భాస్కరుఁడు తనకు మిత్త్రుఁ డని యొక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారనికాలములోనివాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. వేదగిరినాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీగ్రంధభాగము నయ్యలార్యుఁడు వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్త్రసంపుటములలోఁ గొన్నిట వ్రాయంబడియుం డుటంజేసి యితఁడు క్రీ-శ-౧౩౨౦-౮౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిణిమారుని మరణానంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్న శివునిం గూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము లీ రామాయణమున నుండుటకే ప్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచినను అరణ్యకాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపఁబడి యుండు నని విదిత మగుచున్నది. అట్లయినయెడల రంగనాధరామాయణమును రచియించిన బుద్ధరాజునకుఁ బుత్త్రుఁ డని చెప్పఁబడెడి సాహిణీమారుఁడు రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము నంకితము బొందుట కేమి హేతువో దెలియరాదు? భాస్కరరామాయణముం గూర్చిన యథార్థకథన మింకను మఱుంగునఁ బడి యున్నది. అయ్యది భావిపరిశోధనముల మూలమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. సాహిణిమారుఁడు రంగనాధరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు

(బుద్ధారెడ్డి) కుమారుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది. అతనిదాయాదియై యుండవలయును.

ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతిరుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోని వల్లూరు పట్టణము రాజధానిగ ములికినాటిని బరిపాలించుచున్న త్రిపురాంతకదేవ మహారాజును గండికోటదుర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించుచున్న యంబయదేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింపఁ, ప్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యాధిపతులలో గజసాహిణి గుండయనాయనిం గారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపురాంత కాంబదేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధికారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామి ద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిశ్శంకవీర, పరమమాహేశ్వర, సమయచక్రవర్తి, కలియుగవీరభద్ర, కీర్తిసముద్ర, జమలికభోగలింగ, మొద లుగా గల బిరుదముల గొన్నింటిని పడసిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సకల సేనాధిపతి మహారాయపట్టసాహిణి సోమయనాయనింగారిని గండికోట సీమకుఁ బరిపాలకునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంత కాంబదేవులు తమగురువు పుష్పగిరిమఠాధిపతియైన అఘోరశివాచార్యులు మొదలగువారికిఁ జేసిన దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౦౪ గవ సంవత్సరము వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్టసాహిణి సోమయ నాయనింగారు పరిపాలించుచున్నందులకు వారికాలమున నాగరాజు అయ్యప రాజు కొడుకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు శుల్కాధికారులుగ నుండి మార్గశుల్కములను గైకొనుచుండ యాసుంకమునుండి తలకంచిదేవికి అఖండ దీపారాధనకైనెల ౧-౩ ౨ రూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించి

శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యసంవత్సర ఫాల్గుణ శు ౭ గురువారమున తలకంచిదేవి గర్భాలయమునకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్మలమడుగు స్థానికచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమత ప్రాబల్యము—జైనమతనిర్మూలనము.

తనమాతామహితండ్రి యగు గణపతిదేవచక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుఁడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁ డగుటం జేసి శైవమఠగురువు లనేకు లాంధ్రదేశమునకు రాఁదొడంగిరి. శైవమఠములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోసఁగి, కోటిఫలిమఠములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షారామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనేకము లున్నను శ్రీశైలము పురాతనకాలమునుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగనేర దని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంతనృపతులకు, గురువు లారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయిన బ్రహ్మచారులును; మంత్రులు లెంకధారు లయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగువారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరశైవులకు వీరశాస్త్రీయము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారు వీరభటులం గూర్చి చెప్పనేల? వీరశైవభక్త్యావేశపరవశులై యున్నప్పుడు శివుఁడు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడ తమతో నృత్యము సలుపుచుండె నని భావించి భయంకరకృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయకుండిరి. ఏకశిలానగరవీధులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవము నాఁడు మైలారువీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుఁడు తన క్రీడాభిరామములో నీక్రిందిపద్యములలోఁ జూపుచున్నాఁడు.

పదుమూడవ ప్రకరణము.

"సీ. అనలవనమందు నెట్టిన చంద్రముల్లెలఁ
జోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు
కరవాడి యలుగుల కనరుపాతరలలో
నట్టిచేయులు గోసి యాడుచువారు
గాలంపు గొంకిఁ గంకాళచర్మము గ్రుచ్చి
యుడుపథి నుయ్యాల లూగువారు
కటిక యుగ్గాళంపు గండకత్తెర వట్టి
మిసిమింతులను గాక మ్రింగువారు

గీ. కుండలను నాగసంబులు గలుపువారు
యెడమగుడిచేత నాగసు లిచ్చువారు
సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరణివారు
ధీరహృదయులు మైలారు వీరభటులు."

గీ. వీరమైలారు దేవరవీరభటులు
గొంతిఁ గూడించుచున్నారు గోరగపడుచు
నాడుచున్నది చూడు మద్భాభినయము
కాను పెట్టగసీ లంజ గాని లేదు.

చ. పెనుకటు మొగ్గ వ్రాలి కదు విన్నను వొప్పఁగఁ దొట్టి నీళ్లలో
మునిఁగి తిదంటరస్త మగు ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచు తే
చెను రసనాప్రవాళమున శూలము గ్రుచ్చెను నల్లపూసచే
రనుపదుమేల నిప్పుడు చుపాయము ఎట్టివి యెట్లు నేర్చెనో."

శైవమతావలంబకులును స్మార్తమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణులును గాక తక్కిన యగ్రవర్ణములవారిలో మూడింట రెండుపాళ్లు శైవులుగ నొక పాలు వైష్ణవులుగ నుండిరి. వీరిలో వీరశైవులు రాజ్యాధికారప్రాబల్యము గలవా రగుటచేత బ్రాహ్మణులు వీరితోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసినవా

నైరి. అందువలన వీర లుభయులకు జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులు జైనమతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శైవులపట్ల ప్రేమను జూపుచుండిరి. జైనమతమునం దాదరము తగ్గినతోడనే జైనమతావలంబకు లైనసామాన్యజనులు శైవమత మవలంబింపఁగా జైనమతాచార్యు లనేకులు త్రిలింగదేశమును విడిచిపెట్టి కర్ణాటమహారాష్ట్ర దేశములకు వలసపోయిరి. ఇంకను మరికొందఱు జైనమతాచార్యులు ధాన్యకటకము (ధరణికోట) ఏకశిలానగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుండఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాదములును శాస్త్రచర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. ఆవివాదములను గూర్చిన గాథలనేకములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గన్పట్టవు. అయినను బ్రాహ్మణు లనేక మాయోపాయములను గల్పించి ప్రతాపరుద్రుని తమ కనుకూలునిఁగఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధించుచు వచ్చి రని జైనులు చెప్పెడిగాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందువలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాశన మైనది. మహావిద్వాంసు లయిన జైనమతాచార్యు లనేకులు వైష్ణవమతాచార్యు లయినట్లుగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదులసాహాయ్యముతో మాయోపాయములు గల్పించి తమ్ము జయించినందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ జాలక రోషమును జెంది జైనమతాచార్యులు బ్రాహ్మణుల నివిధముగా శపించిరట.

ఈ ప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయాకుతంత్రము నెఱుంగఁ జాలక మూర్ఖుఁడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు మంత్రశక్తి గలవారనియు నధికులనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణప్రేరితుఁడై జైనుల మైన మనయొక్క గ్రంథములను దగ్ధము గావించి మనమఠములు మాన్యములు లాక్రమించుకొని మనశత్రువులకు ధారవోయుచుండెను; ఇంక మనము బ్రదికి యుండినను జచ్చినవారితో

మానవులము గదా; మనము నేఁటిదినము జీవించియున్నను రేపటిదినము మరణము నొందఁదగినవారము; మన మందఱము నొక్కసారిఁగఁ బ్రాణములం ద్యజింతము; ఓ బ్రాహ్మణులారా! మీరు మా గ్రంథములతోఁ బాటు దగ్ధము చేయక నిలుపుకొన్న మా యమరకోశము దక్క తక్కిన మీ వేదశాస్త్ర గ్రంథములు లోకప్రఖ్యాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక! మా భూములలో నెవ్వరు నివసింతురో వారలకు జయము కలుగకుండును గాక! అన్యాయముగా బ్రాహ్మణులను గెలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన మంత్రవాదులును వారిసంతతివారును బిచ్చగాండ్రై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదుకుదురు గాక! (వీరు విప్రవినోదు లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరియైన విమర్శ చేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలోఁ జిక్కుకొని వారల కనుసన్నలలోనై మా నాశనమునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను గావున నీతఁడు శీఘ్రకాలములోనే పరరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱఁగొనఁబడు గాక! అంతటితో నితనిసామ్రాజ్యము భగ్నమగును గాక!

అని శపించి యనేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁట! ప్రాణత్యాగము చేయ నొల్లని మతాచార్యు లనేకులు విష్ణుభక్తిపరాయణులై వైష్ణవాచార్యులైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రునకు గర్భశత్రువులుగ నుండి యుత్కలరాజులతోఁ గుట్రలు గావించి ఢిల్లిచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను దాడి వెడలి వచ్చునట్లుగఁ జేసి కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ జేయుకార్యమునం దోడ్పడినవారైరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యెంతటిసమర్థుఁడైనను జైనులకుఁ గావించిన యపకృతివలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కి పరిభవము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభవించెను. ఇంతియగాక లంకకుఁ జేరిన తెనుఁగురాజ్యములో మిత్త్రరూపమున నున్న యీ జైనశాత్రవులే పరరాష్ట్రాధిపు లయిన తురుష్కులకు రాజ్యమర్మములను దెలిపి తెనుఁగుదేశమునకు రాజ్యమునకు మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాప

రుద్రుఁడు తన పరిపాలనములోఁ గావించిన యీమహాపరాధమే యిన్నూటయు సంవత్సరములనుండి వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమునకు నిరోధకమై వినాశము గలిగించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను క్రీడాభిరామమను గ్రంథమున వల్లభామాత్యకవి యీక్రింది సీసపద్యములోఁ జక్కఁగాఁ జేర్చియున్నాఁడు.

"సీ. అదె భైరవస్థాన మట మీఁద నల్లదె
చమడేశ్వరీ మహాశక్తి నగరు
వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె
యదె బౌద్ధదేవు విహారభూమి
అదె ముద్దరాల్మసానమ్మ నివాసంబు
నల్లదె కొమరుసామయ్యనగరు
అదె పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున
కన్తారుఁ డుండు తురక్కల మసీదు
గీ. కొంతదవ్వుల నదె మహాగోపురముల
పైఁడికుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వలించి
కాన నయ్యెను మేరుశృంగములఁ బోలెఁ
గేశవశ్రీస్వయంభూనికేతనములు."

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతరకాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్న తురక్కల మసీదు గూడ నిందుఁ జేర్చినవాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరమె తురక లేకశిలానగరమున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రుకాలమున లేదని తెలిసికొనవలయును. పైని జెప్పినవానిలో కేశవాలయమును స్వయంభూ

దేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెడు భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున బాహాటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈకాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడక పోయినను ఆకాలమున నధికవిశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను. అప్పటి భైరవార్చనమునకన్న నంతకుఁ బూర్వ ముండిన భైరవార్చనము దుర్నీతితోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్ర వర్ణముల వారిలో నంత గా వ్యాపించియుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారవశ్యముచేత ప్రాణము లర్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగుచుండెను. గోవిందమంచనశర్మ భైరవాలయంబును బొడఁగని నమస్కరించి భైరవుని నిక్రిందివిధముగా సంబోధించినట్లు క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియెను.

"మ. అటులో శ్వాహయుగోడ నెర్వు పటుబాహాఘటక్క యొక్కొక్క మా
టు మహాతింపము నొందఁ జేయఁ దొలుకాడుజా వార్ధి వేలాలుఠ
త్కుహుసంస్థై వలయావిరానపుయి యుద్యన్మక్రమై యుత్తర
త్రిమహా యుల్లలదంబు మగ్నధులద్యు ధీరా మహాభైరవా.

మైలారదేవుఁడు

బ్రాహ్మణేతరజాతులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారుదేవుని పూజ కూడ ముఖ్యమైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను. ఏకశిలానగరమున మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండినవి. ఆకాలమునందలి కవివర్యులచే నమ్మైలారుదేవుఁ డేవిధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండెనో క్రీడాభిరామములోని యీక్రింది పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

"సీ. శనివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు
వరనాత యాదిత్యవారభోగి
మాధవీరమణుండు మాయావినోదుండు
మాళవీప్రియభర్త సుహితయశుఁడు
పల్లింబనాయకుం డెల్లవేల్పులరాజు
కనపవేఁటల వేడ్క కాంచ్రభర్త
కత్రశాలాస్వామి కరుణాపయోరాశి
పుణ్యకర్తనుఁ డైన ప్రోలియయ్య
తే. గీ. మంచి కంచాల గొలువంగ మాయాబేస్తఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవల్లి
భైరవుఁ డోడిజోడు మైలారదేవు
డోరుగంటినివాసి మేలొసఁగు గాత."

ఇట్లు భైరవుఁడు మొదలగు దేవతల మహోత్సవములు గాక యేకశిలానగరమున నాంధ్రదేశమునను జరుగు దేవతామహోత్సవములలో ఏకవీరా మహాదేవియొక్క మహోత్సవము మిక్కిలి ప్రశంసనీయమైనది. జమదగ్ని మహాముని భార్యయు పరశురాముని తల్లియు నగు రేణుకాదేవియే ఏకవీరా మహాదేవి యను పేర నాంధ్రులచేఁ గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవీరామహాదేవి యాదిశక్తియొక్క యవతారమని యాకాలమున భరతదేశములో సమస్తజనులచే నారాధింపఁబడుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహాదేవి మొదట బవినీలు పరశురామునికథలు పాడుచుండిరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీరపురుషుల నారాధించు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి ప్రాణములం గోల్పోయినవారిని

జనసామాన్యము వీరు లను పేరిట గుళ్లు కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లారాధింపఁబడు వీరపురుషులయొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయేకశిలానగరమునందు ప్రసిద్ధములైనవిగ నుండెను. అప్పటికే పల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపదప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బఠింపఁబడుచుండెను. ఈప్రబంధమును పాడునపుడు వీరపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభినయాదికృత్యము నేకవిధముగా క్రీడాభిరామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

“ మ. ధృతతాళంబున వీరగుంభితకథం ధుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు సాంతరాళికయుతిగ్రామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొ
క్కతి ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగన్.

సీ. గర్జించి యురికి జంఘాకాండయుగళంబు
వీరసంజెలు గోల ద్రేయు నొకఁడు
అనిమిషపాదవిన్యాస మొప్పఁగ బ్రాలి
కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు
బిగువుఁ గన్నుల నుబ్బు జెదరు మాపులతోడ
ఫీట్కార మొనరించుఁ జెలుచ నొకఁడు
పటుభుజాస్తంభ పరిపాటి ఘుమ్మెయిల్ల
ధరణి యాస్ఫాలించి దాఁటు నొకఁడు

తే. యుద్ధి ప్రకటింప నొక్కరుఁ డోలిబాడు
బయాల గుజ్జంబు భంజలిఁ బటువు నొకఁడు
కుసుము దాటించు మురు పెద్దగొలువులోనఁ
బడతి పల్నాటివీరులఁ బాడునపుడు.''

మఱియు నాచనసోమకవి వారు ధరించుచున్న యాలంకారములలోఁ గూడ వీరకుమారకోటి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. పచ్చని పెండెగండియును బాలము సేసలును కెంజిగుఱ్ఱపుం
గ్రుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పఁగ వట్టిన వేణిబంధముల్
కచ్చుల వీరసంబెటయుఁ గ్రొత్తమణుంగగు కాసెపుట్టముల్
బచ్చలు చెక్కినట్టి రవణంబులు వీరకుమారకోటికిన్."

ఘటికాయంత్రము, పూటకూళ్లు.

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాలపరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గలవనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యీక్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

"మ. ఉడువీథిన్ శిఖరావలంబి యగు నంధ్రోర్వీశు మేడాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిమిదుల్ ఘంటాఘణాత్కారముల్
సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు సైదోడై పురోహూతించెన్
గుడుసుం బోదము లేక యిచ్చి కడుకన్ గొన్నార మిప్పట్టునన్."

అని మంచనగోవిందశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు తన చెలికాఁడగు కోమటి చిట్టిభసెట్టితోఁ బలికినట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ కాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియారములు గలవని తెల్లమగుచున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పటి గడియారములవంటివి గాక మఱి యొకవిధమైనవిగా మనము గ్రహింపవలయును. అప్పుడు గడియలను బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండెను. అట్లగుటచేతనే యాంధ్రోర్వీశు మేడాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మ్రోగెనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునందలి నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సొమ్ము పుచ్చుకొని భోజనము పెట్టునట్టి

పూఁటకూళ్లయిండ్లు గలవని కూడ నీపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాల మున నొకపూఁటకూటికి వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును క్రొత్తగఁ గాఁచిన యాలనేయి పెస
ర్పప్పును గమ్మనల్లనఁటిపండ్లును నాలుగు నైదు నంజులున్
లప్పలతోడఁ గ్రాఁగెడుగు లక్ష్మణ యొజ్జల యింటిరూకకున్."

పూఁటకూళ్లు పెట్టు నిప్పటియిండ్లవలెనే యాకాలము నాఁటి పూఁటకూటి యిండ్లును దుర్వ్యసనులకుఁ బట్టుకొమ్మలై యుండెనని యే కవి చెప్పియున్నాఁడు.

"గీ. సంధివిగ్రహాదిగాసాది సంగ్రహనల
బంధకీజారులకు నాయబారి యగుచు
పట్టణంబున నిల్వంగఁ బగలు రేయి
పూఁటకూటింట వర్తించుఁ బుష్పశరుఁడు."

మాచల్దేవి వారాంగన.

అన్నిసొతుకముగా వివాహముఁ జేసికొన్న దేవులు గాక పూర్వరాజులు భోగకాంతల నుంపుడుకత్తెలనుగాఁ బెట్టుకొనెడు నాచార మానాఁడు గలదు. ఆయనాచారమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని యుంపుడుకత్తెలలో మాచల్దేవి యనువారాంగన విశేషప్రసిద్ధి కలది. ఈమె సౌందర్యమును గాంచి యాశ్చర్య మందుచు మంచన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న వారిని ప్రశ్నించినప్పుడు వారు ఈక్రిందివిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చిరని క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పంబడియెను.

"శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా, ప్రశాంతిం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రసిద్ధ కుసుమోబాణాసనామ్నాయ వి

ద్యోపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్త గోష్ఠీ ప్రతి
ష్ఠాపారీణ నెఱుంగ వయ్యెదవు మాచల్దేవి వారాంగనన్.

ఆకాలమునం దరువాతికాలముునను మాచల్దేవిచరితమును గూర్చి
వాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపఁబడినది. మఱియు
విలకాఁడగు నాగోవిందశర్మ మాచల్దేవిని

"గీ. కల్ల చెప్పము విను నీకుఁ గలప్రసిద్ధి
ఢిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి
యాదిలక్ష్మికి నీకును భేద మేమి
యుదధి జనియింపకుండుట యొకటి దక్క."

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైన రామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజధానిగ మహారాష్ట్ర కుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను. దక్షిణ దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండిన స్వతంత్రరాజులలో ప్రతాపరుద్రునకుఁ దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁ డని చెప్పఁదగినవాఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౯౦ దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రునకును మనస్స్పర్థలు గలిగియుండియు నుభయులు బలాఢ్యు లగుటచేత నొండొరులను జయించుకొను ప్రయత్నమును విడిచి మౌనము వహించి యున్నవుండిరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున ననేకము లైనమార్పులు రాజ్యాంగమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూఱువత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుచుండిరి. రాజపుత్రు లనేకులు బహుసంవత్సరములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడ పోయినవారు పోఁగా హతశేషు లయినవారు పర్వతప్రాంతభూములకు నెడారులకుఁ బోయి వేఱ్వేఱుసంస్థానములను స్థాపించి మహమ్మదీయులకు వశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు నెఱపు-

చుండిరి. అయినను మహమ్మదీయులలో నొకవంశమునకుఁ బిమ్మట మఱియొక వంశమువారు రాజ్యమునకు వచ్చి క్రూరము లైనదండోపాయములచే సాధువు లయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతు లయిన యిట్టి శాత్రవులను గూర్చి యించుకయుఁ దలపోయక శాస్త్రవ్యాసంగములతో డను విద్వత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలమును వెళ్ళఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు స్వరాజ్యసంరక్షణమునం దేమఱి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను ప్రతాపరుద్రుని రాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును * ఉత్తరహిందూస్థానమునందు జరగుచున్న చర్యలను పరికింపక మౌనధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టుకొనఁ ద్రాళ్లు తానే తెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు నపకృతి కలుగు నన్నతలంపు లేనివాఁ డగుటచేత సరిహద్దున నుండు దుర్గములను బలపఱచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానిదుర్గమును మాత్రము బలపఱుచుకొని యుండెను. అధిక ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన వీరు లయిన సేనానాయకు లనేకు లీతనిరాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుడు జెలాలుద్దీను ఖిల్జివంశస్థుఁడు ఢిల్లీసింహాసన మాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేనివాఁడుగ నుండెను. అయినను నిరంకుశుఁడయ్యును, క్రూరుఁడు నైన యీతని సోదరపుత్త్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు బుందేలుఖండు (Bundelkhand) మాళవదేశములపై దండయాత్ర వెడలి వానిని జయించి యింకను మహాయుద్ధములను జేయ నభిలాష గలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వికసైన్యముతో గంగాతీరమునందలి కరా యను ప్రదేశమునుండి బయలుదేఱి విదర్భదేశము మీఁదుగా వచ్చి యాకస్మికముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధాని

నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను. సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు నైన నవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద ఱీతఁడు రాజధానినగరమున లేఁ డని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అల్లా ఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యెల్లెగో నాలుగువేలసైన్యమును పోగు చేసికొని మహమ్మదీయసైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల నడ్డగింప బ్రయత్నించెను గాని విశేషకాల మల్లెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెఱింగి యిప్పటికి భోజనపదార్థములచే దుర్గము నింపఁబడెను నని తెలిసికొన్నవాఁ డగుటవలన వెంటనే వెనుకకు మరలి దేవగిరిదుర్గములోఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహమ్మదీయులు పట్టణము నంతను దోఁచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. ఇంతియ గాక అల్లా ఉద్దీను చక్రవర్తిసైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో నొకభాగ మనియు వదంతి కలుగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేశమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సంధికై ప్రయత్నము చేసెను. అల్లాఉద్దీను తనసైన్యముయొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా సువర్ణము నొసంగినయెడ ముట్టడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంత సైన్యమును గూర్చుకొని తండ్రికి సహాయకుఁడుగా వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపట్టి వేయిసైనికుల దుర్గముకడ నుంచి అల్లాఉద్దీను తక్కినసైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొనియెను గాని హిందువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహమ్మదీయులు నిలువ లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలిసికొనిరి. ఈసైన్యమును జూచి హిందువులు ఢిల్లీనగరము నుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయను లైరి. రామచంద్రదేవుఁడు సంధి చేసికొనఁగోరఁగా మహమ్మదీయసేనాపతి యెక్కువధనమును

గోరెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మొదలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివఱకు కోటలోఁ ద్రోయఁబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక ఉప్పుబస్తాలని తెలిసికొనఁబడియెను. భోజన పదార్థములు గూడ చాలకయుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుఁడు సంధి చేసికొనుట తప్ప దయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మణుగుల ముత్యములను పేము వెండినాణెములును రెండువిలువగల నగలును ౪౦౦౦ పట్టుపీతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంతదేశము నొసంగి ప్రతిసంవత్సరము కప్పము చెల్లించుటకు నొడంబడినందున నా మహమ్మదీయసేనాపతి ముట్టడి విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి యగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుఁడై డెబ్బదియేండ్ల వయస్సు నిండిన పినతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జలాలుద్దీనుకొడుకులను జయించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతివారిని దఱుమఁగొట్టెను. అధిక సైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లేక గుజ్జరమును స్వవశముఁ జేసి కొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్ కాఫూర్ అనువానిని దాసునిగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాత అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుఁడై ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. మంగోలియాజాతివారు రెండుసారులు దాడివెడలి వచ్చి ఢిల్లీనగరమును ముట్టడింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారిని పాఱఁద్రోలెను. ఈ విజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై భరతఖండమున క్రొత్తమతము క్రొత్తశాస్త్రము నెలకొలుపవలయు నని యూహించెను గాని హిందూదేశమున మతముతోఁ బ్రసక్తములుగఁ జేసికొనుట దారుణకార్యము నసాధ్యకరము నని తెలిసికొని యా మతస్థాపన మను దానిని విడిచిపెట్టెను. మంగోలియాజాతివారివలన నింక నపాయము లే దని తెలిసికొన్న తరువాత దక్షిణ[illegible] దక్షిణహిందూస్థానము

పైపునకుఁ బంపెను. అల్లాఉద్దీను విద్యావిహీనుండును క్రూరుఁడును విషయాసక్తుఁడును నైనను మంచిసమర్థుఁడు గనుక నేర్పరు లయిన చారులను బంపి త్రిలింగదేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యాంగబలముయొక్క శక్తిని రాజ్యతంత్రరహస్యములను దెలిసికొని త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును గలుపుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును నెఱవేర్పఁగల సమర్థుఁడు తన కడ నున్న ఖానిసవాఁ డగు మలిక్ కాఫూర్ కన్న మఱి యొక్కఁడు లేఁడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగసామ్రాజ్యమును జయింపఁ బంపి రాజపుత్రసింహమును చిత్తోడ్గడమున కధిపతియు నగు భీమసింహుని రాణి పద్మిని నపహరింపఁ గోరి తమకంబుతోఁ దాను చిత్తోడ్గడముపైకి దండెత్తి పోయెను.

మలిక్ కాఫూరు ప్రథమదండయాత్ర.

ఖానిసవాఁడయ్యును మలిక్ కాఫూర్ ధైర్యసాహసాది గుణవిశేషంబులచే మేటిగాఁ డనిపించుకొని ఢిల్లీచక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై సైన్యాధ్యక్షపదవిని వహించి ప్రచండశాసనుఁడై యాసేతుహిమాలయము నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా రాజ్య మేలవలయు నని యువ్విళ్లూరుచున్నవాఁ డగుటచేఁ బదివేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను నలుబదివేల పదాతివర్గముతోడను త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఇయ్యది క్రీ. శ. ౧౩౦౩ వ సంవత్సరాంతమున జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౨౯౪ వ సంవత్సరమున జయింపఁబడినది మొదలుకొని దేవగిరి నేలు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తితో మైత్రి గలిగియుండెను గావునఁ దురుష్కసైన్యము లాతని రాజ్యమునకు నే విధమైన కష్టమును గలిగింపకుండునట్లు రామదేవుఁడు తురుష్కసైన్యమునకుఁ దోడ్పడియెను. మహమ్మదీయులు తనదేశముపై దండెత్తి వచ్చుచున్నారను భయంకరమైన వార్త చారులవలన విని ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి భయకంపితుఁడు గాక మంత్రిసామంతవర్గముతోడ నాలోచించి యా శత్రువ

సైన్యము నెదుర్కొనుటకై తన సైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమునకంతకును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సోదరుఁడగు అన్నమదేవుఁ డధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అశ్వసైన్యమున కధిపతి యైన మాచయసాహిణియు గజసాహిణి మేచయ నాయఁడు నీతని కోడుగా నుండిరి. ఇంకను కమ్మనేనాఁగులు వెలమనేనానులు పెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నమదేవుఁడు మలిక్‌కాఫర్ నెదుర్కొన గోదావరితీరమువఱకుఁ బోయి శత్రువుల నన్నిహితని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్‌కాఫర్ ఆంధ్రదేశమును బ్రవేశించినతోడనే దేవాలయంబులఁ గూలం ద్రోయుచు, పల్లెలను పట్టణములను దోఁచుకొని తగులంబెట్టుచు ధూమియు నాకాశము నొక్కటే జ్వాలగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు వచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతావహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యప్రాంతములకుఁ బాఱి పోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను సంక్షోభ పెట్టుచు మలిక్‌కాఫుర్ గోదావరీనదివఱకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్య ములకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను. మహమ్మదీయ సైని కులు గోదావరిని దాటి రావలయు నని యొనర్చిన ప్రయత్నములను గావించి భగ్నమనోరథు లైరి. అనన్యసామాన్య క్షాత్రతేజంబు వహించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవోని పౌరుషముతోడ శాత్రవవీరుల మార్కొని హిందూవీరవరాగ్రణులు పోరాడి శత్రువులచే సయితము పలు ప్రకారంబులఁ గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉభయపక్షములలోను వేలకొలది సైనికులు రణభూమిని దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిభక్తిని బ్రకటించిరి. మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాటి రాలేకపోవుటయే గాక తమ స్థానం బుల సుస్థిరచిత్తులై నిలుకం జాలక పోయిరి. హిందువులు గోదావరీనదిని దాటి వచ్చి తాఁకఁబడఁగా శత్రువులసైన్య మధ్యభాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూయోధాగ్రేసరులు శత్రువులం దఱిమిరి. ఒకభాగ మిట్లు పాఱినతోడనే తక్కిన మహమ్మదీయసేనానులు కూడ సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁ

జాలక వెనుదీసిరి. హిందూసైనికులు వారిని సరిహద్దులను దాటువఱకుఁ దఱుము చునే యుండిరి. ఈదండయాత్రయందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేషముగా నష్ట మయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోవలసినవాఁ డయ్యెను. హిందువులవలన గలిగినఁ పరిభవమె మలిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై నాఁటి యెప్పటికైనను బగతీర్చుకొనవలయునన్న సంకల్ప మాఁతనికి బుట్టించెను. అట్టియదనుకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఇట్లాంధ్రులు విజయము గాంచుటయును, మహమ్మదీయులు పరాజితులగుటయును స్వాతంత్ర్యమును గొంది సేవణదేశమును బాలించు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పముగట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురును క్రీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చినెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యామహాసైన్యము నెదిరించుట కష్ట మని రామచంద్రదేవుఁడు వానికి లోఁబడెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంతోషితస్వాంతుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తా నాదేశమును విడిచి యోరుగల్లునగరముపై దండెత్తివచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయులకు నాంధ్రులకు మహాఘోరాహవము వాటిల్లెను. ఈయుద్ధమునందు ఆంధ్రభటులు వేనవేలు హతులైరి. కాని విజయము మరల నాంధ్రులకే సంప్రాప్తమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోయెను. ఆఱుమాసములకుఁ బిమ్మట రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే సన్మానసత్కారములను బొంది చెఱనుండి విముక్తిఁ గాంచెను. నాఁటనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తికి విశ్వాసపూ

ర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు తాను తురుష్కులచే జయింపఁ
బడి ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన ప్రతిపక్షుఁడైన ప్రతాప
రుద్రుఁడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనం బెరియించుచుండెను.
అసూయా తత్పరుఁడై రామదేవుఁ డట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుట్రలు చేసి
వా రాంధ్రదేశముపై దండెత్తి వచ్చునట్టుఁ బ్రోత్సహించెను. రెండు తడవ
లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యోడిపోయినవాఁ డగుటచేత మలిక్ కాఫర్ చక్ర
వర్తి యనుజ్ఞ గైకొని నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళము తోడను లఘుశాస్త్రములతోడ
ను బుందేలుఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి వచ్చి దేవగిరిలోఁ
గొంతకాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొసరించిన యాతిథ్యము నంగీక
రించి తనసైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటిని వానిచే సమకూర్పఁ
గాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చటనుండి బయలుదేరి
యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ తృతీయదండయాత్ర క్రీ. శ. ౧౩౦౯
వ సంవత్సరాంతమున సలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్ కాఫుర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడను
వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసంక్షోభము జనించెను.
మహమ్మదీయులు తమ పూన్కిని విడువక యిట్లు పలుమారు దాడివెడలి
వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యకంచుకము సడలుచుండెను. అయినను ప్రతాప
రుద్రుని సేనానులు రణశూరు లగుటచేత నించుకయు జంకింపక చక్రవర్తి యా
జ్ఞను విశ్వాసపూర్వకముగాఁ దల నిడికొని తమతమ నియామక స్థానంబులను
విడువక ప్రాణంబులర్పింపవలసినను వెనుదీయక శౌర్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలింపఁ
జేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయు
లకు గుఱ్ఱపుదళ మధికముగా నుండుటచేతను గిరిదుర్గముల మార్గములందు హిందు
వులు సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁజాలక వారి యుచ్చులచేతను మహమ్మ

దీయుసేనాధిపతికి యుద్ధము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రవసైన్యంబులు సరి హద్దుకోటల నాక్రమించుకొని గోదావరీతటము దాఁక హిందువుల కాందోళన మెక్కుడయ్యెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనాను లందఱును రాజధానీదుర్గమును బ్రవేశించిరి. వేలకొలఁది గావవారు, కమ్మవారు, వెలమవారు, రెడ్లు, వంటరులు మానమును గోల్పోవుటకన్నఁ బ్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేష్ఠ మని రణభూమియందు తమ ప్రాణంబు లర్పించి శాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి. శత్రువులు మార్గమధ్యమున వాణీకవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్బర దుర్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాఁకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణీకవిదేవుని వీరభటులు స్త్రీశిశుసమేతముగా నా యగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. అగ్నిహోత్రము పాల్పడక బ్రదికి బైలపడిన వీరభటులు ప్రాణ మున్నంతవఱకు శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు చేసి నేలఁగూలిరి. సర్బరదుర్గము మహమ్మదీయుల యాధీన మాయెనని అమీరు ఖుస్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు హిందువులతో బాహుయుద్ధము చేయుచుఁ గ్రమముగా వచ్చుచుండ హిందూసేనాను లెల్లరును మరలి యోరుగంటినగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. శాత్రవు లోరుగంటి దుర్గమును ముట్టడించిరి. తురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కోట చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము యొక్క చుట్టుకొలత పండ్రెండుమైలల యిరువదినలువదియారు గజము లుండె నని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఈ నోరుగంటి కోటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి యుక్కుబల్లెముతోఁ బొడిచినప్పటికైన నొక్క చెల్లయినను రాలకుండునట్టిదిగా నుండె నని యా చరిత్రకారులే వ్రాసియున్నారు. తురుష్కసైన్యము లనేక భాగములుగ విభాగింపఁబడి యొక్కొక్క భాగము పండ్రెండువందల గజముల స్థలము చొప్పున నాక్రమించుకొని ప్రాకారము చుట్టును విడిసియుండెను. ఈ ప్రకారముగా

నేకశిలానగరదుర్గము చుట్టును సెంటమాత్రమును తెఱపి లేక యుండ మహమ్మదీయభటు లాక్రమించుకొని యుండిరి. "ఖ్వాజానసీరుల్ ముల్కుసీ రాజద్దౌలత్" అనువాని నధికారము క్రింద నీసైన్య ముంపఁబడియును. ఒకనాఁటి రాత్రి కోటలోనుండి వినాయకదేవుఁ డనెడు సేనాపతి యొకఁడు మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి కర్రాబేగు అను మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి పైఁబడియెను. ఉభయసైన్యముల కప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. హిందువుల మూఁడు వేల గుఱ్ఱపు దళము సైన్యాధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయభటులు పిశాచములవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలువంబడి యుద్ధము చేసిరి. ఇట్లు కొన్నిదినములు జరుగునప్పటికి మహమ్మదీయసేనానులు విజృంభించి శత్రువులు తమపై గురిపించు నగ్నిహోత్రములఁ బడ మిడతలవలె దుర్గమున్నను భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమాన ప్రతాపముతో వీరరసము మూర్తీభవించి నదో యన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని "హుజ్జాహుజ్, ఖుజ్జాఖుజ్" అను ధ్వనులు మిన్నుముట్టుచుండఁ దెంపరులై పోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాక్రమించుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు ఱాతికోట గానిపించుచుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన పగవారి సంధిచేసికొనకుండుట నీతి కా దనియు నపాయకర మనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో నాలోచించి ప్రతాపరుద్రుండు రహస్యముగా మలిక్ కాఫురునకు సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపరుద్రుఁడు లోఁబడినదే చాలు నని మలిక్ కాఫుర్ సంతోషించెను. తాను లోఁబడినందునకు గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికిఁ బంపి యనేకరత్నాభరణములను ధనము నొసంగెనఁట. అంతట మలిక్ కాఫుర్ ముట్టడి మాని ధనభారమును వహించిన వేయియొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౦ దవ సంవత్సరము మార్చినెల ౧౯వ తేదిని ఢిల్లీకిఁ బయనమై పోయెనని అతిశయోక్తిగా అమీరుఖుస్రూ యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రుఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మహమ్మదీయులతోఁ జేసిన యుద్ధమువలన నధికనష్ట మును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగు పఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తనరాజ్యమునకు దక్షిణపుసరి హద్దులలో నుండుమండలేశ్వరులు స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపు చుండుటవలన వారలను శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱి యును మతాభినివేశము కలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్ర మునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుఁడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంతకమునకును పిమ్మట శ్రీశైలమునకును బోయి యాక్షేత్ర ములకు ననేకభూదానములను గావించెను. అచ్చటనుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు బయలుదేఱి కొచ్చెర్లకోటమార్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివ సించెను. ఆకాలములోఁ దన సేవకాండ్రగు ఇరికప్ప, కేతినాయకుఁ డను వారికి నచ్చట నొక ప్రదేశమున నడవి నఱకి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరువు చేసెను. దీనినే దప్పుపాడు లేక దూపాడు అని జనులు వ్యవహ రించుచున్నారు. దీని చుట్టునుండు దేశమును దూపాడుసీమ యని పేరు పెట్టి అనుమకొండ నివాసియైన శ్రీనాధరాజున కిచ్చెను. అతఁడొక భవనమును గట్టుకొని యాసీమను బరిపాలించుచుండెను. కళ్యాణపురమునుండి సిరిసిం గళ మహాదేవుఁ డను నతఁడు తనమేనమామకూఁతురైన సింగళదేవితోఁ గూడ వెడలి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నాశ్రయించినందువలన నతనికి నందికొటకూరు సీమ నొసంగెను. అతఁ డా యరణ్యప్రాంతమును జక్కపఱచి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రముతో సంబంధించిన నామములనే వానికిఁ బెట్టెను. అతఁడు పాలు త్రాగిన ప్రదేశమునకుఁ బాలమూరి యనియు, అతఁడు శత్రువుల

తోడఁ బోరాడునప్పుడు కంఠహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు దండమాల పాడనియు, అలుగులతోఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూరనియు నామములు కలిగె నని జనులు చెప్పుకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యీ కాలముననే కందనోలిసీమను విడెముకొమ్మరాజునకు నొసంగెను. ఈమండలేశ్వరునకు నాగరాజు అను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యనేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. శా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) నితని పేరిటి దానశాసనములు ముద్దనూరు, కాల్వ, దామగట్లు, మల్యాల, అను ప్రదేశములందు గానంబడుచున్నవి.

జుట్టయలెంక గొంకారెడ్డి.

ములికినాఁడు, పొత్తపినాడు, గండికోటసీమలలో నివసించియున్న త్రిపురాంతకాంబదేవుల బంధువయిన మల్లరాజు మొదలగువారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై పోయి వారిని నోడించి యాదేశములకుఁ దనపుత్త్రుఁ డయిన జుట్టయలెంక గొంకారెడ్డిగారిని నధిపతిని గావించెను. ఇతని శాసనములు కొన్ని ములికినాటిసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెరనూరి శాసనములో నిట్లున్నది.

"స్వస్తిశ్రీశక వర్షంబులు ౧౨౩౫ (౧౩౧౩) అగునేటి ప్రమాదీచసంవత్సర శ్రావణ శు ౧౨ బుధవారమునాఁడు స్వస్తిశ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్లోకగండమూర్తి ముకుందకుంతకీర్ణ త్రిప్రతిజ్ఞపరశురామదాంక రుద్రదళబద్ధ బ్రహ్మరాక్షస గండికోట దుర్గవిభాళ మల్లదేవర గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధక మహారాయకంఠకాలనారాయణుండైన జుట్టయలెంకగారు" జుట్టయ ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁ డని యీశాసనములోని సంస్కృతశ్లోకములలోఁ గూడఁ

చెప్పఁబడినది. ఈజొట్టిపా గొంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రుని కారసపుత్త్రుఁడైనదియు,
మఱియొక పుత్త్రుఁడైనదియు, భావిపరిశోధనములవలనఁ దెలిసికొనవలసియున్నది.
ఎట్టిపుత్త్రుఁడైనను క్రీస్తుశకము ౧౩౧౩ వ సంవత్సర ప్రాంతమున ములికినాడు
గండికోటసీమలను బరిపాలనము సేయుచుండె నని యాప్రదేశములోని వాని
శాసనములే పేరూళ్లఁ జాటుచున్నవి.

ప్రతాపరుద్రుఁడు పాండ్యరాజులను జయించుట.

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తి వచ్చినా రనియు, ప్రతా
పరుద్రుఁడు శత్రువులతోఁ బోరాడలేక సంధిచేసికొన్నాఁ డనియు విన్నతోడ
నే పూర్వవైరమును మనస్సునందుంచుకొన్న వీరపాండ్య విక్రమపాండ్యసుం
దరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యులను నీయైదుగురు పాండ్య
రాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడరాజైన మనుమగండ గోపాలుని
నచట నుండి పాఱఁద్రోలి యాపట్టణ మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండ
గోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ గప్పము చెల్లించు సామంతప్రభువు
గావున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పక్షమున నతని మహామంత్రులలో నొకఁ
డును, ప్రతినిధి పాలకుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను
కృష్ణసేనాని పద్మ నాయక వీరుఁడైన రేచెర్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యుల
మీఁదికిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ బాం
డ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్ఛత్రచామరాం
దోళికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయేగాక శిరోభూషణ మగు నఱచేతి
వెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను ఒకస్వర్ణమయసింహాసనమును దీసికొని
వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు నమూల్యరత్నాదులును
ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మెచ్చి వానికి "పంచ

పాండ్యదళవిభాల" "కంచికవాటచూరకార" అనుబిరుదముల నొసంగె నఁట. ఇతఁడు పాండ్యరాజును జయించినట్లు సింగభూపాలుని మను గ్రంథమునందలి యీక్రింది శ్లోకమువలనం గూడ దెలియుచున్నది.

శ్లో. యస్యాసిధారామార్గేణ దుర్గేణాపి గతాగ్రతో
పాండ్యరాజగజానీకా జ్జయలక్ష్మీ రుపాగతా.
ఖడ్గనారాయణో తస్మిన్ భవతి ప్రతిష్ఠితా
భూరిభూతిశ్చారిణీ వశ్యా దుష్టరాజగజాంకుశా."

మఱియు శ్రీశంకరుగిరివారి వంశావళియందు.

"చ. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు వీరభటావళి చూడ నాజిలో
బలమునఁ గుంత మందుకొని చయ్యన వచ్చి గజంబు నూర్చి దో
ర్బల మధికంబుగా నెగడఁ బైకొని తా జయలక్ష్మి చేకొనెన్
గలిచెను బాండ్యరాజగజకుంభ దారియై పాండ్యులన్."

అని వ్రాయఁబడిన పద్యమువలనను రేచెర్లబాచానాయఁడు పాండ్యులను జయించెనను బోధపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని పేరిటశాసన మొకటి తిరుచునాపల్లిలో జంబుకేశ్వరాలయములో నుండుటచేత నచటియాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు కూడ నుండెనేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వయముగా దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర చేసినను చేయక పోయినను ఇతఁడు సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది వాస్తవమని యెట్టి సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహపురాధిపతి యైన నల్లసిద్ధిరాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతీయ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము

నేయుచుండఁగాఁ బరాభూతు లయిన పాండ్యరాజకుమారులను దోడుచేసి.
కొని కేరళదేశాధీశ్వరుండైన రవివర్మ క్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-గవ సంవత్సరమునఁ
గాంచీపురమును రెండవమారు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁ
ద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.
ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁడగు
ముప్పడినాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమఁగొట్టు
టకై నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పడినాయకుని తండ్రి నాగినాయఁడ-
నియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరు సీమలోని గుడ్లూరు
నిలకంఠేశ్వర స్వామివారి దేవాలయసమీపమునం బడియున్న యొక శిలా
శాసనమునం బట్టి తెలియుచున్నది. ఈసేనయం దితని దానశాసనము లనేక
ములు గలవు. ఈ సేనాధిపతి యైన ముప్పడినాయకుఁడు కాంచీపురమును
ముట్టడించి పాండ్యకేరళులతోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ
గల రాజకుమారవర్గమును బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మాన
వీరుని బట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మనుమగండ
గోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవీరుఁ డని పేర్కొనం బడెనని తోఁచు
చున్నది. కాంచీపురము కొంతకాలమునుండి విక్రమసింహ (నెల్లూరు)
పురాధిపతు లయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుటచేత మాన
వీరుఁడు తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును.
ముప్పడినాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౬ వ సంవత్సరము జానువరి ౧౧వ తేదిని
మానవీరునికి పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౬ వ తేదిని
కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుళాల పెరుమాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మ
ములను గావించి శాసనము వ్రాయించెను. పెయ్యూరు కొట్టము నాటిలో
"అయిగచేరి" గుఱ్ఱడిపూఁడి పాలెములలో పెయ్యూరు గ్రామమువలనను,
కచ్చియూరు నాటిలోని పాండైకాఱ్ఱు మను గ్రామమువలనను వచ్చెడి

సంవత్సరపాదాయము ౧౦౦౫ గాడిగోపాల మాడలలోను ౭౮౦ మాడలు భగవతీనదికి దక్షిణపుటొడ్డున నొక పుష్పోద్యానవనమును నిర్మించి నానావిధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటించుటకును, దాని సంరక్షణముచేయు నౌకరుల జీతములకును, ౩౬౦ మాడలు దేవుని నిత్యనైవేద్యాదుల కొఱకును, ౩౮౫ మండపము లాదిగాఁ గట్టడములకును వినియోగించు నిమిత్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి కాంచీపురము గూడ నాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టముగాచున్నది.[1]

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు,

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రలు ముగించి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుండైన మలిక్ కాఫురు నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి యుండుటచే నీతని యెడ ననేకుల కసూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యాపుత్త్రులకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫర్ వారలనుబట్టి చెఱలోఁ బెట్టెను. ఘూర్జరము చక్రవర్తియాధిపత్యమును తిరస్కరించెను. చిత్తోడ్ గఢ మను రాజపుత్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. దేవగిరిలో రామచంద్రదేవుఁడు వాని కుమారుఁడు శంకరదేవుఁడు మరణము నొందిన తరువాత రామదేవుని యల్లుఁడగు హరిపాలదేవుఁడు మహారాష్ట్రమునుండి తురుష్కులను దఱిమెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బురికొని బలవంతుఁడై తనతో సమానుఁడై యొప్పుచుండెను. ఈ సమాచారములను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి చేయునది లేక వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యుండఁ విషప్రయోగ

1. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 18. Arulala perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

మును జేసి మలిక్ కాఫుర్ తన ప్రభువును జంపించె నని చెప్పుదురు. అల్లా ఉద్దీను క్రీ. శ. ౧౩౧౬-లో జనిపోయెను. అల్లాఉద్దీను చనిపోయినతోడనే యాతని పెద్దకుమారుని కన్నుల నూడఁ బెరికి వానిఁ జెఱ నుంచి యాతని తమ్ముఁడై దేడ్లవాఁ డొకఁ డుండఁగా వానికిఁ బట్టము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మెల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టు పెట్టిరి. అల్లాఉద్దీనుని నాలుగవకుమారుఁడు ముబారిక్ అనువాఁడు క్రూరుఁడై తనసోదరుల నందఱును జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ వ సంవత్సరమున మహారాష్ట్ర దేశముపై దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడించి హరిపాలదేవునిఁ బట్టికొని మహాక్రూరుఁడై బ్రదికియుండఁగానే వాని చర్మము నొలిపించి చంపించి యా రాజ్యమును దనసామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొనియెను. ఢిల్లీనగరమునకుఁ బ్రవేశింపఁగానే ఖుస్రూ యను వాని సేనాధిపతి యాప్రభువునిఁ దల నఱికివైచి తాను రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. ఈ ఖుస్రూ యను వాఁడు ప్రచ్ఛన్న వేషములోఁ నున్న హిందు వగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషింప బ్రారంభించెను.

అట్టి యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో విగ్రహములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయును నల్లకల్లోలముగా నుండెను. ఆసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు సుబాదారుగా నున్న గజీబేగుతుఘ్లఖ్ అనువాఁడు వచ్చి ఖుస్రూను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుద్దీను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్యపరిపాలనముచేయఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితారసజ్ఞుఁడును, విద్వద్గోష్ఠీప్రియుండును నగుటచేతఁ దనయాస్థానమున విద్వన్మహాకవుల ననేకులను బోషించుచువచ్చెను. అట్టివారిలో విద్యానాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుండని చెప్పందగును. అమ్మహాకవి ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం బను నలంకార

శాస్త్రమును రచించి యాచక్రవర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మతియొక విద్వత్కవి సంస్కృత కర్ణాటభాషలయందుఁ బెక్కు గ్రంథములను రచించెను. త్రిపురాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేక గ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు ప్రేమాభిరామ మను వీథినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాథ మహాకవి వల్లభామాత్యుని పేరితోఁ దెనిఁగించి క్రీడాభిరామ మని పేరు పెట్టెను. ఈ గ్రంథమునుండి యనేకపద్యముల నుదాహరించిరియు యున్నాను. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రులలో నొకఁడగు గన్నమంత్రికి నంకితము చేసెను. భాస్కరకవి దశరథులను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొకఁడగు సాహిణిమారుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమును రచించి నండూరిగుండనామాత్యుని కంకితము చేసెను. శివదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వరసాయన మను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవులనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నీచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములుగను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున డెబ్బదిరెండు నియోగములు (Departments.) గల వనియు, వానిని విచారించు నధికారులు గలరనియు గంగయ సాహిణింగూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలుపుచున్నాఁడును. దానింబట్టియే పరిపాలనము పగడుగా నుండె నని తెలుపఁదగలదుఁ రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతు లొకచోటనుండి మఱియొకచోటికి మార్పఁబడుచుండిరని శాసనములు తెల్పుచుకాలములో

వేఱు వేఱు దేశములందు గానంబడుచుండుటయే యిందునకు నిదర్శనముగాఁ జెప్ప వచ్చును. రాజకీయాధికారు లెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతభేదముల చేతను వేఱుపడియున్నను చక్రవర్తియాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున వహింపఁ బడుచుండెను. చక్కని బాటలు శేర్పడియెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదినప్రవర్ధమానమై యతిశయించుచుండెను. వేయునేల? ఈతనిపాలనమున నాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విదేశములందు వన్నెకెక్కఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీ చక్రవర్తులకు పక్కలోని బల్లెమై నిదురపట్టనీయక భయంకరమై యొప్పు చుండెను.

ఇతర ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగపరశురాముఁ డని బిరుదుగాంచిన దేవరినాయనింగారు పల్నాటి యందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కామయ బొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటి యందును ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమున నధికారపదవులను వహించి ప్రసిద్ధికెక్కియుండిరని శిలాశాసనము లాయా నాడులలోఁ గనుపట్టుచున్నది.

రాజ్యవిస్తారము.

తూర్పున సముద్రమునొద్దను దక్షిణమునఁ గాంచీపురముఁ జేర్చుకొని యుత్తరమునఁ గళింగదేశములోని సింహాచలపర్యంతమును పశ్చిమంబునఁ గల్యాణి కటకముదనుక ప్రతాపరుద్రుని సామ్రాజ్యము విస్తరించియుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నిప్పటి నిజాము రాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగములును, విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని సింహాచలమునకు దిగువభాగమును, గోదావరి, కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, చెంగలుపట్టు, చిత్తూరు, కడప, అనంతపురము జిల్లాలోని యుత్తరభాగము, బళ్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, కందనూలుజిల్లా యంతయు చేరియున్నదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పఁదగును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.

గ్యాస్ ఉద్దీన్ తుమ్లక్ ఢిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మొగలులవలన నే యుపద్రవముఁ గలుగకుండ సరిహద్దు ప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి చక్కనిబందోబస్తు గావించి తన దృష్టినంతయు దక్షిణాపథము వంకకుఁ ద్రిప్పెను. తనకుఁ బ్రక్కలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చిన కథలు ఢిల్లీచక్రవర్తికి వినవచ్చుచుండెను. ఎందరెందరో రాజు లాంధ్రచక్రవర్తియెడ ననసూయామాత్సర్యగ్రస్తులై యున్నారని గూడ నాతఁడు దెలిసి కొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమునందు సేనాపతులలో పద్మనాయకులకును దక్కిన బలవారలకును వైషమ్యములు వెలసియున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు కోశలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువులవలన సమాచారము లంపఁబడెనని కూడ వదంతులు గలవు. ఇంతకన్న మంచిసమయము దొరకదని ఢిల్లీచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౩౨౨ వ సంవత్సరమున తన జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన అలూఫ్ ఖానుని బదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదికిఁ బంపెను. ఈయలూఫ్ ఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలిక్ ఫక్రుద్దీన్ జూనా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఫ్ ఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చందేరి, బుదావూన్, మాల్వా యను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధి కెక్కినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యములతోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొనుచు నాంధ్రదేశముఁ బ్రవేశించినతోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యించుకయుఁ జలింపక యాంధ్రసామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుపొందిన సేనానులవరుల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పు డుభయపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను తురుష్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాఢ్యమైనదియు నధికసంఖ్య గలదియు నగుటచేత నుద్రేకపడక నాంధ్రులు బల్లె

బయట శత్రువుల నెదుర్కొనుటకంటె దుర్గములోనుండి యెదిరించుట యుత్తమమని తలంచి హిందువులు మిగుల యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయు లుత్సాహపూరితులై యేకశిలానగరదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు మాసములకొలఁది ముట్టడి సాగించి మహమ్మదీయులు తెంపరులై పోరాడ నాంధ్రపురుషసింహులును ప్రాణంబులు తృణప్రాయంబులుగా నెంచి శత్రువులు సమయితము మెచ్చుకొనఁ గీర్తించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి యుద్ధము సేయుచుండిరి. ఉభయపక్షములయందును వేలకొలఁది సైనికులు నాశనమైరి. ఉభయపక్షములను సేనాపతు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. దుర్గముమాత్రము శత్రువులయాధీనము కాలేదు. మహమ్మదీయ సైనికుల యుత్సాహము తగ్గెను. వేలకొలఁది సైన్యము నాశనమైనను కోటగోడ యవంత ఇల్లయిన నూడిపడక దృఢముగానుండెను. ఆకాలము మండువేసవికాల మగుటచేత ప్రచండములయిన వేడిగాడ్పులు వీవఁదొడంగెను. అనేకులు వడదెబ్బతిని ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలరా మున్నగు వ్యాధులు శత్రువులఁ బీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ సైనికులకుఁ బిఱికితనము హెచ్చి ముట్టడిమాని స్వదేశమునకు మరలిపోవఁ దలంపుగలిగెను. తురుష్కస్కంధావారమున [illegible]ములగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయఁబడుచుండెను. అప్పటికి నెలనుండి ఢిల్లీసమాచారములు తెలియకుండుటచేత అలూఫ్ ఖాను [illegible], దమాస్కస్ పురవాసియైన మహమ్మద్ జఫ్దా యను నాతఁడును, ఒబీదను ప్రసిద్ధ విశ్వాసఘాతుఁడును, ఢిల్లీచక్రవర్తియైన గ్యాస్ ఉద్దీను తుఘ్లఖ్ మరణముఁ జెందెననియు, ఢిల్లీనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులు పుట్టించిరి. అంతటిలోఁ దృష్టికుందక ముద్రాధికారియైన మలిక్ కాఫూర్, పతికాముల యధికారియైన మలిక్ తుగ్గ్ యనువారల కడకుఁ బోయి ఢిల్లీ సమాచారములఁ జెప్పిరి. సులేమా సింహాసనచ్యుతుఁడై తనసంగతి హత్యకు వారు విచారింపబడవచ్చునని సంశయించుచు అలూఫ్ ఖాను తమ్మును విడిచిపోవ నిశ్చ

యించినాఁడని చెప్పిరి. ఈయసత్యవాక్యములను విశ్వసించి యాసేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో నారాత్రియే స్కంధావారమును విడిచి తొలఁగి పోయిరి. ఇట్లు తనవారు కొందఱు తన్ను విడిచిపోవుటచేత అల్లాఫ్‌ఖాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికిఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళము వెంబడించివచ్చి పైఁబడి వేలకొలఁది శత్రుసైన్యంబును నఱికివైచెను. అల్లాఫ్‌ఖాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ఢిల్లీసమాచారములను గూర్చిన వదంతులు వట్టివని తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. చెదరిపోయిన సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. అల్లాఫ్‌ఖాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మార్గమధ్యమున నాంధ్రులచే మార్కొనఁబడి యనేకులు సంహరింపఁబడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుఱ్ఱములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మలిక్ తైమూరు కుస్గీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటి వాఁడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేఁ జెఱఁబట్టఁబడి యాచెఱలోనె మృతినొందెను. రెండవవాఁడు హతిచేయఁబడియెను. “మల్లిక్‌గుల్ అస్రమత్, మల్లిక్ కాఫుర్ ” అను వారలనిరువురను తమసైనికులే చెఱఁగొని దేవగిరిఁ దీసికొని పోయిరి. అప్పుడు వీరలపట్ల ప్రవర్తనమును గూర్చి విచారణజరిగి నేరము చేసిన వారిని కనిపట్టి వారిని ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఈ యధికారులు ఢిల్లీనగరము ప్రవేశించినతోడనే బాదుషా “మరహటులు నన్ను బ్రదికియుండఁగానే నన్ను పాతిపెట్టినారు గనుక బ్రదికియుండఁగానే వీరిని నేను పాతిపెట్టించుచున్నా”నని చెప్పి యాయధికారుల నందఱను ప్రాణములతోఁ బాతిపెట్టించెను.

అల్లాఫ్‌ఖాను దేవగిరినుండి ఢిల్లీనగరమును జేరునప్పటికి తనతోఁ గూడ నున్నది మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళము మాత్రమే. ఇట్టి మహాపరాభవమునకుఁ జక్రవర్తియు, వానితోపాటు మహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలి

దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును దురుష్కులంతకుఁ బూర్వమెన్నఁ డనుభవించి యుండలేదు.

తురుష్కుల కడపటిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహ మహోదగ్రుఁడై యిట్లయినఁ బగదీర్చుకొనవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్చించి అలూఫ్‌ఖానుచే మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికిఁ బంపించెను. ఇంతత్వరలో తురుష్కులు మరలదాడివెడలివత్తురని యాంధ్రులు తలంచి సిద్ధముగనుండలేదు. ప్రసిద్ధసేనానాయకులు గొందఱింతవఱకే యుద్ధమున మరణమునొంది యుండుటచేత సైన్యములోఁ గ్రొత్తమార్పులను జేయవలసి యుండెను. అట్టిమార్పులు చేసికొనుట కవకాశము లేకపోయినది. కాలము మీఱి వచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయునది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నమగుకాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాజ్ఞ నెవ్వరు గడవ నేర్తురు? కమ్మవారికిని పద్మనాయక వెలమలకును అంతః కలహములు మెండయ్యెను. అయినను వెల్లాలలవారును స్వామిభక్తి పరాయణులై [illegible]యుండిరి. శూరులగు తురకలు ధైర్యసాహసములు ముప్పిరి గొన ఏపెవ (విదర్భాపురము) దుర్గమును ముట్టడించి కైవశము చేసికొని క్రమముగా రాజధానీనగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు మిక్కిలి పౌరుషముతోఁ దురుష్కులను మార్కొని ఘోరసంగ్రామమును గావించిరి. మహమ్మదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి కోట బ్రద్దలుచేసికొనిపోయి 'హుజ్జాహుజ్ బుజ్జాబుజ్' అను ఘోరధ్వని సెలంగ నాంధ్రవీరులతోఁ బిశాచములరీతి హాహాకారములఁ బోరాడి ముట్టకొలఁది సంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని విడిపింప పద్మనాయకులు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్నించి

భయమంద జెందక పోరాడిరి గాని యందఱును రణభూమియందే దేహములర్పించు కొని వీరస్వర్గమును జూఱగొనవలసినవా రయిరి. రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను విడనాడిపోయెను. దైవబలము లేని వట్టిశౌర్యములో నేమి ప్రయోజనము. శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబసహితముగా నిదర్ఖాన్, ఖ్వాజాహాజీ అను వారివెంట ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపెననియు, అచ్చటివారు పరమానంద భరితులై మహోత్సవము గావించిరనియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యది యంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గానఁ బడదు. ఏకశిలానగరము మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. అప్పుడానగరము నకు సులతానుపురమని అలూఘఖాను పేరుపెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చెఱ నుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి విడిపించెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుండ లేదు. గాని హిందువులగాథలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహ విముక్తుఁడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సు చేసి యందుండి స్వర్గముఁ జెందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారావిమోచనమును గూర్చి యొక చిత్రమైన కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మణ మంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు పిచ్చివాని వేషమును ధరించి ఢిల్లీనగరమున విహరించుచు చక్రవర్తిని మాయఁ జేసి ప్రతాపరుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పుదురు. కాని యిదియును విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులకన మారనకవి తన మార్కండేయపురా ణమునకుఁ గృతిపతియైన నాగయగన్న మంత్రిని ఎక్కుడు యుగంధరునికంటెఁ బ్రోడని యభివర్ణించి యుండెను. కనుక యుగంధరుఁడను వాఁ డొక్కఁడు ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వమునందే ప్రసిద్ధికెక్కి యుండవలయును. కాబట్టి యీకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సామంతులలో నొకఁడగు రేచర్లసింగమనాయుని పుత్రుఁడు అనపోతనాయఁడు శ. [illegible] దవ సంవత్సరములో అయ్యనవోలు దేవస్థానములో వ్రాయించిన శిలాశాసనములో "రాయబందీవిమోచన" యను బిరుదము వహించినట్లు

చెప్పఁబడి యున్నది. ఇతఁడు గాయబండీనపాదుఁడని చెప్పంబడు కాపార్థ సేనుండును గను. ఆకాలమునను నితఁడు గాయని గావిధ్య మంత్రియుండుగాను పరిపాలించు చున్న వాఁడు. ఇతఁడు తన రెండ్రియున సింగమనాయఁడు వహించిన "గాయబండీనగాన" యను బిరుదమును అతనితో పాటు వహించియుండును. కాఁబట్టి రుద్రసింగమనాయఁడు, అతని సోదరులుగు పద్మనాయకులు ప్రతాపరుద్రుని ఢిల్లీకి బంధితునిగా ప్రసిద్ధ లను బయుంచి చెఱనుండి విడిపించి యుండినవ్యాను. అట్లు గాదేని ఢిల్లీచక్ర వర్తి చేతఁ బడిన ప్రతాపరుద్రుఁడు గ్రాఁతి యెట్లు కవ్వును? ప్రతాపరుద్రుని యుంటే వాని చెఱనుండి విడిపించుటంతటి యొంబాలప్పుడుగా నేని ఢిల్లీచక్ర వర్తి ప్రతాపరుద్రుని మూల రాజ్యమున ఆధిపత్యమిఁ గాపించియుండును. అట్లు జరిగియుండదేని. ఇంతటి కీర్తి బ్రాసినవి వెలసియుండదలయును. ప్రతాపరుద్రుఁడు రేచర్లసింగమనాయఁడు మొదలగు వారివలన చెఱనుండి విముక్తుఁడైన ఏకశిలానగరము గుమ్మపట్టణమున కుట్టెగ గోదావరీ తీరమున కొంత నివసించియుండి యతిస్వల్పకాలములోనే స్వర్గస్థుఁడై యుండునని యేను తలంచుచున్నాను.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మృగయకు పోయిన పిదప ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమై ఏకశిలాధిపుని స్వాధీనము దుండగానాగమున రాజ్యాధిపుఁడై ప్రభు గని ప్రకటించి యాగానాగమును పరిపాలనము సేయుచు సంధించెను. ప్రతాపరుద్రుని ధర్మాగారాధ్యక్షులుగ నుండినప్పు, ముసునూరి ప్రోలయ నాయ, ముసునూరి ... అనువారు లోనే గొండిలోయి తయారై ఎవరు నగర సామ్రాజ్యస్థాపకులైరి. రేచెర్ల రయిన పద్మనాయకులు మహాభ్రు తీయులతో ఏకశిలానగర ప్రాంతదేశముల పొసఁగులాడు చుండిరి. కొండవీడు మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరము వరకుండు గలదేశమును కొండవీటిరెడ్డిరాజు

త్రైన రక్షణకళముచేసికొని పరిపాలించుచుండిరి. ఆంధ్రరాజ్యమునకు శేషమైన క్రీ. శ. ౧౬౮౮ వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులను దక్షిణ గోలకొండనగర ప్రాంత ప్రదేశమాక్రమించుకొనువఱకు స్వల్పకాల మాదేశము మహమ్మదీయులచేత పరిపాలింపఁబడుచుండెనని తేటపడుచున్నది.

ఇటుతరువాతి వృత్తాంత మాంధ్రులచరిత్రములోని మూఁడవభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

రెండవ భాగము

సమాప్తము.
